

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

VII. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
TÖRÖK TAMÁS

Szerkesztőbizottság

Csanda Gábor, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Lanstyák István,
Liszka József, Mészáros András, Szarka László, Tóth Károly,
Vadkerty Katalin, Varga Sándor, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

GÁL ZSOLT

A privatizáció három útja és tanulságai Csehországban,
Szlovákiában és Magyarországon3

GAUCSÍK ISTVÁN

Sas Andor gazdaságtörténeti munkái25

VADKERTY KATALIN

Németek és magyarok Pozsonyban 1945–1948 között39

JURAJ MARUŠIAK

A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának
összefüggéseiben (1. rész)51

HUSZÁR ÁGNES–RADOSLAV BEŇUŠ

Utcazenészek Budapesten és Pozsonyban 2001–2002-ben77

LAMPL ZSUZSANNA

A fiatalok elsősorban tévét néznek, s havonta fél könyvet olvasnak95

Agora

SZŐKE JÓZSEF

Történelem és történések. Reflexiók *A Csemadok és a prágai tavasz*
című könyv kapcsán109

Közlemények

LISZKA JÓZSEF

Bezárkózás a nemzeti hagyományba, avagy lesz-e szemléletváltás
a szlovákiai magyar néprajzban?139

Konferencia

Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló
kapcsolatok (*Lelkes Gábor*)143

Mítoszok és előítéletek. A Fórum Kisebbségkutató Intézet
konferenciája Csölösztón (*Simon Attila*)145

Dokumentumok

Magyar ipartársulatok válogatott dokumentumai 1924–1938149

Könyvek

Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): Magyarok és nyelvtörvények.
(*Hodosy Szabolcs*)181

Sándor Anna: A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza
(*Presinszky Károly*)183

Liszka József (szerk.): Acta Ethnológica Danubiana 5–6.
Az Etnológiai Központ Évkönyve – Ročenka Výskumného centra
európskej etnológie – Jahrbuch des Forschungszentrums für
Europäische Ethnologie 2003–2004 (*Gecse Annabella*)186

Bárdi Nándor: Tény és való (*Gaucsík István*)187

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: forum@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Borítóterv: Suszter Viktor • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRESPRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma és az Illyés Közalapítvány (Bp.) támogatásával • Példányszám: 1000 • Ára: 80 Sk • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVOEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: forum@foruminst.sk • Návrh obálky: Viktor Suszter • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: EXPRESPRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 1000 • Cena: 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

A privatizáció három útja és tanulságai Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon

ZSOLT GÁL

The Three Ways and Lessons of Privatisation in the Czech Republic,
Hungary, and Slovakia

338.246.025.88 (437.1/.2)

338.246.025.88 (439)

338.246.025.88 (437.6)

Czech Republic, Slovakia, Hungary, privatisation, coupon privatisation, national capitalistic class, international tenders, scandals, bankruptcy, consolidation of the banking system.

Az állami tulajdon magánkézbe adása a posztoszocialista rendszerváltozások egyik legfontosabb, megkerülhetetlen feladata volt. A Cseh Köztársaság, Szlovákia és Magyarország kormányai szinte az összes létező privatizációs technikát alkalmazták, mégis mindhárom országban egy magánosítási forma volt a meghatározó. Csehországban a vagyonszerű (kuponos) privatizáció, Szlovákiában a hazai magán-személyeknek való kedvezményes eladás, Magyarországon pedig a nemzetközi versenypályázatokon keresztül történő értékesítés. E tanulmány célja a három rendszerváltó ország által bejárt magánosítási út elemzése és összehasonlítása, valamint az ebből eredő tanulságok levonása.

1. Csehország – a gyors és igazságos magánosítás kísérlete

A cseh átalakulás (1992-ig gyakorlatilag az egész csehszlovákiai gazdasági rendszerváltozás) a Václav Klaus pénzügyminiszter – majd miniszterelnök – és a köréje tömörülő reformközgazdászok irányításával zajlott le.¹ A reform a sokkterápia elvére épült. A nemzeti fizetőeszközt 1990 második felében több hullámban radikálisan leértékelték,² az árak túlnyomó többségét 1991. január 1-jétől szintén sokkszerűen felszabadították, és a külkereskedelmet is liberalizálták.³ A privatizációt is megpróbálták radikálisan és a lehető leggyorsabban levezetni. Mivel a cseh költségvetés az átalakulás éveiben is kiegyensúlyozott volt (az első években minimális deficitek jelentkezték, amelyeket nagyon hamar költségvetési többlet követett 1996-ig), és az államadósság is alacsony szinten maradt, ezért a költségvetés oldaláról nem létezett nagy nyomás a privatizációs bevételek maximalizálására. (Éles ellentétben Magyarországgal vagy Lengyelországgal.) A magánosítás fő célja így nem az abból

származó bevételek növelése volt, hanem a gyorsaság és a szociális igazságosság. Ezen szempontok alapján látszott a legelfogadhatóbbnak a vagyonszerű (kuponos) privatizáció. Az 1991 és 1997 között magánosított mintegy 695 milliárd koronányi vagyonszerű 342 milliárdnyit (tehát nagyjából az összérték felét) privatizáltak vagyonszerű segítségével.⁴ A két hullámban (1992/93 és 1994/95) lezajlott kuponos privatizáció lényege az volt, hogy a lakosok térítésmentesen vagyonszerűket kaptak, amelyeket aztán vállalatok részvényeire cserélhettek vagy eladhattak a befektetési alapoknak. Minden állampolgár egyenlő arányban részesült az így (szó szerint) szétosztott korábbi „kollektív” tulajdonból (amelyet korábban közösen „teremtettek”). Az állami vagyonszerű másik felét számos más technika segítségével privatizálták a nyilvános árverésektől kezdve a pályázatokon és kárpótláson át a közvetlen eladásig. Érdeemes megjegyezni, hogy még ennek a (nem a kuponos privatizációba tartozó) vagyonszerűnek több mint a felét is ingyen ruházta át az állam a helyi önkormányzatokra, más szervezetekre vagy a kárpótlás keretében osztotta szét azt. A fent említett 695 milliárdnyi vagyonszerűnek így csak az egynegyedét adták el pénzért. Ez jól mutatja, hogy egyáltalán nem az eladásból származó bevételeken volt a hangsúly. Az a tény is erre utal, hogy a még 1997-ben is állami kézben lévő, a becsült nemzeti vagyonszerűjából negyedét kitevő (névértéken kb. 200 milliárd koronát érő) vállalatok épp a legértékesebb, ún. stratégiai cégek voltak, amelyek eladásából a kormány a legjelentősebb bevételeket remélhette (az energetikai és telekommunikációs nagyvállalatok és a pénzintézetek többsége) (Česká... 1999, 143).

A radikális gazdasági reform eleinte valóban sokszerű megrázkódtatásokkal járt a lakosok számára. Jórészt az árliberalizáció miatt például 1991-ben az infláció 56%-ra ugrott, a reáljövedelmek 1989 és 1991 között 27%-kal csökkentek, a bruttó hazai termék 1990–92 között mintegy ötödével visszaesett. Nagyon hamar jelentkeztek viszont a kedvező jelek. A gazdasági visszaesés már 1993-ban megállt, az infláció 1994-től 10% alá esett, gyorsan nőtt az ország kivitele, miközben a munkanélküliség minimális szinten maradt és a bérek újra növekedésnek indultak. A kedvező folyamatoknak köszönhetően Csehország a régió sikerországává vált, a makrogazdasági adatok tükrében sokan máris cseh gazdasági csodáról beszéltek. A Világbank 1999-es jelentése is elismeri, hogy: „A Cseh Köztársaság 1995 végén a régió sikerpéldájának számított. Az egyik legalacsonyabb inflációval és a legkisebb arányú munkanélküliséggel rendelkezett. A bruttó hazai termék gyors növekedése fenntarthatónak tűnt, mivel a fizetési mérleg egyensúlya és kiegyenlített költségvetés kísérte. Úgy tűnt a növekedés komoly strukturális reformokra támaszkodik. A strukturális átalakulás legfőbb sikerei közé tartozott az árak, a bérek és a külkereskedelem liberalizálása, akárcsak a kuponos privatizáció programja, amely nagyon rövid idő alatt lehetővé tette a vállalatok nagyarányú áttolódását a magánszférába. Ezek a sikerek az eladósodottság alacsony arányával párosulva oda vezettek, hogy Csehország a legmagasabb ratingeknek [hitelminősítésnek] örülhetett az összes átalakuló gazdaság közül, mindez annak ellenére, hogy gazdasági teljesítménye egy sor komoly kérdést vetett fel és továbbra is bizonyos mértékig talány volt”⁵.

A következő táblázat is jól mutatja, hogy – legalábbis 1996-ig – úgy tűnt, a cseh gazdaság szekere jó irányba halad.

1. táblázat. Cseh makrogazdasági mutatók

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GDP-növekedés	0,6%	2,7%	6,4%	3,8%	0,3%	-2,3%
A magánszektor aránya a GDP-n belül	45,1%	56,3%	63,8%	74,0%	74,3%	75,0%
Munkanélküliségi ráta (az év végén)	3,5%	3,2%	2,9%	3,5%	5,2%	7,5%
Fogyasztói árnövekedés	20,8%	10,0%	9,1%	8,8%	8,5%	10,7%
Folyó fizetési mérleg*	1,3%	-1,9%	-2,6%	-7,4%	-6,1%	-1,9%
Államháztartási hiány*	2,6%	0,8%	0,3%	-0,3%	-1,2%	-1,5%
Bruttó államadósság*	19,1%	17,6%	15,3%	13,1%	12,9%	13,2%

Megjegyzés: GDP = bruttó hazai termék, * a bruttó hazai termék százalékában

Forrás: Česká... 1999, 5.

Annak ellenére, hogy a kormányzó koalíció legerősebb tagja, a Polgári Demokrata Párt (ODS) és magabiztos miniszterelnöke, Václav Klaus az 1996-os kampányban olyan szlogenekkel is kampányolt, hogy a „transzformáció befejeződött” (Joch 2000, 144), a látszat ellenére sok tekintetben félúton megrekedt vagy még el sem kezdődött igazán. A cseh kormány reformigyekezetete 1993–94 környékén látványosan lefékeződött, és a tétlenkedés 1997-ben súlyos gazdasági válsághoz vezetett, amely alapjaiban rengette meg a sikerország mítoszát. A gazdasági visszaeséshez, a korona látványos leértékelődéséhez, a pénzügyi rendszer megingásához és súlyos munkanélküliséghez vezető válság számos okra vezethető vissza. A külkereskedelemben jelentkező óriási hiány mindenekelőtt a korona rögzített árfolyamának, és ennek következtében fellépő rejtett felértékelődésének volt „köszönhető”. A válság másik fő oka azonban épp a kuponos privatizáció, illetve egyes ágazatok – mindezekelőtt a pénzügyi szektor – magánosításának elmaradása volt. Ez vezetett a későbbi bankszocializmusnak elnevezett helyzet kialakulásához.⁶

Annak ellenére, hogy a pénzintézetek piacát a kilencvenes évek elején liberalizálták, és 1995-re már 55 külföldi bank jelent meg Csehországban, a bankpiac továbbra is jelentősen koncentrált maradt. Még 1997-ben is az öt legnagyobb banknak 69%-os részesedése volt a piacon (a mérlegfőösszeget tekintve).⁷ Ezek közül mindössze egy, az IPB került – vitatható körülmények között – magántulajdonba. (Az IPB történetéről alább értekezem.) A probléma ott kezdődött, hogy a kuponos privatizáció során engedélyezték az ún. Privatizációs Befektetési Alapok (Investiční privatizační fond – IPF) létrehozását.⁸ A lakosok kétharmada pontosan ilyen alapoknál fektette be a kuponkönyvét. A négy állami kézben lévő nagybank, valamint a Cseh Biztosító is létrehozott befektetési alapokat, és ezek gyűjtötték be az összes kuponkönyv 32%-át. A bankok az alapok és a vállalatok által bezárt háromszög egy sor problémához vezetett, ezek jó része a bankok állami tulajdonából, ill. abból adódott, hogy a bankok gyakran egyszerre voltak hitelezői – és az alapokon keresztül – tulajdonosai ugyanannak a vállalatnak. A veszélyes folyamatok a következőképpen foglathatók össze:

- A vállalatok nem szembesültek kemény költségvetési korláttal. Az állami nagybankok folytatták a vállalatok tömeges hitelezését gyakran tekintet nélkül azok való gazdasági helyzetére. A problémás banki kinnlevőségek aránya drámai mértékben megnőtt. (A minősített hitelek túlnyomó többsége az állami bankoknál koncentrált.) Az állami bankok pénzfolyamára hagyatkozó vállalati szektorra nem nehe-

zedett nyomás, hogy növelje a hatékonyságot és gyorsítsa a restrukturalizációt. (Ez részben megmagyarázza az alacsony munkanélküliséget.)

- A bankok gyakran hitelezői és az alapokon keresztül tulajdonosai is voltak ugyanannak a vállalatnak. Bár a törvény 20%-ban maximálta egy-egy alap maximális tulajdonhányadát egy vállalatban, ha három-négy alap összejátszott már ellenőrizni tudta cégek százalékait. Gyakori volt a személyi összefonódás: a bankok saját vezetőiket ültették a vállalati vezető posztokra. A bankok tulajdonosi és hitelezői szerepéből adódó érdekütközés számos gondhoz vezetett. Sokszor mesterségesen tartottak a víz felett veszteséges vállalatokat újabb és újabb hitelekkel, de gyakran ennek az ellenkezőjét is eljátszották: a tulajdonukban lévő vállalattal megszavaztatták, hogy a piacnál jóval rosszabb feltételekkel vegyen fel hitelt az anyabanktól.

- Az a tény, hogy a kuponos privatizációban felajánlott összvagyon egyharmada négy állami nagybank és egy biztosító befektetési alapjainak tulajdonában landolt, megkérdőjelezi az egész magánosítást. Ez a vagyon lényegében az állam egyik zsebéből a másikba vándorolt.

A kuponos privatizáció és a bankszocializmus okozta problémákat tovább mélyítette, hogy nem volt kellő szintű a kisbefektetők törvényi védelme, nem létezett hatékony pénzügyi felügyelet és hiányzott egy szigorú, a gyakorlatban alkalmazott csőd- és felszámolási törvény is. Az így kialakult gazdasági helyzet nem vezetett a restrukturalizáció felgyorsulásához, a hatékonyság növeléséhez, nem érkezett a gazdaságba jelentős külföldi tőke, a technológiai, fejlesztési beruházások alacsony szinten maradtak az alapok által kezelt vállalatokban. Annál több példa van a sorozatos visszaélésekre és privatizációs botrányokra. Ezek közül is kiemelkedik a régió legnagyobb bankcsődjét produkáló IPB-csoport története, amely szinte állatorvosi lóként viseli magán a kuponos privatizáció és bankszocializmus összes betegségét.

1.1. Az IPB története

2000. június 16-án a Cseh Nemzeti Bank kényszerfelügyelet alá helyezte a Befektetési és Posta Bankot (IPB – Investiční a poštovní banka), Csehország harmadik legnagyobb pénzintézetét, amely egy nappal korábban – a betétesek rohama után – képtelenné vált a betétek kifizetésére. Mindössze három nap elteltével az IPB-t szimbolikus összegért eladták a belga KBC bank tulajdonában lévő Csehszlovák Kereskedelmi Banknak (ČSOB), azzal, hogy az állam garanciát vállalt az IPB problémás hiteleire. Gazdasági elemzők akkori becslései szerint ezen garanciák a cseh éves bruttó nemzeti termék 5–9%-ának megfelelő kiadással terhelik meg a költségvetést.

Az IPB már a kilencvenes évek közepétől problémás intézménynek számított. Az állami Nemzeti Vagyonalap úgy vesztette el többségi részesedését a bankban, hogy nem vett részt az alaptőke megemelésén. A bank menedzsmentje titokban vásárolta fel az IPB részvényeit, sőt – mint később kiderült – a pénzintézet kölcsönt adott a privatizációs befektetési alapjain keresztül a (rész)tulajdonában lévő vállalatoknak, hogy ebből vásárolják meg a bank részvényeit.

1997-ben a Pénzügyminisztérium a lehető legmagasabb (10 millió koronás) bírsággal sújtotta az IPB privatizációs beruházási alapjait a kisbefektetőket megkárosító sorozatos tevékenységükért. Még ugyanabban az évben a bankcsoport vezérigazgatója és helyettese, Tesář és Procházka urak pár hetet vizsgálati fogságban töl-

töttek a bank egy gyanús tranzakciója miatt, később azonban az ellenük indított eljárást megszüntették.

A menedzsment igyekezett politikai kapcsolatokkal bebiztosítani magát. Az IPB a két legjelentősebb csehországi párt legfontosabb hitelezőjévé vált, a polgári demokratáknak (ODS) 55 milliót, a szociáldemokratáknak (ČSSD) 60 millió koronát kölcsönöztek. A vezérigazgató maga is tagja volt a szociáldemokrata pártnak, míg a helyettese által irányított IPB-leányvállalat az ODS napilapját, a *Telgrafot* adta ki. Emellett a média piacán is folyt a térhódítás. Az IPB komoly hitelekkel adott a legnépszerűbb televíziós csatornának a Novának, a másik magán-televízió – a TV Prima – pedig egyszerűen a tulajdonában volt. Később vezérigazgatóvá nevezték ki a ČSSD befolyásos tagját, Jan Klachot, a stratégiai osztály főigazgatója pedig az a Jiří Weigl lett, aki korábban évekig Václav Klaus miniszterelnök tanácsadója volt. Az IPB az akkori kommentárok szerint ezzel megtestesítette a két vezető párt által kötött ellenzéki szerződést. Úgy tűnt, ilyen kapcsolatokkal a háta mögött az IPB támadhatatlan. (1998-ban a választásokat megnyerő szociáldemokraták szerződést kötöttek a legnagyobb ellenzéki erővel, a polgári demokratákkal, akik vállalták, hogy támogatják a szocdemek kisebbségi kormányát. Az ellenzéki szerződés konstrukciója – a vára-kozások többségét megcáfolva – a választási ciklus végéig, 2002-ig kitarzott.)

1998-ban a bankban megmaradt 36%-os állami tulajdonrészt eladták a japán Nomura befektetési banknak. Sokan fellélegeztek, mondván a japánok végre rendet csinálnak a bankcsoport átláthatatlan dzsungelében. A Nomura azonban az IPB vezetését továbbra is a cseh menedzsmentre bízta, csak a cégcsoport által az értékes vállalatokban birtokolt tulajdonrészek (például a Radegast és a pilsenit gyártó Prazdroj sörgyárok) eladására koncentrált.

1999-ben az IPB egyre nehezebben volt képes megfelelni a Nemzeti Bank által előírt tőkefedezeti mutatóknak. A jegybank sorozatos ellenőrzései után az alptőke emelésére szólította fel a bankot, amit az IPB közgyűlése 1999 novemberében el is fogadott, de az sohasem valósult meg. A bank vezetése az összes létező könyvelési trükköt és jogi kiskaput kihasználta, hogy megkerülje az alaptőke-emelést. 2000-ben kitudódott, hogy az IPB – a nemzeti banki szabályozás megkerülése érdekében – az adóparadicsomnak számító Kajmán-szigeteken egy alapot hozott létre, valamint további két leányvállalatot alapított. Az alapra 40 milliárd korona értékű vagyონrészeket ruházott át, a két leányvállalatnak 28 milliárd korona értékben „adott el” rizikós kinnlevőségeket. A baj csak az volt, hogy mind az alap, mind a leányvállalatok a banktól kaptak hitelt a tulajdonszerzésre, és a hitel fedezetéül a banktól kapott tulajdon szolgált. 2000 június elején két országos napilap is kiszivárogtatta, hogy az IPB-re kényszerfelügyelet vár. Erre a betétesek megrohanták a bankfiókokat, az IPB pár nap alatt fizetéseképtelenné vált, gyakorlatilag csődbe ment és a Jegybank kényszerfelügyelete alá került. (A viszonyokra jellemző, hogy a Jegybank emberei egy álg felfegyverzett kommandóval érkeztek az IPB székházába, okulva egy korábbi esetből, amikor a bank biztonsági emberei egyszerűen kidobták őket az épületből.) (OECD 2001, 110; Němeček 2000, 10)

Az IPB csődje csak a legsúlyosabb jele volt a pénzügyi szektor kétségbeejtő helyzetének. Az állami bankok konszolidációja és privatizációja megkésve zajlott le (1998–2002), a konszolidáció költségei csillagászatának bizonyultak, a bankok magánosításából származó bevételek csak kis részüket fedezték.⁹ Ezzel egy időben

egy sor törvénymódosításra is sor került. A múlt hibáiból tanulva szigorították a csődtörvényt (2000), megerősítették a kisértvényesek törvényi védelmét (2001), módosították a befektetési alapokról szóló jogszabályt, a Pénzügyminisztériumon kívül alakult egy bizottság az értékpapírcsúszás felügyeletére. A legfontosabb a banktörvény két 1998-as módosítása volt, amely véget vetett a bankok és vállalatok összefonódásának és jelentősen megnövelte a Cseh Nemzeti Bank bankfelügyeleti hatáskörét.¹⁰ A pénzügyi szektor magánosításának halogatása, a rendezetlen pénzügyi viszonyok és a kuponos privatizáció következtében kialakult szövetvényes tulajdonviszonyok oda vezettek, hogy az élvonalnak tekintett Csehország küszködött a legtovább a pénzügyi szektor rendbetételével, ennek költsége a régióban (legalábbis a bruttó hazai termékhez viszonyítva) itt volt a legmagasabb.

2. táblázat. A minősített hitelek aránya néhány átalakuló gazdaságban

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Csehország	33,0%	30,0%	26,7%	26,4%	32,2%	29,5%
Magyarország	20,0%	12,0%	8,0%	10,3%	8,9%	8,0%
Lengyelország	21,0%	14,1%	10,5%	10,8%	13,1%	14,6%
Szlovákia	40,0%	30,0%	31,0%	36,0%	30,0%	22,0%
Szlovénia	5,9%	6,3%	5,5%	5,4%	5,2%	5,2%

Megjegyzés: Az adatok a minősített hitelek (a bankok problémás, nehezen behajtható vagy behajthatatlan kinnlevőségei) százalékos arányát mutatják a pénzintézetek teljes kihelyezett hitelállományán belül. Az egyes adatok nem teljesen vehetők össze az eltérő nemzeti számítási metódusok miatt, a nagyságrendbeli különbségeket azonban jól tükrözik. *Forrás:* Wagner – Jakova 2001, 54.

2. Szlovákia – kísérlet a „nemzeti tőkés osztály” megteremtésére

A Václav Klaus nevével fémjelzett csehszlovák gazdasági átmenetnek a csehországinál sokkal súlyosabb hatása volt a szlovákiai szociális helyzetre. A munkanélküliség az 1990-es 1,6%-ról egy év alatt 11,8%-ra ugrott és beragadni látszott a cseh szint négyszeresén (Marcinčin 2002, 103). Szlovákiában egyre erősödtek az olyan hangok (a lakosság, a közgazdászok és a politikai elit körében egyaránt), hogy a Klaus-féle sokkterápia Csehországra van szabva, a szlovák gazdaságot károsítja.¹¹ Az 1992-es választásokat Szlovákiában a Vladimír Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS – Hnutie za demokratické Slovensko) nyerte, megszerezve a szavazatok 37,3%-át, és a Szlovák Nemzeti Párttal (SNS – Slovenská národná strana, a szavazatok 7,9%-a) közösen alakított kormányt.¹² Mečiar és a HZDS, de a Nemzeti Párt is jórészt annak köszönhetette sikerét, hogy nagyobb önállóságot követelt Szlovákiának, és azt hangoztatta, hogy létezhet az átmenetnek egy sajátos „szlovák útja”, amely a Klaus-féle sokkterápiánál jóval kisebb szociális megvárakoztatást jelent majd a lakosoknak. Mivel Csehországban és Szlovákiában teljesen eltérő elveket valló kormányok jöttek létre az 1992-es választások után, ezért a szövetségi állam helyén 1993. január 1-jétől két önálló ország alakult. (A föderatív berendezkedésű állam nem működhetett egyszerre két, egy Klaus-féle és egy Mečiar-féle, egymással ellentétes gazdaságpolitikával.) Szlovákiában ezután Vladimír Mečiar „harmadik utas”, sajátos szlovák átalakulást előtérbe helyező nézetei határozták meg az átalakulást 1992-től egészen 1998-ig (egy 1994-es pár hónapos időszak kivételével).¹³

A privatizáció deklarált ideológiai célja a „nemzeti tőkés osztály” megteremtése lett, a vállalatokat közvetlenül adták el a menedzsereknek illetve más hazai vállalkozóknak. Ezért a kormány leállította a szövetségi Csehszlovákiában megkezdett kuponos privatizáció második hullámát. Az 1995. évi 190. törvény szerint a kuponkönyveket a Nemzeti Vagyonalap (FNM – Fond národného majetku) kötvényeire cserélték, ezek névértéke 10 000 korona volt, a jegybank diszkontkamatlábával (8,8%) kamatoztak és 2000 végéig kellett volna kifizetni őket (Dvořáček 1998, 60). A vagyonalapnak az általa eladott cégekért kapott összegből kellett volna kifizetnie a kötvényeket. A privatizáció során azonban az új nemzeti tőkés osztály leendő képviselői finoman fogalmazva nagyon kedvező körülmények között jutottak a magánosított cégekhez. 1995-től 1998 novemberéig az FNM 109,2 milliárd szlovák korona könyvértékű vagyont adott el 30,7 milliárd koronáért (a vételár így a könyvérték 28,1%-a volt!) (Reptová – Polonec 1999, 461). Ráadásul a vételár kifizetését gyakran 10–15 éves periódusra ütemezték, így 1998 végéig a vagyonalap számlájára mindössze 19,7 milliárd korona folyt be (a névérték 17%-a), de még ebből is 7,8 milliárdot a cégek az FNM saját kötvényeivel fizettek ki, amit névértéken számoltak el, viszont ők sokkal olcsóbban jutottak e kötvényekhez a lakosoktól. A vagyonalap kasszája állandóan üres volt, és amikor a parlament megszavazta (1996 októberében), hogy legalább a 70 éven felüli lakosoknak ki kell fizetni a következő év végéig a kötvényeket, még erre sem volt elég készpénz, ezért az FNM rendkívül kedvezőtlen feltételekkel vett fel külföldi hitelt (Reptová – Polonec 1999, 463).¹⁴ Csehországhoz hasonlóan a kormány bizonyos vállalatokat „stratégiai”-nak minősített, s ezt a „családi ezüst”-öt nem kívánta értékesíteni.¹⁵

A szimbolikus vételárak ellenére a nemzeti tulajdonos osztály képtelen volt a megszerzett vállalatokat hatékonyan üzemeltetni, a legtöbb esetben a restrukturalizáció vontatottan haladt, nem ruháztak be jelentős összegeket a technológiai fejlesztésekbe, a cégek versenyképessége csökkent, adósságaik nőttek, a menedzsment sok helyen csak a rövidtávú haszonra és a vagyonszűntetésre koncentrált. A fő problémák így foglalhatók össze:

- Az új nemzeti tulajdonosi osztály nem rendelkezett megfelelő ismeretekkel és legfőképp elegendő tőkével. Az általuk megvásárolt vállalatok nagy része így állandó tőkehiánnyal küszködött. Mivel a tőkepiac gyakorlatilag nem működött, az egyetlen lehetséges pénzforrás a hitelfelvétel maradt.

- Bár – Csehországhoz hasonlóan – a hazai (állami és magán-) bankok nem érvényesítették a kemény költségvetési korlátot a vállalatok irányában, a kormány azonban – a cseh kabinettel ellentétben – nagy mértékben növelte az állami kiadásokat, ami egyre nagyobb költségvetési hiányokhoz vezetett, s ez a kormányzati fiskális expanzió felverte a banki kamatokat és elszívta a magánszektor elől a hitelforrások jó részét. A hazai reálkamatlábak 1997 áprilisára már 13,1%-ra nőttek, míg Csehországban 5,3%, Magyarországon 1,5% volt a hasonló adat (Žitňanský 1999, 446).¹⁶ Az 1998 októberében tetőző kamatok 23,4% és 29,4% között mozogtak, ami a 7% körüli infláció mellett 16% feletti reálkamatot jelent. Ráadásul a bankok sokkal szívesebben fektették be pénzüket a magas kamatú államkötvényekbe, ill. adtak hitelt állami garanciára, minthogy a kockázatosabb magánvállalatokat hitelezték volna.

- A hazai tőkehiány a kormányt és a cégeket a külföldi pénzforrások felé terel-
te. A külföldi hitelfelvételt vagy kötvénykibocsátást azonban csak az igazán nagy vál-

lalatok engedhették meg maguknak. Szlovákia külföldi adósságállománya 1994 és 1998 között csaknem megháromszorozódott, 4,7 Mrd dollárról 11,8 milliárdra nőtt (azaz a nemzeti össztermék 34%-nak megfelelő értékről 58,5%-ra) (*Slovak...* 1999, 14). Ennek csak ötöde volt a közszféra adóssága, négyötöde vállalati hitel volt, ezen vállalati hitelek 60%-ára viszont az állam garanciát vállalt. A hazai piachoz hasonlóan a kamatok egyre magasabbak voltak. 1998-ban a külföldi valutában kibocsátott szlovák államkötvények már csak Kazahsztán vagy Románia kötvényeinek megfelelő kamatokkal keltek el. Ehhez az is hozzájárult, hogy az ország politikai megítélése jelentősen romlott a Mečiar-kabinet tekintélyuralmi kormányzási módszerei miatt, és Szlovákia kiesett az euro-atlanti integráció első köréből.

- A külső eladósodás mellett jelentősen megnőtt a belső körbetartozás. A vállalatok egyre nagyobb része késett a szociális és az egészségügyi biztosítóknak és a Nemzeti Munkahivatalnak járó járulékok befizetésével, az adók, vámok és egyéb illetékek fizetésével, a banki hitelek törlesztésével és egyre nőtt a vállalatok közötti adósságok nagysága is. Ezen (határidőig nem törlesztett) tartozások összértéke az 1995-ös 289 milliárdról 1999 szeptemberére 534 milliárd koronára emelkedett (*Pohládávky* 2000). Mivel nem létezett egy szigorú, a gyakorlatban is alkalmazott csőd- és felszámolási törvény, szinte lehetetlen volt behajtani ezeket a tartozásokat.

- Az új nemzeti tulajdonos osztály képviselői között túlságosan is gyakran tűntek fel a hatalomhoz közel álló vagy azzal szorosán összefonódott egyének. Hálából a tulajdonszerzésért legtöbbször hajlandóak voltak támogatni a kormánypártok, mindenekellett a HZDS politikai céljait (kampánytámogatás, a népszerűtlen elbocsátások elhalasztása). A kormánypártok a magánosítással lényegében saját holdudvarukat, kliensrendszerüket építették.

Annak ellenére, hogy a nemzeti tőkés osztály tagjai nagyon olcsón jutottak a magánosított vállalatokhoz, az állam tolerálta a járulékok, adók és egyéb tartozások nem fizetését, a vállalatok nem szembesültek kemény költségvetési korláttal (magas kamatokkal már igen) és nem kellett félni a csődeljárásoktól, 1997–98-ra a vállalati szektor, mindenekellett a hazai tulajdonú cégek súlyosan veszteségesek és eladósodottak lettek és számos vállalat a csőd szélére került.¹⁷ Jó példaként szolgálhat a szlovák privatizáció néhány tipikus esete.

2.1. A szlovák privatizáció néhány kirívó esete

2.1.1. Neografia Martin

V. Mečiar második kormánya idején (1994. augusztus 2.) a kormányhoz közel álló kulturális szervezt, a Matica slovenská szimbolikus 1 koronáért megkapta a 600 milliós értékre becsült Neografia nyomdát (Marcinčin 2000; Mikloš 1997; Reptová – Polonec 1999; Reptová – Polonec 2000; *Sluby...* 1998).

2.1.2. Kelet-szlovákiai Vasmű (Východoslovenské železiarne – VSŽ)

A kohászati óriáscég (1996-ban az ország GDP-jének 9%-át, exportjának 12%-át adta, 1994–97 között éves üzemi nyeresége 4,3 milliárd korona körül mozgott) részvényeinek 65%-a még 1992–93 folyamán a kuponos privatizációban került magánkézbe. A VSŽ menedzserei 1994. március 11-én megalpították a Manager nevű tár-

saságot. Ugyanezen a napon a parlamentben megbukott Vladimír Mečiar második kormánya. A kormány három nap múlva még meg tudta szavazni, hogy a VSŽ részvényeinek 10%-át a Manager kapja 200 korona/részvény árfolyamon (az aktuális tőzsdei ár egyharmada). Az akkori pénzügyminiszter, a VSŽ egykori menedzsere, Július Tóth volt. 1995-ben (tehát a harmadik Mečiar-kormány idején) a társaság további 10%-át értékesítették a vasas szakszervezet vezetői által alapított, Hutník nevű cégnek újra 200 koronáért. 1995 júliusában a vagyonalap a maradék 15%-os tulajdonrészét is eladta a Ferrimex nevű cégnek (ennek negyedét a Hutník birtokolta, a többi a VSŽ egyes menedzserei az ARDS nevű cégen keresztül), természetesen 200 koronáért részvényenként. Akkor Alexander Rezeš, a VSŽ legfontosabb tulajdonosa volt a közlekedési miniszter, az 1998-as parlamenti választások előtt ő vezetett a legfontosabb kormánypárt, a HZDS kampánytábját.

A VSŽ hatalmas vállalatbirodalmat épített ki, több mint 100 hazai és külföldi céget birtokolt. Többek között: Sparta Praha futballklub (91%), a *Národná obroda* (86%) és a *Lúč* (77%) napilapok, a Szlovák Biztosító (20%). 1997-ben a VSŽ és leányvállalatai 40%-os tulajdont szereztek a Beruházási és Fejlesztési Bankban (Investičná a rozvojová banka – IRB), az ország ötödik legnagyobb pénzintézetében és az FNM segítségével lecserélték a vezetését. Az IRB vesztesége egyre nőtt, a VSŽ azonban nem volt hajlandó részt venni az alaptőke megemelésében. A bankot megrohamozták a kisbetétesek, így az fizetésképtelenné vált és bezárta fiókjait. Miután a részvényesek rendkívüli közgyűlése (1997. december 19.) sem hozott eredményt, a Nemzeti Bank kényszerfelügyelete alá vonta az IRB-t. (Mečiar kormányfő a jegybankot tette felelőssé a csődért: „Ha a felelős személyeket keresik, keressék őket a Szlovák Nemzeti Bankban. Ott ülnek és elégedettek.”)

1998-ban a VSŽ 716 millió koronás veszteséget termelt és jelentősen el volt adósodva. 1998. november 9-én képtelen volt visszafizetni egy 35 millió dollár értékű szindikált hitelt. A társaságot ún. *cross default* fenyegette a hitelező bankok részéről (a pénzintézetek egyszerre követelhetik vissza a társaságnak adott hiteleiket, gyakorlatilag csődeljárást kezdeményeznek ellene). Végül az új, Dzurinda-kormány dobott mentőövet a cégnek. Az állami vállalatokon keresztül felvásárolta a VSŽ részvényeit, majd a közgyűléseken néhány más tulajdonossal összejátszva fokozatosan kiszorította a vezetésből Alexander Rezeš, a fiát Júliust és a Hutník vezetőjét, Jaroslav Grubert. A vállalatcsoportot a szlovák származású amerikai Gabriel Eichler vezetésével restrukturalizálták megszabadulva a felesleges tulajdonrészekről (a luxusautók, a sugárhajtású repülőgép, a Sparta Praha, lakások és egyéb tulajdonrészek eladása). Ezt követően a vállalatcsoport kohászati magját egy amerikai stratégiai befektető, a US Steel vásárolta meg (Marcinčin 2000; Mikloš 1997; Reptová – Polonec 1999; Reptová – Polonec 2000; *Sluby...* 1998).

2.1.3. Slovnaft

A kőolajfeldolgozással és árusítással foglalkozó 16,46 Mrd korona alaptőkéjű cégben a Slovintegra nevű (a Slovnaft 19 menedzsere által 51%-ban birtokolt) cég szerzett többségi tulajdont gyakorlatilag 1,38 milliárd koronáért. 1995-ben az FNM eladta a Slovintegrának az olajcég 39%-át. Az ár 6,42 Mrd korona, ez azonban 3,5 milliárddal csökkent bizonyos beruházások végrehajtása után, és ha a Slovnaft nye-

reséges maradt (ezt ugye nem volt nehéz teljesíteni), akkor további 2,4 milliárdot lehetett leírni a vételárból. Így a 39%-nyi részvény 1 milliárd koronáért lett a Slovintegráé (155,70 korona/részvény áron, azaz a tőzsdei árfolyam 15%-áért!), de még ezt az összeget is részletekre osztották. A Slovintegra az első 100 millió részletre hitelt vett fel, de ezt már az első osztalékfizetésből visszafizette, és 1996 augusztusában kifizette a maradék 900 milliót is. A Slovintegra 1997-ben újabb 15%-nyi részesedést vásárolt 385,4 millióért (újra 155 korona körüli részvényáron). A pénz úgy teremtette elő, hogy piaci áron eladott 3%-nyi Slovnaft-részesedést (400 000 részvényt, darabját 900 koronáért). A Slovnaftban ezután többségi részesedése volt. Az 1998-as választások után a vagyonalap új vezetése az állam számára előnytelennek ítélte a Slovnaft magánosítását. 2000-ben a Slovintegra ingyen visszaszolgáltatta az FNM-nek a Slovnaft részvényeinek 10%-át. Ekkor a Slovnaft már komoly adósságproblémákkal küzdött. A külföldi valutákban felvett jelentős hiteleket egyre nehezebben tudta fizetni, miután a korona árfolyama 1998/99-ben csaknem 70%-ot zuhant a nyugati valutákhoz képest. (Magyarán a menedzsment elfeljtette bebiztosítani magát a valutaárfolyamok ingadozásából eredő veszélyekkel szemben.) 2000 végén egy stratégiai befektető, a magyar MOL kötött szerződést a Slovnafttal 36,2%-os részesedés vásárlásáról, opciót szerezve a többségi tulajdonhoz szükséges további részvények megvásárlására is (Marcinčin 2000; Mikloš 1997; Reptová – Polonec 1999; Reptová – Polonec 2000; *Sluby...* 1998).

2.1.4. Nafta Gbely

1996. augusztus 1-jén a Nafta Gbely Rt.-ben megmaradt 45,9%-os állami tulajdonrész (a többit már kuponok segítségével privatizálták) 500 millió koronáért a teljesen ismeretlen Druhá obchodná Rt. szerezte meg. A Nafta éves nyeresége 1995-ben 1 milliárd 75 millió korona volt, a tulajdonrész az aktuális tőzsdei árak alapján 3,2 milliárdba került volna. (A Nafta iránt olyan óriáscégek is komolyan érdeklődtek, mint a Ruhrgas, az OMV vagy Gas de France.) A Druhá obchodnának ráadásul csak a 150 millió koronás első részletet kellett kifizetnie 30 napon belül, a többit 10 évig törleszthette. 1997-ben kiderült, hogy a Druhá obchodná egyik tulajdonosa Vladimír Poór, a HZDS nagyszombati kerületi vezetőségének elnöke. (A Druhá obchodná székhelye egy elhagyatott házban volt, a céget a részvényesek közgyűlésén megbízták képviselték – ezt az értékpapírtörvény 1995-ös módosítása tette lehetővé, amely engedélyezte a név nélküli részvények létezését.) A Nafta Gbely az eladás után gyakran sugárzott reklámokat a VTV magán televízióban (amely a HZDS vezetőinek tulajdonában volt és tetemes összegekkel tartozott a VÚB banknak). Az FNM-nek 1999-ben számos törvénysértésre hivatkozva sikerült az eredeti 500 millióért visszavásárolnia a 45,9%-os részvénycsomagot. A vételár egyébként a Druhá obchodnát hitelező bankok számlájára ment, amelyek zálogjoggal rendelkeztek a cég részvényeire (Marcinčin 2000; Mikloš 1997; Reptová – Polonec 1999; Reptová – Polonec 2000; *Sluby...* 1998).

2.1.5. NAD Trenčín

A teherszállítással foglalkozó vállalatot 1995-ben 30 millió koronáért adták el. 1997-ben ezt az adásvételi szerződést megszüntették és a céget újra eladták

ugyanannak a társaságnak 7 millió(!) koronáért. A tulajdonosok közt volt a vagyonalap elnökhelyettesének és a HZDS trencsényi kerületi elnökének, Milan Reháknak a sógora is (Marcinčin 2000; Mikuláš 1997; Reptová – Polonec 1999; Reptová – Polonec 2000; *Sluby...* 1998).

Ahogy a felsorolt példákban is kiderül a nemzeti tőkés osztály megteremtésének ideológikus koncepciója megbukott, különösen az 1998-as hatalmváltás után. Az új, Mikuláš Dzurinda vezette szlovák kormány már nem ragaszkodott a nemzeti tulajdonhoz, sem a stratégiai vállalatokhoz. A magánosítás legfontosabb technikájává a nyilvános pályázat vált, a vevők túlnyomó többsége külföldi stratégiai befektető lett.

Az új kormánynak vállalnia kellett elődjének gazdasági örökségét is. A privatizáció szempontjából – az előző kormány által magánosított vállalatok (részleges vagy teljes) visszaszerzéséért folytatott harc mellett – mindenképp a bankrendszer konszolidációja érdemel említést. A szlovák bankok hitelezési gyakorlata a csehországihoz volt hasonló, akárcsak az ennek következtében felhalmozott problémás hitelállomány. A menedzsment által privatizált Általános Hitelbank (VÚB – Všeobecná úverová banka), az állam többségi tulajdonába megmaradt Szlovák Takarékpénztár (SLSP – Slovenská sporiteľňa), és a már említett IRB (Investičná a rozvojová banka), több lépcsőben lezajlott konszolidálása 124 milliárd koronát emésztett fel.¹⁸ 1998 végén ebben a három hazai kézben lévő nagybankban tömörült a pénzügyintézetek 141,6 milliárdnyi összes minősített hiteleinek a 85%-a (Reptová – Strieborný 2000, 505). Az 1999 utáni bankkonszolidáció költségéhez hozzászámolható még az öt csődbe ment kisebb hitelintézet betéteseinek kártalanítására kifizetett 20 milliárd korona is.¹⁹ Ezen kiadásokkal áll szemben a három bank privatizációjából befolyt 42,2 milliárd korona.

3. Magyarország – a bevételekre koncentrálva

A magyar privatizációban a többi átalakuló gazdasághoz hasonlóan számos privatizációs technikát alkalmaztak,²⁰ a domináns forma azonban a nyílt versenypályázat volt. Fő jellemzői a következőképpen összegezhetők: a nemzetközi tendereken keresztül többségi részesedést adtak el közvetlenül és jórészt készpénzért az új tulajdonosoknak, akik a legtöbb esetben (különösen a nagyobb vállalatoknál) külföldi stratégiai vagy pénzügyi befektetők voltak. A fő cél a bevételek maximalizálása és a vállalati szektor restrukturalizációjának felgyorsítása, versenyképességének erősítése volt. Különösen igazak ezek a jellemzők a privatizációs „csúcsidőszak”-ra a Horn-kormány (1994–1998) idején, amikor a (kormány második pénzügyminiszteréről, Bokros Lajosról elnevezett) gazdasági stabilizációs csomag szerves részeként a legnagyobb értékű állami vagyontárgy került magánkézbe (főként külföldi vállalatok tulajdonába).²¹ 1990 és 1998 között a privatizációs bevételek 1443 milliárd forintot tettek ki, ennek 80%-a a Horn-kormány idején keletkezett, egyedül az 1995-ös rekordévben 481 milliárd forintos bevételt könyvelhetett el az állam, ráadásul ennek 95%-a készpénzben realizálódott, s ezen belül 87% devizabevétel volt.²² A magyar privatizáció ezért a cseh vagy a szlovák magánosítással szemben jelentősen vonzotta a külföldi tőkét, a külföldi beruházások fele privatizációs bevétel volt.

3. táblázat. Közvetlen külföldi tőkebefektetések Magyarországon (1972–1998)

Év	Külföldi befektetés (millió USD)	Ebből készpénzben (millió USD)	Ebből privatizációs bevétel (millió USD)	A privatizációs bevételek aránya (%)
1972–1989	1 170	387	–	–
1990	900	311	0,8	22,48
1991	1 614	1 459	328	22,48
1992	1 614	1 471	518	35,21
1993	2 481	2 339	1 117	50,32
1994	1 320	1 147	104	9,06
1995	4 638	4 453	3 268	73,32
1996	1 788	1 613	618	38,31
1997	2 261	2 096	1 045	49,86
1998*	16 643	14 889	7 058	47,40

* kumulatív összesítés

Forrás: Csáky–Macher 1998, 140.

Jórészt az új külföldi tulajdonosoknak köszönhetően felgyorsult a restrukturalizáció, jelentős beruházások és technikai fejlesztések valósultak meg, nőtt a vállalati szektor versenyképessége. Főképp a privatizációs bevételeknek köszönhető az is, hogy az ezredfordulóig a visegrádi országok közül Magyarországra áramlott a legtöbb külföldi befektetés. A külföldi tőke jelentős szerepe mellett a magyar privatizáció számos más körülmény tekintetében is jelentős eltérést mutat az előző két fejezetben leírt cseh vagy szlovák úttól:

- A vállalatok sokkal korábban szembesültek a kemény költségvetési korláttal a bankok részéről. A bankok konszolidációja már 1993 és 1995 között lezajlott, a pénzügyintézetek 1994 és 1997 között magánkézbe kerültek. A vállalati szektor nem számíthatott az állami bankok pénzcspajára.

- 1991 októberében elfogadtak egy szigorú csődtörvényt, ezután csőd- és felszámolási hullám söpört végig a vállalati szektoron, a legtöbb esetben sem a kormány sem az új tulajdonosok nem támogatták a mesterségesen magas foglalkoztatottság fenntartását, a foglalkoztatottak száma 1990 és 1994 között 1,35 millióval csökkent.²³

- A magyar államadósság (mind a közsféra adósságállománya, mind az ország teljes külföldi adóssága) rendkívül magas volt. Az állami költségvetések emellett súlyos hiánnyal küszködtek. A kormány csak a privatizációból számíthatott jelentősebb bevételekre, ezért a magánosítást nagyban befolyásolta a kormányzat pénzszerzési kényszere (ezen belül a konvertibilis külföldi valutában megjelenő bevételek megszerzésének kényszere is²⁴). Erre utal az is, hogy Magyarország szánta rá magát leg hamarabb az igazán nagy bevétellel kecsegtető energetikai és telekommunikációs nagyvállalatok eladására. (Miután az ebből befolyt összeget az államadósság csökkentésére fordították, jelentősen csökkent az eladósodottság mértéke.²⁵)

Sajátos szerepet játszott a privatizáció az értéktőzsde felállításában is. Magyarországon egyedülálló módon pár nagyvállalat többségi részesedését nem adták el külföldi stratégiai befektetőnek, hanem a tőzsdén értékesítették részvényeiket. A két legjelentősebb ilyen vállalat a legnagyobb magyar pénzügyintézet, az OTP Bank Rt. és a MOL (Magyar Olaj és Gázipari) Rt. Emellett sok stratégiai befektetőnek eladott nagyvállalat részvényeinek egy részét is a tőzsdén kínálták eladásra (Matáv, ener-

giaszolgáltatók). A privatizáció keretében a Budapesti Értéktőzsdére (BÉT) bevezetett 24 társaság adta 1997-ben a részvényszekcióban a tőzsdei kapitalizáció (tőzsdei vállalatok összértéke az aktuális piaci részvényár alapján) 93%-át, és 1995 és 1997 között jórészt ezen részvények bevezetésének köszönhetően a tőzsde kapitalizációjának aránya a nemzeti össztermék 6%-ának megfelelő összegről 36%-ra nőtt, miközben a tőzsdeindex (BUX) 1550 pontról 8000 pont fölé emelkedett 1996 és 1997 között.²⁶ Ha leszámítunk néhány anomáliát, például azt, hogy az energiaszolgáltatók privatizálására a nagy hajrában még az előtt került sor, hogy deregulálták volna az energiaárakat és megteremtettek volna egy azokat szabályozó független hivatalt (Csaba 2002, 274), akkor a magyar magánosítás 1990 és 1998 közötti időszakának domináns formája, a többségi részesedések nyílt versenypályázatokon keresztül történő közvetlen eladása, a „nyerjen a kedvezőbb ajánlat” elve alapján, sikeresnek mondható. Egyrészt magas bevételeket hozott az államkassza számára, másrészt valós tulajdonosi réteget teremtett, amely megfelelő tőkével, tudással, tapasztalattal és technológiával rendelkezett, megkezdte a vállalatok fejlesztését és növelte versenyképességüket.

4. Az összehasonlítás és tanulságai

A három ország a domináns privatizációs technika tekintetében a vizsgált időszakban három különböző utat járt be. A cseh kuponos privatizáció fő célja az állami tulajdon jelentős részének gyors és igazságos elosztása, a széles társadalmi tömegek tulajdonossá tétele volt, Szlovákiában egy ideológiai-politikai célkitűzés, a nemzeti tőkés osztály megteremtése érdekében folyt a magánosítás, míg Magyarországon a fő hangsúly a bevételek maximalizálásán és a valós, a vállalat jövőjét biztosító tulajdonosok megtalálásán volt. Amire számos, a gazdasági átmenetet elemző tanulmány is rámutatott (pl. Hoff–Stiglitz 2002 és Tornell 1999), azt a cseh és a szlovák példa is megerősíti: egy cég magánosítása még nem vezet el automatikusan a vállalati menedzsment és hatékonyság javulásához, a törvények betartásához. Tornell (1999, 2) szerint a privatizáció csak akkor vezet nagyobb hatékonysághoz, ha legalább három feltétel teljesül:

- A tulajdonosi jogok minden vállalatban belül maradéktalanul érvényesülnek, az új tulajdonosoknak minden joguk megvan az általuk megszerzett vállalat ellenőrzéséhez.
- Az új tulajdonosok a cégen kívül kemény költségvetési korláttal szembesülnek, nem léteznek fiskális transferek vagy egyéb segítség a vállalatoknak.
- Politikai nyomástól mentes, átlátható törvényi szabályozás alakul ki, minimális korrupcióval és transzparens csőd eljárások lehetőségével.

Csehországban és Szlovákiában szinte teljesen hiányzott az utóbbi két feltétel. Az állami bankok (akárcsak a menedzsment által magánosított cseh IPB vagy a szlovák VÚB) továbbra is puha költségvetési korlátot érvényesítettek a vállalati szektor irányában. A felelőtlen banki hitelezés mellett Szlovákiában 1994 és 1998 között az állam gyakorlatilag az adók és járulékok nem fizetését is tolerálta. Mindkét országban hiányzott egy megfelelő és a gyakorlatban is alkalmazott csődtörvény, és nem létezett hatékony bank és értékpapírpiazi felügyelet. Sőt a kisebbségi részvényesek elégtelen védelmét figyelembe véve még az első pontban megfogalmazott

féltétel is erősen megkérdőjelezhető. A cseh és szlovák domináns privatizációs stratégia sem az államkassza számára nem hozott jelentős hasznot, sem a vállalati szektorba nem irányított elégséges tőkét, nem növelte jelentősen a hatékonyságot és a vállalati menedzsment színvonalát. Sőt, számos esetben a vállalati adósságok látványosan nőttek, s számos cég csődbe vagy a csőd szélére jutott. A deklarált célokat sem sikerült elérni, Csehországban a lakosság széles rétegei nem akartak tulajdonosokká válni, az első adandó alkalommal megpróbálták készpénzre váltani kuponjaikat, Szlovákiában pedig – annak ellenére, hogy szinte ingyen osztogattak vállalati tulajdonrészeket – nem jött létre erős nemzeti tulajdonos osztály (vagy csak addig létezett míg csődbe vagy a csőd szélére jutatta a vállalatokat vagy túladdott rajtuk egy külföldi tulajdonosnak, esetleg törvénysértések miatt kénytelen volt visszaszolgáltatni tulajdonát a Nemzeti Vagyonalapnak). Mindkét országban a rövidtávú haszonszerzés volt a legerterjedtebb stratégia a hazai érdekcsoportok részéről. A magánosítás domináns formájának jellemzőit a köv. táblázat foglalja össze:

4. táblázat. Privatizációs technikák összehasonlítása

Ország	Csehország	Szlovákia	Magyarország
Időszak	1990–1997	1992–1998	1990–1998
A privatizáció domináns formája	Vagyonjegyes privatizáció	Közvetlen eladás szimbolikus áron hazai tulajdonosoknak	Közvetlen eladás nyilvános pályázaton
Tulajdonkoncentráció a privatizáció nyomán	Befektetési alapoknál	Hazai magánszemélyeknél	Külföldi befektetőknél
Bankkonszolidáció és privatizáció – <i>de facto</i> a kemény költségvetési korlát bevezetése	1998–2001	1999–2001	1993–1997
Szigorú és alkalmazott csőd- és felszámolási törvény	nincs	nincs	van
Gyors privatizációs forma?	igen	igen	nem
A társaságok irányításának javulása	nem	nem	igen
A restrukturalizáció felgyorsulása	nem	nem	igen
Az államkassza bevételei	nincsenek	alacsonyak	magasak
Közvetlen külföldi befektetések beáramlása	alacsony	alacsony	magas

A táblázatból kitűnik, hogy a magyar stratégia járható útnak bizonyult, ellentétben a cseh vagy a szlovák technikákkal. Nem véletlen, hogy 1997–1998 után a hivatalba lépő cseh és szlovák kabinetek lényegében a magyar modell alapján folytatták a privatizációt. A magánosítás fő módja a pályázatok kiírása lett, a felkínált nagyvállalatokat kivétel nélkül külföldi stratégiai befektetők vásárolták meg. (2000 után Csehország megelőzte Magyarországot a külföldi befektetések nagysága terén. Ez főleg a privatizációs bevételeknek volt köszönhető.²⁷) A hibákból való tanulást jelezte a kilencvenes évek végétől kezdődő törvénymódosítások sora is, a legfontosabbak a pénzügyi felügyelet szigorítása, a banki és értékpapírtörvények módosításai, a csődtörvények szigorítása és gyakorlati alkalmazása. Az előző évek hibás döntéseinek számláját azonban az adófizetőknek kellett megfizetni. Ez mindenekelőtt a bankkonszolidáció terén jelentett csillagászati kiadásokat.

Mindhárom ország bankrendszere már az átalakulás kezdetén jelentős, a szocialista rendszerből örökölt problémás hitelállománnyal rendelkezett. A pénzügyintézetek állami tulajdonban maradása, a bankkonszolidáció és privatizáció halogatása csak tovább növelte a minősített kinnlevőségek arányát. Ha a konszolidáció és privatizáció hamarabb zajlik le – erre mindenekelőtt Csehországban és Szlovákiában volt jó esély – akkor a bankok rendbetételére fordított összegek is jóval kisebbek lehettek volna.

A pénzügyintézetek menedzsmentnek való eladása (*management buyout*) sem nevezhető követendő példának a három ország tapasztalata alapján. A saját vezetők által privatizált három térségbeli nagybank (az IPB Csehországban, a VÚB Szlovákiában és a Postabank Magyarországon) története kísértetiesen hasonlít egymásra. Később mindhárom bank nagy összegű állami konszolidációra szorult (és így újra állami tulajdonba került).²⁸ Hitelezési gyakorlatuk nagyban hasonlított az állami bankokéra, hatalmas problémás hitelállományt halmoztak fel. Eközben igyekeztek politikai kapcsolatokkal bebiztosítani magukat és jelentős médiaérdekeltségeik is voltak. Az IPB politikusokat nevezett ki vezető pozíciókba, pártoknak hitelezett, pártlapot adott ki, hitelezte a legfontosabb magán televíziót és a másikat birtokolta, a Postabank kedvezményes (ún. VIP) hiteleket osztogatott politikusoknak és befolyásos közéleti személyiségeknek, és valóságos médiabirodalmat hozott létre, a VÚB a kormánypárt politikusai által birtokolt VTV magán televíziót hitelezte, hogy csak a legkiválóbb példákat említsük.

A nagyvállalatok túlnyomó többsége mindhárom országban külföldi tulajdonba került, még ott is, ahol (mint Szlovákiában) a politikai vezetés pontosan ennek az ellenkezőjét akarta elérni. Ennek fényében kedvezőbb megoldás az, ha az állam verseny pályázatokon keresztül közvetlenül adja el a cégeket, mert így a bevételek közvetlenül az államkasszába áramlanak, és a kormány befolyásolhatja a magánosítás feltételeit. Csehországban vagy Szlovákiában a többségi tulajdonrészek ilyen eladásával az állam jelentős bevételekhez jutott volna, esély lett volna a restrukturalizáció felgyorsulására, és az ország tőkevonzó képessége is jelentősen megnőtt volna. Bár a hazai és a külföldi tulajdonlásról szóló vita az átalakuló gazdaságokban igen élénk volt, valójában a nagyvállalatok esetében a külföldi tulajdonosoknak nem igazán volt alternatívája. Egyedül ők rendelkeztek a szükséges ismeretekkel, nemzetközi háttérrel és mindenekelőtt a beruházásokhoz szükséges jelentős tőkével, ezek nélkül elképzelhetetlen volt a vállalatok versenyképessé tétele. Érdekes, hogy a legtöbb nagy társaság ott maradt hazai tulajdonban, ahol ez a legkevésbé volt hangsúlyosan deklarált célkitűzés: Magyarországon. (A tőzsdén keresztül privatizált vállalatokról van szó, a két legjelentősebb a MOL és az OTP. Ezen vállalatok hazai tulajdona csak annyit jelent, hogy hazai menedzsment irányítja őket egy hazai központból, és részvényeikkel a Budapesti Értéktőzsdén kereskednek, nem többet és nem kevesebbet.²⁹)

Jegyzetek

1. A cseh gazdaságpolitikai döntéshozatal összes kulcspozícióját elfoglaló reformközgazdászok korábban szinte kivétel nélkül a Csehszlovák Tudományos Akadémia (ČSAV) Program Intézetében, ill a Közgazdasági Intézetben dolgoztak. Az 1984-ben alapított

Prognosztikai Intézetből jött a reform atyjának tartott Václav Klaus, Vladimír Dlouhý (Csehszlovákia gazdasági minisztere [1989–1992], majd cseh ipari és kereskedelmi miniszter [1992–1997]), Karel Dyba (a cseh gazdasági tárca vezetője [1989–1996]) és Tomáš Ježek (privatizációs miniszter [1990–1992]). Az akadémia Közgazdasági Intézetéből Dušan Tříška (a szövetségi privatizációs miniszter tanácsadója és a vagyonjegyes privatizációért felelős csoport vezetője [1990–1992]), Josef Zieleniec a későbbi külügyminiszter és a Nemzeti Bank elnöke, ill. az 1997–98-as átmeneti hivatalnokkormány miniszterelnöke, Josef Tošovský (Husák 1997, 61–99; Fiala – Mikš 2000).

2. A leértékelés 113,5%-os volt, az amerikai dollár árfolyama 6 csehszlovák koronáról 28-ra emelkedett (Husák 1997, 148).
3. A piacnyitást piacvédelmi intézkedések is kísérték, 1991-ben 20%-os vámpótlékot vezettek be, amely később két fázisban 10%-ra csökkent (Tóth 2000, 71).
4. Az adatok az ún. „nagyprivatizáció”-ra vonatkoznak. A kis üzletek, vendéglők és vállalatok többségét nyilvános árveréseken adták el („kisprivatizáció”), az ebből befolyt bevétel meghaladta a 31 milliárd cseh koronát (a kilencvenes évek közepén ez nagyjából 1 milliárd dollárnak felel meg (Česká... 1999, 140, 142).
5. „At the end of 1995, the Czech Republic was regarded as the clearest success story in the region. It had one of the lowest rates of inflation and the lowest rate of unemployment. The high GDP growth rate looked sustainable, as it was accompanied by a moderate current account deficit, balanced fiscal accounts, and seemed to be underpinned by important structural reforms. Major achievements in the structural area included the liberalization of wages, prices and foreign trade, as well as an innovative mass privatization program centered on the distribution of vouchers to Czech citizens that enabled a massive transfer of enterprises to the private sector in a very short period of time. These achievements, in conjunction with a low debt level, led the Czech Republic to enjoy the highest credit rating among all transitional economies, even though a number of important questions and puzzles still surrounded its performance” (*Czech Republic...* 1999,3).
6. A bankszocializmus részletesebb elemzését lásd *Česká...* 1999, 107–114 és 135–150.
7. A következő pénzügyintézetekről van szó: Cseh Takarékpénztár (Česká spořitelna – ČS), Kereskedelmi Bank (Koměrní banka – KB), Csehszlovák Kereskedelmi Bank (Československá obchodní banka – ČSOB), Konzolidációs Bank (Konsolidační banka – KoB) és a Beruházási és Posta Bank (Investiční a poštovní banka – IPB). Emellett állami kézben maradt az ország legnagyobb biztosítótársasága, a Cseh Biztosító (Česká pojistovna) is. Bár az államnak csak 45%-os részesedése volt a Takarékpénztárban és 49% a Kereskedelmi Bankban, mindkettőt ellenőrizni tudta mivel az előbbiben a cseh önkormányzatoknak volt 14,75%-os, az utóbbiban a szlovák államnak 15%-os, szavazati jogok nélküli tulajdonrész. Az IPB-ben az állam 1996–97-ben vesztette el többségi tulajdonát, mert nem vett részt az alaptőke-emeléseken.
8. A Privatizációs Befektetési Alapok engedélyezésének fő oka a szétszórt állami vagyon túlságos elaprózódásától való (igencsak megalapozott) félelem volt. A kuponjait részvényre cserélő sok százezernyi kiskészvényes képtelen lett volna hatékonyan ellenőrizni a tulajdonukba került vállalatok menedzsmentjét. Minden befektetési alap köteles volt legalább 10 vállalatban tulajdont szerezni, miközben egyik vállalatban levő részesedés sem lehetett nagyobb az alap vagyonának 10%-ánál, és egyik alap sem birtokolhatott 20%-nál nagyobb részesedést valamilyen vállalatban.
9. A Csehszlovák Kereskedelmi Bank (ČSOB) 65%-os állami tulajdonrészét a belga KBC bank vette meg 1999 júliusában, a Cseh Takarékpénztár (ČS) 2000-ben az osztrák Erste Bank többségi tulajdonába került, a Kereskedelmi Bankot (KB) a francia Societe Generale vásárolta meg 2001-ben. Ebben az évben kelt el a Cseh Biztosító is. A 2000 júniusában csődbe ment és újraállamosított Beruházási és Posta Bankot (IPB) a KBC kezében lévő ČSOB vásárolta meg szimbolikus összegért.

- A bankkonszolidáció technikailag azt jelentette, hogy az állami bankok óriási problémás hitelállományát az állami Konzolidációs Bank (KoB) vette át, „megtisztítva” ezzel a magánosítás előtt álló pénzügyi intézeteket, valamint az állam tőkét emelt a bankokban és egyéb pénzügyi segítségben részesítette őket a privatizáció előtt. A konszolidáció költségeit a Nemzetközi Valutaalap (IMF) szakértői az éves cseh nemzeti termék 25%-ára értékelték, ez magasabb arány mint Közép-Európa bármelyik más átalakuló gazdaságban. Egy másik IMF-tanulmány 2001-ben a GDP 21%-ának megfelelő összeggel számolt, a Cseh Nemzeti Bank 22%-ra értékeltette az állami segély és a Konzolidációs Bankra átruházott minősített kinnlevőségek nagyságát (Česká... 1999, 115; Wagner – Iakova 2001, 56–57; OECD 2001, 105–108).
10. Az első módosítás az érdekek ütközését és a személyi összefonódásokat volt hivatott megszüntetni. Kötelezte a bankokat, hogy 1 éven belül adják el a nem pénzügyi vállalatokban meglévő – közvetlen vagy közvetett – ellenőrző részesedésüket (ha a részesedés értéke meghaladta a bank alaptőkéjének 15%-át, akkor 3 év állt rendelkezésre). Emellett megtiltotta, hogy a bank igazgatótanácsának tagjai vagy egyéb alkalmazottai egyben nem pénzügyi vállalat vezetésében is részt vegyenek. A pénzügyi intézeteknek szervezetileg is el kellett különíteni kereskedelmi banki tevékenységüket a befektetési banki aktivitásuktól. A banktörvény másik módosítása megszüntette a nem névre szóló részvényeket, a bankokban szerzett bizonyos részesedés (10, 20, 33 és 50% szavazati jog) megszerzését jegybanki engedéljhez kötötte, a bankok felügyelőbizottságát nem az alkalmazottak, hanem a részvényesek választották, az igazgatótanácsban kizárólag a pénzügyi intézetet vezető bankárok foglalhatnak helyet (és nem külső személyek), a vezető testületekben történő személyi változásokat a bank köteles jelenteni a Nemzeti Banknak. Ha egy pénzügyi intézet alaptőkéje az előírt szint 2/3-a alá csökken, a Jegybank közbelephet, kényszerfelügyeleti biztost nevezhet ki a bank élére. A bíróságoknak a Jegybank kérvényét követő 24 órán belül döntenie kell a bank menedzsmenijének visszahívásáról és a biztos kinevezéséről (Česká... 1999, 121–122).
 11. Valamennyi közvéleménykutatás azt mutatta, hogy Szlovákiában a lakosság sokkal negatívabban viszonyul az 1989 utáni folyamatokhoz, a piacgazdaság és a demokrácia rendszeréhez, és jóval nagyobb a nosztalgia a szocializmus iránt, mint a cseh országgrészekben (Vodička 2003, 3).
 12. A HZDS eleinte csak az SNS csendes támogatásával kormányzott, csak később léptek formálisan koalícióra (Szomolányi 1999, 55).
 13. Vladimír Mečiar második kormánya 1994 márciusában megbukott, mivel pártjából számos képviselő kivált, elítélve autoritatív módszereit. 1994 szeptemberében azonban újra a HZDS nyerte az előrehozott választásokat (a szavazatok 35%-át szerezte meg) és a Szlovák Nemzeti Párttal (5,4%), valamint a Szlovákiai Munkások Szövetségével (7,3%) koalíciós kormányt alakított, amely a választási ciklus végéig, 1998-ig hatalmon maradt (Gyárfášová – Krivý – Velšic 2001, 397).
 14. 1998 januárjában a Nemzeti Vagyonalap 124 millió német márka (megközelítőleg 2,4 mrd. korona) hitelt vett fel 6 hónapos futamidőre 17%-os kamattal. A kötvények kifizetése a 70 éven felülieknek nyilvánvalóan politikai döntés volt, a hatalmon lévő koalíció így akarta megjutalmazni – kevéssel a választások előtt – legműködősebb szavazóit, a nyugdíjasokat.
 15. Sosem definiálták pontosan mit is értenek „stratégiai vállalat” alatt. A Szlovák Gázműveket, az elektromos műveket, a három regionális áramszolgáltatót, és az olajvezetéket birtokló Transpetrolt a kormány nem adta el, a Slovnaft kőoljelfeldolgozót és benzinkúthálózatát viszont igen. Állami kézben maradt a Szlovák Telekomunikációs Vállalat és a Szlovák Biztosító is, a bankok közül viszont csak a Takarékpénztár maradt állami tulajdonban, a VÚB-t és az IRB-t privatizálták. Nyilvánvaló, hogy egy minden közgazdasági alapot nélkülöző politikai döntés volt, mi számít „családi ezüst”-nek és mi nem. Az 1995. évi 192 sz. törvényben kimondta, hogy ezen vállalatokat nem privatizálják, majd 1998. szeptem-

- ber 25–26-án a kormány még egy népszavazást is kiírt a stratégiai vállalatok privatizációjának megtiltásáról. (A választásokkal egyidőben megtartott referendum célja nyilvánvalóan az volt, hogy megakadályozza egy esetleges új kormány magánosítási elképzeléseit. A népszavazás az alacsony részvétel miatt érvénytelen volt.) Lásd: Jurzyca 1998, 65. és Marcinčin 2000, 296.
16. A reálkamat alatt a kamatszint és az infláció különbségét értjük.
 17. 1997-ben a 38 000 szlovákiai (nem pénzügyi) vállalatból, amely éves mérlegét nyilvánosságra hozta, 17 907 jelntett nyereséget és 20 002 (az összes cég 52,8%-a) veszteséget. 58,3 Mrd koronányi profittal 60,8 Mrd. korona (a GDP 9,5%-nak megfelelő) veszteség állt szemben. 1998-ban a 36 000 vállalatból már 20 000 mutatott ki veszteséget (Popp 2002, 81–85).
 18. A konszolidáció folyamán a fent felsorolt három pénzintézet alaptőkéjét 18,9 milliárd koronával emelték meg, majd két hullámban átruházták 105 milliárdnyi minősített hitelállományukat a Konszolidációs Bankra és Szlovák Konszolidációs Rt.-re (Reptová – Strieborný 2000, 505; Popp 2002, 92–93).
 19. 1999 decembere és 2001 augusztusa között a Szlovák Nemzeti Bank 5 kisebb pénzintézet működési engedélyét vonta be és helyezte őket kényszerfelügyelete alá (AG Banka, Priemysel'ná banka, Slovenská kreditná banka, Dopravná banka, Devín banka). A csődbe ment bankok betéteseit a Betétvédelmi Alapnak (FOV – Fond ochrany vkladov), kellett kártalanítani, mivel az állam garanciát vállalt a betétekre a minimálbér harmincszorosáig (ez 2001-ben 343 000 korona volt). Ez 20 milliárd koronát emésztett fel, ebből 11 milliárdot a Devín banka betéteseinek fizettek ki (Jakoby – Morvay – Pažitný 2001, 385; Popp 2002, 101).
 20. Az Antall-kormány (1990–1993) számos tulajdonszerzést és vállalkozást támogató konstrukciót dolgozott ki a hazai érdeklődők számára: a kezdő vállalkozók ún. exisztenciahitelhez juthattak, a vállalatok alkalmazottjai privatizációs hitelt vehettek fel cégük részvényeinek megvásárlására, a vállalatok menedzsmentje is kölcsönökhöz juthatott, a részvények megvásárlásakor vagy a földárveréseken fel lehetett használni az előző önkormánylati rendszerek által meghurcolt vagy megkárosított embereknek kiosztott ún. kárpótlási jegyeket stb. (Csáky–Macher 1998, 132–134).
 21. Bokros Lajos pénzügyminiszter 1995. március 15-én jelentette be egy sajtótájékoztatón radikális stabilizációs csomagját, amely a közszféra karcsúsításával, az állami (szociális) kiadások lefaragásával, átmeneti adóemeléssel, a forint leértékelésével, majd a csúszóleértékelésre való áttéréssel és a privatizáció felgyorsításával próbálta kezelni (jórészt sikeresen) a magyar gazdaság drasztikusan romló egyensúlymutatóit (Lengyel 1998, 289).
 22. 1994 és 1997 között magánosították a bankok túlnyomó többségét (a pénzintézet neve, zárójelben a magánosítás dátuma és az új tulajdonos): Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB, 1994. május–1996. május, Bayerische Landesbank), Budapest Bank (BB, 1995. december 18., GE Capital Services, EBRD), Általános Értékforgalmi Bank (ÁÉB, 1996. július 1., Gazprombank), Magyar Hitelbank (MHB, 1996. november 9., ABN Amro Bank), Takarékbank (1997. június, Deutsche Genossenschaft Bank), Kereskedelmi és Hitelbank (K&H, 1997. augusztus, Kreietbank–Irish Life), Mezőbank (1997. szeptember, BankAustria–GiroCredit). Emellett a legnagyobb pénzintézetet, az OTP-t 1993 és 1997 között, valamint a MOL Rt. (Magyar Olaj és Gázipari Rt.) 1995 és 1997 között a részvények tőzsdéi eladásával több lépcsőben privatizálták. A Matáv (Magyar Távközlési Rt., 1993–1997) többségi részesedését az Ameritech–Deutsche Telecom konzorciuma szerezte meg, de a cég jelentős hányadát a tőzsdén keresztül értékesítették. Hasonlóan magánosították a regionális gáz- és áramszolgáltatókat (1995–1997), és az erőműveket (1993–1997) is. 1994–98 között számos más nagyvállalat került magánkézbe, például a gépipari Rába, a Richter, a Tiszai Vegyi Kombinát vagy a Hungarhotels szállodalánc, hogy csak néhány fontosabb céget említsünk. 1997 végén Magyarország

- az állami tulajdon részarányát tekintve már standard piacgazdaságnak volt tekinthető. A Paksi Atomerőmű, az elektromos hálózat (MVM), a közlekedési vállalatok, az állami erdők, 27 mezőgazdasági társaság, a Magyar Posta, a közszolgálati rádió és televízió kivételével az állam már csak néhány kevésbé jelentős vállalatban rendelkezett többségi részesedéssel (Csáky–Macher 1998, 117–155).
23. Egyedül a csődtörvényt követő 1992-es évben 4231 csődeljárást és 10 084 felszámolási eljárást kezdeményeztek vállalatok ellen a magyar bíróságokon, amelyek 4727 esetben hoztak döntést (Kornai 1997, 49–50).
 24. A kereskedelmi és folyó fizetési mérleg hiánya 1994-ben a GDP 6,3%-ára, ill. 9,5%-ára rúgott, miközben a bruttó külföldi adósság 28,5 milliárd dollárt tett ki, ezért az országnak elemi érdeke volt a keményvaluták beáramlása.
 25. A közszféra bruttó adósságállománya 1994-ben még a nemzeti össztermék (GDP) 85,9%-át tette ki, a privatizációs bevételek adósságtörlesztésre fordítása következtében ez az arány a GDP 64%-ára csökkent 1997-re (Antal 1998, 73). A privatizációs bevételek ilyen célú felhasználása egyébként nem szerepelt Horn Gyula kormányfő és Suchman Tamás privatizációs miniszter terveiben (akik fejlesztési beruházásokra szánták a pénzt), a terv két kormánypárti képviselő (Gaál Gyula [SZDSZ], Keller László [MSZP]) indítványa volt, amelyet a parlament kormánypárti többségének egy része és az ellenzék szavazott meg. Bokros Lajos pénzügyminiszter és Surányi György jegybankelnök nagyban támogatta az indítványt. Később a miniszterelnök ezért érezte úgy, hogy pénzügyminisztere az ellenzék segítségével leszavaztatta őt a parlamentben (Lengyel 1998, 353–357).
 26. A privatizációról bővebben lásd Csáky–Macher 1998, 117–155.
 27. 1993-tól 2001 végéig Magyarországra 21 milliárd, Csehországba 26,8 milliárd, Szlovákiába 6 milliárd dollárnyi külföldi tőke áramlott (Doliak – Kollárová 2002, 121).
 28. Az IPB bank csődbe ment a betétesek rohama után, konszolidációjának költségét a cseh GDP 5–9%-ára becsülték, a három szlovák nagybank konszolidációjára költött 124 milliárd koronányi összegből épp a VÚB-nak nyújtott állami mentőöv volt a legnagyobb rész, mintegy 65 milliárd korona (a teljes költségnek durván a fele), a magyar Postabankot is megrohamozták a betétesek, a bank többszöri konszolidációra szorult és újra állami tulajdonba került.
 29. Mivel a budapesti tőzsdén a befektetők többsége (megközelítőleg háromnegyede) külföldi (mindenekelőtt befektetési alapok és bankok), ezért a hazai menedzsment által irányított OTP és MOL is jórészt külföldi kézben van, csak nincs egy többségi tulajdonosa. (Természetesen ezek a részvénytársaságok bármikor más vállalatok felvásárlási célpontjává válhatnak.)

Felhasznált irodalom

- Antal László 1998. Az átmenet évtizede. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve. 1988–1998.* I–II. köt. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Česká republika 1999. *Na cestě ke vstupu do EU.* 2. díl. Hlavní správa. Czech Republik 1999. Washington–Praha, World Bank.
- Csaba László 1999. A rendszerváltás elmélete és/vagy a közgazdaságtan kudarca? *Közgazdasági Szemle*, 1. sz.
- Csaba László 2002. Az átalakulás fejlődéselmélete. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz.
- Csáky György–Macher Ákos 1998. A magyarországi privatizáció 10 éve. 1988–1997. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve. 1988–1998.* I–II. köt. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

- Debreczeni József 1998. *A miniszterelnök*. Budapest, Osiris.
- Dlouhý, Vladimír 2000. Česká ekonomická reforma: deset bouřlivých let. In: Fiala, Petr – Mikš, František (eds.): *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Doliak, Michal – Kollárová, Mariana 2002. Hospodárske reformy v krajinách V4. In: Marcinčin, Anton (ed.): *Hospodárska politika na Slovensku 2000–2001*. Bratislava, SFPA.
- Dvořáček, Vladimír 1998. Fond národného majetku SR. In: *Sľuby a realita, slovenská ekonomika 1995–1998*. Bratislava, Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy – MESA 10.
- Elster et. al. 1998. *Institutional design in Post-communist Societies, Rebuilding the spin at sea*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Fiala, Petr – Mikš, František 1998. *Úvahy o české politické krizi*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Fiala, Petr – Mikš, František (ed.) 2000. *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Fischer, Stanley–Sahay, Ratna 2000. *The transition economies after ten years*. Cambridge, MA, National Bureau of Economic Research, <http://www.nber.org/papers/w7664>.
- Gyárfášová, Olga – Krivý, Vladimír – Velšic, Marián 2001. *Krajina v pohybe, Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava, IVO.
- Hoff, Karla–Stiglitz, Joseph E. 2002. *After the big bang? Obstacles to the emergence of the rule of law in post-communist societies*. Cambridge, MA, National Bureau of Economic Research (working paper No. 9282).
- Husák, Petr 1997. *Budování kapitalizmu v Čechách – rozhovory s Tomášem Ježkem*. Praha, VOLVOX GLOBATOR.
- Jakoby, Marek 1998. Inflácia, zahraničné zadĺženie. In: *Sľuby a realita, slovenská ekonomika 1995–1998*. Bratislava, Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy – MESA 10.
- Jakoby, Marek – Morvay, Karol – Pažitný, Peter 2000. Celkový ekonomický vývoj. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, IVO.
- Jurzycza, Eugen 1998. Prirodzené monopoly – Rodinné striebro či striebro niekoľkých rodín? In: *Sľuby a realita, slovenská ekonomika 1995–1998*. Bratislava, Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy – MESA 10.
- Jurzycza, Eugen – Jakoby, Marek – Pažitný, Peter 1999. Celkový ekonomický vývoj. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (eds.): *Slovensko 1998–1999*. Bratislava, IVO.
- Joch, Roman 2000. Deset let liberálně-konzervativní politiky v ČR. In: Fiala, Petr – Mikš, František (ed.): *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Klaus, Václav 2000. Poznámky k „analýzám“ transformace. In: Fiala, Petr – Mikš, František (ed.): *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Kornai, János 1998. *Od gulášového komunizmu k trhovej ekonomike*. Bratislava, Kalligram.
- Lengyel László 1998. *Pártházból palotába*. Budapest, Helikon.
- Marcinčin, Anton 2000. Privatizácia. In: Beblavý, Miroslav – Marcinčin, Anton (ed.): *Hospodárska politika na Slovensku 1990–1999*. Bratislava, INEKO–SFPA.
- Mejstřík, Michal 1999. *(Best) practices in corporate governance: Theory and Czech practice*. Prague, EEIP–Institute of Economic Studies–Faculty of Social Sciences–Charles University.
- Naumann Stiftung, Friedrich 1998. *Models of privatization in Central/Eastern Europe, Latin and North America*. Washington DC.

- Němeček, Tomáš 2000. Vzostup a pád impéria. *Domino Fórum*, 24. sz., 10. p.
- OECD 2001. Správy o ekonomickom vývoji, Česká republika. *Finance a Úvěr*, 11. sz. Mimořádná příloha.
- Pohľadávky po lehote splatnosti v SR. 2000. *Trend*, 15. sz., 4A. p.
- Popp, Pavol 2002. Bankový sektor. In: Marcinčin (ed.): *Hospodárska politika na Slovensku 2000–2001*. Bratislava, SFPA.
- Průcha, Václav 2003. Ekonomické aspekty dělení Československa v letech 1990–1993. *OS*, 1. sz.
- Reptová, Olga – Polonec, Igor 1999. Privatizácia. In: Mesežnikov, Grigorij – Ivantyšin, Michal (ed.): *Slovensko 1998–1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, IVO.
- Slovak Trade Forum* 1999. Bratislava, Media Plus Publishing House, 28. sz.
- Služby a realita, slovenská ekonomika 1995–1998*. 1998. Bratislava, Centrum pre ekonomické a sociálne analýzy – MESA 10.
- Szomolányi, Soňa 1999. *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava, Stimul.
- Tomšík, Vladimír 1999. *Proces ekonomické transformace v zemích střední a východní Evropy*. I–II. köt. Praha, Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodářská.
- Tornell, Aaron 1999. *Privatizing the privatized*. Cambridge, MA, National Bureau of Economic Research, <http://www.nber.org/papers/w7206>.
- Tóth, Ján 2000. Fiškálna politika. In: Beblavý – Marcinčin (ed.): *Hospodárska politika na Slovensku 1990–1999*. Bratislava, INEKO–SFPA.
- Tóth, Ján 2002. Fiškálna politika. In: Marcinčin (ed.): *Hospodárska politika na Slovensku 2000–2001*. Bratislava, SFPA.
- Vodička, Pavel 2003. Delenie Československa – Desať rokov po... *Domino Fórum*, 1. sz.
- Wagner, Nancy – Iakova, Dora 2001. *Financial sector evolution in the Central European economies in supporting macroeconomic stability and sustainable growth*. (IMF – Working paper 01/141), Washington DC, International Monetary Found.

ZSOLT GÁL

THE THREE WAYS AND LESSONS OF PRIVATISATION IN THE CZECH REPUBLIC, HUNGARY AND SLOVAKIA

From the aspect of dominant privatisation in the examined time period the three countries followed three different ways. The main goal of the coupon privatisation in the Czech Republic was a fast and fair division of the major part of state property, making wide social masses to become owners, in Slovakia it was an ideological and political target setting, privatisation took place in order to create the national capitalistic class, while in Hungary the main emphasis was on maximising incomes and finding real owners who ensure the future of the company. The Czech and the Slovak example confirm: privatising one company does not lead automatically to the improvement of company management and effectiveness, to observing laws.

The Czech and the Slovak dominant privatisation strategy brought no substantial profits, it neither directed sufficient capital to the business sector, and nor it raised the effectiveness and the level of company management substantially. Eventually, in many cases company debts increased visibly and many companies bankrupted or became close to it. Even the declared goals were not succeeded to be achieved, wide layers of the Czech Republic's population did not become owners, having the first occasion they tried to change their

company coupons for cash money. In Slovakia - despite of the fact that company ownership parts were distributed almost for free - no strong class of national owners was created (or it existed to the time till it bankrupted the companies or got rid of them by giving to a foreign owner, or due to law violation, they had to give back property to the National Property Fund). In both countries short-term property acquirement was the most frequent strategy.

The Hungarian strategy seemed to be a good way, opposite the Czech or Slovak techniques. It is not accidental that after 1997/1998 the new Czech and the Slovak governments followed privatisation according to the Hungarian model. Announcing tenders had become the main method of privatisation, all the big companies were bought by foreign strategic investors.

At the beginning of the changes, the banking system of all the three countries had substantial, problematic credit supply inherited from the socialistic system. Remaining banks in state property, prolonging bank consolidation and privatisation even increased the rate of qualified claims.

In all the three countries the majority of big companies had become of foreign property, even where (like in Slovakia) the political leaders wanted to achieve the opposite. From this aspect it is a more favourable solution if the country sells the companies directly through tenders, because the incomes flow directly to the state treasury and the country can influence the privatisation's conditions. Selling property by this method the Czech Republic and Slovakia could have achieved substantial incomes, re-structuralisation acceleration, and substantial increase of attractiveness of the country from the capital's point of view. Although the arguments on domestic and foreign ownership was very sharp, basically in the case of big companies foreign owners had no alternative. Only they had the sufficient knowledge, international background, and mainly the sufficient capital needed for the investment. Without them making companies competitive was unthinkable.

Sas Andor gazdaságtörténeti munkái*

ISTVÁN GAUCSÍK
Andor Sas's Works on Economic History

82:929:821.511.141 (437.6)
930.1-051(437.6)(=511.141)
37-051(437.6)(=511.141)
929 Sas Andor

heritage, biography, Sub-Carpathia, economic history, archive history, local history, manuscript, historical socio-graphy, marxism.

Sas Andor irodalomtörténész, (gazdaság)történész, pedagógus szellemi öröksége, amelynek egy részét „terhes hagyaték”-ként vagy „morális polka”-ként is jellemezhetjük, alig épült/épülhetett be a szlovákiai magyar művelődéstörténet hagyományába. Ennek két oka lehet. Az egyiket mindenféleképpen hagyatékának feldolgozatlansága jelenti. Kéziratban maradt munkáinak, publikációinak teljességre törekvő feltérképezése, leveleinek és személyes iratainak összegyűjtése, publikálása várat magára. A másik ok, hogy Sas 1948 után kételkedés nélkül elfogadta a pártállami rendszer ideológiáját. Lojalitását, amely bizonyos írásainak témaválasztását is meghatározta, a kortárs Peéry Sándor szellemi kiszolgáltatottságként érzékelte, és a korábban megtapasztalt emigráncsorsban vagy a belső kényszeremigrációban(?) vélte felfedezhetőnek.

Igaz, hogy irodalomtörténeti kézikönyvek rögzítik nevét, és művei hozzáférhetők a könyvtárak polcain, azonban Sas mint „kutatási téma” nem létezik. Csanda Gábor két évvel ezelőtt az *Új Szó*ban megjelent cikkében találóan „terhes hagyaték”-ként írta le Sas életművét. Úgy vélem, hogy elsősorban a jelenkori (nem létező) Sas-recepcióra gondolt, amikor megjegyezte, hogy munkássága „kihull az emlékezetből anélkül, hogy legalább eszmélésünk részévé vált volna” (*Új Szó*, 2002. augusztus 23.). Ehhez a pontos megállapításhoz csupán azt fűzném hozzá, hogy a Sas Andori örökség, főleg 1948 utáni antagonisztikus elemeket tartalmazó, több esetben célirányosan ideológiai töltetű írásai miatt nehezen válhat „élő hagyomány”-nyá. Jómagam járható(bb)nak találok az utat (és nem törekszem hagyományteremtésre), amely a két világháború közötti, a szakmai követelményeknek és a kutatói igényességnek jobban megfelelő tanulmányaihoz, köteteihez vezet vissza. Új fénybe állíthatja történeti tevékenységét, amelyet gyakorlatilag – témában és kutatásban –

* A tanulmány a *Museum Hungaricum I. A szlovákiai magyarság tárgyi emlékei és ezek műzeumi dokumentációja* című konferencián 2004. október 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

1938-ig folytatott folyamatosan, részben még az 1940-es években is, de a háború után már nem.

Írásom a Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltárában fellelhető levéltári fondban található gazdaságtörténeti jellegű kéziratokból és publikációkból indul ki. Ezek fényben próbálom elemezni gazdaságtörténeti köteteinek genézisét, a forrásokhoz mértén áttekinteni munkamódszereit is. A hagyatékban található kéziratok és publikált anyagok összevetésével megkísérlem meghatározni gazdaságtörténet-írói korszakát és ismeretlennek tekinthető tanulmányait is. Legfőbb célom a bibliográfiai adatok pontosítása, mivel a hiányos vagy pontatlan hivatkozások „továbbhagyományozódnak”, illetőleg Filep Tamás Gusztáv szavaival élve „a meglévő ismeretek földuzzadnak, kitöltik az üres tereket, és ezzel hamis értelmezési lehetőségeket kínálnak fel” (Filep 2003).

Az elveszettnek hitt Sas-hagyaték

A hagyatékról, annak viszontagságos történetéről Párkány Antal kötete tudósít, amelyen melleleg rajta maradt a kor ideológiai lenyomata, illetve sematikus és prekonceptiózus jellegénél fogva nem hitelt érdemlően foglalkozott Sas Andorral (pozitívuma, hogy igyekezett áttekinteni Sas publikációs tevékenységét). Eszerint Sas 1962. évi halála után könyveinek „értékesebb darabjai”-t a pozsonyi magyar tanészék megvásárolta, de irodalmi és történeti jellegű kézíratainak nyoma veszett. 1964-ben Sas Andor feleségének halála után az anyag a Münz családhoz került, amely 1967-ben egy levéltárnak, nem lehet tudni, hogy melyiknek, adta át. Párkány szkeptikusan fogalmazott a hagyaték előkerüléséről, mert valószínűleg csak egy ellenőrizhetetlen szóbeli közlést kapott az akkor még a pozsonyi várban elhelyezett Történeti Intézet (Historický ústav) munkatársától (Párkány 1975, 95–116, 350. láb.).¹

Sajnos, közelebbi adatokat nekem sem sikerült találnom. Az anyag – ki tudja, hogy milyen módon, mennyi idő után – végül a Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltárába került, ahol a levéltári követelményeknek megfelelően fel is dolgozták, és segédletet készítettek hozzá. A fond töredékes, de még így is terjedelmes: Sas fontos cikkeit, tanulmányait, könyveit tartalmazza 17 doboz terjedelemben.²

Az értékes, kiállításra alkalmas iratok közé sorolhatók például az egyetemi indexe, professzori diplomája 1910-ből, útlevele, fényképes arcképe, életrajzi fogalmazványai, főiskolai tanári kinevezései, magánlevelezése és egyebek. Publikációs, előadói és kutatói tevékenységének emlékei: kéziratok és hiányos, töredékben maradt írások, vázlatok, publikációk jegyzéke, jegyzetek, a forrásgyűjtés kártyái, cédulák, könyvek, folyóiratok és – ezt ki szeretném hangsúlyozni – munkácsi történeti kutatásának fényképes oklevél- és iratmásolatai is.

Életrajzi vázlat

Az irodalomtörténeti szövegek egy ma már konvencionálisnak tekinthető Sas-képet közvetítenek. Azét az értelmiségíét, aki tanári tevékenysége mellett irodalom- és művelődéstörténeti, valamint (gazdaság)történeti kutatásokkal foglalkozott, a cseh–szlovák–magyar kulturális kapcsolatokat tanulmányozta. A „befogadó ország”-

gal szemben lojalizmus, politikai értelemben aktivizmus és baloldali gondolkodás jellemezte. Ezeket a kereteket kisebb adalékokkal, pontosabb évszámokkal szeretném bővíteni.

1887-ben született Budapesten, családi neve Singer. Az 1900-as évek elején irodalmi értekezésekkel rajtoló, szorgalmas recenzióíró a német kultúrában járatos, kitűnő nyelvérzékkel bíró (szlovákul, csehül, németül, franciául és angolul beszélő-író, latin műveltségű) filológus a polgári radikális eszmékhez kötődött. 1904-ben érettségizett Budapesten. Berlinben és Budapesten filológiát hallgatott, máig sem tudjuk, hogy mely oktatási intézményekben. 1910-ben szerzett filozófiai doktorátust és tanári képesítést magyar és német nyelv oktatására. Publikációs tevékenységét ekkortól számíthatjuk. Eszmevilágának fordulópontja, a marxizmus tanai felé való fordulás ideje és életének sorsfordulója az 1919-es év. Ekkor, a Tanácsköztársaság idején a Marx–Engels Egyetemen főiskolai tanárrá nevezik ki. Az eddigi kutatások rövid bécsi tartózkodás után az 1920-as évek közepére helyezték Csehszlovákiába való áttelepülését, ahol az októbri emigránsok sorsában osztozott. Saját kézzel írt életrajzának adatai szerint már 1921-ben Munkácsra került, ahol a kereskedelmi iskola tanára lett.³ Életének hosszú szakasza kötődik a kárpátaljai városhoz, ahol 1933-ig működött és alapvető – máig kellőképpen alig értékelt és számbavett – gazdaságtörténeti dolgozatait (is) írta. Ugyanabban az évben került a szlovenszkoói szellemi élet központjába, Pozsonyba és a tanárképzőben kapott oktatói állást. A szlovák állam fennállásának második évéig, 1940-ig maradhatott tanár, majd elbocsátották. Zsidó származása miatt bujdosnia kellett, életrajzában ezt az időszakot 1944 szeptembere és 1945 áprilisa közé helyezte. Családi tragédia sújtotta, fia Péter 1945 jaunárjában Auschwitzban halt meg. Másik fia, Tamás nyolc hónapig a Jegorov-féle partizánegységben harcolt a németek ellen. Ebben az időszakban, egészen 1947-ig magántanítást vállalt. A második világháború befejezése után ő is a magyarellenes intézkedések áldozata lett. Az egyik forrás szerint: „Sas Andor jelenleg állás nélkül tartózkodik Bratislavában, mert az itteni Közoktatásügyi Poverenictvo eddig nem volt hajlandó őt sem újra alkalmazni, sem nyugdíjigényét elismerni.”⁴ A Szlovák Egyetem Bölcsészettudományi Tanszékén 1950 és 1953 között oktatott. A pozsonyi magyar tanszékot 1951. december 1-jétől vezette.⁵ A Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékén 1952. november 1-jétől a magyar irodalom helyettes docense volt. Docenssé 1954. február 1-jével nevezték ki.⁶ 1962-ben hunyt el, a pozsonyi csalogány-völgyi temetőben nyugszik.

A gazdaságtörténet vonzásában

Az irodalomtörténeti feldolgozások valójában csak néhány soros megjegyzésekkel⁷ vagy rövid jellemzésekkel illetik történészi, gazdaságtörténet-írói munkásságát, a részletesebb elemzések elmaradtak. Mindegyik megközelítés a szlovákiai magyar tudományosság egyik legkiemelkedőbb személyiségének tekinti, aki azért mégis – egy-egy szűkebb problémakör vizsgálatával – a befogadás periferiáján mozgott. Témaválasztásaival pedig mintha megtestesítette volna az „elefántcsonttornyába bezárkózott” tudóst. Ez a megfelelő közeg hiányának, azaz a korabeli (cseh)szlovákiai tudományos műhelyek hézagos intézményi alapjainak is tulajdonítható, nemcsak kutatói-szellemi érdeklődésének.

1948-tól – Turczel Lajos megfogalmazásában – „energiái egy részét az ismeret-terjesztő irodalomunk áldozta.” Gondolatmenete szerint az „olvasóközönség nevelése” mellett a kommunista kultúrpolitika követelményeit is teljesítette (Turczel 1997, 275). Filep Tamás Gusztáv ellenben tömören, a lényegyet megragadóan jegyezte meg Sasról: „csatlakozván az uralkodó ideológiához, földadta polgári radikális eszményeit és elvesztette szakszerűségét” (Filep 1999, 91).

A megfogalmazás első fele azonban talán inkább illik a korábbi, 1919-et követő időszakra, mint az 1945 utánra. Ami a szakszerűséget illeti, a megállapítás helyes: 1945-öt követően gazdaságtörténeti kutatásokkal már nem is foglalkozott, 1955-ben szintézissé „kikiáltott” munkája – *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében* – pedig már az 1950-es évek történettudományi mércéjével sem állta meg a helyét (mindezeket a sommás állításokat a továbbiakban fogom megindokolni). Georges Duby szavaival élve Sas is magára vette „a tudás jármát, a nyomok kutatásával járó nyakvasat” (Duby–Lardreau 1993, 16), de szellemtörténeti kutatások kellenének, hogy miben követte a pozitivizmus szabályait (a történeti munka mint „regény”, a tények idealizálása, az objektivitás követelménye), és hogyan vált/válhatott marxista történésszé.

Egy kiterő: levéltártörténeti munkájának szintézise

Filep méltán nevezte Sas „legjobb teljesítményé”-nek első önálló kötetét, a *Szabadalmas Munkács város levéltára (1376–1850)* címűt, amely 1927-ben a város támogatásával jelent meg.⁸ Gyakorlatilag a századokon keresztül rendezetlen irathalmaz 1925. október 1-jétől folyó szakszerű feldolgozásának végeredménye volt, és az 1928–1938 közötti időszakban megalapozta gazdaságtörténeti tanulmányait. A *Prágai Magyar Hírlap* cikkírója a következőképpen mutatta be a kötetet: „A helyi történet ismerete nem csupán tudásgyapodást s adatokból való tájékozódást jelent, hanem alappilére az igazi városi kultúrának is s így Munkács város közönsége e széles látókört nyitó levéltári monografia s egyszersmind magvas várostörténet közreadásával példaszerű, jó munkát művelt”.⁹

Sas *par excellence* levéltári szakkönyvet alkotott, amely egyesítette magában a levéltár- és fondtörténet elemeit, emellett leltári funkciókat is felvállalt. Ez nyilvánvaló a kötet felépítéséből. Maga a szerző a bevezetőben is körülhatárolta a témát, amikor kihangsúlyozta, hogy nem monográfiát írt. Három témaegységet különböztetett meg: fondleírás (adománylevelek, a városi önkormányzat iratai), cseh és orosz kapcsolatok, szociális és kulturtörténeti áttekintés. A kötet négy tematikus egységből épül fel: 1. a városi levéltár történetének adatai; 2. városi privilégiumok; 3. városi jegyző- és számadáskönyvek, akták; 4. városi térképek és statisztikák. A mellékletek az adománylevelek jegyzékét, jobbágykérelmeket, orosz nyelvű esküszövegeket, diplomákat, pecséteket, helyrajzokat, urbáriumok címszövegeit tartalmazzák. Terjedelmes név- és tárgymutatót is készített. Az irodalomtörténeti jellemzések, amikor várostörténeti monográfiaként határozzák meg a könyvet, nem állják meg a helyüket. Tény, hogy a levéltártani követelményeknek megfelelően készült. Várostörténeti adatokat pedig már a téma miatt is természetesen tartalmaz. A cseh tör-

ténnettudomány néhány év múlva figyelt fel rá: 1933-ban cseh nyelvre fordították.¹⁰ A kiadvány elemzése külön tanulmányt igényelne.

A Schönborn-uradalom történetének feldolgozásai

Időrendben a legelső, műfaja szerint kereskedelemtörténeti tanulmánya, a *Beregi szálfák útja Munkácstól Danzigig. A munkácsi uradalom exportvállalkozása a napóleoni háború idején 1796–1803* (Mukačevo–Munkács, Grünstein nyomda). 1928-ban jelent meg, név- és tárgymutatóval együtt. A *Kárpáti Híradó* így írt róla: „Az akkori kereskedelmi viszonyok, összeköttetések, kereskedelmi szerződések, pénzvviszonyok ismertetésével, a tárgy bőséges kimerítésével és az adatok pontos regiszterével látja el az érdemes szerző kitűnő értekezését, melyet érdekfeszítő módon, könnyen érthető, világos és lapidár tömör stílusban tár elénk”.¹¹

Filep Tamás Gusztáv közölte először az adatait, tartalmi bemutatására azonban nem került sor. A szerző a Schönborn-uradalom fakivitelének alakulását tárgyalta az ún. coronalitás-per¹² lezárulása után, amely a napóleoni időszak konjunkturális hátszelét használta ki. Kimutatta az uradalom modernizálásával (iparosítás, kolonizáció) való összefüggését. Összesített adatokat közölt az export lefolyásáról, a szervezés formáiról, a piaci célpontokról. Kiemelte Bösz János prefektusi tevékenységét, aki először foglalkozott a nagybirtok kommercializálásának gondolatával. A stúdium egy másik helyen is megjelent, amelyről az irodalom eddig nem tudott. Sas a munkácsi kereskedelmi akadémia 1927/1928. évi értesítőjében közölte.¹³ A hagyatékban fennmaradt egy 1938. október 26-i datálású *Podkarpatszka Rusz kereskedelmi kapcsolatai Danziggal Napoleon idején* elnevezésű kisebb írása, amely tartalmi összefoglalója a fenti tanulmánynak.¹⁴

Ezt követte szintén 1928-ban a munkács–szentmiklósi uradalom zsidóságának 18. századi gazdasági és szociális helyzetéről német nyelven publikált dolgozata és folytatása 1929-ben, amely a bécsi *Jüdisches Archiv* zsidó múzeum- és könyvtáruddománnyal, történelemmel, néprajzzal és családkutatással foglalkozó folyóiratban jelent meg.¹⁵ A fondban valószínűleg ez a kézirat maradt fenn *A zsidóság gazdasági és társadalmi helyzete a Munkács-Szentmiklósi nagybirtokon a XVIII. században* címmel.¹⁶

A bibliográfiai jegyzékekből hiányzik a *Századunkban* 1929-ben közölt *A munkácsi uradalom szökevény jobbágysai a XVIII. században. A mezőgazdasági munkásság sorsának és vándorlásának történetéhez* című dolgozata is.¹⁷ Ez tehát megelőzte az 1931-ben ugyanott három számban megjelent, alap kutatásokra támaszkodó tanulmányát a Schönborn-uradalomról.¹⁸ Következő, német nyelvű tanulmánya a *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* című szakfolyóiratban 1931-ben jelent meg az uradalom történetéről.¹⁹

1932-ben publikálta orosz nyelven a Schönborn-birtok szociális és gazdasági helyzetét tárgyaló munkáját, amely Ungváron a Prosvita Társaság(?) évkönyvében jelent meg. A hagyatékban különnyomat formájában maradt fenn.²⁰

Tanulmányairól egy cseh vélemény született 1934-ben. Szerzője az a Václav Černý, aki Bedřich Mendl és Karel Hoch mellett a két háború közötti cseh gazdaságtörténet-írás egyik legjelentősebb alakja volt, agrár- és birtoktörténettel foglalkozott (Niederhauser 1989, 181–195). Sas két munkáját biztosan említi (a harmadikat

nem tudtam kikövetkeztetni). Rövid írásában melegen üdvözölte a kárpátaljai mezőgazdaság-történeti kutatások kibontakozását, azaz a két legnagyobb uradalom, az ungvári és a munkácsi kutatási témaként való megjelenését. Az ungvárral František Gabriel (Gabriel 1934; uő. 1936, 43–52), Ungvárott működő cseh professzor, míg a munkáccsal Sas kezdett foglalkozni. A cseh történészek valószínűleg ekkor kezdhettek fokozottabban érdeklődni a masaryki Csehszlovákiához csatolt Kárpátalja társadalmi és gazdasági múltja iránt, ezért figyelhettek fel munkájára.²¹

A *Századunkban* 1934-ben még publikált egy gazdaságtörténeti dolgozatot²², de a későbbiekben vizsgálatai már nem maradtak meg a gazdaságtörténet mezején. Valószínűleg az 1940-es években még németül kiadta a 18–19. századi pozsonyi zsidóság jog- és gazdaságtörténetét elemző tanulmányát.²³

Kéziratban maradt munkák (?)

Kéziratban maradt írásait érdemes lenne összevetni a publikált változatokkal. Lehetséges, hogy felbukkanhatnak olyanok, amelyekről eddig nem tudhattunk. A hagyatékat azokat a kéziratokat, kéziratrövidékeket, témakörök szerint kidolgozott anyagok kötegeit és rövidebb-hosszabb fogalmazványokat rejti, amelyek beépülhettek egy-egy publikációjába. Köztük van egy 1822-es latin forrás fordítása is.²⁴ Itt található a *Beregí szálfák útja Munkácstól Danzigig* kézírata. A feltehetően közöletlen szövegek közé jelenlegi ismereteim szerint hármat sorolnék: az 1929-re datált *A Munkács-Szentmiklósi Uradalom német telepesei*, a 81 oldalas *Textilmanufaktúrák a Munkácsi Uradalomban a XVII. század második felében s a XIX. század elején. Adalék a kora-kapitalizmus ipari üzemének történetéhez*²⁵ címűeket, és egy német nyelvűt a szarvasmarha-tenyésztésről (*Der Rindviehzucht-Betrieb auf der Domaine Munkács und St. Miklós*).²⁶ Általános vonásuk, hogy a forrásmegjelölések és hivatkozások túlnyomórészt hiányoznak. Elképzelhető, hogy ezek a fond rendezése során külön dobozban lettek elhelyezve.

A nem létező gazdaságtörténeti szintézis

Az irodalomtörténeti összegzések az 1955-ben napvilágot látott uradalomtörténeti munkáját – *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében* (Sas 1955) – valójában kritikátlanul, kellő tények figyelembevételével tekintik szintézisnek, gazdaságtörténeti kutatásai kiteljesedésének, egyfajta folyamatos építkezés végeredményének, amely mű úgymond rendszerbe szedte és szintetizálta a korábban gyűjtött ismeretanyagot, és ezzel szakmailag jegyzett teljesítménnyé lépett elő.²⁷

Sas Andor mintha a pozitivisták történetírás jegyeit ötvözte volna a marxista elvárásokkal. Az uradalom történetét „8-900 év messzeségébe nyúló [...] egyetlen hatalmas regény”-ként értelmezte (Sas 1955, 7). Megközelítésében lineáris társadalomfejlődési modellt követett, amelynek új fejlődési ívét a jobbagyság osztályharca jelezte. Hangsúlyozott közlő szerepet alakított ki, a tény-, ill. eseményközpontúság elemei domborodtak ki könyvében. Szembeállította „a feudális és a polgári történetírás”-t az általa a haladónak tekintett marxista történetírással (Sas 1955, 7). Ez annál inkább tetten érhető, mivel a problémakörrel foglalkozó 1945 előtti magyar

vagy külföldi munkákat nem használta fel, emellett saját magát is cenzúrázta, amikor korábbi tanulmányait nem integrálta.

Az egyik agrártörténeti megközelítésű alfejezetben kijelölte kutatásai hozadékát is. Tény, hogy elsőként foglalkozott a munkácsi domínium problémájával. Szerinte a munkácsi uradalom „unikum” és „típus” (Sas 1955, 16), de nem hoz példákat, hogy milyen korabeli birtoktestekkel szemben jellemzők ezek a jegyek, miért tekinthető elkülöníthető típusfajtnak. Külön figyelmet szentelt az uradalom és a vármege, az uradalmi főtiszttség és a mezővárosi polgárság közötti érdekellentéteknek, feszültségeknek és természetesen az egyedül osztályharcjelleggel bíró jobbágymegmozdulásoknak. Önellentmondásba is keveredett, amikor az egyik oldalon szólt a Schönbornok modernizációs törekvéseiről, azokról a gazdasági kapcsolathálókról, amelyek már egy magasabb fokon működő rendszerre utaltak (szervezett adminisztráció, tervezett telepítések, technikai innovációk, a napóleoni korszak konjunktúrájának kihasználása), a másikon pedig „eredendő bűn”-ükül róttá fel a jobbági elmaradottság konzerválását (Sas 1955, 18–21).

Alaposan és nagyon jól elemezte az uradalmi gazdaság helyi irányítóinak, tisztviselőinek tevékenységét és elképzeléseit (így Csaplovics Jánosét, legfőképpen Freyseisen Dánielét, aki 1828 és 1845 között volt prefektus vagy Rombauer Tivadarét), valamint a merkantillista gazdaságpolitika korlátait, a gazdasági fejlődés hátráltató tényezőit (pl. hiányzó fogyasztóréteg, értékesítési akadályok, kedvezőtlen piaci áralakulások). Az uradalmi jövedelmek alakulásának okairól ellenben alig tudunk meg valamit (Sas 1955, 21–22, 26–29). Ezenkívül bőven hozott társadalomrajzi, irodalmi és művelődéstörténeti példákat is.

Külön szempontként vizsgálta a társadalmi rétegek, az „osztályuralkodó tényezők” (nagybirtokos, jószágigazgató) szembenállását a jobbágyság kollektivitásával. Az egyik legjobb árnyalt rész, amikor a jobbágyság rétegződését és öntudatát mutatja be (a jogi nyelv szerinti csoportokat különböztette meg). Többek között az adóbehajtás és a jogviták hátterét, a nagybirtoki rendszeren belül a községek közigazgatási helyzetét, a földtulajdon fontosságát, annak alakulását (allodium, kuriális föld, parasztföld) is tanulmányozta (Sas 1955, 73, 76–103). Általában elmondható, hogy ezen megállapítások értékét kisebbíti, ill. bizonytalanná teszi az, hogy sok helyen (néha oldalakon keresztül!) nincs sem levéltári forrásmegjelölés, sem hivatkozás a szakirodalomra. Néha általános jellegű, közismert országos szintű folyamatokat ismétél újra. Latin és német nyelvtudását végig kamatoztatja. Mondatfűzése többször az esszé irányába kezd elkanyarodni, de szorosan tartja magát vizsgálat tárgyához.

Párkány e művet helytelenül gazdaságtörténeti monográfiának tekintette. A kötet végén egyszerűen csak történelmi tanulmányként van meghatározva. Mi lehet tehát a műfaja? A meghatározáshoz, behatároláshoz közelebb visz bennünket az, ha a korabeli tudományos teljesítmények közé helyezzük a művet. Kezdjük a recepcióval. Feltűnően későn született meg róla az ismertetés. A *Korunk* hasábjain 1957-ben Csetri Elek elemezte (Csetri 1957, 627–630), értékelése első fele pozitív kicsengésű (kiemeli a „dözsölő” Schönborn életmódjának lefestését, az uradalmi szervezet bemutatását és a Freyseisen Dánielről szóló részeket). A továbbiakban strukturális elemeket és tartalmi dolgokat vitat. A recenzens szerint „több magyar, csehszlovák és külföldi munkával szélesíthette volna felhasznált könyvészeti anya-

gát, és ezzel jobban beágyazhatta volna témáját a korszak fejlődéstörténetébe”. Levéltári kutatásait nem tartotta rendszeresnek és „minden részre kiterjedőnek.” A kötet szerkezeti felépítésénél pedig „logikusabb rendet lehetett volna követni”. Csetri szakszerű elemzése feltárta a kötet alapvető hiányosságait. Sasnál nem derült fény a jobbágygazdaságok megoszlására és az alkalmazott technikákra, a földesúri jövedelmek mennyiségére és azok termelési ágak szerinti megoszlására. A gépesítés foka ismeretlen maradt, nem határozta meg az uradalom típusát, nem vizsgonyította a többi magyarországi nagybirtokhoz, így fejlettségi fokáról sem lehetett megtudni semmit. Hiányzott az uradalom 19. század eleji fejlődésképe és a bevezetőből a részletesebb történeti összefoglaló.

Mindezeket még kiegészíthetjük azzal, hogy az 1635. évi Rákóczi-család általi birtokszerzést, vagy a munkácsi és a szentmiklósi uradalom 17. században megvalósuló egyesítését sem említi. Teljesen figyelmen kívül hagyja az uradalom 16. századi fejlődési szakaszát és a kincstári/kamarai igazgatás 1711–1728 közötti időszakát.²⁸

Csetri a műfaját „történeti-szociográfiai rajz”-ként határozta meg. Igazi értékét a birtoktörténet társadalomrajzzá való kiszélesítésében és a szociográfiai kutatások ösztönzésében látta.

A befogadás hiánya és ennek okai

Szeretnék rávilágítani Sas fent említett művének a magyar történettudományon belüli korlátozott, vagy alig létező befogadására, ennek okaira: a metódus, a mondani-való és a levezetések hiányosságaira, a korabeli szakirodalom felhasználásának elmaradására.

Felmerül a kérdés: Sas Andor mit és miért nem épített be munkájába a magyar történeti szakirodalomból? Mindenféleképpen gondolhatunk az 1930-as évek folyamán Domanovszky Sándor szerkesztette *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című sorozatban megjelenő kötetekre, amelyek egy része ugyanúgy a 18. századra vonatkozóan születtek, mint Sas Andoré.²⁹ Vagy például Lederer Emma szintetizáló munkáját (Lederer 1941) sem ismerte, nem is szólva a külföldi szakirodalomról (például Brinkmann, Max Weber vagy Sombart könyveiről). Az ok egyszerű lehet: marxista történészként következetesen elhatárolódott a polgári történeti iskola megállapításaitól.

Kiemelendő a Kosáry Domokos által készített kétkötetes bibliográfia ismeretnek hiánya. Az első kötet 1951-ben jelent meg, a második 1954-ben.³⁰ Így tehát Sas számára hozzáférhetőek lettek volna. Ez az egyes témakörökhöz komoly áttekintést nyújtott volna a publikált forrásokról, monográfiákról, tanulmánykötetekről, szintézisekről, kisebb dolgozatokról. Ennek segítségével tudományosan megalapozhatta volna munkáját.

Emellett érdekes, hogy a marxista történetírás követelményeinek feltehetően már jobban megfelelő Szabó István-féle 1948-as mezőgazdaságtörténeti munkáját (Szabó 1948, 159–201) vagy Mérei Gyula szintén 1948-ban kiadott szintézisét (Mérei 1948) sem használta. Csak az 1950-es évek elejének magyar gazdaságtörténeti munkáihoz nyúlt (Ember 1951; Mérei 1952; Pach 1952). Levéltári forrásai még a munkácsi korszak alapkutatásaihoz vezetnek vissza, hiszen ő maga említi,

hogy egy részüket 1929 és 1933 között gyűjtötte³¹, így nyilvánvaló, hogy 1945 után újabb kutatásokat már nem végzett, és csak ezekre a részleges (a jelek szerint akkor már hiányos) adatokra tudott támaszkodni.³²

Másrészről meg kell említeni, hogy a magyarországi mezőgazdaság-történeten belüli speciális szakterület, a birtoktörténet-kutatás csak később, az 1960-as évektől kezdett lassan kibontakozni. Kenyeres István megállapítása szerint: „A második világháború után – a korszak ideológiájának megfelelően – az uradalomtörténetnek tulajdonképpen pusztán a jobbágytság (társadalom)történetének és a marxista történetírás által különösen preferált majorsági gazdálkodás problematikáján keresztül lehetett csak létjogosultsága, amely megközelítés tulajdonképpen számos hasznos eredményt hozott, azonban kiesett a vizsgálódás köréből az uradalom mint legkisebb gazdasági egység, helyette a jobbágygazdaságok és a majorságok szintje lett a vizsgálati alap. Általánosságban elmondható, hogy az uradalom, mint gazdasági egység csupán a kutatások kereteit képezte, de nem a vizsgálat tárgyát” (Kenyeres 2002, 18). Sas tehát a legelső között nyúlt ehhez az igényes témához, de a munkamódszere, forráshasználata több kívánnivalót hagyott maga után.

Hol hivatkoztak Sas írásaira? Ebből a szempontból érdekes korábbi tanulmányainak és az *Egy kárpáti latifundium* utóélete. Sas, valamikor még a második világháború utáni első években keletkezett feljegyzésében említette, hogy a Hóman Bálint és Heckenast Gusztáv szerkesztette *Magyar történet* jegyzi agrártörténeti munkáit. Valójában már rosszul emlékezett, mert a munkácsi levéltártörténeti könyvére és az 1934-es Kis Lázárról szóló dolgozatára utaltak (Hóman–Szekfű 1935, 615, 620–621). Szerinte még a Meyer-lexikon „utolsó kiadása” a Munkács címszó alatt, a Chlup – Hubélek – Uher-féle *Pedagogická encyklopédia* „külön címszó alatt említi fordítói, agrártörténeti és pedagógiai munkásságát”.³³

1945 után tanulmányainak bizonyos fokú visszhangtalansága tapintható ki. Az 1930-as években írt német nyelvű tanulmányait 1945 után keletkezett publikációs jegyzékeiből kihagyta. Ennek ellenére a Kosáry-bibliográfia éppen ezekre hivatkozott. Az 1983-as kiadású magyar történelmi összefoglalóban, amely az 1790–1848 közötti időszakot ölelte fel, egyáltalán nem szerepeltek művei (Vörös 1983), míg az 1989-es évben felbukkant két régi tanulmánya (Ember–Heckenast 1989, 1382, 1396). Az 1955-ben megjelent kötetét a magyar szintézisek nem jegyzik, de az 1997-es szlovák történeti bibliográfiában megtalálható (Jankovič – Škorupová 1997, 385).

Tolle et lege?

Sas Andor gazdaságtörténeti munkásságát immár kellőképpen kellene értékelni. Tanulmányait, amelyek egy kiemelt témakörre, a munkácsi Schönborn-uradalom történetére összpontosítottak, újra fel kellene mérni és újra ki kellene jelölni hozadékukat a szakirodalmon belül. Levéltártörténeti munkáját érdemes lenne újra megjelentetni, mert ma már a közgyűjteményekben alig hozzáférhető. Gazdaságtörténeti tanulmányait hasznos lenne egy kötetben újraközölni.

Jegyzetek

1. A megmentett anyagok közé többek között egy kéziratban maradt jog- és gazdaságtörténeti tanulmányt és a szlovákiai zsidóság 1939–1945 közötti történetéről szóló feldolgozást sorolt. Az utóbbit 1993-ban Csanda Gábor szerkesztette könyv alakba (*A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945*. Pozsony, Kalligram, 1993). Kritikájára lásd Karsai László értékelését (*Aetas* 1993. 4. sz. 236–241. p.).
2. Archív Slovenského národného múzea. Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltára – Sas Andor hagyatéka. A továbbiakban: SZNML, SAH. A 26 oldalas leltár, amely igencsak szerény, egy oldalas szlovák nyelvű bevezetőt tartalmaz, a következő tárgycsoportokat rögzíti:
 - I. Személyes iratok
 - B. Munkahelyi és személyi iratok
 - C. Magánlevelezés
 - D. Publikációs és előadói tevékenység
 - II. *Pozsony napjai 1815–1848 között* (520 oldalas kézirat)*
 - III. Pozsonyra vonatkozó kéziratok
 - IV. *A munkácsi Schönborn-uradalom a 18. században*
 - V. *A munkácsi uradalom* – jegyzetek [ez nem szerepel a leltárban, valószínűleg gépelési hiba miatt]
 - VI. Történeti tanulmányok
 - VII. A Szovjetunióra vonatkozó írások
 - VIII. Magyar irodalom
 - IX. Irodalmi és történelmi személyekről írt kisebb írások
 - X. Szlovák, cseh és világirodalmi témák
 - XI. Jegyzetek Pozsonyhoz és a munkácsi uradalomhoz
 - XII. Jegyzetek a magyar és a világirodalomhoz
 - XIII. Jegyzetek filozófiai és egyéb írásokhoz
 - XIV–XV. Könyvek
 - XVI. Különlenyomatok folyóiratokból
 - XVII. Újságkivágatok

* A második csoport azt a kéziratöbbséget tartalmazza, amelyet Sas Andor az 1957. április 3-i elismervény szerint adott át a Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó magyar szerkesztőségének. A *Pozsony napjai a bécsi kongresszustól a nagy márciusig (1815–1848)* címet viselte (260 oldal volt). [SZNML, SAH, 1. d.] Az *Irodalmi Szemle* 1965-ben közölt részleteket a művéből (1965. 4. sz. 343–349. p.) Munkája igencsak megkétszerezte 1973-ban jelent meg *A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1815–1848* címmel. Második bővített kiadása 1995-ben látott napvilágot.
3. SZNML, SAH, 1910-es tanári oklevelének másolata 1921. november 19-i datálású.
4. SZNML, SAH, 1. d. Az életrajzi fogalmazványok közül a rövidebb, csatolt magyar nyelvű 1946–1947 között keletkezhetett. A két szlovák nyelvű közül az egyik töredékes, ebben említi még két doktorátusát (államtudományból és jogból), a másik 1955 után íródott. Több szerző erre vonatkozóan egymásnak ellentmondó adatokat sorol fel. Csanda Sándor bölcsészeti, jogtudományi és közgazdaságtani doktorátust említi (*Új Szó*, 1972. január 27., 6. p.). Turczel Lajos történelmi, jogi és államtudományi doktorátust fűz a nevéhez (Turczel 1997, 275).
5. SZNML, SAH, 1. d., 2648/51
6. SZNML, SAH, 1. d., 6.133/1954-S/PAM
7. Többek között például Turczel 1967, 131, 134–135, 251–252; uő. 1982, 107; uő. 1993, 237–239; uő. 1995, 135; uő. 1997, 275. 1938-ban legfontosabb munkáit számon tartották, lásd. Borsody 2000, 129.
8. Teljes címe: *Szabadalmas Munkács város levéltára (1376–1850). A régi városi archívum történetének, anyagának és csoportosítási rendjének ismertetése. Oklevelek, pe-*

- csétek és térképek hasonmásaival négy műlapon. Párkány Antal több oldalon foglalkozik vele, orosz nyelvű fordítását is említi (Párkány 1975, 28–38). A hagyatéék életrajzi anyagában az 1928-ban megjelent orosz nyelvű fordítás címe: *Archiv privilegizovaného goroda Mukačeva* (SZNML, SAH, 1. d.) A hagyatéékban csak a cseh nyelvű fordítás található. Az elemzéshez ezt használtam fel.
9. SZNML, SAH, 17. d., *Prágai Magyar Hírlap*, 1927. június 15. 8. p.
 10. SZNML, SAH, 14. d., Dr. Ondřej Šaš: *Archiv privilegovaného města Mukačeva 1376–1850. S priloženými reprodukcemi darovacích listín, pečeti a městských plánů na čtyřech tabulkách*. Mukačevo, 1933. Helena Skokanová professzornő fordította le.
 11. SZNML, SAH, 17. d. (újságkivágás)
 12. A coronalitás per 1764-től 1792-ig tartott, amikor a Habsburgok a Schönborn családtól vissza akarták szerezni a munkácsi domíniumot.
 13. SZNML, SAH, 16. d., *A Mukačevoji Állami Kereskedelmi Akadémia Értésítője az 1927–1928. tanévről*. Közzéteszi: Štefán Ágoston igazgató. Mukačevo, Grünstein nyomda, 1928, 3–31. p. (orosz nyelvű kivonata uo. 32–33. p.)
 14. SZNML, SAH, 7. d.
 15. SZNML, SAH, 16. d., *Die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse der Juden auf dem Dominium Munkacs-Szentmiklos im XVIII. Jahrhundert*. In: *Jüdisches Archiv*, 1928 Oktober–December, Heft 1–2, 1–6. p., folytatása uo. Jänner–Februar 1929, Heft 3–4, 33–39. p.
 16. SZNML, SAH, 4. d.
 17. A tanulmány nincs a hagyatéékban. A 14. dobozban található orosz nyelvű különlenyomat 3. lábjegyzetében hivatkozik a munkájára. Lásd *Naric socialnoj i gospodarskoj istorii Čenborskoj latifundii Mukačivsko-Činadvivskoj v pervij polovini XVIII. st.* 10. p.
 18. SZNML, SAH, 15. d., Egy magyar nagybirtok történetéhez (A Schönborn nagybirtok a 18. században). In: *Századunk*. 1931. január, 1. sz., 1–5. p., folytatása uo. 1931. 2. sz. (február), 60–68. p. A harmadik szám nincs a hagyatéékban. A tanulmány a *Századunk* könyvsorozatának 8. számában is megjelent.
 19. Ein latifundium fränkischer Kirchenfürsten in den Nordost-Karpathen (1728–1746). In: *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1931, 410–418. p.
 20. SZNML, SAH, 14. d., *Naric socialnoj i gospodarskoj istorii Čenborskoj latifundii Mukačivsko-Činadvivskoj v pervij polovini XVIII. st.*, 1–31. p.
 21. SZNML, SAH, 4. d.
 22. SZNML, SAH, 16. d., Kis Lázár tündöklése és pusztulása. Egy zsidó üzletember élettörténete és sorsa Mária Terézia korában. In: *Századunk*, 1. sz., 1934.
 23. SZNML, SAH, 16. d., Zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte der Pressburger Judenschaft im XVIII. und XIX. Jahrhundert. In: *Židovská kultura–Jüdische Kultur*, 3. füzet, 17–32. p.
 24. SZNML, SAH, 4. d., *A Munkács-Szentmiklósi Uradalom szerződésterve Bereg város urbáriális viszonyainak rendezésére*.
 25. A kézirát szerkezeti felépítése: 1. Harisnyakészítő és szövőmanufaktúra Munkácson Mária Terézia korában (1767–?), 2. Az Északkeleti-Kárpátok ipari viszonyai az újkorban, 3. Osztrák iparpolitika és textilipar a XVIII. században, 4. Mi vezetett Munkácson az ipari alapításhoz?, 5. A munkácsi textilüzemek szervezetének története, 6. A textil-munkások, 7. A munkabérek, 8. A textilmunkások pénzkeresetének vásárló ereje, 9. A munkácsi textilművek [...]. Az uradalom konjunktúra-törvénye, 10. Összefoglalás.
 26. SZNML, SAH, 4. d.
 27. A közvélemény is így fogadta el. Lásd például *Szabad Földműves*, 1957. január 27., 4. sz., 6. p.
 28. Az egyik fennmaradt – és a későbbiekben egyáltalán nem hasznosított – kéziratában jobban adatolt fejlődésképet fedezhetünk fel. Ebből kiderül, hogy a kutatásra az uradalom 1928. évi megszűnése vezette. A csehszlovák földreform során ekkor szüntették meg a

- Schönbornok tulajdonjogát. Lehetséges, hogy a levéltári iratanyag ekkor vált kutathatóvá. Nagyobb teret szentel a nagybirtok középkori történetének és a Rákócziaknak. A korszak német gazdaságtörténeti irodalmára hivatkozik (Conrad, Grüneberg munkáit említi).
29. Többek között például Bakács István és Jármay Edit, Wellmann Imre, Gerendás Ernő, Ravasz János tanulmányait tartalmazzák.
 30. A második kötetben szereplő egymondatos Kosáry-megállapítás Sas Andor forrásfelhasználását jellemzi: „tanulmányaiban a rendelkezésre álló szép levéltári anyagot nem használja ki alaposan” (Kosáry 1954, 46).
 31. SZNML, SAH, 4. d. [Lektorský posudok; Sas megjegyzései az *Egy kárpáti latifundiumra* adott lektori véleményre, 2. p.]
 32. Lehetséges, hogy néhány hiányossággal tisztában lehetett, burkoltan talán erre utalhat a következő mondata: „A munkácsi nagybirtok történetének kétségtelenül vannak olyan részletei, amelyek kiegészítésképpen hozzájárulhatnak a magyar reformkor gazdasági életének marxista szempontból elmélyíthető megismeréséhez” (SZNML, SAH, 4. d. [Lektorský posudok; Sas megjegyzései az *Egy kárpáti latifundiumra* adott lektori véleményre, 4. p.]). A hagyatékban témakörök szerint csoportosított iratkötegek is találhatóak: [földesurak]; jobbagyság; zsidók; németek; városok; XIX. sz. első fele; az uradalom mint hatóság; a gazdasági üzem. Ezek a fogalmazványok azt bizonyítják, hogy Sas már korábban (a 30-as évek első felében [?]) tervezhette egy összefoglaló munka elkészítését. Ennek megvalósítását talán Pozsonyba való átköltözése akadályozhatta meg.
 33. SZNML, SAH, 1. d.

Felhasznált irodalom

- Aetas*, 1993. 4. sz. 236–241. p.
- Borsody István (szerk.) 2002. *Magyarok Csehszlovákiában (1918–1938)*. Somorja, Méry Ratio.
- Csetri Elek 1957. A munkácsi Schönborn-uradalom története. *Korunk*, 5. sz. 627–630. p.
- Duby, George –Lardreau, Guy 1993. *Párbeszéd a történelemről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ember Győző 1951. *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*. Budapest.
- Ember Győző–Heckenast Gusztáv (szerk.) 1989. *Magyarország története 1686–1790*. II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Filep Tamás Gusztáv 1999. A (cseh)szlovákiai magyar irodalom, tudományosság és könyvkiadás nyolc évtizede. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. III. kötet. Budapest, Ister.
- Filep Tamás Gusztáv 2003. *A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918–1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról*. Budapest, Ister.
- Gabriel, František 1934. Matyeriali k isztorii kreposztnyicsesztva na Podkarpatszkoj Ruszi. In: *Narodnij szbornyik Szabova*. Užgorod.
- Gabriel, František 1936. Přehled vývoje sociálně-hospodárskych poměrů na Podkarpatské Rusi v minulosti. In: *Podkarpatská Rus*. Bratislava, 43–52. p.
- Hóman Bálint–Szekfű Gyula (szerk.) 1935. *Magyar történet*. IV. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Irodalmi Szemle*, 1965. 4. sz. 343–349. p.
- Jankovič, Vendelín – Škorupová, Anna 1997. *Bibliografia k dejinám Slovenska (Literatúra vydaná do r. 1965)*. Bratislava, Academic Electronic Press.

- Kenyeres István (szerk.) 2002. *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. I. kötet. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány.
- Kosáry Domokos 1951. *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. I. kötet. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó.
- Kosáry Domokos 1954. *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. kötet. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó.
- Lederer Emma 1941. Iparunk és kereskedelmünk a merkantilizmus korában. In: *Magyar művelődéstörténet*. IV. kötet. Budapest.
- Mérei Gyula 1948. *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848*. Budapest, Teleki Pál Tudományos Intézet.
- Mérei Gyula 1952. *Magyar iparfejlődés az 1790–1848 években*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- Niederhauser Emil 1989. A gazdaságtörténet-írás kialakulása Kelet-Európában. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Gazdaság, társadalom, történetítés. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára*. Budapest, 181–195. p.
- Pach Zsigmond Pál 1952. *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon*. Budapest, Szikra.
- Párkány Antal 1975. *Sas Andor helye a csehszlovákiai magyar kulturális életben*. Bratislava, Madách Kiadó.
- Sas Andor 1955. *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében*. Bratislava.
- Sas Andor 1993. *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945. A szöveget gond. és szerk. Csanda Gábor*. Pozsony, Kalligram.
- Szabad Földműves*, 1957. 4. sz. (január 27.) 6. p.
- Szabó István 1948. Az uradalmi gazdálkodás és a jobbágybirtokok a XVI–XVII. században. In: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, Teleki Pál Tudományos Intézet, 159–201. p.
- Turczel Lajos 1967. *Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között*. Bratislava, Tatran Kiadó.
- Turczel Lajos 1982. *Hiányzó fejezetek. Tanulmányok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról és sajtóról*. Bratislava, Madách Kiadó.
- Turczel Lajos 1993. A csehszlovákiai magyar közművelődés alakulása 1918-tól 1945-ig. In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 237–239. p.
- Turczel Lajos 1995. *Visszatekintések kisebbségi életünk első szakaszára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Turczel Lajos 1997. Fónod Zoltán (szerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Pozsony/Bratislava, Madách–Posonium.
- Új Szó*, 1972. január 27. 6. p.
- Új Szó*, 2002. augusztus 23. 196. sz. 6. p.
- Vörös Károly (szerk.) 1983. *Magyarország története 1790–1848*. II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó.

ISTVÁN GAUCSÍK

ANDOR SAS'S WORKS ON ECONOMIC HISTORY

Andor Sas's - literary historian, (economic) historian, pedagogue - intellectual heritage, of which one part can be characterised as „burdensome heritage“ or „moralistic polka“, can hardly build in/could be hardly built in the heritage of Hungarian educational history in Slovakia. It has two reasons. The first reason is in any case the unprocessness of his heritage. Mapping his manuscripts

and publications, collecting and publishing his letters and personal writings is still not done. The second reason is that after 1948 Sas undoubtedly accepted the ideology of the totalitarian state. The contemporary Sándor Peéry perceived Sas's loyalty that decided the choice of topic of some of his writings as intellectual defencelessness and found it in the previously experienced emigration fate or inner forced emigration(?).

The author sets out from the manuscripts and publications of economic history character found in the Archive of the Slovak National Museum. He tries to analyse the genesis of Sas's economic history writings from this point of view and also to give a survey of Sas's work methods. Summarising the found manuscripts and the published materials the authors tries to define Sas's period of economic history writing and his yet un-known studies. The author's main goals to precise the bibliographic data.

Filep rightfully titled Sas's first independent book *Archive of the Patent-Holder Munkács Town 1376–1850 (Szabadalmas Munkács város levéltára)* as „the biggest performance“ that was published in 1927 with the support of the town. Sas created a *par excellence* professional archive book that included archive and fund history elements and had even archive functions.

His literature history summary published in 1955 was titled *A Carpathian Latifundium at the Decline of the Feudal World. The Munkács Schönborn-estate's Social and Economic Relations in the First Part of the 19th Century* - is considered to be a synthesis regardless of necessary facts, a culmination of his research in the field of economic history, a kind of a result of a continuing building. As if Andor Sas mixed the signs of positive history writing with Marxist expectations. In his approximations he followed linear model of social development, of which new development curve was signalled by the class war of villeins. He compared „feudal and civil history writing“ with Marxist history writing that he considered advancing. It is evitable, because he did not use Hungarian or foreign works before 1945 that dealt with the topic, while he censored even himself, when he did not integrated his previous studies.

Consequently Andor Sas's work in the field of economic history should be evaluated properly. His studies, that focused on a specific topic, on the history of the Munkács Schönborn-estate, should be analysed and their contribution to literature should be defined again. It would be worth to publish his works in the field of archive history, because today it is very hardly accessible in public collections. It would be also very worthwhile to publish his economic history studies in one book.

Németek és magyarok Pozsonyban 1945–1948 között*

KATALIN VADKERTY

323.15(437.6)(=511.141)“1945/1948“

Germans and Hungarians in Pozsony between 1945–1948

323.15(437.6)(=112.2)“1945/1948“

Pozsony (Bratislava), Košice governmental programme, deportations of Hungarians and Germans, war compensation, isolating camps, internation.

Pozsony az 1720. évi hivatalos összeírásban már német dominanciájú település, s ezt követően a német fölény állandósult a háromnyelvű, háromkultúrájú városban. 1918-ig alig változott a német, a magyar és a szlovák nemzetiségű lakosok aránya, s összhangban volt az összlakosság számbeli növekedésével. A német fölény a magyarok politikai, gazdasági és kulturális jelentőségének megerősödése ellenére az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően is fennmaradt.

A szlovákok és csehek (1918-at követően a csehszlovákok) politikai, majd gazdasági és kulturális jelenléte a Csehszlovák Köztársaság 1918-as megalakulását követően megerősödött, s a szláv nemzetiségek száma gyorsan növekedett. Míg számuk 1919-ben 10%-kal haladta meg például a pozsonyi magyarokét, 1930-ban már meghaladta a németek és a magyarok együttes létszámát. 1940-ben a város szláv lakossága (szlovákok, csehek, oroszok-ukránok) képezte az összlakosság 55,85%-át, miközben a németeké és a magyaroké együtt 33,62% volt (Dr. Savojský 1943, 111–115; Dr. Steinacker 1940, 31–32).¹

Ezt a nemzetiségi megoszlást 1944 nyarától tovább módosította a németek egy részének távozása. „Menekülés”-üket bizonyos keretek között hajókkal, vasúti szerelvényekkel hivatalosan is segítették, de különös gonddal készítették elő s valósították meg a fiatalok, pl. a német gimnazista fiúk családtagjaik nélküli kiszállítását (Metal é. n.).²

A pozsonyi magyarok zöme nem mozdult. Úgy érezték, nincs miért elhagyniuk az otthonukat. A szlovák állam évei alatt nem csatlakoztak a fasiszta gárdista irányzathoz, nem vétettek az emberiség ellen. Bízta az első Csehszlovák Köztársaság gyakran hangoztatott demokratizmusában. Ezért érte őket váratlanul a Kassán 1945.

* A tanulmány a *Pozsony város társadalom- és kultúrtörténete* c. projekt keretében készült, amelyet az MTA Arany János Közalapítványa és az Agentura Pacis Posonium támogatott.

április 5-én kihirdetett kormányprogram, amely szerint a megújuló Csehszlovák Köztársaság szláv nemzetállam lesz. A nem szláv lakosság hétköznapijaiban ez azt jelentette, hogy az új, magát demokratikusnak mondó, több párt képviselőit tömörítő kormány a jövőben nem számol a németekkel és a magyarokkal mint állampolgáráival, s a teljes kitoloncolásukat tervezi. Az állampolgárságuktól megfosztott németeknek és magyaroknak megtiltotta anyanyelvük használatát, nemzeti kultúrájuk ápolását, jogot formált minden ingó és ingatlan tulajdonukra, s ezzel létük szerves részévé tette a félelmet és a bizonytalanságot (Vadkerty 2001, 211).

A második világháború győztes nagyhatalmai egyetértettek a németek kollektív felelősségre vonásával, kitoloncolásával; ez utóbbit a magyarok esetében megtagadták. A magyar lakosság kitoloncolásának jogi alapját a kormányprogram tartalmazza. Ennek, s a Szlovák Nemzeti Tanács határozatának alapján kezdték meg 1945 áprilisában a németek és a magyarok kitoloncolását (Pozsonyban is), majd az ún. összpontosító táborokban való elhelyezését.³

A Pozsonyi Városi Nemzeti Bizottság – a kormány utasítása alapján – két részre osztotta a fővárost „elszlávosító” folyamatát, melyet egyszerre akart megvalósítani. Felkérte a Szlovák Statisztikai Hivatal elnökét, hogy dolgozzon ki egy tervezetet a város területének a megnövelésére. Dr. Svetoň munkájának jellegzetessége, hogy nem vette figyelembe sem a csatolásra kiszemelt települések állami hovatartozását, sem az ott élő lakosság nemzetiségét. Ausztriától Hainburg, Wofstal, Edelstal, Berg, Deutschjahndorf, Pama, Kittsee, Markthof, Magyarországtól Bezenye, Dunacsún, Horvátjárfalu, Oroszvár, Rajka katasztereivel számolt. Ezzel az ún. Nagy-Pozsony területe osztrák részről 16 228 hektárral, 15 060 lakossal, magyar részről 14 671 hektárral, 7839 lakossal, összesen tehát 30 899 hektárral és 22 945 – zömmel horvát, német és magyar – lakossal gyarapodott volna. A város elszlávosítását megkönnyítette, hogy „1945 júliusától egyre több német hagyta el önként a várost, de távoznak, s egyre erőteljesebben kiszorulnak a hatalomból a mesterségesen kitenyésztett magyarok is, akik 1938 előtt a hatalom támogatásával előszeretettel hangsúlyozták Pozsony magyar jellegét”.⁴

A város vezetése tudatosította, hogy a megálmódott Nagy-Pozsony a győztes hatalmaktól, s jóváhagyásuk esetén a két területileg érintett országgal kötendő szerződéstől függ. Ezért a szláv Pozsony megteremtése érdekében 1945 áprilisában a szlovákok ellenőrizhetetlen betelepülésének következtében a városban egyre növekvő lakáshiány megoldására koncentrált. Első lépésben zárolta az 1930-ban magukat németnek, ill. magyarnak jelentők, valamint a szlovák háborús bűnösök pozsonyi ingatlanjait. 1945 októberéig 2730 házat zároltak, de a tulajdonosok politikai és nemzeti megbízhatóságának ellenőrzését követően 72 házat visszaadtak a – kizárólag – szlovák tulajdonosoknak. A fennmaradó 2658 házból és a hozzájuk tartozó kertekből, szőlőkből 394 családi házat, 94 esetben házat és szőlőt átadták az új, helyi vagy betelepített tulajdonosoknak. Külön listán vezették, de zárolták a koncentrációs táborokban elpusztult zsidók tulajdonát képező 466 épületet.

A városházán pontos kimutatást készítettek a zárolt német, magyar és zsidó tulajdonban volt épületekről, más ingatlanokról s a kérelmezőknek kiosztott ingóságokról.⁵

A zárolások, kisajátítások folytak, de a lakáshiány nőtt. A kérdéssel a Megbízottak Testülete is foglalkozott. Az 1945. november 20-i határozatukban a szlovák ál-

lam 254/1942. számú idegenrendészeti törvényére hivatkozva a kormány jóváhagyását kérte annak kimondására, hogy minden német és magyar nemzetiségű, saját házában, illetve bérlakásban lakó polgár köteles a rendőrség felszólítására a hivatalosan megadott határidőn belül „kiüríteni” a lakását, s ezzel a lakások bérelti szerződésai a következő hónap első napján érvényüket veszítik. A rendelettel nemcsak a lakásaiktól, de a hivatalosan elismert ún. „lelépési” összegtől is megfosztották az érintetteket.

Az érintettek döbbenettel tudatosították, hogy mi vár rájuk. A helyzetet – feltételezhetően – Szalatnai Rezső így jellemezte: „Kérlelhetetlen hajsza folyt a lakásokért, a berendezési tárgyakért.” A rendőrséggel párhuzamosan léptek a partizánok is, akik a németek és a magyarok ingó és ingatlan tulajdonát „háborús jóvátétel”-nek tekintették.⁶ A végrehajtás eredménye az elszegényedés lett, s a kilátástalan helyzet, idegfeszültséget, depressziót szült.

Mindezek ellenére a pozsonyi lakáshelyzet 1946 nyarán tovább romlott. A szinte ellenőrizhetetlen számú hivatalnok, munkás beköltözésével párhuzamosan a Szlovák Telepítési Hivatal – minden bejelentés nélkül – telepítette be a városba a nemcsak Magyarországról egyoldalú transzportokkal érkezőket, hanem a Romániából repatriált szlovákokat is.

A kor jellemzője lett az ún. „összeköltöztetés”. A végzéseket a Szociális Ügyek Megbízotti Hivatala adta ki. Indoka csak egy volt: a nevezettek államilag nem megbízhatók. Az akció érdekessége, hogy hivatalosan a legtöbb megbízhatatlan a villanegyedben lakott. A villanegyed után a belváros következett. A lakókat a rendőrség igénybevitelével kiutasították a lakásaikból, de nem ellenőrizték, van-e hova menniük. Szerencsések voltak, akiket a vidéki rokonok vagy barátok befogadtak.⁷

Közben a városban állandósultak a nappali és az éjszakai razziák, melyek kiemelten a német és a magyar lakosság ellen irányultak. A letartóztatottakat elűzték a városból vagy kiszállították valamelyik internálótáborba.

A rendszeresített razziákat 1947-ben és 1948-ban is folytatták, de a hivatalosan megfogalmazott cél már nem a város elszlávosítása, hanem „némettelenítés”-e, illetve „magyartalanítás”-a volt. A német és a magyar nyelvhasználat ellenőrzésébe, a német és a magyar nyelvet nyilvános helyen használók megbüntetésébe, vagyis a német és a magyar lakosság feljelentésébe 1947 tavaszától a Városi Rendőrpáncsnokság a lakosságot is bevonta. Lehetővé tette, hogy bárki feljelenthesse a városban németül vagy magyarul beszélőket. A feljelentés megkönnyítésére nyomtatott szöveget készíttetett s osztott szét, amelybe csak a „vétkes” nevét és személyi adatait kellett beírni. A fennmaradt dokumentumok szerint – mivel időközben a pozsonyi németeket kitelepítették – szinte kizárólag magyarul beszélőket jelentettek fel. A feljelentettek zöme munkás, háziasszony, elvéve értelmiségi, pl. egyetemista. A feljelentettek nemek szerinti megoszlás nagyjából megegyezik.

Figyelemre méltó a feljelentettek nyelvtudása. A többség – valamilyen szinten – tudott szlovákul, de többen beszéltek angolul, németül, spanyolul, sőt volt olyan is, aki ismerte valamelyik arab nyelvet.

A rendőrség magatartásában az 1948-as hatalomváltás sem hozott változást. A feljelentések indoka sem változott, de a feljelentettek között aránylag magas a szlovák nemzetiségűek aránya. Ezek feltételezhetőek reszlovakizáltak vagy áttelepültek voltak.⁸

Területileg a „kihágás”-ért feljelentettek zöme még 1947-ben is Ligetfalun lakott vagy 1945-ben ide internált volt, míg 1948-ban a város bevásárlóközpontjában, a Széplak utcában és környékén „leplezték le” a legtöbb „vétkest”. Lehet, hogy ebbe az – 1945 előtt inkább magyarok által lakott – utcába többen tértek vissza az internálótáborokból, vagy ide jártak a környékbeliek bevásárolni, de az is lehetséges, hogy a Városi Rendőrkapitányság tőszomszédságában a rend őrei aktívabbak voltak, mint a város más kerületeiben.

Pozsony történetének a lakosság nemzetiségi összetételét alapjaiban megváltoztató fejezete 1945. május 5-én kezdődött. A Pozsonyi Városi Nemzeti Bizottság – a kassai kormányprogramra hivatkozva – a Szlovák Nemzeti Tanács jóváhagyásával elrendelte a németek és a magyarok internálását. A kollektív bűnösséggel vádoltak internálásának egyik jellegzetessége, hogy az internálásokra vonatkozó rendeleteket csak több hónapos késéssel, igaz, mindig visszamenő hatállyal adták ki. A másik jellegzetesség a rendőrség teljhatalma. Daniel Okáli belügyi megbízott 1945. július 31-i utasítása értelmében a táborok (az internáló- és munkatáborok) szervezője, ellenőrzője és üzemeltetője az a rendőrség, amely irányította és végrehajtotta az internálásokat. A rendőrség kiemelt szerepét sokat bírálta a prágai cseh sajtó.⁹

A Pozsonyi Városi Nemzeti Bizottság és a Városi Rendőrparancsnokság együttműködésével három tábort létesítettek: Ligetfalun, a Patrongyárban és a Szöllősi úton (Vajnorská cesta). Ligetfalun a volt katonai barakkokban helyezték el a német családokat, külön a nőket, külön a férfiakat, a magyarokat pedig a faluba irányították, ahol az 1918 előtt épített, a katonák által lelakott, a harcokban károsodott, komfort nélküli házakba költöztették be, általában egy családot egy szobába. A város északi, a Dunától távol eső kerületek lakóit vagy a Nagyszombati úton levő barakkokba, vagy a Patrongyárban helyezték el, ahol csupasz betonpadló várta őket. Erre teríthették le – szerencsésebb esetekben szalmára – a pokrócaikat.¹⁰

A kijelölt családokat minden előzetes értesítés nélkül kényszerítették lakásaik elhagyására. A csomagolásra általában kétórányi időt engedélyeztek. Figyelmeztették őket, hogy mind a német, mind a magyar nemzetiségűek a hatályos az érvényes idegenrendészeti törvények értelmében a „hivatalból kijelölt helyen kell tartózkodniuk”. Csak a legszükségesebb személyes holmijukat és három napra való élelmet vihetnek magukkal. Mivel háborús bűnösök, ingó és ingatlan vagyonuk az állam tulajdonába megy át. Ezt követően 20-30 fős csoportokban, fegyveres kísérettel elvitték őket a táborok valamelyikébe (Dr. Samarjay 2001).

Május első hetétől kezdve az internáltak száma gyorsan nőtt. Ligetfalun például május 18-án 608-an éltek, de a hónap végétől ide irányították a Patrongyárban ideiglenesen elhelyezettek egy részét, s így július 21-én már 1200-an voltak. 1946 márciusában 1437-en éltek itt, s számuk naponta gyarapodott, mert ide irányították a városi razziák során letartóztatottakat is.

A három pozsonyi „összpontosító” táborban 1945. november 1-jén (lásd az 1. táblázatot) 2735 férfit, 2418 nőt, 1069 tizenhat éven aluli gyermeket, összesen 6222 személyt tartottak fogva. Ugyanekkor Szlovákia összes táborában 21 805 internált élt, vagyis a pozsonyiak adták az internáltak egyharmadát. A munkaképes férfiak száma a patrongyári táborban a legmagasabb. Nagy az eltérés a férfiak és a nők száma között, ami azt jelenti, hogy ide az egyedülálló, fiatalabb, munkaképes férfiakat hozták be. Ligetfalun feltűnően magas a munkaképtelen, vagyis idősebb

és nyugdíjas korban levő férfiak száma. Hasonló volt a helyzet a Szöllősi úton is. A munkaképes nők száma – az idősebb nők számához hasonlóan – Ligetfalun a legmagasabb. A Patrongyárban az 1590-es létszámból csupán 79, míg a ligetfalui 3730 nyilvántartottból 772, a Szöllősi úti tábor 902 internáltjából 218 volt a tizenhat éven aluli gyermek.

Nemzetiségüket tekintve Ligetfalun 2143 a német, 1450 a magyar és 114 a szlovák, a Patrongyárban 863 a német, 375 a magyar és 352 a szlovák. A Szöllősi úton 850 német, 36 magyar és 16 szlovák szerepel a nyilvántartásban. A szlovákok aránya nem egészen 8%.¹¹

A pozsonyi németek és magyarok internálásának történetét a levéltárakban fennmaradt dokumentumtöredékekből ismerjük. Az érintettek a történekről sokáig hallgattak, sokan még a legszűkebb családi körben sem beszéltek. Ezért értékes a Ligetfaluba deportált dr. Samarjay Emil jogász 1945. május 6–1946. augusztus 8-a között vezetett naplója (Dr. Samarjay 2001, 2–23).

Dr. Samarjay Emil családjával együtt 1945. május 6-án vitték át Ligetfaluba, ahol több ismerősével együtt – amennyire erejükből telt – kezükbe vették sorsuk irányítását. Összeállították és naponta bővítették az internáltak jegyzékét, s megkezdtek a megmaradásuk szempontjából alapvető fontosságú közéleti és egészségügyi ellátás megszervezését.

A táborok élelmezéséről 1945. május első heteiben a helyi nemzeti bizottságok gondoskodtak. Pozsonyban az ellátás biztosítása nehézkes volt, mert a városban általános volt az élelmiszerhiány, s a hivatalosan beszerzett élelmiszereket elsősorban a helyi szlovák lakosság között osztották szét. Nagy volt a tejhiány. Még a nem internált szoptató anyáknak és a három évnél fiatalabb gyermekeknek sem jutott elegendő tej. Ennek ellenére a város vezetése elutasította azt a javaslatot, hogy a felére csökkentsék a magyar és a német anyák napi tejadagját.

A Belügyi Megbízotti Hivatal gyorsan megoldotta a problémát. 1945. május 17-i utasításában a táborok élelmezését a Szlovák Vöröskezesztre hárította (Dr. Samarjay 2001, 5, 7, 9, 12).¹²

Szlovákia szempontjából az ellátás a pozsonyi internálótáborokban volt a legrosszabb. A magyar kormány ezért 1945. június 5-én figyelmeztette a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, és a ligetfalui táborok ellátásába bevonta a Magyar Vöröskezeszetet, amely svájci támogatással jelentős küldeményt kapott. Élelmiszert, gyógyszert, egészségügyi felszerelést, de ezt előbb Budapestről el kellett juttatni Pozsonyba. A közlekedési nehézségeket csak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság segítségével lehetett leküzdeni (Tóth 1995, 157).¹³

Közben a ligetfalui internáltak mindent megtettek, hogy felállítsák a közös konyhát, és elkészítsék az első ebédet. Erre május 16-án került sor.

A táborok élelmezését 1945 novemberétől az Élelmezési Megbízotti Hivatal biztosította. Az ellátás kisebb-nagyobb zökkenőkkel folytatódott, de egymást érték a különböző megszorítások. 1945. december 1-jétől például a burgonyát csak héjában főzhették meg.

Alapélelmiszer volt a burgonya, a borsó, és az lett volna a kenyér, ha rendszeresen szállították volna. Ligetfalun például 1945 júliusában két hétig nem osztottak kenyeret. Fényűzésnek számított a hús, de a téli hónapokban a savanyított káposz-

ta is. Ligetfalun a tábor vezetői ismeretség útján vettek néhány kiló húst, tavasszal pedig egy tehenet.

A pozsonyi táborokban kétféle ellátás volt. Ligetfalun a magyaroknak csak reggelit és ebédet osztottak, ezzel szemben a zárt táborban élő németeknek a Patrongyárban és a Nagyszombati úton vacsorát is.¹⁴

A táborlakók a silány közéletet csak átmenetileg egészíthették ki szabadon vásárolt zöldséggel, gyümölcssel, mert 1945 augusztusában a ligetfalui táborparancsnok megtiltotta, hogy a helybeli és a környékbeli kistermelők valamit is eladjanak az internáltaknak.

1946. március 11-én megszűnt a Szlovák Vöröskereszt és a református egyház támogatása is, mert a Megbízotti Hivatal minden erejével a kelet-szlovákiai éhínséget próbálta enyhíteni (Dr. Samarjay 2001, 21).

A táborok munkaképes internáltjainak élelmezési gondjait enyhítette a közmunka, tudniillik a közmunkások reggelit és ebédet, illetve ebédet és vacsorát kaptak. A háborús károk helyreállításában kiemelkedő szerepet kapott közmunkát – a köztársasági elnök 88/1945. számú rendeletét megelőzően – a nemzeti bizottságok szervezték. Pozsonyban a városi nemzeti bizottság katonai-stratégiai szempontból kiemelt jelentőségű helyreállításokban együttműködött a szovjet hadsereg parancsnokságával. A közmunkafelhívásra eleinte csak kevesen jelentkeztek, de a közmunkára jelentkezők száma 1945. június 1-jére elérte a 36 301 főt.¹⁵

Mivel a Dunán való átkelés nehézkes és hosszadalmas volt, a ligetfalui német és magyar tábor munkaképes férfi internáltjai a folyó jobb partján dolgoztak. A pontonhíd famunkáit a magyarok, a kész gerendák kátrányozását a németek végezték.

A másik két pozsonyi internálótáborból a munkaképes férfiakat a közlekedés szempontjából kiemelt jelentőségű Vörös híd felújítási munkálataihoz vezényelték. A híd 1945. május 22-i átadását követően több százan dolgoztak a felrobbantott Duna-híd alkatrészeinek a szétszedésénél. Mivel azonban az étkezésüket nem tudták megoldani, naponta két váltásban négy-négy órát dolgoztak.

Mivel nem minden internálnak jutott munka a hidak helyreállításánál, ezért a Nagyszombati úton élő iparosok helyben szervezték meg a rendőrség részére dolgozó asztalosműhelyüket és autójavító-műhelyüket.

A ligetfalui magyar tábor sok lakója a helyi szervektől kért munkát. Így jutottak el a Semperit gyárba, ahol takarítottak. Néhányan a Vöröskereszt megbízásából betegeket szállítottak. A német és a magyar internáltak egyaránt szívesen vállaltak munkát a zöldséget és gyümölcsöt nagyban termelő zabosi gazdánál (Dr. Samarjay 2001, 13, 19).¹⁶

A helyben munkát vállaló németek és magyarok helyzete sokban különbözött egymástól. A magyarokkal szemben – aránylag – kicsi volt az ellenszenv, a németek esetében érezhető volt az anyagiakra alapozott gyűlölet, sokan csak a vagyonukba ültetett telepeseknél kaptak munkát (Dr. Samarjay 2001, 6, 12).

Az internáltak munkaképességét csökkentette, a táborlakók életlehetőségeit jelentősen befolyásolta az egészségtelen környezet és a hiányos egészségügyi ellátás. A táborok létesítését nem előzte meg alaposabb elemzés, előkészítő munka. Hiányoztak az élet legelemibb feltételei. Az internáltak maguk gondoskodtak például az illemhelyekről, a szemét eltakarításáról. Ligetfalun betemettek minden bombatölcsért, minden üreget. Veszélyes munka volt, mert a környék tele volt fel nem rob-

bant, elhagyott lőszerrel. Egy ilyen gránát ölte meg a német tábor egyik 15 éves lakóját (Dr. Samarjay 2001, 9).

Megoldatlan maradt a téli fűtés kérdése is. Az internáltak szénét nem kaphattak, így csak fával fűthettek, amit a közeli erdőben gyűjtöttek össze. Helyzetüket megnehezítette a táborparancsnok rendelete, mely szerint nem használhatták fel fűtésre a romos épületekben fellelhető faanyagokat.

A helyzet a Patrongyárban volt a legnehezebb, a jelentések szerint „elrettentő” volt. Itt már 1945. június 8-án tífusz ütött ki.

Az orvosi ellátás érdekében a ligetfalui magyar internáltak már a megérkezésüket követő héten szervezkedni kezdtek. Megszólították a Szlovák Vöröskereszt képviselőit, kérték a Nemzetközi Vöröskereszt segítségét. Szervezési munkájuk eredményeképp Ligetfalun 1945. május 17-én megnyitották az egészségügyi központot. Kezdetleges körülmények között kezdett dolgozni a pozsonyi Vöröskereszt főorvosa, dr. Gustáv A. Niepel vezette kis kollektíva. Az internált önkéntesek mellett öt szigorló orvos dolgozott, s a járványok idején számíthattak dr. G. Jácz segítségére és a felszereltséget növelő dr. B. K. Rippára is (Dr. Samarjay 2001, 18; Tóth 1995, 157).¹⁷

Dr. Niepel a helyzet felmérését követően arra kérte a fölöttes hatóságokat, hogy haladéktalanul oldják meg a vízellátást, s biztosítsanak valamilyen tisztálkodási lehetőséget.

Az orvosi vizsgálatra jelentkezett betegekben kívül rendszeresítették a magukat egészségesnek tartó internáltak megvizsgálását is, kiemelten figyelték a csecsemőket és a gyermekeket. A diagnózis gyors megállapítása érdekében laboratóriumot létesítettek a rendelő mellett. A szükséges pipettákat például Ausztriából csempészték be a táborba, vattát, jódot, kötszert, szemcseppet, szíverősítő tablettát Szaltnai Rezső segítségével kaptak a Svájci Vöröskeresztől és több magyarországi intézménytől (Dr. Samarjay 2001, 5, 10, 13, 17).

Az orvosok, az önkéntes internált munkatársak, a támogatók minden igyekezete ellenére kezdetleges körülmények között gyógyítottak. A lázas betegeket – saját lakásaikban – három önkéntes nővér gondozta, s így megakadályozták a tömeges megbetegedést, a tömeges pusztulást.

A Nemzetközi Vöröskeresztől kapott oltóanyaggal 4191 német és 2860 magyar internáltat oltottak be, de nem tudták kizárni a tüdőbajt. 212 ilyen beteget diagnosztizáltak, közülük 30 állapota volt súlyos. A kór a gyermekek és az egyetemista fiatalok között terjedt el a legnagyobb mértékben, de megjelent a diftéria (torokgyík), a sarlach (vörheny) és a malária (váltóláz) is.

1946 nyarától a betegek száma megfogyatkozott. A németeket kitelepítették, a reszlovakizált magyarok visszatérhettek a városba, de a rendelő tovább működött, a körülmények rendezettebbek lettek.¹⁸

A csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény 1946. február 27-i aláírását követően az internáltakban megnőtt a Magyarországra való áttelepülés reménye. Ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy visszakaphassák elvett ingó és ingatlan vagyonukat. Hónapok múltak el, de semmi sem történt. 1946. július 1-jén a magyar megbízott, dr. Wagner Ferenc írásban kérte a szlovák illetékeseket, hogy azonnali hatállyal engedjék szabadon, s helyezték vissza tulajdonukba a ligetfalui internált magyarokat. Kérését ígéretnek sora követte, de nem történt semmi (Vadkerty 2001, 238, 264).

A szlovák szervek halogató taktikáját látva a ligetfaluiak szervezkedni kezdtek, ám ez kitudódott, és sok kellemetlenség forrása lett. A kitelepítésre jelöltek zöme 1947 tavaszáig a táborban maradt (Dr. Samarjay 2001, 20, 22).¹⁹

A menekülés egyik lehetősége a reszlovakizálás volt. Az 1946 júniusában meghirdetett lehetőséget a pozsonyi internálótáborok 7528 lakója kérelmezte. A reszlovakizáltak száma a városban meghaladta a 6600 főt, vagyis a pozsonyi magyarok zöme a reszlovakizálást választotta (Dr. Samarjay 2001, 19, 21–22; Vadkerty 2001, 374).²⁰

Az 1948. februári hatalomváltást követően kiadott 248/1948. számú rendelet visszaállította a csehszlovákiai magyarok állampolgárságát. Ezzel a rendelettel lezárult a pozsonyi németek és magyarok történetének legdrámaibb szakasza. Elméletileg az internáltak visszaköltözhetnek a régi lakásaikba, ill. joguk volt új lakáshoz. Mivel a magyarok pozsonyi lakásainak zömét hivatalos lakáskiutaló alapján szlovákok kapták meg, a magyar internáltak csak a még el nem foglaltakba költözhetnek vissza. Többen a rokonoknál, ismerősöknél lettek új otthonra, avagy kiköltöztek a közeli falvak valamelyikébe. Néhányan Ligetfalun maradtak, s csak évek múltán kerültek vissza a városba (Dr. Samarjay 2001, 21).²¹

Az őslakos pozsonyi németek és magyarok 1945 utáni elűzésével befejeződött a város történetének több száz éves korszaka, melyet három nemzet, a német, a magyar és a szlovák, s ennek megfelelően három nyelv és három kultúra jelenléte jellemezett. A hármasszemes egymásra hatás eredménye a három nyelvet beszélő, a másik két nemzeti kultúrát bizonyos fokig magáénak is érző, németül *pressburger*, magyarul *pozsonyi*, szlovákul *prešporki* polgár. Őket váltotta 1945-ben a már csak egy nyelvet beszélő, egy kultúrát élvező, szláv nemzeti alapon gondolkodó és cselekvő új polgár, aki a várost Bratislavanak keresztelte el.

Jegyzetek

1. Az 1720. évi összeírás csak a város adófizető polgárait jegyzi. A 4852 adófizetőből 4110 a német, 488 a magyar és 264 a szlovák. A lakosok száma 1785-ben 31 710, de nem ismerjük a nemzetiségi megoszlást. A következő, 1850–1851. évi összeírás szerint a 41 238 lakosból 31 509 a német, 3154 a magyar és 7548 a szlovák. A nemzetiséget is jegyző következő összeírás 1880-ban készült, amikor is a város 48 006 lakosából 31 492 vallotta magát németnek, 8977 magyarnak és 7527 szlováknak. 1890-ig a németek száma jelentősen nem változott, viszont nőtt a magyaroké: ekkor 10 433 személy vallotta magát magyarnak, a szlovákok száma 8709 volt. A lakosság száma 1900-ban 65 867, 1910-ben 78 223 fő: ebből 32 790 a német, 31 705 a magyar – figyelemre méltó növekedés –, 13 728 a szlovák. A Csehszlovák Köztársaság megalakulását követő első összeírásban az időközben 83 200 lakosra növekedett városban 36 165 volt a német, 24 126 a magyar és 27 481 a szlovák. A németek száma a századfordulót követően növekedett, míg a magyaroké az 1918-as hatalomváltást követően csökkent. A szlovákok számát növelte az új hatalommal beköltözött cseh és morva lakosság is. A városban 1921-ben 96 189 lakos élt. A nemzetiségi arányok az új állami adminisztráció követelményeinek megfelelően módosultak. Csökkent a németek (25 837) és a magyarok (20 731), viszont 38 038 főre nőtt a magukat csehszlováknak jelentők száma. A csehszlovák nemzetiség a következő, 1930. évi összeírásban már nem szerepel, hanem külön jegyzik a szlovákokat és a cseheket. A 123 884 lakosból 34 836

- személy vallotta magát szlováknak, 25 177 csehnek, 32 801 németnek és 18 890 magyarnak, vagyis a város történetében először kerültek kisebbségre a nem szláv nemzetiségek. Figyelemre méltó a zsidó nemzetiség számának az alakulása. 1930-ban 4747 személy vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, a többi zsidó magyarnak, kis hányada szlováknak jelentette magát. Az 1938. december 31-én felvett adatok szerint a város 123 788 lakosából 51 837 a szlovák, 20 764 a cseh (együtt 72 601), 26 994 a német, 16 005 a magyar. A zsidó nemzetiséget vállalók száma 6719, de a zsidó vallású 14 454. Az „idegen” nemzetiségűek száma 16 790. Az 1940. december 15-én felvett adatok a következők: szlovák 71 990 (50,53%), cseh 4971 (3,69%), orosz-ruszin 877 (0,36%), német 30 708 (22,16%), magyar 15 820 (11,46%), zsidó 15 109 (10,91%), cigány 82 (0,06%), egyéb 916 (0,66%). A zsidók számának növekedését a 63/1939. számú rendelet magyarázza, mely szerint a zsidók más nemzetiséget nem választhatnak. Így csökkent a németek és a magyarok száma.
2. A hidegkúti németek a 16 évnél fiatalabb gimnazisták részére diákcsoporthoz szerveztek. Családjaik nélkül, csupán hátizsákkal indultak el Nyugatra tanáraik vezetésével. A Csehszlovákiából elmenekült németek a hátrahagyott vagyonukért húszezer német márkát kaptak a német államtól.
 3. Városi Levéltár, Pozsony (a továbbiakban: VL-Po), Városi Nemzeti Bizottság (a továbbiakban: VNB) Plénum, 1945. július 27-i jegyzőkönyv, 616. p.
 4. VL-Po, VNB Adminisztrációs iratok, 3. doboz, szign. nélk.
 5. VL-Po, VNB, Elnökségi iratok, Titkárság, 3. doboz, 9449/I-1945-prez-Titk. Uo. VNB Plénum, 1945. június 22., 216. p.; július 27., 616. p., jegyzőkönyvek. Az elmenekült, majd internált németek és magyarok hátrahagyott ruháit a Szlovák Vöröskereszt és a Szlovák Nők Szövetsége a VNB utasítása alapján a szegények, a kibombáztak és a városi agyak házában élő 132 gondozott között osztotta szét. Nem ismerjük sem a kiosztott mennyiséget, sem a segélyben részesítettek számát. A bútorok és más értékesebb tárgyak kiosztásáról pontos jegyzéket készítettek, amelyben a juttatott neve és pontos lakcíme mellett a kapott tárgyakat is felsorolják. Így tudjuk, hogy 58 esetben osztottak ki jelentős mennyiségű bútort, köztük három zongorát. A kibombáztak D. műépítésznek teljesen berendezett villát utaltak ki.
 6. Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony (a továbbiakban: SZNL-Po), Policajné riaditeľstvo (Rendőrpáncsnokság), 2000. doboz, 17/1945-biz.
 7. SZNL-Po, Belügyi Megbízotti Hivatal, Elnökség (a továbbiakban: BMH-eln.), 25. doboz, 1873/46-eln. Státní ústřední archiv Praha (Állami Központi Levéltár, Prága), Úrad predsedníctva vlády (Miniszterelnöki Hivatal), 1009. doboz, 1651/1-VI-1946-január. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Budapest, KÚM-TÜK, Csehszlovákia XIX-J-1-j, 16/b, 47. doboz, 4592/1947, 6536/1947, 6864/1947. SZNL-Po, Rendőrigazgatóság, 2029. doboz, 472/biz.-1947 (az egész doboz hasonló tartalmú).
 8. A nyomtatvány szövege a következő: „Jelentem, hogy [a név helye kipontozva] X. Y. személyek jelenlétében minden kétséget kizáróan magyarosított” (saját fordítás, V. K.). Ezt követték a feljeltett személy adatai, lakáscíme, munkaadója. Másutt a szlovák államnyelv használatának a fokát is megjelölték, pl. „bár elég jól beszél, ill. ért szlovákul, mégsem beszél”(saját fordítás, V. K.). Feljegyezték az érintett foglalkozását és munkaadójának a nevét és a címét.
 9. SZNL-Po, BMH-elnöki, Munkatáborok, 1. doboz, 1000/1-1947.
 10. SZNL-Po, BMH-elnöki, Munkatáborok, 69. doboz, 84/26-V-2-49/1945.
 11. SZNL-Po, BMH-elnöki, Munkatáborok, 69. doboz, 586/1-V/1-45-A.

1. táblázat. A munka- és összpontosítótáborok helyzete, a beutaltak száma Pozsonyban, 1945. november 1-jén

		Szőllősi út	Patrongyár	Ligetfalu
Férfi	munkaképes	193	1 113	523
	munkaképtelen	304	19	623
	összesen	447	1 132	1 156
Nő	munkaképes	108	348	505
	munkaképtelen	129	31	1 297
	összesen	237	379	1 802
Gyermek 16 éves korig		218	79	779
Összesen		902	1 590	3 730
Nemzetiség	szlovák	16	352	114
	magyar	36	375	1 450
	német	850	863	2 163
A tábor kapacitása		902	1 590	3962
Dolgozók	férfi	112	1 102	489
	nő	56	348	455

Forrás: SZNL-Po, BMH-eln., 69. doboz, 586/1-V-45-A

12. SZNL-Po, BMH-eln. Munkatáborok, 7. doboz, szign. nélk.; 67. doboz, 38/1946-12.
13. A ligetfalui értelmezést Szalattnai Rezső „sivárnak és felháborítónak” minősítette. A helyzet javítása céljából szervezte meg 1945 májusában a szlovákiai magyarok Segélybizottságát.
14. SZNL-Po, BMH-eln. Munkatáborok, 7. doboz, szign. nélk., MOL, Bp., KÜM-TÜK, Csehszlovákia, XIX-J-1-j, 16/b, 335. doboz, 109 fasz. 30275/pol/1945.
15. VL-Po, VMB-Plénium, jegyzőkönyvek. 1945. április 10-től rendszeresen jegyik a közmunkások számát, pl. április 13., 24–25. p.; április 17., 33–34. p.; április 20., 44–45. p.; május 7., 25. p.; május 22., 57. p.; május 24., 128. p.; június 1., 131. p.; június 8., 202. p.
16. SZNL-Po, BMH-eln. MT, 69. doboz 56715 /1945. szept. 13, 3005/1-V-1-1946; VL-Po, VNB-Plénium, jegyzőkönyvek, 1945. június 1., 131. p.; június 8., 212. p.; július 6., 164. p.
17. SZNL-Po, BMH-eln. MT 41. doboz, 22/25-V-3/46. Magyar Tudományos Akadémia Kéziratára, Budapest, Szalattnai hagyaték MS 426/6, 7. A rendelőt a Nemzetközi Vöröskereszt tartotta fenn, s ugyancsak a Vöröskereszt biztosította a gyermekeknek a tejet, a kevéske vitamint, csukamájolajat. Kevés volt a vatta, a jód, általában a kötszer, nem volt égési sebrelaj, bőrvazelin, de sajnos nem volt szíverősítő csepp sem, s általában hiányoztak a legszükségesebb gyógyszerek. A gyenge ételmezés, a fűtetlen, nedves lakások következtében sok volt a tébécés fiatal. A súlyos betegeket kórházba szállították, pl. 1946. február 1-jén harminc beteget szállítottak át Pozsonyba. VL-Po, VNB, Admínisztratív iratok 1945–1950, 93. doboz, 26168-XIII/1945. július 2., ONV-jelentés a ligetfalui tábor egészségügyéről.
18. A ligetfalui és a pozsonyi németeket 1946 júniusától kezdték kiszállítani az országból.
19. SZNL-Po, BMH-eln. MT, 69. doboz, 6590/46-eln. MOL, Budapest, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, XIX-J-1-j. 16/b, 33. doboz, 1902/pol/1946; 37. doboz, 549/pol/1946.
20. VL-Po, VNB-Plénium, jegyzőkönyvek, 1946. augusztus 1., 202. p.; augusztus 6., 214. p. Ligetfalun a reszlovakizálás első napján 625, a következőn 1161, a Szőllősi útról 372 személy kérte a reszlovakizálást. A magisztrátus a vártnál nagyobb jelentkezést „a lakosság spontán lelkesedése”-vel magyarázta.
21. A ligetfalui magyar tábort 1946. július 31-ével feloszlatták. A közös ételmezést megszüntették, de ennek ellenére sokan továbbra is Ligetfalun maradtak. Talán azért, mert ott nagyobb biztonságban érezték magukat.

Felhasznált irodalom

- Metal, Elze, geboren Albrecht é. n. Ein Paradies verloren, aber wie leben. *Acta Karpatho-Germanica VII*. München 45, 69. p.
- Dr. Samarjay Emil 2001. *Napló. Ligeti száműzetés (1945. május 6–1946. augusztus 8.)*. Feldolgozta Csizmár Eszter. Pozsony, kézirat.
- Dr. Savojský, Andrej 1943. Obyvateľstvo hlavného mesta Bratislavy. In: *Bratislava, hlavné mesto Slovenska*. Basel, 111–115. p.
- Dr. Steinacker, Roland 1940. Die Bevölkerung. In: *Pressburg in der neuen Slowakei*. Pressburg, 31–32. p.
- Tóth László (szerk.) 1995. „Hívebb emlékezésül...” *Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 157. p.
- Vadkerty Katalin 2001. *A kitelepítéstől a reszlovakizációig*. Pozsony, Kalligram, 211. p.

KATALIN VADKERTY

GERMANS AND HUNGARIANS IN POZSONY BETWEEN 1945–1948

According to the annual official census from 1720, Pozsony is a German-dominated territory, and consequently the German prevalence stabilised in the three-language, three-culture town. Until 1918 there was almost no change in the population rate of German, Hungarian, and Slovak nationality.

The political, then economic, and cultural presence of Slovaks and Czechs (after 1918, the Czechoslovaks) after the creation of the Czechoslovak Republic in 1918 strengthened, and the number of Slav nationalities started to grow.

From the summer of 1944 part of the German population left Pozsony. The majority of Hungarians did not leave. They thought there was no reason leaving their home. During the Slovak state, they did not join the fascistic stream, did not do harm to humankind. This is why they were surprised by the governmental programme declared in Kassa (Košice) on 5th April 1945, according to which the renewed Czechoslovak Republic were to be a Slav nation-state. The government is not to count with the Germans and with the Hungarians as with its citizens in the future and plans to deport them entirely. The Germans and the Hungarians deprived of their citizenship rights were forbidden to use their mother language, cultivate their national culture, and the state created a right for owning their movable and immovable property. Consequently, fear and insecurity became part of their lives.

The winning powers of the Second World War agreed with calling the Germans for collective responsibility, deporting; the latter was in case of Hungarians denied. The legal basis of the Hungarian population's deportation is included in the governmental programme. On the basis of this and on the basis of the decision of the Slovak National Council in April 1945 the deportation of Germans and Hungarians (also in Pozsony), and consequently their placement in the so-called collecting camps began.

That chapter of Pozsony's history that changed the national composition of the population began on 5th May 1945. The Pozsony Town National Commit-

tee - referring to the Košice governmental programme - according to the Slovak National Council's acceptance ordered the internation of Germans and Hungarians. The Pozsony Town National Committee in co-operation with the Town Police Headquarters created three camps: Ligetfalun, in the cartridge factory and on the Szöllősi road (Vajnorská cesta). The specified families were without previous notice forced to leave their flats. They were allowed to pack in two hours.

In the first weeks of May 1945 the local national committees provided food for the camps. Food-supply in Pozsony was very bad, because there was a general food deficit in the own, and the food provided officially was first of all distributed between the local Slovak population. The unhealthy environment and lacking health care considerably increased the working capacity of interned persons and influenced their living conditions.

After the signing of the Contract on Czechoslovak-Hungarian Population Exchange on 27th February 1946, the hope for moving to Hungary was growing between those who were interned. It was the only occasion for reclaiming their movable and immovable properties. Months lasted, but nothing happened. One of the opportunities of escape was re-Slovakisation. This opportunity declared in June 1946 was required by 7528 inhabitants of internating camps in Pozsony. The number of re-Slovakised persons exceeded 6600, the majority of Hungarians in Pozsony chose re-Slovakisation.

With the repel of the native Germans and Hungarians in Bratislava after 1945 the more than hundred year history of the town ended, that was characterised by the presence of three nations, the German, the Hungarian, and the Slovak, consequently the presence of three languages and three cultures. The result of the impact of the three nations is the, in German *pressburger*, in Hungarian *pozsonyi*, and in Slovak *prešporki* citizen who speaks three languages and considers the two national cultures to belong to him to a certain extent. They were later changed in 1945 by the new citizen who speaks only one language, knows only one culture, his way of thinking and acts are based on the Slav nation and named the town Bratislava.

A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben¹

(1. rész)

MARUŠIAK JURAJ

The Hungarian Minority in Connection with the Slovak
Policy of Normalization Period

316.022.4(437.6)(=511.141)

323.1(437.6)

Hungarians in Czechoslovakia, communistic regime, normalisation, oppositional institutions, Csemadok, Hungarian Committee for Right Assertion in Czechoslovakia, culture, education, place names, language usage.

A szlovákiai magyar ellenzék tevékenysége, csakúgy mint a keresztény ellenzék és korlátozott mértékben az úgynevezett polgári ellenzék aktivitása a hatvanas években kibontakozott folyamatokhoz kapcsolódik. A protagonisták (Duray Miklós, Nagy László, Varga Sándor) a Csemadok munkatársai voltak, illetve az ifjúsági és diákmozgalomból indultak. A hatvanas évek liberális légköre lehetővé tette, hogy nyilvános szervezetek a hatóságok által hivatalosan nem engedélyezett tevékenységeket utólagosan elismertessenek. Ilyen volt például a József Attila Ifjúsági Klub, amely ugyan létrejött idején (1964) önálló szervezetként nem működhetett, de a Csemadok utólag vállalta felette a védnökséget. A szerveződés kezdeti feladatainak ellátásában komoly munkát végzett Kajla Júlia és Németh István költő, majd 1965–1967-ben Duray Miklós vette át a vezető szerepet, akit 1967-ben A. Nagy László váltott fel. Az alapítók közé tartozott Varga Sándor és Kiss József történelem szakos egyetemi hallgatóként.

Ez a klub 1965-től kezdve tevékeny részt vállalt minden év március 15-én – az 1848-as forradalom évfordulója alkalmából – a ligetfalui Petőfi-szobor koszorúzásának szervezésében. A ligetfalui szobor szinte a pozsonyi magyarok zarándokhelyévé vált. A hatvanas évek második felében további, a brünni és a prágai magyar nemzetiségű diákokat tömörítő ifjúsági klubok jöttek létre. A klubmozgalom fokozatosan kiterjedt nyári táborozások szervezésére, amelyek egyre inkább a diákok kritikai nézeteinek kifejezésre juttatását lehetővé tevő fórummá váltak.²

Az 1968–69-ben az immár reformszellemiségű Csemadok keretei között elkezdődött a szakértelmiségnek a nemzetiségi szellemi életbe való bekapcsolása is. Megalakult a Néprajzi Társaság és a Szociológiai-Szociográfiai Társaság létrehozása is elkezdődött. Ezek a kezdeményezések kedvező körülmények között kiterjedt nemzetiségi civilszerveződéssé terebélyesedhettek volna. Tevékenységük az úgynevezett normalizációs időszakban a Csemadokon belüli ún. konszolidálást végrehajtó garnitúra „jóvoltából” elsorvadt.

Az egységes csehszlovákiai ifjúsági mozgalom, a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (CSISZ) felbomlása után létrejött a Magyar Ifjúsági Szövetség (MISZ), melynek életre hívásában másokkal együtt részt vett Tóth Lajos és Duka-Zólyomi Árpád.³ A Szlovák Tudományos Akadémia Elnöksége kedvezően fogadta az etnikai kisebbségek képviselői által benyújtott, az Akadémia keretei közötti kisebbségi kutatóműhely létrehozását célzó javaslatot.⁴

A szakértelmiség összefogására irányuló törekvésekben azonban épp akkor, amikor 1969 végén kezdett lendületet venni, negatív törés állt be. Az 1968-ban Lőrincz Gyula helyett a Csemadok élére került Dobos Lászlónak és a kisebbségi alkotmánytörvény kidolgozásában tevékenyen részt vett Szabó Rezsőnek fokozatosan távoznuk kellett a közéletből, a Csemadokot is beleértve, helyettük új, úgynevezett normalizáló garnitúra ragadta magához a vezető szerepet, amely Szlovákia Kommunista Pártjával együttműködve a szlovákiai magyar kisebbség önálló életének lehetetlenné tételére törekedett. Az intézkedések értelmi szerzői és kezdeményezősei nemritkán maguk a Csemadok-funkcionáriusok voltak. A vezető posztokra sok helyütt visszatértek az 50-es és 60-as évek hatalmi struktúrájával összefonódott személyiségek. A magyar kisebbség önálló szerveződéseit, illetve azok csíráit ellehetetlenítették, miközben a felszámolás az SZLKP vezetői részéről jövő informális nyomás és a Csemadok közvetlen hatalmi intézkedései folytán történt. Így volt ez például a Magyar Ifjúsági Szövetség esetében, amely a normalizációs állapotok fojtogató légkörében már nem is kérte a regisztrálást. A Csemadok mint „a szlovákiai magyar kisebbség társadalmi-érdekvédelmi szervezete”⁵ a Nemzeti Frontból kizárva a Művelődésügyi Minisztérium alárendeltségébe került.⁶ Ezzel jócskán csökkent a közéleti szerepe. Nem javasolhatott például jelölteket a nemzeti bizottságokba történő és a parlamenti választások során. Szerepe leszűkült a kultúra területére, elvesztette azt a politikai súlyát, amellyel, ha korlátozott mértékben is 1969-ig rendelkezett. Főként az 50-es évek második felétől kezdve ugyanis az SZLKP hatalmi-döntéshozatali csúcsvezetésének akarata ellenére jelentkeztek, főként az alsóbb szinteken a Csemadokot a magyar kisebbség politikai képviselőiként értelmező tendenciák. A Csemadok ugyanakkor kezdettől fogva a kommunista rezsim minden tiltó igyekezete ellenére az elégedetlenség kifejezésre juttatásának fórumává vált. Mindez abból is adódott, hogy a magyar kisebbségnek egyedüli, a közösség egészére kiható hivatalosan elismert szervezete volt.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetéről szóló alkotmánytörvény elfogadása után több olyan lépés történt, amely a kisebbségek 1968–69-ben kifejezésre juttatott követelésének teljesítésére irányult. Bár a kisebbségek helyzetének alapvető elveit megszabó alkotmánytörvény létrehozása föderatív szinten történt, a kisebbségi jogköröket meghatározó törvényi keretek megteremtése és a nemzetiségi politika gyakorlati végrehajtása a két tagköztársaságra hárult. A Szlovák Szocialista Köztársaság kormányában a nemzetiségi politikával foglalkozó tárca nélküli miniszteri poszt létesült, melyet Dobos László töltött be, de a normalizációs tisztogatások folytán csak 1970. június 30-ig maradt tisztségében. Távozása után helyére már új minisztert nem neveztek ki.

A Szlovák Nemzeti Tanácsban Nemzetiségi Bizottság létesült, ugyanakkor az elnökség 1968. szeptember 23-i 83. számú határozata nyomán létrejött a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségének Titkársága, az elnökség, illetve a Nemzetiségi Bizott-

ság kiegészítő szerveként. A Szlovák Szocialista Köztársaság kormánya mellett Nemzetiségi Tanácsot hoztak létre Dobos László vezetésével, ugyanakkor a kormánynak is lett Nemzetiségi Titkársága, kiegészítő, kezdeményező és szakfeladatokat ellátó szerveként. Ez egyben a tárca nélküli minisztérium apparátusának szerepét is betöltötte, és kifejezetten a kormánynak alárendelt funkciója is volt. Munkaköri leírását a kormány 1969. augusztus 4-i 203-as számú határozata hagyta jóvá. A Szlovák Szocialista Köztársaság Oktatási Minisztériumában Nemzetiségi Osztály, a Művelődésügyi Minisztériumban pedig nemzetiségi kultúrával foglalkozó munkacsoport alakult.⁷

A Nemzetiségi Titkárság a Szlovák Szocialista Köztársaság Kormányhivatalán belül osztály szintű besorolást kapott, feladatai közé nemcsak a nemzetiségi politikát érintő kormányintézkedések előkészítése és véleményezése tartozott, hanem kiterjedtek a szociális-gazdasági problémáknak, a nemzetiségi kultúrák helyzetének és a médiának az elemzésére is, beleértve a nemzetiségi problémákkal kapcsolatos elemzések és statisztikai feldolgozások elkészítését is. Továbbá alapanyagokat, javaslatokat, állásfoglalásokat és elemzéseket szolgáltatott a kormány Nemzetiségi Tanácsa számára is.

A Nemzetiségi Tanács programja eleinte roppant ambíciózus volt. A testület 1969. április 4-én tartott első ülésén állandó munkabizottságokat alakítottak, külön a magyar és az ukrán részleg számára. Mindkét szakaszon szociálpolitikai, oktatásügyi és kulturális kérdésekkel foglalkozó munkabizottságokat hoztak létre, a kisebbségek sorából származó szakértelmiségiek részvételével. Ezekon kívül ideiglenes munkacsoport alakult az eperjesi (Prešov) Šafárik Egyetem Bölcsészka dékánhelyettesének és a Nemzetiségi Tanács alelnökének, Ivan Bajcurának a vezetésével a Szlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetéről szóló törvényjavaslat politikai irányelveinek a kidolgozására. A munkacsoporton belül *ad hoc* „csapatok”-ra hárult a részproblémák (szervek és képviselő, oktatásügy, kultúra, nyelvhasználat) megvitatására. A Nemzetiségi Tanács munkatervében szerepelt a nemzetiségi iskolaügyről szóló törvény téziseinek kidolgozása is, különös tekintettel a szakközépiskolák és tanonciskolák hálózatának kibővítésére. A Tanács sokszorosított eljárással készülő közlöny rendszeresítését is tervezte, amely fokozatosan időszaki kiadványként jelent volna meg. A tervek között a Szlovák Tudományos Akadémián belül működő önálló Kisebbségkutató Intézet létrehozása is szerepelt, amelynek feladata a kisebbségi problematika komplex vizsgálata lett volna. Erre az intézetre hárult volna az alapanyagok elkészítése a Nemzetiségi Tanács számára.⁸

A Nemzetiségi Tanács 1969-ben még két ízben ülésezett Dobos László vezetésével, de a munka eredeti üteme lelassult. A második, 1969. július 7-én tartott ülés megbízta Dobos Lászlót, Viliam Plevzát, Juraj Zvarát és Gyönyör Józsefet, hogy 1969. július 21-ig dolgozzák ki a nemzetiségek helyzetéről szóló törvény politikai irányelveit. A kormány Nemzetiségi Titkárságának vezetője, Tolvaj Bertalan a nemzetiségek helyzetével foglalkozó törvény alapelveinek téziseit terjesztette elő, amire megbízást kapott. A Nemzetiségi Tanács a járási nemzeti bizottságok, illetve a helyi nemzeti bizottságok mellett létrejövő nemzetiségi testületek problematikájával, valamint a nemzetiségek nyelvén történő televízióadásnak (az 1969-es év második felének végéig esedékes) előkészítésével és a nemzetiségek életét bemutató szlovák nyelvű hírek és tudósítások sugárzásával. Programon szerepelt a Magyar Területi Színház létrehozása Kassa székhellyel.⁹ A Nemzetiségi Tanács következő ülésén

1969. december 2-án a nemzetiségek helyzetéről szóló törvénnyel kapcsolatosan csak szóbeli információk hangzottak el, legalábbis a hivatalos dokumentumok szerint a megelőző tanácskozáson született határozatok ellenőrzése elmaradt.¹⁰

A Kassai Thália Színház 1970-ben ugyan a komáromi Magyar Területi Színház kassai színpadaként létrejött¹¹, de a Nemzetiségi Tanács és a Kormányhivatal melletti Nemzetiségi Titkárság működése a normalizációs tisztogatások megindulásával majd egy évre megrekedt. Még a tanács státútumának a kidolgozása sem vette kezdetét. A titkárság két vezetőjének, Tolvaj Bertalannak és Fedor Gondornak távoznia kellett tisztségéből. Tolvajt kórházi kezelése közben bocsátották el állásából. Okként egyebeken kívül azt hozták fel, hogy a Nemzetiségi Tanács az egyes tárcáknak a nemzetiségi politikával kapcsolatos tevékenységét összehangolni igyekvő szerepre akart szert tenni. Štefan Sádovský, a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányának elnöke, aki Dobos László távozása után saját hatáskörébe utalta a nemzetiségi politika intézését 1970. szeptember 30-i hatállyal lényegesen megváltoztatta a Nemzetiségi Tanács összetételét. A Tanácsban létrejöttekor paritásos képvisellel rendelkeztek a szlovákok, a magyarok és az ukránok. A Sádovský által eszközölt változtatások nyomán a testületnek 9 szlovák, 6 magyar és 3 ukrán nemzetiségű tagja lett. Sádovský ezt a lépést úgy indokolta, hogy a kormány Nemzetiségi Tanácsának csupán kiegészítő szerepe van, míg „a nemzetiségi politika megvalósítása az államalkotó nemzet szerveire tartozik, az egyes nemzetiségek képviselőivel együttműködve”. A jelentésben, amelyet a Nemzetiségi Titkárság tevékenységéről a kormány elé terjesztett, közölte, hogy „tevékenységében komoly fogyatékoságok” merültek fel, nehezményezve például a miniszterekkel folytatott közvetlen levelezést és „az autonómítás bizonyos elemeit”.¹² A Nemzetiségi Tanács Sádovský vezetésével csak 1970. november 20-án ült össze. Az egykori mérsékelt reformpárti Sádovský hatalmi pozícióinak megőrzése érdekében a normalizációs politika odaadó, olykor rendkívül kezdeményező végrehajtásának és formálásának szolgálatába szegődött. Ez viszont nem mentette meg őt a hetvenes években attól, hogy politikai „hullá”-vá váljon. Štefan Sádovský a Nemzetiségi Tanács ülésén azzal vádolta meg a Nemzetiségi Titkárságot, hogy „túllépte hatáskörét, beavatkozott a szaktárcák ügyeinek intézésébe”. A nemzetiségi szakosztály szerinte csak tanácsadói és kezdeményező szerep betöltésére jogosult, feladatköre csupán a kifejezetten nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos anyagok kidolgozását foglalta magában. Ugyanakkor a Nemzetiségi Tanács hatásköre leszűkült a kultúra és az oktatásügy területére, kiszorultak belőle a szociális és gazdasági kérdések. Míg 1970-ig a nemzetiségek helyzetéről szóló törvény előkészítésével kapcsolatos munkálatok minden valószínűség szerint főként informális politikai nyomás következtében akadoztak, Štefan Sádovský 1970 novemberében nyilvánosan kijelentette, hogy a készülő törvény politikai alaptéziseinek javaslata „politikai okokból elfogadhatatlanok [...] Ezért leállítottam a továbbfolytatást. Az egésznek teljesen újból kell nekiállnunk”. Röggvest magyarázatot fűzött hozzá, hogy is képzelel el a törvényjavaslattal kapcsolatos teendők újrakezdését: „javaslom, hogy e munkálatoknak ne vágjunk neki azon nyomban”.¹³ Mindez annak ellenére alakult így, hogy a Szlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetéről szóló törvényjavaslat jóváhagyása a Szlovák Köztársaság kormánynyilatkozatát követően része volt – minduntalan eltolódva – a féléves munkaterveknek.¹⁴

Ugyanakkor 1970-ben a Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériuma kiadta az 1970/93-as számú rendeletét a községnevek, lakótelepek, utcák és nyilvános térségek elnevezésének használatáról. Ez a rendelet nem engedélyezte például az utca-, helység- és községnevek kétnyelvű használatát, kiadását állítólagos „nemzeti érdekek”-re hivatkozva indokolták.¹⁵ A Szlovák Sajtó- és Tájékoztatási Hivatal 1970/585-ös számú, 1970. december 14-én hozott döntése értelmében – amely az említett rendelet 7. paragrafusára hivatkozott – pedig betiltotta a második világháború előtt használatos, történelmi helység- és utcanevek használatát a sajtóban és a tömegtájékoztató eszközökben. Ennek a döntésnek, illetve az idézett rendeletnek a megszegése okán a Szlovák Sajtó- és Tájékoztatási Hivatal a kiadókkal szemben „a törvényadta jogkörön belüli intézkedéseket foganatosíthat”-ott.¹⁶ A hivatal hasonló döntéseket hozott, 405-ös szám alatt, 1971 augusztusában is. Ennek a rendeletnek az abszurd és diszkriminatív volta annál kirívóbb volt, hogy a szlovák nyelvben, természetesen, szankciómentesen használták az eredeti elnevezésektől eltérő földrajzi neveket (például Wien–Viedeň).

A Nemzetiségi Tanács 1971-ben, csakúgy, mint a megelőző évben, csupán egyszer ült össze. A tanácskozás formális jellegű volt, nem tárgyalt semminemű elvi anyagról.¹⁷ A normalizációs tisztogatások fő hullámának tetőzése idején, 1972-ben a tanács munkája kezdett rendszeresebbé válni. Megtárgyalásra került a nemzetiségi iskolákban folyó szlováknyelv-oktatás, a magyar kisebbség helyzete az egyes kerületekben, új magyar osztályok nyitása egyes szakközépiskolákban stb. Olyan témák voltak ezek, amelyek nem váltottak ki komolyabb szembenállást.¹⁸ A Szlovák Szocialista Köztársaság Kormánya Elnökségének 1972. január 26-án hozott, 18-as számú határozata jóváhagyta, négy évi formális fennállás után a Nemzetiségi Tanács statútumát.

A 70-es évek eleje az eredetileg proklamált kisebbségpolitikai törekvésektől való elkanyarodás időszaka volt. A nemzetiségi politika fokozatosan az akkori politikai elit érdeklődésének perifériájára szorult. Az új normalizációs politikai garnitúra a nemzetiségi politika terén sem volt hajlandó belemenni az adott állapotok semminemű változtatásába. Kész volt azoknak a változásoknak a felszámolására is, amelyek a 60-as évek végén következtek be. Helyi szinten már 1969 őszén jelentkezni kezdtek némely, főként új iskolák, illetve magyar tanítási nyelvű osztályok megnyitására irányuló törekvésekkel kapcsolatos problémák.¹⁹

Sokkal súlyosabb kihatása volt azonban a Szlovák Szocialista Köztársaság legfelsőbb szerveinek szintjén történt intézkedéseknek. Már 1968 után abbamaradt a törvények és más jogi normák magyar nyelvű kiadásának korábbi gyakorlata. A Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottságát az 1971-es választásokat követően megszüntették, illetve összevonták a Szlovák Nemzeti Tanács nemzeti bizottságokkal, államigazgatással és a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó bizottságával. A valóságban azonban a nemzetiségi politika ezen a bizottságon belül is marginális szerepet játszott. Két év leforgása alatt ez a bizottság nem adott ki semminemű, a nemzetiségekkel kapcsolatos tájékoztatást.

Az Oktatásiügyi Minisztérium Nemzetiségi Főosztálya osztályszintre került, vagyis a tárcán belül visszaállt az eredeti állapot. A Szlovák Szocialista Köztársaság Művelődésügyi Minisztériumában 1971 után a nemzetiségi problematika egyetlen munkatársra tartozott. A kormány magyar nemzetiségű miniszterhelyetteseinek fo-

kozatosan olyan ügykörök jutottak, amelyek össze sem függtek a nemzetiségi problematikával. Bonyolódott a magyar nemzetiségű diákok magyarországi főiskolai tanulmányait lehetővé tevő államközi megállapodás végrehajtása is. Az illetékes főiskolán történő felvételi megbeszéléseken túlmenően az érdeklődőknek a tantestülettől kapott véleményezésre és Szlovákia Kommunista Pártja iskolai szervezetének, a járási pártbizottságnak a beleegyezésére is szüksége volt, sőt külön az oktatási minisztériumban lezajló felvételi megbeszéléseket is megköveteltek.

Míg a Cseh Szocialista Köztársaság kormánya 1970. február 20-án jóváhagyta, hogy a vegyes lakosságú kerületekben, járásokban, városokban, illetve községekben a nemzeti bizottságok mellett nemzetiségi testületek is létesüljenek, a Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériuma hasonló testületek létrehozását 1970/184-es számú, 1970. február 9-én kelt levelével elutasította.

A Szlovák Sajtó- és Tájékoztatási Hivatal intézkedései kedvezőtlenül érintették a kisebbségi folyóiratokat, a három magyar hetilap bejegyzését (*Hét, Világ, Nő*) érvénytelenítették. Tehát ki voltak téve a megszűnés veszélyének, miközben a *Hét* a Csemadok lapja volt. Az említett lapok szerkesztőségi munkatársai felmondást kaptak, amelyet később visszavontak.²⁰ A Szlovák Rádió 1971. január 3-i hatállyal megszüntette a napi ötperces híradást a szlovákiai országos hullámhosszon. Ennélfogva a csehszlovákiai magyar nyelvű rádióadás számára kijelölt hullámhossz Csehországban, avagy Észak-Szlovákiában élő és dolgozó magyarok számára hozzáférhetetlené vált. A Csehszlovák Televízió magyar nyelvű, még 1969-ben tervezett adása a hetvenes évek elején sem valósult meg.

Vladimír Mináč *Dúchanie do pahrieb (Parázfűvás)* című alkotásának több szlovák folyóirat általi közlése, majd könyvalakban történt megjelenése érthetően nem hozott javulást a szlovák–magyar kapcsolatokban, ellenkezőleg, a magyar értelmiség Mináč irodalmi díjjal való kitüntetésében magyarelles légkör kialakítására irányuló szándékot látott. Maga a közlés, de talán még az ilyen jellegű mű kitüntetése sem kellett, hogy aggályokat váltson ki, amennyiben Vladimír Mináč érveivel vitába lehetett volna szállni. Ez azonban az 1970–71-es év fordulóján már lehetetlen volt.

Ezidőtájt a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos egyes lépéseket bíráltnak vetette alá a kormány Nemzetiségi Titkárságának munkatársa, Gyönyör József, aki javasolta a kormány Nemzetiségi Tanácsának átszervezését, a nemzeti bizottságok mellett nemzetiségi testületek létrehozását és a Szlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetével foglalkozó törvény kidolgozását.²¹ Továbbá bírálta a magyar szakember-utánpótlás képzése terén uralkodó helyzetet. A szlovák–magyar viszonyban meglévő negatív berögződések leküzdése érdekében javasolta a honismeret, a földrajz és a történelemoktatásban használt tankönyvek kölcsönös összevetését. Keltezés nélküli elaborátumában írt a magyar tanítási nyelvű szakiskolák létesítésének, a magyar tanítási nyelvű óvodák és – főleg mezőgazdasági irányzatú – szakközépiskolák hálózatának felülvizsgálatának szükségességéről. Felhívta a figyelmet a magyar kulturális intézmények, úgymint könyvtárak, múzeumok és képtárak hézagosságára és javaslatot tett azok kiépítésére. Külön figyelmet szentelt a nemzetiségileg egyes területek fejletlenségének, ahol a legégetőbb problémaként a munka lehetőségek hiányát, s az ezzel összefüggő elvándorlást jelölte meg. Problémát látott a magyar lakosság műveltségi szintjében is, alacsonynak tartva azt, továbbá a magyar lakosság kedvezőtlen szociális összetételében (a magyar kisebbség 40%-a

abban az időben a mezőgazdaságban dolgozott), a nők alacsony foglalkoztatottságában, amely inkább csak szezonmunkákra korlátozódott, valamint a kisebbséglakta területek iparosításának alacsony szintjében. Ezek a tényezők visszatükröződtek a nemzetiségi közösségek tagjainak alacsony életszínvonalában is.

Kedvezőtlen változások érték a Szlovák Szocialista Köztársaság Kormánya Nemzetiségi Titkárságát is, főleg ama vádakot követően, amelyeket a titkárság munkatársai ellen Štefan Sádovský részéről 1970 szeptemberében és novemberében megfogalmazódtak. Felülvizsgálatuk után kiderült, hogy semminemű jogsértés nem történt.²² A hivatal vezetősége a munkatársak panaszai szerint nem teremtette meg a kedvező elhelyezési lehetőséget és nem biztosította a munkatársak megfelelő értékelését sem. Sádovský miniszterelnök-helyettes döntése alapján a munkatársak száma a feladatok mennyiségére való tekintet nélkül az eredeti 15 főről 6-ra csökkent, az adminisztratív személyzetet is beleértve. A Kormányhivatal berkeiben 1973. március elején a titkárság megszüntetéséről szóló hírek keltek szárnyra. Ennek az intézkedésnek a végrehajtása június végéig lett volna esedékes. A titkárság alosztályként, illetve munkacsoportként olvadt volna be a Kormányhivatal 2. osztályába, vezetője csupán a Nemzetiségi Tanács titkári teendőit látta volna el, s midez együtt járt volna további jogkörcsorbítással és a munkatársak számának csökkentésével. A Szlovák Szocialista Köztársaság Kormányhivatalában és egyéb különböző pozsonyi központi szervek „háza táján” nem hivatalos úton olyan nézetek terjedtek, amelyek szerint felesleges egy olyan részleg fenntartása mint a Nemzetiségi Titkárság.

A tervezett intézkedések ellen a Nemzetiségi Titkárság munkatársai 1973. április 4-én kelt levélben tiltakoztak. Rámutattak az ilyesfajta lépés kedvezőtlen következményeire, utalva például a magyar kisebbség és a szlovák többség kapcsolatát érintő feszült légkör kialakulására. Ugyanakkor arra is célzást tettek, hogy a Nemzetiségi Titkárság megszüntetése része a kormány Nemzetiségi Tanácsa leépítését és fokozatos megszüntetését előkészítő folyamatnak. A titkárság megszüntetését fontolgató szándékok indoklásául a Cseh Szocialista Köztársaság tapasztalait hozták fel, holott ott az 1970-es népszámlálás szerint német, illetve lengyel nemzetiségűnek 80 ezer (0,8%), illetve 67 ezer (0,7%), azaz összességében a lakosság 1,5%-a vallotta magát, míg Szlovákiában a magyar és az ukrán lakosság aránya 13,1%-ot tett ki. A szlováktól eltérő anyanyelvűnek a lakosság 14,7%-a vallotta magát. Mindezen túl a Nemzetiségi Titkárság hivatkozott a Cseh Nemzeti Tanácsnak a nemzeti bizottságokkal és nemzetiségekkel foglalkozó bizottsága mellett létrehozott kisebbségi testületre, a Cseh Szocialista Köztársaság Oktatási Minisztériuma mellett kialakított tanácsadó testületre és a vegyes lakosságú régiók nemzeti bizottságainak valamennyi szintjén létező nemzetiségi testületekre. A Cseh Szocialista Köztársaságban nem hoztak olyan jogszabályt sem, mely tiltotta volna a „helytelen” helységnevek (tehát a kisebbség által használt elnevezések) használatát a nemzetiségi sajtóban.

A szóbanforgó dokumentum rámutatott az 1969 utáni nemzetiségi politika „hibái[ra] és fogyatékságai”-ra. A Szlovák Szocialista Köztársaság Kormányhivatala Nemzetiségi Titkárságának munkatársai szerint nem tartották be az egyes régiók arányos gazdasági-szociális fejlesztését, főként Dél- és Kelet-Szlovákiában. Ennek következtében az említett térségekben, kiváltképp Kelet-Szlovákiában munkaerőfelesleg mutatkozott, ami elvándorlást, illetve ingázást idézett elő.

Az iskolaügy területén a beadványok szerzői bírálták a nem kielégítő magyar tanítási nyelvű szakközépiszkolai hálózatot. A kisebbségi fiatalok gyakran nyelvi okokból előmeneteli problémákkal küszködtek. A műveltségszerzéshez való hozzáférhetőség hiányos lehetőségei folytán nem alakultak ki a nemzetiségi fiatalok elhelyezkedésének egyforma feltételei. A könyvtári állomány nem felelt meg a nemzetiségi arányoknak. Nyitott problémának számított a Magyarországról behozott könyvek magas ára.

A Titkárság munkatársai bíralták a nemzetiségeknek az államigazgatásban való részvételi arányát is, méghozzá a magyar többségű járásokban, főleg a kerületi és a járási nemzeti bizottságok apparátusát, a nemzeti bizottságok testületeit és a központi szerveket illetően.²³ Az eredeti ígéretek ellenére nem létesültek nemzetiségi testületek a nemzeti bizottságok mellett. Bár a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1968/144-es számú alkotmánytörvénye megszabta a nemzetiségi problémákat szabályozó jogi normák meghozatalát, ilyenek kidolgozása elmaradt. Nem valósult meg a jogszabályok magyar nyelvű kiadása sem. Elégedetlenséget váltott ki az a tény, hogy a hetvenes évek elején eltávolították a kétnyelvű utcatáblákat is. A napi sajtóban továbbra is tilos volt a magyar helységnevéhasználat.²⁴

A szlovákiai nemzetiségi problematikáról folyó közbeszédben 1973 után újból kezdett téma lenni a kétnyelvűség gyakorlati alkalmazásának biztosítása a nemzetiségileg vegyes területeken. A Nemzetiségi Tanács pozitívan értékelte a kétnyelvűség tiszteletben tartását a bírósági gyakorlatban, ahol lehetőség nyílt az anyanyelvi ítélethozatalra és az anyanyelvű végzések kézbesítésére.²⁵ A kétnyelvűséggel kapcsolatban különféle nézetek hangzottak el. A Szlovák Szocialista Köztársaság belügyminiszterének helyettese, Ján Gonda a Nemzetiségi Tanács 1973. június 6-án tartott ülésén ismételten rámutatott a „helytelen helységnevek” használatának tilalmára a már említett 1970-ből származó rendelet értelmében.²⁶ Ez a probléma a politikai életben az elkövetkező években ismételten fel-felvetődött anélkül, hogy sikerült volna megnyugtató megoldást találni. Bár a Belügyminisztérium 1970/93-as számú rendelete értelmében az utcák és nyilvános térségek kétnyelvű megjelölését a magyarlakta területeken nem tiltotta, a kétnyelvűség érvényesülése gyakran a járási tisztségviselők magatartásától függött.²⁷ A már említett Ján Gonda korántsem a rendelet mérsékelt értelmezését szorgalmazta. Az Érsekújvári Városi Nemzeti Bizottság folyamodványára, mely arról kért tájékoztatást, hogy feltüntethetők-e két nyelven az utcanevek, azt válaszolta, hogy az utcák és a nyilvános térségek elnevezésének a szlovák nyelv szabályaihoz kell igazodnia, tehát idegennyelvű alak csak a szlovák elnevezésből származtatható. Az ügyet azzal zárta le, hogy „a szándék megvalósíthatatlan”. A döntést úgy indokolta, hogy az utcanevek és nyilvános térségek elnevezésének szlovák nyelvű használata a második világháború utáni hagyomány: „Ezt az állapotot politikailag úgy kell értelmezni mint a nemzeti és demokratikus forradalom örökérvényű attributumát”. A szóban forgó rendelet bárminemű megváltoztatását elvettette. A somorjai kétnyelvű utcaneveket úgy minősítette, mint „megengedhetetlen elnevezések” bevezetését. Az ottani városi nemzeti bizottság ezt az intézkedést még az 1971-i évi választások előtt hozta a járási nemzeti bizottság és a Nyugat-szlovákiai Kerületi Nemzeti Bizottság tudta nélkül.²⁸ Annak ellenére, hogy Somorja esetében úgynevezett megengedhetetlen utcanévhasználat érvényesült, senki sem merészelt eltávolítani a kétnyelvű utcatáblákat.

A Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériuma a helységek, illetve utcák és nyilvános térségek elnevezésének kérdésére 1973 júniusában tért vissza. Pepich belügyminiszter megállapította, hogy „rég megszüntetett helységnevek élednek újra” főleg a kisebbségi tömegtájékoztató eszközökben. Elvetette a kétnyelvű helységnévhasználatot, mert „egész sor 1948-ból eredő elnevezésnek nincs más nyelvű megfelelője”. Azokban az esetekben, amikor úgymond 1948 után nem történt elnevezésváltás, *Dunajská Stredá*val vagy *Nové Zámky*val példálózva, Pepich szerint a kétnyelvű elnevezés használata „politikailag, jogilag és gyakorlatilag kivihetetlen”, minthogy a szlovák elnevezések már berögződtek. Ilyen esetben a kétnyelvűség bevezetése Pepich szerint egyet jelentene a kisebbségi elszigetelődés művi felelevenítésével. Ugyanakkor ellentétbe kerülne a nemzetek közeledésének elvével. Ezzel kapcsolatban idézte Leonyd Iljics Brezsnyev szavait az orosz nyelv más nemzetek általi elsajátításáról, amelyek a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének 50. évfordulója alkalmából hangzottak el, hangsúlyozva, hogy „megengedhetetlen akadályok állítása a nemzetek közeledésének folyamatába”. Pepich kiemelte, hogy az utcák elnevezése az 1970-ben kiadott rendelet szerint csak más nyelvű alapszót tartalmazhat, de a kivitelezésnek a szlovák nyelv szabályaival összhangban kell történnie. Ezért szerinte megengedhető volt a Petőfiho ulica alak használata, de a Petőfi utca már nem. Somorja esetében idézte a Nyugat-szlovákiai Kerületi Nemzeti Bizottságnak a „hibás utcatáblák” eltávolítására felszólító utasítását, hogy az ne váltson ki „politikailag nem kívánatos visszhangot”. Felhívta a figyelmet arra, hogy az elnevezéseket tartalmazó táblák gyártására monopóliumszerűen beállított Kodreta Myjava vállalat, és annak szakolcai üzeme belső rendszabály alapján köteles ilyen elnevezésű, az érvényes rendelettel ellentétes táblák gyártását elutasítani. Hasonlóképpen a helységnévtáblák estében is csak a fenti „módosítás” érvényesülhetett. Határozottan elutasította például, hogy a szlovák etimológia szerinti elnevezés mellett például Sládkovičovo esetében magyar alakváltozat – Diószeg – is szerepeljen. Jelentésében azt állította, hogy a szlovák elnevezések már berögződtek a köztudatban. Az anyagból persze nem derül ki, hogy az adott problematikáról mi volt a nemzetiségileg vegyes területek lakosságának a véleménye. Ugyancsak valószínű, hogy bármely tisztségviselő, aki az adott kérdésben eltérő módon foglalt volna állást, számítnia kellett volna legalábbis a posztjáról való távozással. A belügyminiszter továbbá rámutatott arra is, hogy az *Új Szó* sem veszi figyelembe az egynyelvű (szlovák nyelvű) helységnévtárat. A jelentésből nem világos: amennyiben a 1948 után jóváhagyott helységnevek berögződtek a köztudatban, honnan származtak a „helytelen” helységnevek és miért élt a kétnyelvű helységnévhasználat igénye. A belügyminiszter jelentése mindazonáltal leszögezte, hogy „a nyelvhasználati probléma lényegében megoldottnak tekinthető”.²⁹

A kétnyelvűség kérdése vita tárgya lett például a Nemzetiségi Tanács 1974. február 11-i ülésén. Az idétájt széles körben terjedt az a nézet, hogy a kétnyelvűség „relatív jelenség, amelyre csupán addig van szükség, amíg az egyes nemzetiségek képviselői nem tanultak meg szlovákul”. Ugyanakkor a tanács többi tagjai, szlovák nemzetiségűeket is beleértve, mint például Juraj Zvara, felhívták a figyelmet arra, hogy „a kétnyelvűség a vegyes lakosságú területeken tartós érvényű elvnek számít”. Felhozta a nemzetiségi nyelvhasználatnak a hivatalos érintkezésben való szükségességét is. Szorgalmazta a nemzetiségek helyzetével foglalkozó törvény jóváhagyását,

ugyanakkor annak a véleménynek adott hangot, hogy a nyelvhasználati kérdést központi szinten kellene rendezni. Hangsúlyozta, hogy „az állampolgárok jogtudatának alakítására a nemzetiségi kapcsolatok terén is szükség van, annak ellenére, hogy a nemzetiségi kapcsolatok voltaképpen politikai kapcsolatok”. Kijelentette, hogy a nyelvhasználati kérdés megoldása „nemcsak a magyarok ügye, hanem elsősorban a mienké, a szlovákoké”. Juraj Zvara nézeteit támogatták a Nemzetiségi Tanács magyar és ukrán nemzetiségű tagjai is. A Nemzetiségi Tanács a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányának javasolta, hogy a nemzetiségek nyelvének használatát jogi szabályozással, illetve az érvényben levő intézkedések módosításával biztosítsa.³⁰ A kétnyelvűséget illetően azonban az elkövetkező években sem került sor semminemű jogi norma elfogadására.

Ezekben az években a magyar kisebbség képviselői bírálóan tették szóvá, hogy a magyar nyelvű beadványokra és panaszokra az etnikailag vegyes területeken az illetékes államigazgatási szervek szinte kizárólag szlovákul reagáltak, s állítólag ez még a nyugdíjkérelmekre is kiterjedt.³¹ Általában azonban az adott községben mindig akadt valaki, aki a szlovákul nem tudó polgártársának az államigazgatási szervek végzését lefordította. Másrészt viszont a nemzetiségileg vegyes területeken magas volt a szlovák nyelvű beadványok (80–90%) aránya. A Nemzetiségi Tanács által készített jelentés szerint e mögött a magyar nemzetiségű lakosok aggályai húzódtak meg, attól tartva, hogy beadványaik kedvezőtlenebb elintézésben részesülnek, ha nem szlovákul íródnak. Másrészt viszont a szóbeli érintkezés a nemzetiségi bizottságokon azon a nyelven történt, amit az illető használt. Amennyiben az adott nyelvet a nemzeti bizottság munkatársa vagy tisztségviselője nem beszélte, a tárgyalás tolmács segítségével történt. Helyi szinten a tárgyalási nyelv jórészt a magyar volt, ezen a nyelven jelentek meg az általános érvényű rendeletek is. Ugyanakkor viszont panaszok jelentkeztek a szlovák nemzetiségű lakosok részéről, hogy például a helyi hangszóró egyes községekben a híreket csak magyar nyelven teszi közzé. A polgári ügyek testületei által tartott polgári szertartások az említett jelentés szerint következetesen két nyelven történtek. A valóságban azonban előfordult, hogy a helyi nemzeti bizottság elnöke nem volt hajlandó magyarul esketni, ahogy az Szencen történt. A Dunaszerdahelyi, Érsekújvári és a Komáromi Járási Nemzeti Bizottság ülésére kerülő anyagok két nyelven készültek, a nagykürtösi járásban állítólag maguk a magyar képviselők javasolták, hogy az alapanyagok csak szlovákul készüljenek, mert nincs szükség „a dolgok komplikálására”. A járási nemzeti bizottság ülésének magyarra fordításától Dunaszerdahelyen kívül eltekintettek. A Nemzetiségi Tanács jelentése szerint az esetek döntő többségében a helyhatósági képviselők és a nemzeti bizottságok munkatársai képesek voltak a jogi intézkedések szlovák nyelvű kezelésére. A jelentés megállapította, hogy a csehszlovákiai körülmények között a nyelvi jogok érvényesítésének szabályozásában a helyi szintű megoldások a legelfogadhatóbbak. A jelentésből tehát az derült ki, hogy nincs szükség a nyelvhasználat törvényerejű szabályozására, a szlovák–magyar együttélés a vegyes lakosságú területeken úgyszólván ideális.

A Nemzetiségi Tanács tagjai és minden valószínűség szerint a Nemzetiségi Titkárság tagjai is azonban más véleményen voltak. Bár a nemzeti bizottságok apparátusában alkalmazottak mintegy 20%-a tudott magyarul, komoly problémáik voltak a szakterminológiával. A nemzeti bizottságok munkatársainak nemzetiségi összeté-

tele a nemzetiségi lakosság százalékarányának (főként a magyarság esetében) csupán helyi, illetve városi szinten felelt meg. A Nemzetiségi Tanács észrevételei alapján a magyar nyelvű jelentések számának csökkenésében közrejátszott a fordítások alacsony színvonalja is. Az 1971-es évvel kezdődően elmaradt a szavazócédulák kétnyelvű elkészítése is. Annak ellenére, hogy az érvényes törvények lehetővé tették, hogy a gyermekek magyar nyelvű keresztnévet kapjanak, a Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériuma által, az anyakönyvi hivatalok számára kiadott hivatalos névjegyzékben csak azok szlovák nyelvű megfelelője szerepelt. Előfordult hogy az anyakönyvvezető a magyar nevet csak a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének ajánlására volt hajlandó elfogadni. A Nemzetiségi Tanács tagjai bírálták a Szlovák Sajtó- és Tájékoztatási Hivatal 1971-ből származó intézkedését is, mely szankciókat helyezett kilátásba a helységnevek magyar nyelvű használatáért. Szerintük ezek használata arról tanúskodott, hogy „a művi úton létrehozott helységnevek” nem gyökeresedtek meg a kisebbségi lakosság körében.³² A Szlovák Szocialista Köztársaság Kormánya csak egy 1980-ban hozott³³ határozatával engedélyezte az államigazgatási szervek számára az utcák és térségek kétnyelvű megjelölését a kisebbség lakta területeken.³⁴

Az 1969-es évet követően a nemzetiségi tudományos kutatóhely létrehozásának témája is tabu lett. A Nemzetiségi Titkárság csak 1973 júniusában tért vissza erre a kérdésre. A Szlovák Tudományos Akadémia első alelnöke, Vojtech Filkorn, akinek ez a kérdés gondjaira lett bízva, arról tájékoztatott, hogy az SZTA Elnöksége mellett a nemzetiségi kutatást koordináló bizottság alakult. Önálló tudományos kutatóhely létrehozását már nem emlegette, annak ellenére, hogy az 1969–70-es években egy ilyen lépés megtétele része volt a Nemzetiségi Tanács hivatalos programjának, amivel a Szlovák Szocialista Köztársaság Kormányának és Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának képviselői is egyet értettek. A nemzetiségi kutatás Vojtech Filkorn szerint az Akadémia tudományos kollégiumának kibővítése révén valószínűsíthető meg. A Nemzetiségi Tanács a nemzetiségi szakkutatást a történelem, a nyelvészet, az anyagi és szellemi kultúra és a szociológia területén szorgalmazta.³⁵ A szlovákiai nemzetiségekkel foglalkozó önálló tudományos kutatóhely létrehozásának gondolatát Vojtech Filkorn végérvényesen 1977-ben futtatta zátonyra, amikor a Nemzetiségi Tanács számára készített jelentésében közölte, hogy az Akadémia általa vezetett, a nemzetiségi kutatással foglalkozó bizottság számára elsődleges a létező tudományos intézmények nemzetiségi összetételének javítása.³⁶

Nemcsak a magyar kisebbség tagjai, hanem a Szlovák Szocialista Köztársaság hivatalos képviselői is 1970-től kezdve a szlovákiai magyar és ukrán lakosság súlyos problémájának tekintették az alacsony műveltségi szintet. Egyes nézetek szerint a magyar lakosság műveltségi színvonalja volt a legalacsonyabb Csehszlovákia nemzeti és nemzetiségi közül.³⁷ Annak ellenére, hogy a gimnáziumok első osztályába felvett magyar tanulók száma az 1975/76-os iskolaévben megfelelt a magyar etnikum Szlovákia egész lakosságán belüli arányának, viszont a szakközépiskolába felvett tanulóknak csupán 7,65%-a volt magyar.

Más volt a helyzet a főiskolákon. A magyar nemzetiségű főiskolások számárányának növelését a Szlovák Szocialista Köztársaság 1973/238-as és 1977/290-es számú határozata is szorgalmazta. Az 1975/76-os iskolaévben felvett 11 290 főiskolai hallgató közül csupán 514 volt magyar (1111 jentkező közül) és 134 ukrán

(203 jelentkező közül). A csehországi főiskolákra 120 magyart és 15 ukránt vettek fel, 30 diák Magyarországon folytatta tanulmányait. A magyar nemzetiségű újondsült főiskolai hallgatók tehát a tanulmányaikat megkezdő diákok csupán 5,87%-át, az ukránok pedig 1,35%-át tették ki. A Szlovák Szocialista Köztársaság oktatásügyi miniszterhelyettese, Marta Vlačihová 1975 októberében kelt jelentése hangsúlyozta: a magyar nemzetiségű közép- és főiskolai diákokra „fokozott figyelmet kell fordítani, hogy képesek legyenek elsajátítani a tananyagot és sikeresen folytathassák közép- és főiskolai tanulmányaikat”. Dél-Szlovákiát illetően a négyéves, érettségivel végződő szakirányzatok megnyitásának előnyben részesítését szorgalmazta. Továbbá tanácsolta, hogy a felvételi megbeszélések során tekintettel kell lenni „az esetleges gyengébb szlovák nyelvű kifejezőkészségre” a magyar nemzetiségű jelentkezők esetében.³⁸ A szlovák kormány 1976 szeptemberében döntést hozott a szakterminológia kétnyelvű oktatásáról a szaktantárgyakat és összefoglalókat illetően, valamint a szaktantárgyakkal kapcsolatos szlovák nyelvű konverzáció rendszeresítéséről.³⁹ A magyar nyelvű óvodákban 1977. szeptember 9-ével kezdődően az ötödik életévüket betöltött gyermekek számára bevezették a szlovák nyelvű artikulációs bázis napi gyakorlását.⁴⁰ A kisebbségi nyelvek hivatalos érinkezésben, a nemzetiségi bizottságok ügyintézésében történő használatával kapcsolatos, 1977-ben történt felmérés szerint – amelynek a kétnyelvűsége kiterjeszthető alkalmazhatóságát a Nemzetiségi Tanács tagjai kétségbe vonták – a terebesi és a nagykütrtösi járásban a harminc éven aluli magyar nemzetiségű fiatalok megközelítőleg 90%-a bírta a szlovák nyelvet. A füleki és a dunaszerdahelyi járásban, ahol a legrosszabb volt a helyzet, ez az arány csupán a 60%-ot érte el. A hetven év fölötti korosztályokban a szlováknyelv-tudás szintje, járásoktól függően a 30–60% között mozgott. Ugyanakkor a jelentés leszögezte, hogy a 30–60 közötti korosztályok szlovák nyelvismerete jobb volt, mint az iskolából kikerülő fiataloké.⁴¹ Ez a probléma nemcsak a hatalmi elitet nyugtalanította, hanem a magyar kisebbség egy részét is, mert a magyar népesség alacsony műveltségi szintjében ez a tényező is közrejátszott.

Azonban 1978-ban ellenkező irányú, a szlovákiai nemzetiségi jogok korábbi színvonalának lesoványítására irányuló tendenciák teljes mértékű kibontakozása is kezdődött. Az 1978-as év tavaszán a szlovák hatóságok a nemzetiségi iskolákon folyó szlovák nyelvoktatás kiszélesítésére törekedve egyes, főként műszaki és természettudományi tantárgyak kétnyelvű oktatásának bevezetése mellett döntöttek, ami valójában egyet jelentett azok szlovák nyelvű oktatásával. A nemzetiségi oktatásügyben uralkodó tényleges helyzet folytán ez az intézkedés elsősorban a magyar tanítási nyelvű iskolákat érintette. A készülő intézkedések törvényi megalapozását már meg is tárgyalta a Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége. Ez ellen az intézkedés ellen a magyar értelmiség soraiból jövő, egyének és csoportok által kezdeményezett tiltakozáshullám indult. A szóban forgó intézkedés adott ösztönzést a szlovákiai magyar ellenzék első szervezetének, a Csehlovákiai Magyar Jogvédő Bizottságnak a létrejöttéhez. A körülmények összejárásában folytán ez volt az első szlovákiai szervezett nem hivatalos csoportosulás a normalizáció időszakában. Az alapító tagok, Nagy László, Duray Miklós és Püspöki Nagy Péter a 60-as években részt vettek a magyar főiskolások József Attila Klubjának tevékenységében.⁴² A Jogvédő Bizottság bevezető nyilatkozatában elítélte a készülő intézkedéseket, a nemzetiségi diszkrimináció és asszimilációs tendenciák megnyilvánulásának nevezve azokat. A nyilatko-

zatnak szerepe volt abban, hogy az illetékes szervek egy bizonyos időre leállították a tervezett iskolaátstrukturizációt.

A nemzetiségi iskolák oktatási nyelvének megváltoztatásával kapcsolatos elképzelések 1978 végén újból felbukkantak, miközben a Szlovák Szocialista Köztársaság Oktatásügyi Minisztériuma ezeket a magyar nemzetiségű középiskolai tanulók és főiskolások, főként műszaki irányzatú diákok számának növelésére irányuló törekvésnek állította be. Ezek szerint egyes tantárgyak, például a matematika, fizika, kémia oktatása egy későbbi szakaszban, illetve az alapiskola felsőbb osztályaiban tisztán szlovák nyelven történt volna. Kilátásba helyezték a „kétnyelvű” oktatás fokozatos bevezetését minden tantárgyra vonatkozóan, a magyar nyelvet kivéve. Az Oktatási Minisztérium az említett javaslat indoklásaként többek között a magyarországi nemzetiségi iskolák gyakorlatára hivatkozott, ahol magyarul folyt valamennyi tantárgy, illetve a természettudományi tantárgyak oktatása, a nemzetiségi nyelvet kivéve. Az első szakaszban, 1979. szeptember 1-jével kezdődően azokon az iskolákon indult volna meg ennek az elképzelésnek a megvalósítása, ahol erre megvoltak a politikai feltételek (a szülők beleegyezése), valamint a káder és nyelvi adottságok, például a városokban és az etnikailag vegyes területeken. Az oktatási nyelv megváltoztatását az iskolaigazgatóknak kellett kérelmezniük az illetékes nemzeti bizottságnál. A következő szakaszban a változásnak valamennyi nemzetiségi iskolán végbe kellett mennie. A folyamat lezárulásával 1983-ra számoltak.⁴³

A Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság Ján Gregorhoz, a Szlovák Szocialista Köztársaság miniszterelnökéhez intézett, 1979. január 5-i keltezésű levelében a készülő intézkedéseket arra irányuló törekvésként minősítette, hogy „a magyar nemzetiségi kiépített iskolarendszert felszámolva csupán a magyar nyelvet is oktató iskolákat hozzanak létre”. A bizottság szerint ezek az intézkedések arra voltak hivatottak, hogy „elősegítsék a magyar, főként a magyar nemzetiség fokozatos felszámolását a csak szlovákok által lakott homogén szlovák állam létrehozása érdekében [...] Ilyen politika nem eredményezhet jó állampolgárokat, hanem ellenséget, összekülvőket teremt, akik felhasználják az adandó lehetőségeket az elnyomó állam elleni fellépésekre. Nem szükséges hangsúlyozni ezeknek az intézkedéseknek végzetesen téves és etnocid indíttatású voltát”.⁴⁴ A Juraj Buša szlovák oktatási miniszter által előterjesztett javaslat negatív visszhangot váltott ki a magyar kisebbség hivatalos képviselői között is. A Nemzetiségi Tanács üléséről készült jegyzőkönyv nem teszi lehetővé a vita részletes rekonstruálását. Viszont az ülés résztvevői a javasolt intézkedések végrehajtására irányuló törekvést „rendkívül kényes politikai, szervezési és pedagógiai kérdés”-nek minősítették. Nézetük szerint az előterjesztett javaslat az adott helyzetben „a káderbiztosítás szempontjából”-ból nehezen volt keresztülvihető. Ugyanakkor a Nemzetiségi Tanács tagjai javasolták az előterjesztett koncepciónak a magyar tanítási nyelvű alap- és középiskolák igazgatóival és széles körű pedagógusi aktívájával történő konzultálását, hogy az intézkedés „ne válhasson nemzetiségi ellentétek forrásává”.⁴⁵

A hozzáférhető források alapján feltételezhető, hogy a szlovák állami szervekben és az SZLKP vezetésében ezidőtájt nem volt egyértelmű elképzelés a nemzetiségi politika további alakulásáról. Az úgynevezett kétnyelvű oktatásra vonatkozó javaslatok 1978 tavaszán jelentek meg, miközben még ugyanezen év októberében a közép-fokú szaktanintézetekkel kapcsolatban az anyanyelvű oktatás kibővítését emle-

gették. Viszont az 1978–79-es év fordulóján, majd később az úgynevezett kétnyelvű oktatás kérdése rendkívül sürgetően vetődött fel, bár végleges döntés sohasem született. Minden valószínűség szerint a kommunista rendszer hatalmi elitjét Szlovákiában eleinte meglepetésként érte a magyar lakosság ellenállása, ami nemcsak az értelmiség, hanem a Csemadok hivatalos képviselői részéről is megnyilvánult, később pedig tartottak a szlovák–magyar feszültség növekedésétől. Miközben már a hasonló javaslatok pusztá előterjesztése is nyugtalanságot és kedvezőtlen reakciót kellett hogy kiváltson a magyarság körében, hozzájárulva nemcsak az ellenzéki hangulat, hanem az állam belső stabilitását érintő potenciális kockázatok fokozódásához is.

A magyar kisebbséggel szembeni nemzetiségi politikát ezidőtájt több tényező is befolyásolhatta. Ezek egyike minden valószínűség szerint annak a szovjet tézisnek a hatása volt, mely a nemzetek és nemzetiségek közeledését és fejlődését szorgalmazta, miközben maga az így felfogott folyamat már kezdett átnőni az erőltetett összeolvadásba. Ez a tézis már a hatvanas években is felbukkant, viszont a hetvenes években, főleg a bolsevik forradalom 60. évfordulóját követően már elszabadult az új minőségű egység formálódásának, az úgynevezett szovjet nép kialakulásának hangsúlyozása az ideológiai életben. Az orosz nyelvben e fogalmat a „szovjetszkij narod” kifejezéssel jelölték, ami etnikai kategóriaként, mint új nemzet formálódásaként is értelmezhetővé vált. A Szovjetunióban ez a koncepció az oktatás és egyáltalán a közélet eloroszosításában nyilvánult meg a nemorosoz köztársaságokban. Valószínű, hogy a csehszlovákiai kommunista rezsim követte ezt a Szovjetunióban meghatározóvá vált trendet. Míg a Szovjetunió egyes területein az eloroszosítás számára kedvező körülmények alakultak ki, más régiókban, ahol a virtuális és a szociális valóság nem volt összhangban, ez a folyamat adminisztratív eszközök alkalmazásával történt. Ilyen helyzetbe került a dél-szlovákiai magyarság is, amely megőrizte a szervezettség és a nemzeti öntudat magas fokát

A csehszlovákiai kommunista hatalom részéről a magyar kisebbséggel szembeni kurzus éleződésének egyik oka minden valószínűség szerint az ellenzéki irányzatok mind csehszlovákiai, mind magyarországi, hetvenes évekbeli felélényküléséből is adódhatott. A magyarországi értelmiségiek valamennyi szellemi és irodalmi áramlatot felölelő csoportja, Konrád Györggyel kezdődően Csurka Istvánig nyilatkozatot tett közzé, amelyben kifejezésre juttatták szolidaritásukat a *Charta 77* üldözésnek kitett aláíróival. A Magyar Szocialista Munkáspárt óvatos reformpolitikája és a csehszlovákiai megtorlásokkal szembeni tartózkodó magatartása folytán a CSKP és az SZLKP belső köreiben Magyarország olyan országnak számított, melynek politikája az úgynevezett jobboldali opportunizmus és a marxizmus-leninizmus revíziójára irányuló törekvések jegyeit viseli. Ebből fakadt a főleg a magyar kisebbségi értelmiséget az anyaországtól, tehát a magyarországi szellemi élettől elszigetelni akaró igyekezet. Az egyetemes magyar nemzeti kultúrához való tartozás deklarálása ebben a látószögben nacionalizmusnak minősült.

A Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság tevékenységének konspiratív jellege volt, dokumentumait kizárólag Duray Miklós írta alá, aki ennek a csoportosulásnak a tevékenységével járó felelősséget teljes mértékben magára vállalta. Ez a döntés a megtorló intézkedések esetén lehetővé tette, hogy a bizottság tevékenységét a kommunista rezsim egyéni kezdeményezésnek, s ne szervezett csoport működésének tüntesse fel. Amennyiben ugyanis bebizonyosodik, hogy nem egyéni fellépések

ről van szó, a tagokat, illetve az együttműködőket szigorúbb felelősségre vonás fenyegette. A Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság tevékenységét másrészt viszont a hatalmi elit által foganatosítani tervezett intézkedésekkel kapcsolatos viszonylag magasfokú tájékozottság jellemezte. Ezeket az értesüléseket a bizottság az államiigazgatás központi szerveiben dolgozó, illetve a kommunista rezsim hatalmi hierarchiájának alacsonyabb szintjein alkalmazott kisebbségi magyaroktól szerezte. Kiváltképp értékesek voltak a a Szlovák Szocialista Köztársaság Kormánya melletti Nemzetiségi Titkárság munkatársaitól származó információk. A bizottság dokumentumait a Charta 77 rendelkezésére bocsátották, aminek jóvoltából azok Csehszlovákiában és külföldön is publicitást kaptak. Duray Miklós 1979 májusában Václav Havel bátyjának, Ivan Havelnak a közvetítésével kapcsolatot teremtett a Charta 77-tel és 1983-tól kezdve annak aláírói közzé tartozott. Később elsősorban Václav Benda cseh ellenzékivel tartott fenn kapcsolatot. A független magyar értelmiségiek gondolkodását erőteljesen befolyásolta Janics Kálmánnak a *Hontalanság évei* című könyve,⁴⁶ mely a szlovákiai magyarság 1945–1948 közötti helyzetével foglalkozott, amikor e közösség tagjait megfosztották a kisebbségi jogoktól és kollektíve államellenesnek kiáltották ki, kitelepítésük előkészítésével foglalkozva. A könyv befejező fejezete a szlovák történettudomány álláspontját vizsgálta, reagálva a hetvenes években újjáéledt szlovák nacionalista mítoszokra, amelyek középpontjában azoknak a szlovák történészeknek a szemlélete állt, akik pozitív megvilágításba helyezték a magyar kisebbség állampolgári jogoktól való megfosztását.

A csehszlovák államszövetségről szóló alkotmánytörvény, valamint a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetéről szóló alkotmánytörvény 10. évfordulóját követően, 1979 májusában a Jogvédő Bizottság terjedelmes elaborátumot dolgozott ki, mely kiterjedt az iskolaügy, a kultúra, a gazdaság és a politika területén a bizottság tagjai által „alkotmányellenes diszkrimináció” megnyilvánulásaként aposztrofált jelenségek számbavételére.

A bizottság megállapította, hogy az 1968/144-es alkotmánytörvény nem elégítette ki a nemzetiségek elvárásait, mert:

- „1. nem biztosította a nemzetiségek szociális, gazdasági és kulturális fejlődésében a két nemzettel szemben meglévő, 1945 után előidézett szintkülönbség kiegyenlítődsét;
2. nem biztosította a nemzetiségi iskolügy valamennyi szintjére kiterjedő arányos fejlődést;
3. nem biztosította a nemzetiségek kollektív részvételét az ország politikai életében;
4. nem biztosította a nemzetiségek erőszakos asszimilációjának leállítását”.⁴⁷

Bár a Charta 77 lehetővé tette, hogy a bizottság nyilatkozata nemzetközi publicitást nyerjen, a szlovák demokratikus emigráció e panaszokra rendkívül élesen reagált. Abban a dokumentumban, amelyet 1980 májusában New Yorkban aláírt Emanuel T. Böhm, Rudolf Fraštacký, Imrich Kružliak, Martin Kvetko és Jozef Staško, az a megállapítás szerepelt, hogy e panaszok a közös védelem gyengítését és ellenségkeresést szolgálják olyan időben, amikor Közép-Kelet-Európa nemzetei közös ellenséggel állnak szemben és közös szovjet elnyomásnak vannak kitéve. Sőt a dokumentum szerzőinek felrótták, hogy a Jogvédő Bizottság nem emel panaszt az emberi jogok és polgári szabadságjogok elégtelensége miatt, és akciójuk egyenesen

ellentétbe kerül a disszidensek törekvéseivel. A levél aláírói kinyilatkoztatták, hogy kellő információ hiányában a panaszok tartalmát illetően nem kívánnak állást foglalni. Ugyanakkor leszögezték, hogy számos probléma, úgymint a gyülekezési szabadság hiánya, a kollektív jogok elégtelensége, avagy a képviseleti testületek nem megfelelő összetétele a szlovákok és magyarok közös problémája. Ezért elvetették több, a bizottság dokumentumában szereplő kérdés nemzetiségi jellegű problémaként való értelmezését. Jelentős figyelmet szenteltek a magyarországi, erőteljes asszimilációs folyamatnak kitett szlovák nemzetiség helyzetének is. Ezzel kapcsolatban megállapították, hogy „a szlovák–magyar probléma [...] nem a csehszlovák föderáció létrejötte és a kisebbségekről szóló alkotmánytörvény elfogadása után keletkezett. Létezik régi eredetű szlovák–magyar hipotéka”.⁴⁸

A Jogvédő Bizottság nyilatkozatainak hatására a Csemadok hivatalos képviselői is kezdtek erőteljesebben hangoztatni a nemzetiségi követeléseket. A Csemadok Központi Bizottságának elnöke, Lőrincz Gyula 1980 októberében felvetette a nemzetiségi kulturális szövetségeknek a Nemzeti Frontba való újbóli felvételét. Ezzel a követeléssel annak ellenére előállt, hogy a Szlovák Szocialista Köztársaság miniszterelnök helyettese, Martin Gregor, aki a nemzetiségi problematikát felügyelte, megpróbálta megakadályozni a nemzetiségek helyzetének pertraktálását. Lőrincz Gyula azzal érvelt, hogy az adott helyzet bonyolítja ezeknek a szervezeteknek a működését községi és városi szinten, minthogy a nemzeti bizottságok nem hajlandók partnerül elgogadni azokat.⁴⁹

A hatalmi elit azonban a 80-as évek elején nem volt hajlandó engedni pozícióból. Annak ellenére, hogy a szlovák kormány 1980-ban beleegyezését adta az utca-utca és nyilvános térségek elnevezéseinek kétnyelvű használatát a városokban és a falvakban, egy évre rá megszüntették a Népművelési Intézet Nemzetiségi Osztályát.⁵⁰ A Jogvédő Bizottság felhívta a figyelmet a magyar tanítási nyelvű iskolák oktatási nyelvének átalakítására irányuló újbóli szándékokra, amelyekkel a Szlovák Szocialista Köztársaság Oktatási Minisztériumának kollégiuma foglalkozott 1980 decemberében, majd 1981 áprilisában nyilatkozatot adott ki ezzel kapcsolatban. Ezúttal a minisztérium a készülöben levő ezirányú lépést hivatalosan a „nemzetiségi iskolügy színvonalának emelésé”-vel indokolta, olyan igyekezetként, „hogy a magyar munkások és parasztok gyermekei jobban érvényesülhessenek a továbbtanulás terén és az életben”. A Jogvédő Bizottság nyilatkozatában az is szerepelt, hogy „a magyar nemzetiség csak akkor fogja a köztársaságot hazájának tekinteni, ha nem lesz kénytelen elviselni nyelvének társadalmi lebecsülését”.⁵¹ A bizottság 4. dokumentuma volt ez, egyébként a megalakulástól Duray 1982-ben történt letartóztatásáig összesen 10 dokumentumot jelentetett meg.

Csehszlovákia lakosainak életét 1981-től kezdődően bonyolították a Magyarországgal való turistaforgalomban bevezetett korlátozó intézkedések.⁵² Ezek mögött minden valószínűség szerint a csehszlovákiai hatóságoknak főként a Magyarországra irányuló bevásárlási kirándulások visszafogása munkált. A magyar kisebbség számára azonban ez egyet jelentett a magyar kultúrával való kapcsolatfenntartásnak, valamint a rokoni és baráti szálaknak a korlátozásával.

A nyolcvanas évek elejére a szlovákiai magyar közösségen belül felnőtt az értelmiség új generációja, amely már nem rendelkezett az 1968-as időszak élettapasztalataival és a kommunista rendszerrel szemben egyértelműen elutasító magatartást

tanúsított. Tagjai a magyar nemzetiségű egyetemisták köréből kerültek ki, s potenciális vezető alakká vált közöttük Tóth Károly és Öllös László. Társaikkal együtt már főiskolásként kapcsolatot kerestek a magyarországi demokratikus ellenzék képviselőivel, így Konrád Györggyel, Bencze Györggyel, Tamás Miklós Gáspárral, Demszky Gáborral, Magyar Bálinttal, Szabó Miklóssal és a budapesti szamizdatként megjelenő folyóirat, a *Beszélő* későbbi szervezőivel, meg szerkesztőivel, Kis Jánossal és Kószeg Ferencsel. Részt vettek olyan akciókban, mint amilyen a budapesti, úgynevezett repülő egyetemek szervezése és a szamizdat irodalom Szlovákiába való kicsempészése volt. Az említett repülő egyetemen épp Tóth Károly és Öllös László kezdeményezésére indítottak speciális kurzust a szlovákiai magyar diákok számára.

A nyolcvanas évek elején Tóth Károly és Öllös László több ízben járt Lengyelországban, ahol találkoztak a Szolidaritás mazovi képviselőivel, a magángazdálkodó földműveseket tömörítő Szolidaritással és az ottani diákaktivistákkal. A kommunizmussal szembeni elutasító magatartásukat azzal is kifejezésre juttatták, hogy a főiskolai tanulmányaikat befejezve a rendszer hivatalos struktúrájával szemben – legalábbis egy ideig – fizikai munkát vállaltak.⁵³ Az 1983-as évben létrejött a fiatal magyar írók független csoportja, az Iródia (az elnevezés az irodalom+paródia szópárosításból született). Olyan fiatalok szerveződése volt ez, akiknek nem állt módjukban színre lépni, illetőleg erre nem is törekedtek a Szlovák Írószövetség struktúráján belül és folyóiratainak hasábjain. Tagjai közé tartozott Tóth Károlyon kívül például Hizsnyai Zoltán, Krausz Tivadar, Hodossy Gyula és mások. E csoport 1983–1987 között ugyanilyen elnevezéssel Érsekújvárott a városi nyomdában készített félhivatalos irodalmi füzetet is megjelentetett.

Negatív reakciót váltott ki Duray Miklós *Kutyaszorító* című 1979-ben született és 1983-ban kiadott könyve. A szerző maga művét – amelyben az 50-es és a 60-as évek dél-szlovákiai nemzetiségi viszonyait ecseteli – „életrajzi esszé”-nek nevezi. A könyv a szlovák közvéleményben rendkívül ellentmondásos visszhangot keltett, például az olyasfajta fogalmazással kapcsolatban, hogy: „Anyám és apám már kétéves házasságok voltak, mikor meglepte őket a nemvárt, de óhajtott öröm. 1938 novemberében visszacsatolták Magyarországhoz Szlovákia magyarok által lakott területének legnagyobb részét. Az a tény, hogy ismét Magyarországon élhettek, feledtette velük mind a fasiszmus veszélyét, mind a háború közelgő viharát. Egy általános lelkesedés bűvöletében éltek akkor, mert kiszabadultak egy idegen nemzet kötelékéből és megszabadultak a nemzeti elnyomástól [...] 1938-ban Horthy hodvédjei a csehszlovákiai magyarok szempontjából ugyancsak szabadítók voltak [...] Szüleim igyekeztek szlovákul tanítani, főleg iskolás korom előtt, de nem mutattam hajlandóságot, sőt inkább félelemmel teli csökönyös ellenállást tanúsítottam” (Duray 1983).

Duray Miklós fellépésének következményeként megszakadtak a Szlovákok Világkongresszusa és a Szabad Magyarok Európai Kongresszusa közötti, az együttműködésről folyó tárgyalások. Két olyan szervezetről volt szó, amelyek az egyes emigráns szervezetek tetőszerzévé kívántak válni. A magyar emigráció, beleértve a Szabad Magyarok Európai Kongresszusát is, Czettler Antallal az élén szolidaritást vállalt a Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság jelentésével.

A *Kutyaszorító* ellentmondásos hatása és a magyar tanítási nyelvű iskolák elszlovákosítására irányuló kísérlet elleni tiltakozások szervezésében való részvétel okán került sor 1982 júniusában Duray Miklós perbefogására, izgatás vádjával, a törvény-

könyv 100. paragrafusa alapján. Duray lakásában két ízben, amikor még nem volt előzetes letartóztatásban házkutatást tartottak. Letartóztatására 1982. október 11-én került sor.⁵⁶ Ezzel kapcsolatban az ügyészségre mintegy ötven személyt idéztek be, és a Duray által választott védőügyvéd a jogi védelem ellátásáról való lemondásra kényszerült. A vizsgálati fogság 1983. február 22-ig tartott, amikor is feltételesen szabadlábra helyezték. A pozsonyi városi ügyész Miroslav Jakšík 1982. december 28-án Durayt a köztársaság felforgatására irányuló bűncselekmény vádjával illette, a törvénykönyv 98. paragrafusa alapján. A Charta 77 erre a lépésre még aznap a Csehszlovák Szocialista Köztársaság legfőbb ügyészéhez intézett levélben reagált, melyet a Charta 77 szövívei: Radim Palouš, Anna Marvanová és Ladislav Lis írtak alá. A Charta 77 Duray védelmére kelt, óva intve az említett paragrafus tendenciózus értelmezésétől.⁵⁷ Bár Duray ellen a bünvádi eljárás 1983. január 31-én elkezdődött, ítélet nem született és ideiglenesen szabadlábra helyezték. Ugyanakkor a bünvádi eljárást nem szüntették meg Duray első bebörtönzése idején (1982–1983). A magyar kisebbség Jogvédő Bizottsága formálisan felfüggesztette működését, mert valamennyi dokumentuma Duray Miklós aláírásával jelent meg, aki a teljes felelősséget magára vállalta. A valóságban a bizottság tevékenysége és a dokumentumok megjelenítése folytatódott a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportjának munkájában, melyben Tóth Károlyon kívül részt vett Öllös László, Kovács Tibor, Sándor Eleonóra, Németh Zsuzsanna és Bodnár Mária. Később, Duray szabadlábra kerülése után ismét felújította tevékenységét az eredeti jogvédő bizottság.

Bár 1983 végétől a Csehszlovák Televízió heti 30 perces magyar nyelvű hírműsorral jelentkezett, ugyanabban az évben az SZLKP és az állami szervek vezető személyei tovább kezdeményezték a magyar tanítási nyelvű iskolák tanítási nyelvének megváltoztatását. Az oktatási törvény módosításának 22. paragrafusa a kerületi nemzeti bizottságok számára kilátásba helyezte azt a felhatalmazást, hogy a nemzetiségi iskolákon egyes tantárgyak oktatási nyelvének szlovák, illetve cseh nyelvre való megváltoztatásának javaslatával élhessen. Ilyen javaslat megtételére a kerületi nemzeti bizottságok „az indítványnak az illető iskolába járó tanulók szüleivel történt megvitatása” után kaptak volna jogcímet.⁵⁸ Mindennemű arra irányuló intézkedés ellenére, hogy a középiskolákba és a főiskolákra felvett magyar és ukrán anyanyelvű diákok számaránya elérje a két nemzetiségnek az összlakosságon belüli arányát, a 80-as évek elején sem sikerült teljesíteni. (A magyar nemzetiségű tanulók aránya az alapiskolákon 10,1%-ot tett ki). Sőt fordított tendenciák érvényesültek. Az 1981/82-es tanévben a középiskolákba felvett magyar és ukrán nemzetiségű tanulóifjúság aránya 8,6%-ra, illetve 0,9%-ra csökkent. Így a középiskolákba felvett magyar tanulók aránya kezdett visszaesni az 1975/76. évi szintre, amikor is 7,6%-ot tett ki.

A főiskolákon valamivel kedvezőbb volt a helyzet, de a magyar nemzetiségű jelentkezők és a felvettek aránya ott sem felelt meg a magyar kisebbség összlakosságon belüli arányának. A Szlovák Szocialista Köztársaság Oktatási Minisztériuma 1982-ben a magyar nemzetiségű diákok főiskolai felvételére vonatkozó irányelveket hagyott jóvá. Minthogy a főiskolai felvételi megbeszélések sikertelensége gyakran a szlovák nyelv nem kielégítő ismeretén és a szlovák nyelvű gyenge kifejezőképéségen múlt, az említett intézkedések a jelentkezők szlovák nyelvismerete iránti toleranciát is magában foglalta.⁵⁹ Ennek ellenére sem következett be aránynövekedés, sőt inkább stagnálás, illetve visszaesés. Éppígy értelmezhető a magyar nem-

zetiségű középiskolások arányának alakulása is. Az említett negatív tendenciák továbbélése folytán egyre csökkent a szlovákiai magyar közösség és a szlovák nyelvű lakosság közötti műveltségi szintkülönbség rövid távú kiegyenlítésének esélye.

A Nemzetiségi Tanács a magyar nemzetiségű középiskolások számának a szlovák kormány követelését fokozotabban szem előtt tartó növelését ajánlotta a tervlebotás során. Ugyanakkor azt is ajánlotta, hogy az oktatásügyi szervek időben és alaposabban tájékoztassák az iskolákat, a szülőket és a tanulókat a középiskolák egyes típusairól és hálózatairól, nemkülönben az általuk nyújtott tanulási lehetőségekről és megkövetelt feltételekről. A magyar tanítási nyelvű iskolák diákjainak tájékoztatást kellett kapniuk arról, hogy a felvételi vizsgák azon a nyelven történnek, amelyen az általuk látogatott iskolában folyik a tanítás, nem pedig azon a nyelven, ahová jelentkeznek. M. Vlačihová miniszterhelyettes asszony továbbá tájékoztatójában szólt a minisztérium ama szándékáról is, „hogy nagyobb befolyást kell gyakorolni a magyar nemzetiségű diákokra a tekintetben, hogy ösztönzést kapjanak a szlovák tanítási nyelvű szakközépiskolákban és szaktanintézetekben való továbbtanuláshoz, és eközben kedvezőbb feltételek teremtdjenek az új közegben való adaptálódáshoz.”⁶⁰ Az említett pontokban nincs nyoma a nemzetiségi iskolák tanítási nyelvének megváltoztatására irányuló törekvésnek.

Ennek ellenére a Nemzetiségi Tanács néhány hónap múltán megtárgyalta az oktatási törvény módosítását. A kommunista hatalom nyilván tartott az információk kiszivároztatásától, (vagy) a magyar kisebbséget kész ügy elé akarta állítani. Ezért M. Vlačihová az említett szándékról a tanácsot csak szóban tájékoztatta. Egyébként maga a programpont megnevezése is annyira általános volt, hogy nem keltett semmiféle gyanút.⁶¹ Az oktatási törvény novelizállása 1984-ben már készen állt a Szlovák Nemzeti Tanács plenáris ülésén történő megtárgyalásra, amikor az anyagot az utolsó pillanatban visszavonták. Minderre, egyebekben kívül a magyar kisebbség képviselőinek – a Csemadok Központi Bizottságát is beleértve – tiltakozására került sor.⁶² A magyar iskolák védelmére alakult csoport tiltakozásában óvott attól az alatomos megfogalmazásban rejlő lehetőségtől, amelyet a tanítási nyelv megváltoztatását célzó javaslat kapcsán az illető iskolák tanulóinak szüleivel esedékes konzultáció szorgalmazása tartalmazott. „A tapasztalatok arról tanuskodnak, hogy a »megtárgyalás« alatt inkább meggyőzést kell érteni, amit a beiratás kapcsán tapasztalhatunk.” Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy „az egyes tantárgyak” oktatási nyelvének megváltoztatásával kapcsolatos javaslat olyan szélsőséges lehetőséget is magában foglaló értelmezést nyerhet, mely egyet jelent az illető iskola tanítási nyelvének, illetve a nemzetiségi iskolák jellegének megváltoztatásával.⁶³

A Szlovák Szocialista Köztársaság Kormányhivatala Nemzetiségi Titkárságának alapító tagja, Gyönyör József 1984-ben nyugdíjba vonult. A Kormányhivatal Nemzetiségi osztálya vezetőjének indítványára ugyanezen év májusában 15 oldalas elabórátumot készített, amelyben elemezte a szlovákiai nemzetiségek jogainak érvényesülése terén uralkodó helyzetet. Megállapította, hogy az eltelt öt év során romlott a szlovák és a magyar lakosság közötti kapcsolatok alakulása, amihez hozzájárultak a magyar tanítási nyelvű iskolák tanítási nyelvének megváltoztatására irányuló ismételt adminisztratív törekvések, amelyek a magyar kisebbség körében a nemzetiségi iskolák megszűnésétől tartó aggályokat váltottak ki. További okként a nemzetiségi politika terén hozott intézkedések következtelen megvalósítását hozta fel. Az okta-

tásügyet illetően Gyönyör rámutatott a magyar tanítási nyelvű iskolákba járó diákok számának csökkenésére, s megítélése szerint a magyar óvodahálózat fejletlensége is közrejátszott abban, hogy a magyar nemzetiségű gyerekek jelentős része szlovák iskolába jár. Annak az állításnak adott hangot, hogy néhány éven belül a magyar nemzetiségű gyermekek csaknem fele nem nemzetiségi iskolát látogat majd. Hasonlóan bírálta a magyar tanítási nyelvű szakközépiskolák és ipari tanulmánytervezetek nem kielégítő hálózatát. A ipari tanulmánytervezetekben egyenesen a magyar fiatalok elnemzetlenítésének eszközét látta. Továbbá javasolta, hogy a főiskolai felvételi vizsgák a kisebbség nyelvén is történhessenek, ami elősegítené a felvételi vizsgák eredményesebb letételét. A magyar és ukrán nemzetiségű fiatalok így a szlovák nemzetiségűekkel egyenlő vizsgálhetőségekhez juthatnának. Javaslatot tett előadások és vizsgák magyar, illetve szlovák nyelven történő megtartásának fakultatív megválasztását lehetővé tevő feltételek kialakítására egyes főiskolákon, például a Nyitrai Mezőgazdasági Főiskolán.

A kulturális szférát illetően bírálta a magyar nyelvű könyvállomány elégtelen voltát a könyvtárakban és a könyvárusi forgalmat biztosító Slovenská kniha könyvüzleteiben. Ez a magyar újságok és folyóiratok behozatalára és terjesztésére is vonatkozott. Kezdeményezte a magyar nyelvű hírszolgáltatást a Dél-Szlovákián kívül élő magyar anyanyelvű állampolgárok számára is. Bírálta a magyar nyelvű televízióközvetítés elégtelen műsoridejét, s rámutatott arra, hogy hiányoznak a nemzetiségi könyvtárak, múzeumok és galériák. A nyelvhasználat terén legfőbb problémának a kétnyelvű helységnevek kérdését tekintette, azok hivatalos éritkezésben történő használatát is beleértve. Bírálta a lakosok beadványainak csupán szlovák nyelvű intézését az államigazgatásban. Megállapítása szerint egyes központi szerveknek gondoskodniuk kellene a határozatok kétnyelvű kiadásáról is. Az állampolgárok nem részesültek kellő eligazításban a bírósági anyanyelvhasználat lehetőségét illetően. Javaslatot tett a törvények és egyéb jogi normáknak kisebbségi nyelven történő közzétételével kapcsolatos gyakorlat felújítására. Továbbá rámutatott a különböző magyar és ukrán nyelvű eligazító táblák fokozatos megszűnésére, főként a vasútállomásokon és a buszmegállóknál. A kisebbségi jogok kérdésének rendezését külön törvényekben rögzítő megoldásban látta. Elaborátumában érintette a Kormány Nemzetiségi Tanácsának működését is. Véleménye szerint annak munkájában a kisebbségek képviselőinek is részt kell vennie.⁶⁴

Jegyzetek

1. Ezúton fejezem ki köszönetemet a független irodalmat kezelő prágai Libri Prohibiti dokumentációs központnak és a Fórum Kisebbségkutató Intézet somorjai könyvtára, a Bibliotheca Hungarica munkatársainak, hogy a kutatáshoz rendelkezésemre bocsátották levéltári gyűjteményüket. Ugyancsak köszönettel tartozom Kiss Józsefnek, a történettudományok kandidátusának a szlovákiai magyar kisebbség problematikájával kapcsolatos értékes észrevételeiért és a tárgykörben folytatott konzultációkért.
2. Ezeket a nyári táborozásokat a normalizáció időszakában is megrendezték. Később, a 20. század 80-as éveiben a résztvevők nyíltan hangot adtak az ellenzéki nézeteknek és hangulatoknak.

3. A szerző beszélgetése Duray Miklóssal. Pozsony, 1999. február 16. A szerző beszélgetése A. Nagy Lászlóval. Pozsony, 1999. szeptember 9.
4. *Memorandum* 33. Fórum Intézet–Bibliotheca Hungarica, Somorja
5. A szerző beszélgetése Varga Sándorral. Pozsony, 1999. május 27.
6. Stanovy Csemadoku nejsou schváleny. *Infoch*, 10. évf. (1987) 9. sz.
7. Pripomienky k návrhu na zrušenie odboru pre národnosti Úradu vlády SSR. Bratislava, 20. 4. 1973. Gyönyör József hagyatéka. (Észrevételek a Szlovák Szocialista Köztársaság Kormányhivatala Nemzetiségi Osztályának megszüntetésére irányuló javaslattal kapcsolatban. Pozsony, 1973. 4. 20.)
8. Zasadnutie Rady vlády pre národnosti (RVN) 22. 4. 1969. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1969. 4. 22.)
9. Zasadnutie RVN 10. 7. 1969. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1969. 7. 10.)
10. Zasadnutie RVN 2. 12. 1969. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1969. 12.02.)
11. Zasadnutie RVN 22. 6. 1972. Správa o niektorých otázkach občanov maďarskej národnosti v Západoslovenskom kraji. Gyönyör József hagyatéka. (A Nemzetiségi Tanács ülése 1972. 6. 22. Jelentés a Nyugat-szlovákiai kerületben élő magyar nemzetiségű polgárokkal kapcsolatos egyes kérdésekről.)
12. List Bertalana Tolvaja predsedovi vlády SSR Petrovi Colotkovi. Bratislava, 18. 1. 1971. Gyönyör József hagyatéka. (Tolvaj Bertalan levele az SZSZK miniszterelnökéhez, Peter Colotkához. Pozsony, 1971. 1. 18.)
13. Zasadnutie RVN 20. 11. 1970. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1970. 11. 20.)
14. List Bertalana Tolvaja predsedovi vlády SSR Petrovi Colotkovi. Bratislava, 18. 1. 1971. Gyönyör József hagyatéka. (Tolvaj Bertalan levele az SZSZK miniszterelnökéhez, Peter Colotkához. Pozsony, 1971. 1. 18.)
15. Gyönyör, Jozef: *Stav riešenia národnostnej otázky v SSR (aktuálne problémy)*. Vnútorňý materiál, nedatovaný. Gyönyör József hagyatéka. (Gyönyör József: *A nemzetiségi kérdés megoldásával kapcsolatos helyzet a Szlovák Szocialista Köztársaságban [időszerű problémák]*. Belső, keltezés nélküli anyag.)
16. List Bertalana Tolvaja predsedovi vlády SSR Petrovi Colotkovi. Bratislava, 18. 1. 1971. Gyönyör József hagyatéka. (Tolvaj Bertalan levele az SZSZK miniszterelnökéhez, Peter Colotkához. Pozsony, 1971. 1. 18.)
17. Zasadnutie RVN 2. 11. 1971. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1971. 11. 02.)
18. Lásd Zasadnutia RVN 15. 5. 1972, 22. 6. 1972 a 15. 12. 1972. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülései, 1972. 5. 15., 1972. 6. 22. és 1972. 12. 15.)
19. Pripomienky k práci sekretariátu a perspektívne návrhy na rok 1970. Gyönyör József hagyatéka. (Észrevételek a titkárság munkájával kapcsolatban és az 1970-es évre szóló távlati javaslatok.)
20. Gyönyör, Jozef: *Stav riešenia národnostnej otázky v SSR (aktuálne problémy)*. Vnútorňý materiál, nedatovaný. Gyönyör József hagyatéka. (Gyönyör József: *A nemzetiségi kérdés megoldásával kapcsolatos helyzet a Szlovák Szocialista Köztársaságban [időszerű problémák]*. Belső, keltezés nélküli anyag.)
21. Uo.
22. Tolvaj Bertalan szerint ezek a vádak valótlán információk alapján, illetve a Sádovskýhoz eljuttatott alapanyag szerzőinek szakmai felkészületlensége folytán születtek. (Lásd List Bertalana Tolvaja predsedovi vlády SSR Petrovi Colotkovi. Bratislava, 18. 1. 1971. Gyönyör József hagyatéka. [Tolvaj Bertalan levele az SZSZK miniszterelnökéhez, Peter Colotkához. Pozsony, 1971. 1. 18.])

23. Gyönyör, Jozef: *Stav riešenia národnostnej otázky v SSR (aktuálne problémy)*. Vnútorňí materiál, nedatovaný. Gyönyör József hagyatéka. (Gyönyör József: *A nemzetiségi kérdés megoldásával kapcsolatos helyzet a Szlovák Szocialista Köztársaságban [időszerű problémák]*. Belső, keltezés nélküli anyag.)
24. Pripomienky k návrhu na zrušenie odboru pre národnosti Úradu vlády SSR. Bratislava, 20. 4. 1973. Gyönyör József hagyatéka. (Észrevételek a Kormány Nemzetiségi Hivatala Nemzetiségi Osztályának megszüntetésére irányuló javaslattal kapcsolatban. Pozsony, 1973. 4. 20.)
25. Správa o dodržiavaní zásady dvojazyčnosti v oblastiach obývaných národnosťami. Zasadnutie RVN 6. 12. 1974. Gyönyör József hagyatéka. (Jelentés a kétnyelvűség elvének betartásáról a nemzetiségek lakta területeken. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1974. 12. 06.)
26. Správa o realizácii vyhlášky MV SSR č. 93/1970 Zb. o určovaní názvov obcí a ich častí, ulíc a iných verejných priestranstiev s osobitným zreteľom na oblasti obývané národnosťami. Zasadnutie RVN 8. 6. 1973. Gyönyör József hagyatéka. (Jelentés a Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériumának 1973/93-as számú, a helységnevek, utcanevek, valamint a lakótelepek és nyilvános térségek megnevezésének használatáról szóló rendeletének megvalósulásáról, különös tekintettel a nemzetiségek lakta területekre. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1973. 6. 08.)
27. Gyönyör, Jozef: *Stav riešenia národnostnej otázky v SSR (aktuálne problémy)*. Vnútorňí materiál, nedatovaný. Gyönyör József hagyatéka. (Gyönyör József: *A nemzetiségi kérdés megoldásával kapcsolatos helyzet a Szlovák Szocialista Köztársaságban [időszerű problémák]*. Belső, keltezés nélküli anyag.)
28. List MSNV Nové Zámky Sekretariátu RVN. Žiadosť o informáciu. Nové Zámky 9. 3. 1973. Odpoveď námestníka ministra vnútra SSR zo 17. 4. 1973. Gyönyör József hagyatéka. (Az Érsekújvári Városi Nemzeti Bizottság levele a Kormány Nemzetiségi Tanácsa Titkárságához. Érsekújvár, 1973. március 9. Az SZSZK belügyminiszter helyettesének válasza, 1973. április 17.)
29. Správa o realizácii vyhlášky Ministerstva vnútra SSR č. 93/1970 Zb. o určovaní názvov obcí a ich častí, ulíc a iných verejných priestranstiev s osobitným zreteľom na oblasti obývané národnosťami. Ministerstvo vnútra SSR 8. 6. 1973. Gyönyör József hagyatéka. (Jelentés a Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériumának 1973/93-as számú, a helységnevek, utcanevek, valamint a lakótelepek és nyilvános térségek megnevezésének használatáról szóló rendeletének megvalósulásáról, különös tekintettel a nemzetiségek lakta területekre. Az SZSZK Belügyminisztériuma, 1973. 6. 08.)
30. Zasadanie RVN 11. 2. 1974. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1974. 2. 11.)
31. *Memorandum 33*. Fórum Intézet–Bibliotheca Hungarica, Somorja
32. Kontrolná správa o uplatňovaní jazyka národností v úradnom styku pred národnými výbormi v obciach obývaných národnosťami. Zasadnutie RVN 2. 12. 1977. Gyönyör József hagyatéka. (Ellenőrző jelentés a nemzetiségek nyelvének a hivatalos érintkezésben való érvényesüléséről a nemzetiségek lakta helységek nemzeti bizottságainak ügyintézésében. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1977. 12. 02.)
33. A 70-es évek közepe táján az SZLKP napilapjának, az *Új Szónak* a hasábjain az akkori főszerkesztő, Rabay Zoltán kezdeményezésére a magyarlakta helységek neveit kezdték kétnyelvű alakjukban használni, a szlovák elnevezést zárójelben feltüntetve. Ez a gyakorlat azonban csak a hatósági tolerálással honosodott meg, nem volt jogi előírásokban rögzített alapja. A bevett, s a magyar kisebbségi közegben élő helységnevek használata az *Új Szóban* nem a kommunista hatalom belátásának eredménye, hanem inkább a kommunista nomenklátúra berkeiben kialakult informális alkupozíciók következménye volt.

34. Gyönyör, Jozef: Záznam o niektorých nedostatkoch, ktoré sa v súčasnosti vyskytujú v realizácii ústavného zákona číslo 144/1968 o postavení národnosti v ČSSR. Gyönyör József hagyatéka. (Gyönyör József: Feljegyzés egyes hiányosságokról a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kisebbségeinek helyzetéről szóló 1968/144-es számú alkotmánytörvény végrehajtásában.)
35. Zasadnutie RVN 8. 6. 1973. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1973. 6. 08.)
36. Správa o Komisii pre výskum národností pri SAV. Gyönyör József hagyatéka. (Jelentés a Szlovák Tudományos Akadémia által létrehozott Kisebbségkutatási Bizottságról.)
37. List Bertalana Tolvaja predsedovi vlády SSR Petrovi Colotkovi. Bratislava 18. 1. 1971. Gyönyör József hagyatéka. (Tolvaj Bertalan levele az SZSZK miniszterelnökéhez, Peter Colotkához. Pozsony, 1971. 1. 18.)
38. Správa o prijímaní žiakov maďarskej a ukrajinskej národnosti na stredné a vysoké školy. Zasadnutie RVN 10. 10. 1975. Gyönyör József hagyatéka. (Jelentés a magyar és ukrán nemzetiségű tanulók felvételéről a közép- és főiskolákra. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1975. 10. 10.)
39. Zasadnutie RVN 10. 10. 1975. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1975. 10. 10.)
40. Zasadnutie RVN 2. 12. 1977 a 16. 1. 1979. Gyönyör József hagyatéka. (A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1977. 12. 02. és 1979. 1. 16.)
41. Kontrolná správa o uplatňovaní jazyka národností v úradnom styku pred národnými výbormi v obciach obývaných národnosťami. Zasadnutie RVN 2. 12. 1977. Gyönyör József hagyatéka. (Ellenőrző jelentés a nemzetiségek nyelvének érvényesüléséről a magyarlakta községek nemzeti bizottságainak ügyintézésben. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1977. 12. 02.)
42. A bizottság alapító tagjainak névsorát a szerző bizalmas információként kapta, ezért ezúttal az eredeti forrás nem közölhető.
43. Návrh opatrení na zvýšenie počtu študentov maďarskej národnosti na stredných odborných a vysokých školách, osobitne na vysokých školách technického smeru. Zasadnutie RVN 16. 1. 1979. Gyönyör József hagyatéka. (Javaslat a magyar nemzetiségű, szakközépiskolát látogató diákok és főiskolai, főként műszaki irányzatú hallgatók számának növelésére irányuló intézkedések megtételére. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1979. 1. 16.)
44. List Výboru pre ochranu práv maďarskej menšiny v Československu podpredsedovi vlády SSR Jánovi Gregorovi predsedovi Rady vlády SSR pre národnosti. Bratislava, 5. 1. 1979. Fórum Intézet–Bibliotheca Hungarica, Somorja (A Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság levele az SZSZK miniszterelnökéhez, az SZSZK Kormánya Nemzetiségi Tanácsának elnökéhez, Jan Gregorhoz.)
45. Návrh opatrení na zvýšenie počtu študentov maďarskej národnosti na stredných odborných a vysokých školách, osobitne na vysokých školách technického smeru. Zasadnutie RVN 16. 1. 1979. Gyönyör József hagyatéka. (Javaslat a magyar nemzetiségű, szakközépiskolát látogató diákok és főiskolai, főként műszaki irányzatú hallgatók számának növelésére irányuló intézkedések megtételére. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1979. 1. 16.)
46. Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a háború után (1945–1948)*. Pozsony/Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1992.
47. List Výboru pre ochranu práv maďarskej národnosti v ČSSR. *Svědectví*, 1980, XVI. évf., 61. sz., 133–138. p. (A Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság levele)
48. K sťažnosti Výboru pre ochranu práv maďarskej národnosti v ČSS. *Svědectví*, 1980, XVI. évf., 61. sz., 139–142. p. (Észrevételek a Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottságának panaszával kapcsolatban)

49. Správa o výsledkoch národnostnej politiky KSČ v okresoch obývaných občanmi maďarskej a ukrajinskej národnosti. Zasadnutie RVN 9. 9. 1980. Gyönyör József hagyatéka. (Jelentés a CSKP nemzetiségi politikájának eredményeiről a magyar- és ukránlakta járá-sokban. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1980. 9. 09.)
50. *Memorandum 33.* Fórum Intézet–Bibliotheca Hungarica, Somorja
51. Vyhlásenie výboru pre ochranu práv maďarskej národnosti v ČSSR. Apríl 1981. Fórum Intézet–Bibliotheca Hungarica, Somorja (A Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság Nyilatkozata, 1981. április)
52. Zpráva Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v ČSSR. *Infoch*, 1988, XI. évf., 4. sz. (A Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság híradása)
53. A szerző beszélgetése Öllös Lászlóval és Tóth Károllyal. Pozsony, 1999. május 12.
54. Ezeknek a füzeteknek a kiadása 1987-ben leállt, a rendszer a csoport tagjait igyekezett integrálni a hivatalos struktúrákba, létrehozva a Szlovák Írószövetség Magyar Szekciójá mellett a Fiatal Magyar Írók Szekcióját, valamint a Madách Kiadóban külön sorozatot indítva. A szerző Öllös Lászlóval és Tóth Károllyal 1989. május 12-én folytatott beszélgetése alapján.
55. Duray Miklós: *Kutyaszorító*. New York, Püski, 1983.
56. Duray ve vazbě. *Infoch*, 1983, VI. évf., 1. sz. (Duray letartóztatásban)
57. Dokument Charty 77 č. 37/82. List Generální prokuraturě o případu M. Duraya. *Infoch*, 1983, VII. évf., 2. sz. (A Charta 77 82/37-es számú dokumentuma. Levél a Duray-ügyről a Főügyészségnek)
58. List Skupiny pre ochranu maďarských škôl v ČSSR Národnostnému sekretariátu úradu vlády SSR. Bratislava, 21. 12. 1984. Fórum Intézet–Bibliotheca Hungarica, Somorja (A Csehszlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportjának levele a Szlovák Szocialista Köztársaság Nemzetiségi Titkárságának. Pozsony, 1984. 12. 21.)
59. Gyönyör József hagyatéka.
60. Informácia o záujme a počte novoprijatých žiakov maďarskej a ukrajinskej národnosti na stredoškolské a vysokoškolské štúdium v školskom roku 1982/83. Zasadanie RVN 13. 1. 1983. Gyönyör József hagyatéka. (Tájékoztató a magyar és ukrán nemzetiségű diákoknak a középiskolai és főiskolai továbbtanulás iránti érdeklődéséről, a felvett jelentkezők számáról az 1982/83-as iskolaévben. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1983. 1. 13.)
61. Informácia o pripravovanom školskom zákone a o návrhu zásad pre tvorbu a optimalizáciu siete stredných škôl v SSR. Zasadnutie RVN 28. 6. 1983. Gyönyör József hagyatéka. (Tájékoztató a készülő oktatásügyi törvényről és a Szlovák Szocialista Köztársaság középiskolai hálózatának kialakítására és optimalizálására irányuló elvi javaslatokról. A Kormány Nemzetiségi Tanácsának ülése, 1983. 6. 28.)
62. Stanovy Csemadoku nejsou schváleny. *Infoch*, 1987, X. évf., 9. sz. (A Csemadok alapszabályát nem hagyták jóvá)
63. List Skupiny pre ochranu maďarských škôl v ČSSR Národnému Sekretariátu Úradu vlády SSR. Bratislava 21. 12. 1984. Fórum Intézet–Bibliotheca Hungarica, Somorja (A Csehszlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportjának levele a Szlovák Szocialista Köztársaság Nemzetiségi Titkárságának. Pozsony, 1984. 12. 21.)
64. Gyönyör, Jozef: Záznam o niektorých nedostatkoch, ktoré sa v súčasnosti vyskytujú v realizácii ústavného zákona číslo 144/1968 o postavení národnosti v ČSSR. Gyönyör József hagyatéka. (Gyönyör József: Feljegyzés egyes hiányosságokról a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kisebbségeinek helyzetéről szóló 1968/144-es számú alkotmánytörvény végrehajtásában.)

Fordította Kiss József

(A tanulmány második, befejező részét lapunk következő számában közöljük.)

MARUŠIAK JURAJ

THE HUNGARIAN MINORITY IN CONNECTION WITH THE SLOVAK POLICY OF NORMALIZATION PERIOD

The activity of the Hungarian opposition in Slovakia in the 60's is connected with developed processes. The liberal atmosphere of the 60's enabled public institutions to introduce activities subsequently officially not enabled by authorities. Such was e.g. Attila József 's Youth Club, that at its creation (1964) could not operate as an independent institution, but Csemadok subsequently undertook to patronage it.

Between 1968–69 within the framework of the Csemadok - with its reforming character - the professional intelligentsia's involvement to the minority life began.

The beginning of the 70's was the period of deflection from originally proclaimed minority policy efforts. The new normalising politics did not want to provide any changes in the field of minority policy. They were ready to eliminate even those changes that took place at the end of the 60's. In the fall of 1969 problems arose in connection with efforts of opening new, Hungarian language schools.

Minority policy could be influenced by that Soviet thesis that promotes understanding and development of nations and nationalities, while the process that is understood like this began to grow to a forced merging. From the side of the Czechoslovak communistic power one of the reasons of the culmination against the Hungarian minority could probably be from the revival of opposing streams of the 70's in Czechoslovakia and Hungary as well.

The activity of the Hungarian Committee for Right Assertion in Czechoslovakia was of conspirative character, its documents were signed solely by Miklós Duray, who undertook this group's activities' responsibilities in whole extent. This decision in case of retaliatory measures enabled that the communistic regime introduced the committee's activities as an individual initiation, and not an organised group's operation.

To the beginning of the 80's within the Hungarian community in Slovakia a new generation of intelligentsia grew up that had no experience from 1968 and had a rejecting attitude toward the communistic system.

NOSTRA TEMPORA

EMBERI JOGOK – NEMZETI JOGOK

Emberi és polgári jogok-e a nemzeti
kisebbségek jogai?

ÖLLÖS LÁSZLÓ

LILIUM AURUM

Utcazenészek Budapesten és Pozsonyban 2001–2002-es években*

ÁGNES HUSZÁR

78.077(439)"2001/2002"

Street Musicians in Budapest and Bratislava between 2001–2002

78.077(437.6-25)"2001/2002"

316.7

Culture anthropology, sociology, street musicians, social conditions, regulating street music, Bratislava, Budapest, quality of street music.

Bevezetés

A város nemcsak a modern ember lakó- és munkahelye, hanem egyben gazdasági, politikai és kulturális életet ösztönző és ellenőrző központ, amely vonzáskörében tartja a világ legtávolabbi pontjait is (Wirth 1973, 45). Az utca nem egyszerűen a közlekedés helye a modern városban, hanem színpad, ahol a szereplők politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális akaratukat jelenítik meg, ahol különböző csoportok szimbolikus eszközökkel kinyilvánítják társadalmi ottlétüket (Niedermüller 1994, 10).

Európa nagyvárosainak utcáin gyakori jelenség a művészet minden válfaja, legyen szó akár képzőművészetről, zenéről vagy színházról. A mai nagyvárosi társadalom színpadán az utcai művészek jelenléte állandósult, és hozzájárult a sétálóutcák és terek jellegzetes hangulatának kialakulásához. Ezekben a helyeken gyakran találkozunk utcazenészekkel is. A zene és az utcazenészek jelenléte a városok utcáin állandó kulturális jelenség, mely társadalmi és kulturális teret kér magának az érvényesüléshez.

Az utcazenészek létezését és az utcazenét mindig érzékelhető kulturális, szociális és gazdasági figyelem kísérte a város lakói és a társadalomtudósok részéről. Sőt, a város az összes kulturális hatásával együtt születési helye és éltető közege lett egy zenei stílusnak, a jazznek a 20. században (Tyllner 2001, 40). Általában az utcazenészek is számíthatnak a járókelők figyelmére, gyakran szerepelnek az adott városról szóló újságokban, lapokban, és többször találkozhatunk olyan hírrel, hogy utcazene-fesztivált szerveznek valamelyik városban. Ezek a fesztiválok általában rendszeresen megrendezésre kerülnek és az utcazenészek színes palettáját tárják az érdeklődők elé.

* Az írás szlovák nyelvű változata *Problematika poulicných hudobníkov v Bratislave a v Budapešti v rokoch 2001–2002* címmel megjelent 2004-ben a *Slovenský Národopis* 3. számában, Bratislava, Ústav etnológie SAV–Slovak Academic Press.

A városok utcáin a zene jelenléte mindennapi, általános. Az utcazenén kívül, általában megjelenik a különböző utcai rendezvények keretén belül is (koncertek, tüntetések stb.). A zene szüntelenül árad az üzletekből, az aluljárók standjaiból és a bevásárlóközpontok utcáin is. Korunk tartozéka az úgynevezett funkcionális zene, a rádióban, televízióban, áruházakban, munkahelyeken szóló stimuláló zene, mely gyakran az időeltöltés megkönnyítését és gyorsítását szolgálja (Juhász 2000, 175), és egyfajta háttérrel, úgy is mondhatnánk háttérzajt alkot. Ebben az értelemben az utcazenészek zenéjéről megállapíthatjuk, hogy a funkcionális zene kategóriájába tartozik. Az utcai zene meggyorsítja és megkönnyíti a szabad percek eltöltését és megrövidíti az „üres” pillanatokat (pl. a várakozást a tömegszállító eszközökre). A zene, mint hangzófolyamat a mindenkor pillanatok állandó változásainak egyfajta átélési lehetősége és egyben esztétikai élményt is nyújt (Juhász 2000, 165). Az előbb említett funkcióival együtt az utcazene az utca egyik szolgáltatása, amelyet meg lehet fizetni, élvezni lehet vagy épp bosszankodni miatta. Akárki hallgathatja és fizethet érte, de fizetni ezért a szolgáltatásért nem kötelező.

Az utcazenészek az etnomuzikológia szemszögéből

A városok többsége falvak összeépítésével, összenövésével keletkezett és minden bizonnyal még hosszú ideig megőrizte a falvak hagyományait, ezen belül zenei hagyományait is. A város zenei kultúrája több nép zenei hagyományából tevődött össze és részt kapott benne a magasabb zenei kultúra is (egyházi zene, hivatásos világi zenészek muzsikája). Az ókortól a középkoron át a legújabb korokig idegen zenei hatások is érték, hisz a városba költöző zenészek, utcai árusok és kézművesek magukkal hozták a hivatásos zenélés és az amatőr házi zenélés különböző formáit. A városban élő zene gyakran vidéki gyökerekből táplálkozott, a népzene és a műzene között foglalt helyet (Haid – Hemetek 1998, 29–30). A város mindig a multikultúra létezési helye volt. A városi zene fejlődésére a városban élők kultúrájának sokszínűsége hatott, így a különböző városrészek lakóinak helyi kulturális identitása, különböző etnikumok zenei stílusai, különböző generációk zenei szokásai és különböző szociális rétegek zenéhez való viszonya.

Az etnomuzikológusok a város zenéjében az egyes etnikumok zenéjének hatását keresik, azok összefüggéseit és egy stílussá való összeforrását kutatják. Szerintük a város mint élettér az összes szocioökonómiai hatásával, az egyes zenei stílusokat tematikailag és funkció tekintetében hasonlóvá formálja (Haid – Hemetek 1998, 33). Minden városi zenei stílusra és zenei megnyilvánulásra hatással van az alkotók vagy előadók szociális és gazdasági élethelyzete, a város nyújtotta életkörülmények és a többi kultúra és zenei stílus is, melyek a város kulturális kohójába kerültek (Haid – Hemetek 1998, 33).

Az utcai zene, vagyis a város külső terein megszólaló zene Európában jelentős tradícióval rendelkezett a 19. században (Tyllner 2001, 41). Ez a tradíció fokozatosan eltűnt a szocializmus alatt, amikor az utcai zenét csak hivatásos vagy félhivatásos zenekarok előadásaként fogadták el, és elképzelhetetlen volt az utcai szereplése egy olyan gitárosnak vagy énekesnek, aki bárhol énekelt az utcákon és dobozt tartott a kezében az apró számára. Az utcai zenélés jelensége spontán újult meg az 1989-es politikai fordulat után. Az utcai muzsikálás tradíciója megújult Nyugat-Euró-

pában is, a vasfüggöny lehullása után kelet-európai zenészek (hivatásos és amatőr zenészek) özönlöttek el a nyugat-európai városokat. Az új helyzet bizonyos, az utcazenészek működését szabályozó intézkedések bevezetését és a társadalomtudósok fokozott figyelmének kialakulását vonta maga után (Tyllner 2001, 41). Ezt alátámasztja több amatőr zenész és hivatásos muzsikus elbeszélése, miszerint rendszeresen vagy alkalmanként (pl. nyugat-európai kirándulásuk alatt) nyugati városok sétálóutcáin muzsikáltak. Az általam készített interjúk során többször is elhangzott, hogy a zenész szeretne nyugati városokban vagy tenger melletti üdülőhelyeken szerencsét próbálni utcazenészként. Volt olyan zenész, aki már szerencsét próbált, és bizony a szerencse, vagyis a turisták és a nyugati városiak bugyellárisa jobban kedvezett neki a nyugati városokban, mint idehaza.

Az utcazenélés gazdasági és szociológiai aspektusai

A társadalom tagjainak, illetve cselekedeteiknek megfigyelése folyamán gazdasági aspektusokat a társadalmi élet minden dimenziójában észre lehet venni, de a gazdaság legátfogóbb megértése is kevés hasznosat mond önmagában a megfigyelés alatt álló emberi társadalomról. A gazdasági kapcsolatok vizsgálatakor ki kell deríteni, ki, kivel és miért áll össze egy-egy adott munka elvégzésére, és a tények kvantitatív elemzését is figyelembe kell venni, így a tanulmányozott csoport „alapjá”-ról kaphatunk képet (Leach 1996, 136–138).

A művészek művészetüket kínálják fel és adják el a publikumnak. Tehát művészi tevékenységükért a közönség megbecsülését és művészetük anyagi természetű elismerését várják. Ez vonatkozik az utcazenészre is, aki elsősorban művészként szerepel az utcán. Az utcazenész akár rossz életkörülmények között élő ember is lehet (nem feltétlenül), aki számít a hallgatóság önkéntes pénzbeli elismerésére.

Társadalmunkban, mint a legtöbb iparosodott társadalomban, azokat az embereket, akik az utcán dolgoznak, a városi közösség nem ismeri el, lenézi. Így az utcazenészeket is gyakran koldusnak tartják, akinek fontos kereseti lehetősége az utcai muzsikálás. A társadalmi kirekesztés nem új jelenség az iparosodott társadalmakban, mégis a mai korban gyorsan terjed és mélyül, nem átmeneti jelenséggel állunk szemben: strukturális társadalmi tényé vált (Lestienne 1994, 3–8).

Nálunk az utcazenészek többsége hátrányos helyzetben lévő, Szlovákia gazdaságilag leggyengébbnek tartott társadalmi rétegeiből kerül ki. Vannak köztük munkanélküliek, rokkantnyugdíjból, ill. szociális segélyekből élők, szegény emberek, akiknek a keresete csak a lakhatást, az élelmezést és a legalapvetőbb ruházkodást fedezi. A szegénység és a kirekesztettség veszi őket körül. Ezeknek az embereknek az életében valamilyen személyes tragédia történt, vagy károsan ható szertől függének, vagy szabadon választott életmódjuk a csavargás, és az, hogy az utcán élnek. Általánosságban kijelenthetjük, hogy az utcazenész számára az utcai muzsikálás fontos megélhetési forrás, de nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy minden esetben a pénztelenség kényszerítette őket az utcazenélésre. Több esetben nagy szerepet játszik ebben az adott ember művészi ambíciója és hiperkreativitása (Tyllner 2001, 45, 47).

Abból a helyzetből kiindulva, hogy az utcazenész a művészetét az utcán adja elő, úgy gondoljuk, hogy az utcazenész kettő, a társadalmi struktúra különböző pontján

elhelyezkedő státussal rendelkezik. Művészeknek, illetve zenészeknek nevezhetjük őket, de mivel művészi tevékenységüket az utcán végzik, egy másik, a társadalom által kevésbé értékelt státusuk is van: utcazenész-koldus, mivel a körülöttük járó-kelő emberek jóindulatára bízzák művészetük elismerését. Az a körülmény, hogy egy zenész az utcán zenél, nem mindig van hatással a zenész társadalmilag elismert zenész státusára. Valószínű, arról van szó, hogy a *zenész* fogalmát az emberek többsége nem kapcsolja össze az utcai szereplés lehetőségével, ebből kifolyólag az utcazenészeket nem tartja társadalmilag széles körben elfogadott zenészeknek.

Edmund Leach szociálanropológus vizsgálataiban szeretné megérteni azt a totalitást, amelyet a tanulmányozott nép (társadalom, társadalmi csoport) „életmódjá”-nak lehet nevezni. Szerinte ez az életmód egy vég nélkül ismételt társadalmi dráma eljátszásából áll. A dráma résztvevői, a társadalmi szerepek többé-kevésbé rögzítettek, akárcsak kapcsolataik, amelyek a dráma cselekményét alkotják. A szerepeket azonban alkalomról alkalomra az egyének másként adják elő, attól függően, hogy mikor, milyen helyzetben és melyik szerepet játsszák (Leach 1996, 111–112).

Maguk az utcazenészek tudják, hogy milyen szerepeket játszhatnak el az utcazenélés helyzetében. Gyakran megesik, hogy szerepének játsszása közben az utcazenész mindent megtesz azért, hogy jelensége és zenéje a legeladhatóbb legyen, hogy az utca embere minél többet adakozzon a zenész kalapjába. Például megkeresi a számára legmegfelelőbb helyet, más utcazenészeket nem lát szívesen azon a helyen, az utcazenéléskor szerzett gyakorlati tapasztalataiból folyamatosan merít, repertoárját úgy alakítja, hogy a legszélesebb közönség elismeréssel fogadja, számol a turistaszegzon előnyeivel és gyakran télen is az utcán muzsikál (Tyllner 2001, 50–51).

Vizsgálati, megfigyelési módszerek

A kulturális antropológia egyik alapvető tézise, a holisztika szerint egy adott csoport életének minden aspektusát, dimenzióját csak életének többi aspektusával és dimenziójával összefüggésben lehet magyarázni. A kulturális antropológia úgy vizsgálja az adott társadalmi problémát, hogy annak megértése és magyarázata a társadalom összes aspektusának figyelembe vételével történjen. Tehát nem elég interjú készíteni – a mi esetünkben az utcai zenésszel –, de meg kell ismerni, és figyelembe kell venni életének a lehető legtöbb aspektusát. Mélyinterjú készítése elengedhetetlen ahhoz, hogy az utcazenész életének az utcazenélésen kívüli dimenzióit is megismerjük.

A vizsgálat során érvényesülnie kell a kulturális antropológia másik alapvető tézisének, a résztvevő megfigyelésnek. Meg kell figyelnünk minden általunk megszólított utcazenészt az utcazenélés helyzetében, és ha módunk van rá, meg kell figyelnünk őt más helyzetekben is. Így életkörülményeit nemcsak elbeszélésből ismerjük meg, hanem tapasztalat útján is, és közelebb kerülünk magához az emberhez is.

A vizsgálódó személynek figyelembe kell vennie a kulturális relativizmus problémáját is, miszerint nem lehet más társadalom vagy társadalmi csoport közösségi viselkedését a saját kultúrája megszokott szabályai szerint vizsgálni.

Abból a szempontból, hogy az utcai zenélés egy társadalmi jelenség, meg kellene vizsgálni a társadalmi életben, az emberek képzeletében elfoglalt helyét, ehhez

persze sokkal szélesebb körű társadalomvizsgálatra lenne szükség. Dolgozatunkban erre nem vállalkoztunk.

Vizsgálódásunk során két nagyváros, Budapest és Pozsony utcáin és aluljáróiban zenélő utcazenészeket figyeltünk meg, illetve interjút készítettünk velük. Kérdéseinket az adott szituációnak megfelelően és úgy fogalmaztuk meg, hogy ne tűnjenek toladónak, és emellett betartottuk a vizsgálódás kitűzött céljait. Kérdéseink az utcazenész életkörülményeire, zenei képzettségére, zenei gyakorlatára és utcai zenélésének okaira vonatkoztak. Kérdéseinket a következő pontok alapján tettük fel:

- az adott zenész utcai zenélésének okai,
- az adott zenész utcai zenélésének rendszeressége,
- az adott zenész származása, lakhelye (Annak a városnak a lakója, amelynek utcáin zenél?),
- ha nem a város lakója, miért éppen Budapesten, ill. Pozsonyban zenél,
- a leggyakoribb utcák és egyéb helyek a városban, ahol az adott zenész zenélni szokott,
- a leggyakoribb időszak, napszak, amikor az adott zenész zenélni szokott,
- hogyan tanult meg játszani az adott hangszeren,
- milyen életkörülmények között él,
- az utcazenélésen kívül van-e más kereseti lehetősége, ha van, milyen,
- mennyit keres az adott zenész egy utcazenélés alkalmával,
- van-e engedélye az utcai zenélésre,
- az adott zenész sikere, elismertsége (Gondolja, hogy az emberek szeretik a zenéjét?).

A megfigyelés során az alábbi szempontokat vettük figyelembe:

- a zenész egyedül vagy zenésztársakkal lép-e fel,
- a zenész énekel vagy hangszeren játszik-e; ha hangszeres zenész, milyen hangszeren játszik,
- utcai zenélés közben használ-e erősítést vagy egyéb figyelemfelkeltő eszközt (pl. feltűnő öltözet),
- milyen stílusú zenét játszik, milyen minőségű zenét játszik (pl. hamis-e),
- milyen tárgyat használ a pénz gyűjtéséhez,
- a zenélésen kívül a kommunikáció milyen formáit használja (pl. mimika, gesztikuláció, beszéd).

Az utcazenészek megfigyelt csoportja öt Budapesten zenélő és tizenhárom Pozsonyban zenélő utcazenészből állt.

Az utcazenészek hangszerei

Pozsonyban és Budapesten a 2001–2002-es években a leggyakoribb utcai művészek az utcazenészek voltak. Mindkét városban a megfigyelt utcazenészek valamilyen hangszeren játszottak, négy esetben a zenész saját énekét kísérte hangszerjátékával. Mind a négy zenész gitáron játszott.

Az utcazenészek a hangszerek széles skáláját használják. Az utcán leggyakrabban előforduló hangszerek a következők voltak: gitár, hegedű, harmonika, klarinét, szájharmonika, furulya, különböző ütődobok, pánsíp, szaxofon, klarinét, citera és

cselló. Azoknál a zenészeknél, akik duóban vagy csoportosan szerepeltek az utcán, a hangszerek legkülönbözőbb kombinációjával találkoztunk. A leggyakoribb duók voltak a gitár és ének, a gitár és hegedű, a harmonika és hegedű, a harmonika és klarinét, illetve a gitár és klarinét, ritkábban a cimbalom és hegedű. Leggyakrabban a cigányzenészek zenéltek duóban úgy, hogy az egyik zenész a dallamot játszotta hegedűn vagy klarinéton, a másik zenész pedig gitáron vagy harmonikán kísérte azt.

Az utcazenész identitástudata

Az utcazenészek több identitással azonosulnak az utcai zenélés alkalmával és azt megelőzően is. Interjúalanyaink legtöbbször a szegény, rossz anyagi helyzetben lévő emberek közé sorolták magukat. Főleg akkor, mikor egyenesen kijelentették, hogy a szociális segély vagy a rokkantnyugdíj nem elég a megélhetéshez. Az összes általunk megkérdezett roma utcazenész számára a szociális segély volt az egyetlen pénzforrás. Az egyik roma gitáros Pozsonyban ezt mondta: „A szociális csak a lakásra és az ennyivalóra elég. Három gyerekem van, iskolába járnak [...] Amit itt keresek, azt a családomra költöm.” Négy utcazenész rokkantnyugdíjból élt. „A rokkantnyugdíjam nem elég. Az apróért zenélek az utcán, amit az emberek adnak” (harmonikás Pozsonyban). Három utcazenésznek nem volt semmilyen kereseti lehetősége és pénzforrása az utcazenélésen kívül. „Szerintem a koldulásnak négy stádiuma van. Az, amit én csinálok, azt a koldulás harmadik stádiumának tartom. Az első az, amikor valaki úgy koldul, hogy térdel az utcán, lehajtja a fejét és kirakja a tenyerét. A második stádium, amikor a koldus megszólítja az embereket, hogy adjanak pénzt neki. Akkor már valamit tesz a pénzért. A harmadik stádium az, amikor a koldus valamilyen hangszeren játszik mint én. Amúgy a *Nota Bene* árusításából élek¹. És ez már a koldulás negyedik stádiuma” (pozsonyi koldus, aki furulyán zenélt).

Az általunk megfigyelt tizenegy utcazenélés alkalmával a beszélgetés során kilenc esetben derült ki, hogy rossz anyagi és életkörülmények között él az adott utcazenész.

Azon kívül, hogy az utcazenész besorolható a rossz életkörülmények között élő emberek kategóriájába, besorolható a zenész kategóriába vagy legalább a hangszeren játszó emberek kategóriájába. A cigányzenészek az utcai zenélést munkájuknak tekintették: „Ez a mi munkánk. Mert mi a zenész munkája? A zene. Ezért ezt úgy vesszük, mint a mi munkánkat” (roma hegedűs Pozsonyban). A megkérdezett utcazenészek gyakran elmondták, hogy zeneiskolában tanultak, zenész családból származnak, vagy egyenesen kijelentették, hogy zenésznek tartják magukat. Egy roma zenészből a zenész büszkesége szólt, mikor ezt mondta: „Szívesebben játszanék cigányzenét kávéházban.” Ezt mondták a budai várban zenélő cigányzenészek is: „Játsszanék én vendéglőben is, de nem hívnak, könyörögni meg nem fogok.”

Az öt Budapesten zenélő utcazenész közül egy tanulta zeneiskolában a hangszerjátékot, a többi zenész maga tanult meg hangszeren játszani vagy a családban sajátította el ezt a tudást. A Pozsonyban játszó utcazenészek közül szintén egy tanult meg művészeti iskolában hegedűn játszani, egy zenész járt zeneiskolába, de nem fejezte be, kettő zenész a barátaitól tanult meg hangszeren játszani, ketten saját erejükből tanulták meg az adott hangszer kezelését. „Isten segítségével tanultam meg harmonikázni. Harmonikát először a nagybátyámnál láttam. Nem hagyott nyug-

ton, zenélgetni kezdtem rajta és így megtanultam játszani a harmonikán” (harmonikás Pozsonyban). Az összes cigányzenész, akivel beszélgettünk, muzsikus családból származott, és a családban tanult meg játszani a hangszerén. Négyen közülük zeneiskolába is jártak.

Az említett identitáskategóriákon kívül az utcazenészek más identitással is azonosultak. Például a magyar nemzetiségű és anyanyelvű roma zenészek még két identitással azonosultak. Ez akkor látszott, mikor mesélték, hogy lakóhelyükön nem kapnak munkát, mert cigányok és ráadásul magyar nemzetiségűek. Tudatosították, hogy ez a két „adottságuk” hátrány az álláskeresőkor.

Három utcazenész a koldus és csavargó identitáskategóriákkal is azonosult. Az utcán éltek, koldulással és utcazenéléssel kerestek pénzt.

Az utcazenész utcazenélésének okai

Az egyes utcazenészek esetében különböző okai lehetnek annak, hogy az utcán zenélnek. Minden esetben egy ok dominál, amit maga az utcazenész is megnevez.

Az utcazenélés leggyakoribb okai a következők:

– Pénzkeresés lehetősége: sok utcazenész számára az utcazenélés fontos kereseti lehetőség, amely során a keresett pénz jövedelmük, szociális segélyük kiegészítése.

– A zene és a zenélés szeretete: örömszenélés, pl. a komolyzene terjesztése, bemutatása, amely szorosan összefügg a zenész művészi ambícióival.

– Kontaktus és kapcsolatok kialakítása az emberekkel a zene segítségével.

Az általunk megkérdezett utcazenészek körében az utcazenélés leggyakoribb oka Pozsonyban és Budapesten is a pénzkeresés lehetősége volt. A másik két ok tulajdonképpen az összes utcazenésznél előfordult, de kevés esetben nevezték utcazenélésük fő okának.

A Budapesten játszó utcazenészek között egy hegedűs zenélt nem csak a pénzért. „Nekem köszönhetően az emberek megszerették a hegedűt, több embernek meglepetést okozok [...] Az emberek megállnak egy pillanatra ebben a rohanó világban [...] Szép melodikus darabokat játszok, látszik az emberek arcán, hogy tetszik nekik. A zenében is művilág kezd kialakulni. Sokan még nem hallottak hegedűt élőben. Közelebb jöhetnek, láthatják a hegedűmet. Az emberek kíváncsiak. Érdeklínek a komolyzene.”

Két pozsonyi utcazenész rokkantnyugdíját, hét roma utcazenész szociális segélyét pótolta ki az utcán összemuzsikált pénzzel. Két Pozsonyban játszó, zenésznek az utcán keresett pénz egyedüli bevételforrásuk volt. Pozsonyban két esettel találkoztunk, amikor nem a pénzkeresés volt az utcazenélés elsődleges oka. Egyik esetben egy bulgáriai hegedűs mondta azt, hogy azért zenél Pozsonyban, „mert van rá időm [...] Ez nem szégyen, mindenütt a világon divatban van, például Németországban is.” A másik esetben egy harmonikás férfi, aki krétaportrékat is rajzolt, azt mondta, hogy akkor játszik a harmonikán, ha nem rajzol, hogy ne unatkozzon, és úgy legalább a zenével is felkelti az emberek figyelmét.

Az utcazenészek repertoárja, a zene minősége

A vizsgálódás során megfigyelt utcazenészek repertoárját, a zene minőségét és stílusát szubjektív kritériumok alapján jellemeztük. Megfigyeltük, hogy a zenész hamin vagy tisztán játszik-e az adott hangszeren, milyen zenei stílust képvisel és milyen zenei darabokból áll a repertoárja. A legtöbb utcazenész tisztán és jó színvonalon interpretálta az általa játszott zenei darabokat, amelyek általában olyan zenei stílust képviseltek, amelyet a zenész a művészeti iskolában vagy a családban tanult meg.

Megállapítható, hogy az utcazenész sikere elsősorban, de nem kizárólagosan a jól kiválasztott repertoártól és annak jó színvonalú előadásától függ. Kivételként említhetjük a már elhunyt, de Pozsony sétálóutcáin sokat zenélő cigányzenészt, aki háromhúrú gitárján, rekedtes hangján nem a legjobb minőségben és nem a legjobb zenei minőségű slágereket adott elő, mégis nagy sikere volt, hisz az egyik legismertebb utcazenész volt Pozsonyban.

Vizsgálódásunk során kiderült, hogy az utcazenészek sok zenei stílust képviselnek. Budapesten egy hegedűs komolyzenét játszott, két zenész slágereket énekelt, és gitáron kísérte magát, a cigányzenész duó pedig magyar nótákat és modernebb slágereket is játszott.

A Pozsonyban zenélő zenészek közül a cigányzenészek magyar nótákat, kávéházi slágereket játszottak, két harmonikás szlovák népdalokat és slágereket játszott, egy férfi nagyon egyszerű dallamokat játszott furulyán, egy hegedűs komolyzenét játszott.

Mindkét nagyváros utcáin találkozhat az ember utcazenészekkel, akik szülőhelyük tradicionális zenéjét muzsikálják. Ilyenek például a dél-amerikai indián zenészek. A legtöbb utcazenész viszont modern, populáris zenét játszik, ritkán hallani komolyzenét, jazzt vagy bluest. Két gitáros férfi cseh countryslágereket zenélt és énekelt. „Ezeket a slágereket lassan elfelejtik a pozsonyiak, de tetszik nekik” (gitáros Pozsonyban).

Az előadás egyéb segédeszközei, kiegészítők

Az utcazenész célja, hogy művészi tevékenységével minél több ember figyelmét felkeltse. Sok utcazenész esetében megfigyelhető, hogy erre a célra nemcsak a zenét, a pénzgyűjtésre kirakott tárgyat, de más segédeszközöket is felhasznál. Ilyen például a feltűnő öltözet (kosztüm), a feltűnő, egyébként ritkán látható hangszer vagy egyéb tárgyak, amelyeket a zenész kirak maga mellé.

Minden utcazenész tisztában van azzal, hogy az ének és a zene egymagában nem biztosíték arra, hogy sok ember felfigyel rá és méltányolja őt.

Erősítést csak egy budapesti zenésznél tapasztaltunk, aki mikrofonnal és hangfallal érkezett az aluljáróba, és így biztosította, hogy zenéje a távolabb álló emberekhez is eljut. Ezt mondta: „fontos, hogy az emberekkel kontaktust alakítsak ki [...] Éreznem kell az emberek lüktetését, a mindennapi benyomásait [...] A pszichológia szemszögéből kell nézni a dolgokat [...] én is szeretem a dinamikus zenét, de ki venné azt meg”. Ezért lassú, szerelmes slágereket játszott. Ezen kívül azt is

mondta, hogy „az utcazenésznek alázatos arccal kell játszania, ha el akarja érni, hogy az emberek fizessenek neki”.

Egyéb figyelemfelkeltő eszközöket egy gitáros hölgnél tapasztaltunk, aki magyar hagyományos motívumokkal kivarrott mellényben zenélt a budai várban. Figyelemfelkeltő volt a cigányzenészek „virtuóz” játékszílus, alázatos hajlongása, mintha kávéházi asztalnál muzsikáltak volna.

Az utcazenészek legtöbb esetben a hangszer tokját rakták ki maguk elé, hogy abba dobálják az emberek az aprót. A hangszer tok gyakran úgy volt elhelyezve, hogy az utcán járó kelők emberek mindenképp észrevegyék (lásd a melléklet 1. képét). A furulyázó koldus esete volt kivétel, mivel ő egy sapkát rakott ki maga elé. Hasonló megfigyelései voltak Tyllnernek (2001, 49), aki az utcazenészek leggyakoribb pénzgyűjtő eszközeként szintén a hangszer tokját nevezte meg, néhány esetben kálapot látott az utcazenész előtt. Ezek a pénzgyűjtő eszközök valamiféle jelzéseként szolgálnak, hisz ha az utcazenész kirakja maga elé, nyilvánvalóvá válik a szándéka, miszerint nem csak Isten nevében zenél az utcán. A budapesti cigányzenészek saját CD-jüket is árulták.

Figyelemfelkeltő lehet, ha több zenész zenekarként muzsikál az utcán vagy ha duóban zenélnék, ahogy ez a cigányzenészek esetében volt. A cigányzenészek esetében vagy például a dél-amerikai indiánok esetében etnikai jegyeik is felkelthetik a járó kelők figyelmét (bórszín, népviselet).

Az utcazenélés helyszínei

Utcazenészekkel legtöbbször a nagyvárosok központjaiban találkozunk, ahol sok ember jár-ke. Ezért az utcazenészek legkedveltebb fellépési helyei a sétálóutcák, a terek, az aluljárók és a parkok térsége.

A Budapesten és Pozsonyban zenélő utcazenészek fellépési helyeit figyelve megállapíthatjuk, hogy a két város között vannak azonosságok és különbségek is. A különbségek elsősorban abból erednek, hogy Budapest jóval nagyobb kiterjedésű város és jóval több lakosa van, mint Pozsonynak. A 2001-es évi adatok szerint Budapest 525 km²-en terül el, több mint 1,8 millió lakosa van, míg Pozsony 368 km²-en terül el, és nem egész 430 ezer lakosa van. Ezen kívül Budapest történelmi központja is nagyobb, ahol jóval több utcazenélésre megfelelő hely van, mint Pozsony kisebb történelmi központjában. Budapesten az utcazenészek előfordulási helyei nagyobb területen szóródnak szét, távolabb vannak egymástól, mint Pozsonyban.

Budapesten a következő helyeken találkozunk gyakran utcazenészekkel: budai vár, Váci utca, Vörösmarty tér, az aluljárók, Deák tér, Astória, Ferenciek tere, Kálvin tér, a Keleti pályaudvarnál és a Nyugati pályaudvarnál, valamint a Duna-parti sétányon (lásd a melléklet 1. térképét).

Pozsonyban kisebb térség áll az utcazenészek rendelkezésére, így az utcazenészek száma adott pillanatban egy meghatározott térségben magasabb, mint Budapesten. Pozsonyban az utcazenészekkel a következő utcákon és tereken találkozunk: Lőrinc-kapu utca utca utca (Laurinská ulica), Mihály-kapu utca (Michalská brána), Ventur utca (Ventúrska ulica), Nyerges utca (Sedlárska ulica), Hviezdoslav tér (Hviezdoslavovo námestie), Fő tér (Hlavné námestie), Szlovák nemzeti felkelés tér (námestie SNP), a Posta utcai (Poštová ulica) aluljáró és sétány, aluljáró a Tor-

na utcánál (Zochova ulica) és Kő tér (Kamenné námestie) (lásd a melléklet 3. térképét).

Annak megállapítására, hogy Pozsonyban mely helyek a legkedveltebbek az utcazenészek körében, felhasználtuk a városi hivatal 2001-es és 2002-es évi regisztrációs naplóit, melyben az utcán folyó kulturális és egyéb események vannak beiktatva. Általában az utcazenészek választották ki, hogy melyik utcán szeretnének játszani, tehát melyik utcára kaphatják meg az engedélyt a városi hivaltaltól. A leggyakrabban a következő utcák és terek szerepeltek a regisztrációs naplókban: Posta utca (Poštová ulica), Mihály-kapu utca (Michalská ulica), Nyerges utca (Sedlárska ulica), Halász-kapu utca (Rybárska ulica), Ventur utca (Ventúrska ulica), Ferenciek tere (Františkánske námestie), Szlovák nemzeti felkelés tér (námestie SNP), Kő tér (Kamenné námestie) és Fő tér (Hlavné námestie).

Budapesten bárhol zenélhetnek az utcazenészek, míg Pozsonyban csak bizonyos helyek elfoglalására kaphatnak engedélyt. Az engedélyt általában arra a helyre kapják, ahová maga az utcazenész kérvényezi, figyelembe véve, hogy az utca melyik szakaszán szabad zenélni.

A 2001 és 2002-es években a legtöbb pozsonyi utcazenész a Posta utcára (Poštová ulica), a Mihály kapu utcára (Michalská brána) és a Halász-kapu utcára (Rybárska brána) kért és kapott engedélyt. Kevesebb engedélyt kérvényeztek a Lőrinc-kapu utca (Laurinská ulica) és Nyerges (Sedlárska ulica) utcákra. A Ventur utca (Ventúrska ulica) 2001-ben egy engedélyt adtak ki, 2002-ben egyet sem.

Az utcazenészek kedvelt szereplési helyei Pozsony terei. A legtöbb zenész a Kő térre (Kamenné námestie), a Szlovák nemzeti felkelés térre (námestie SNP) és a Fő térre kért (Hlavné námestie) és kapott engedélyt. A Ferenciek terére (Františkánske námestie) 2001-ben senki nem kért engedélyt, 2002-ben két utcazenész.

Megfigyeléseink egyeznek Tyllner (2001, 49) megfigyeléseivel, miszerint az utcazenészek utcai zenélésre olyan helyeket választanak, amelyek turisztikai és kulturális központok, és ahol a legtöbb üzlet és bevásárlóközpont összpontosul. Ezekon a helyeken a gyalogosok elegendő idővel és hellyel rendelkeznek ahhoz, hogy nézélődjenek. Az autós közlekedés zaja ezeken a sétálóutcákon és tereken nem zavaró. Tehát akusztikai szempontból is megfelelnek az utcazenészek számára, hiszen ezeken a helyeken jól hallhatóan és hangosan adhatják elő muzsikájukat (Tyllner 2001, 43).

Az utcai zenélés időpontjai

A Budapesten zenélő utcazenészek rendszeresen, egy héten többször szerepeltek az utcán. Az egyik gitáros fiú egész évben, közel mindennap zenélt az aluljárókban. Az utcazenélés fontos kereseti lehetőséget jelentett a számára. „Ez a munkám, ebből élek [...] mindennap kint vagyok az utcán, mindennap játszom.”

Pozsonyban a legtöbb utcazenéssel a nyári hónapokban és karácsonykor találkozunk, hiszen ekkor sok ember jár-kezel az utcán. Ezen kívül az utcazenészek utcai jelenlétére hatással vannak a városi hivatal az utcán szabadon végezhető művészetekre vonatkozó rendelete. A zenészek általában betartják a számukra kiszabott időtartamot, csak akkor zenélnek és ott, ahova az engedélyük szól. Az engedélyt két hónapra kaphatják meg, és általában teljesen kihasználják a benne meghatározott

időtartamot. A 2001–2002-es években leggyakrabban cigányzenészekkel találkozhattunk. A lehető legjobban kihasználva az időt, általában mindig zenéltek abban az időben, amikor az engedélyük szólt. Ősszel, sőt télen, hóesésben is találkoztunk némelyikükkel. „Nem gondoltam, hogy esni fog a hó” (roma hegedűs Pozsonyban). A többi utcazenész hetente többször ugyan, de nem mindennap szerepelt az utcán. Voltak közöttük olyanok is, akiket csak néhányszor láttunk az utcán zenélni. Egy gitáros fiú Pozsonyban három különböző időpontra és három különböző helyre szóló engedéllyel rendelkezett, de nem használta ki mindet mindennap. „Nem bírná a hangom sem, meg ez fizikailag is megerőltető [...] öt-hat órát énekelni az utcán.” A furulyán játszó koldus ezt mondta: „Mindennap az utcán vagyok, koldulok, de nem mindig furulyázok.”

A feltételezést, miszerint a legtöbb utcazenész Pozsonyban a nyári hónapokban és az ünnepek előtti napokban zenél az utcán, nagyrészt alátámasztották a regisztrációs naplók is. Mindkét évben magas volt a bejelentett utcai zenélés száma a nyári hónapokban, csak júniusban volt ez a szám alacsony. 2001-ben egy utcazenész sem volt regisztrálva júniusban, 2002-ben csak egy. Viszont mindkét évben, a májusi hónapban magas volt a bejelentett utcai zenélések száma, amelynek biztos következménye lehetett az, hogy júniusban is sok utcazenész játszott Pozsony utcáin, hiszen az engedélyek két hónapra szóltak. Az utcai zenélésre kiadott engedélyek száma a téli hónapok közeledtével csökkent. Legalacsonyabb a következő hónapokban volt: 2001 februárjában, márciusában és áprilisában, 2002 márciusában és áprilisában (lásd a melléklet 1. és 2. grafikonját).

Az utcai zenélésre kiadott engedélyek magas száma az őszi és téli hónapokban azzal magyarázható, hogy a téli ünnepek alkalmával több kulturális rendezvénynek ad helyet a Fő tér és a környező sétálóutcák (pl. karácsonyi vásár).

A regisztrációk száma nem tükrözi az utcazenészek tényleges számát, hiszen vannak olyanok, akik nem váltják ki ezt az engedélyt. Ezen kívül az utcazenészek nevei gyakran ismétlődtek a naplókban, mert voltak olyanok, aki egész évben zenéltek, tehát kéthavonta kiváltották az engedélyt.

Az utcazenélés hivatali szabályozása

Pozsonyban az utcazenészek (és más utcai művészek) szereplését a nyilvános tereken végzett utcai aktivitásokra vonatkozó rendelet szabályozza. Ez a helyi rendelet az utcán végezhető művészi előadásokat pontosan definiálja.² Az utcai művészek szerepléseinek ellenőrzése Pozsony városi rendőrségének és a városi hivatal dolgozóinak hatáskörébe tartozik.

A rendelet meghatározza az utcai szereplés minden körülményét. Kötelező az engedély kiváltása ilyen jellegű tevékenység utcai gyakorlásakor. Az utcai művészek a rendeletben meghatározott helyeken, májustól októberig 9.00 és 21.00 óra között, novembertől áprilisig 10.00 és 20.00 óra között szerepelhetnek. Az utcazenész egy napon, egy helyen legfeljebb két órát zenélhet. Az utcai művészek tevékenységükkel nem zavarhatják a térségben élő és dolgozó embereket.

A rendelet szabályai láthatóan hatással voltak az utcazenészek szerepléseinek időpontjaira és helyszíneire.

Az utcai művészek kötelesek betartani a következő szabályokat is: nem használhatnak hangerősítést, nem állíthatnak állandó vagy átmeneti jelleggel sátrat, pódiumot és más építményeket, viselkedésükkel nem kelhetnek nyilvános megbotránkozást, és nem zavarhatják a nyilvános rendet sem.

Az engedély kiváltása az Óvárosi Városi Hivatalban történik a Kulturális, Sport és Közművelődési Szakosztályon.³ Az utcai művészek kitöltenek egy kérvényt, adataik bekerülnek egy regisztrációs naplóba.⁴ A naplóban fel van tüntetve a művész neve, lakcíme, az engedély időtartama, a hely, ahova szól, a regisztráció dátuma és a művészi tevékenység jellege. Az engedély kiváltása egy zenész esetében 100 korona, több zenész esetében 200 korona.

A kolduson kívül az összes pozsonyi utcazenész rendelkezett engedéllyel. A gitáros fiú szerint szükséges az engedély kiváltása: „mert így nem zavarnak a rendőrök [...] megmutatom nekik az engedélyt, és játszhatok tovább”.

A Budapesten zenélő utcazenészek számára nem kötelező az engedély kiváltása, ha a Budapesti Fővárosi Önkormányzat tulajdonában lévő helyeken játszanak. A kulturális rendezvényekért felelős hivatalnok szerint utcai zenélésnek egy zenész vagy több zenész utcai szereplése nevezhető, amelynek nincs rendezvény jellege. Ha az utcazenész olyan helyen játszik, amely valamelyik kerületi önkormányzat tulajdona, az ilyen jellegű tevékenység körülményeit az adott kerületi önkormányzat szabja meg. Ezeket a szabályokat pontosabban nem állt módunkban megismerni.

Összefoglalás

Vizsgálódásunkat két nagyvárosban végeztük, amelyek utcáin gyakran találkozhattunk utcazenészekkel. Az utcai zenélés a két nagyváros állandó kulturális jelensége, amelynek gazdasági és társadalmi vonzatai is vannak. A múltban az utcai zenélés zenei irányzatok születésénél és utcán zajló társadalmi eseményeknél fontos szerepet játszott, a jelenben a város zenei és társadalmi életének érdekes színfoltja, és az maradhat a jövőben is.

Azt a tényt, hogy utcazenével leggyakrabban a nagyvárosokban találkozunk, az magyarázza, hogy a nagyvárosok gazdasági és kulturális központok, amelyekben milliós tömegek élnek, és amelyeket turisták tömegei látogatnak. Így alakul ki egy megfelelő közeg, melyben az utcazenészek érvényesülhetnek.

Az utcazenészekkel folytatott beszélgetések alapján kijelenthetjük, hogy a budapesti és pozsonyi utcazenészek utcai szereplésének leggyakoribb oka a pénzkeresés lehetősége. A budapesti zenészek közül egy nevezte meg más okát annak, hogy az utcán zenél, Pozsonyban két zenész nevezte meg utcai zenélésének más okait. A többi zenész számára az utcán keresett pénz egyedüli vagy kiegészítő jövedelem volt.

A Budapesten megfigyelt utcazenészek egyedül zenéltek, csak a cigányzenészek játszottak duóban, illetve az egyik gitáros fiú néha a barátjával együtt zenélt az aluljárókban. Pozsonyban a cigányzenészek szintén duóban muzsikáltak, a többi zenész egyedül szerepelt az utcán.

Budapesten egy hegedús komolyzenét játszott, kettő gitáros slágereket játszott és énekelt, a cigányzenészek főleg magyar nótákat zenéltek. Pozsonyban két gitáros cseh countryslágereket, egy hegedús komolyzenét, két harmonikás főleg szlo-

vák népzeneét és nótákat, a cigányzenészek magyar nótákat és egy furulyás nagyon egyszerű dallamokat játszott.

A legtöbb utcazenész jó minőségű zenét adott elő.

Az emberektől kapott pénzt általában a hangszer tokjába gyűjtötték, egy kivétel volt, a pozsonyi koldus, aki a sapkáját használta e célra.

Hangosítást csak egy budapesti gitáros használt. Más figyelemfelkeltő eszközök voltak: egy magyar népi hímzésű mellény (gitáros nő Budapesten), a roma zenészek esetében a virtuóz játékmód, a mimika, gesztikuláció és etnikai jegyek. Figyelemfelkeltésnek minősíthető a hangszertok elhelyezése is.

Az öt budapesti zenész közül egy tanulta a hangszerjátékot művészeti iskolában, ketten autodidakta módon és ketten a családban tanultak meg az adott hangszeren játszani. A pozsonyi zenészek közül ketten jártak művészeti iskolába (az egyikük nem fejezte be), kettő zenész a barátaitól tanulta meg a hangszerkezelést, ketten autodidakta módon, a cigányzenészek pedig a családban tanultak meg játszani a hangszeren, illetve néhányan közülük jártak művészeti iskolába.

A furulyán játszó koldust kivéve minden Pozsonyban zenélő utcazenész rendelkezett a városi hivatal engedélyével. A budapesti zenészeknek nem kellett engedélyt kiváltaniuk.

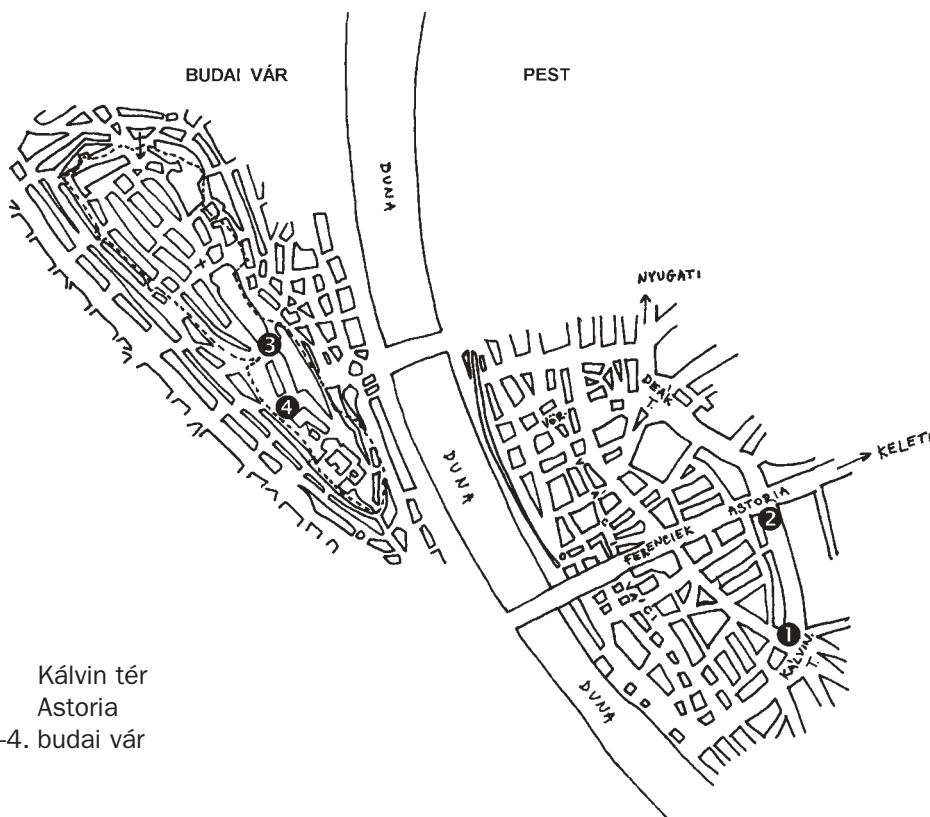
A legtöbb utcazenész annak a városnak volt a lakosa, amelyben zenélt. Kivételt képeztek a Pozsonyban zenélő romák, akik Rimaszombatból utaztak Pozsonyba, ahol négy-öt napig tartózkodtak, és teljesen kihasználva az engedélyezett időt, mindennap zenéltek az utcán. Kivétel volt még a Bulgáriából származó hegedűs, aki pozsonyi tartózkodása alatt zenélt az utcán, és egy cseh gitáros, aki viszont hosszabb ideje Pozsony utcáin élt és zenélt.

Melléklet

1. kép. Rimaszombati roma utcazenészek Pozsonyban

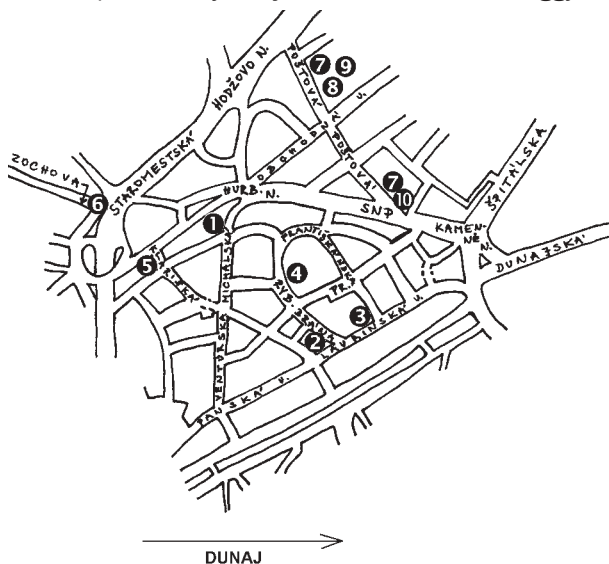

1. térkép. Budapesten játszó utcazenészek leggyakoribb előfordulási helyei

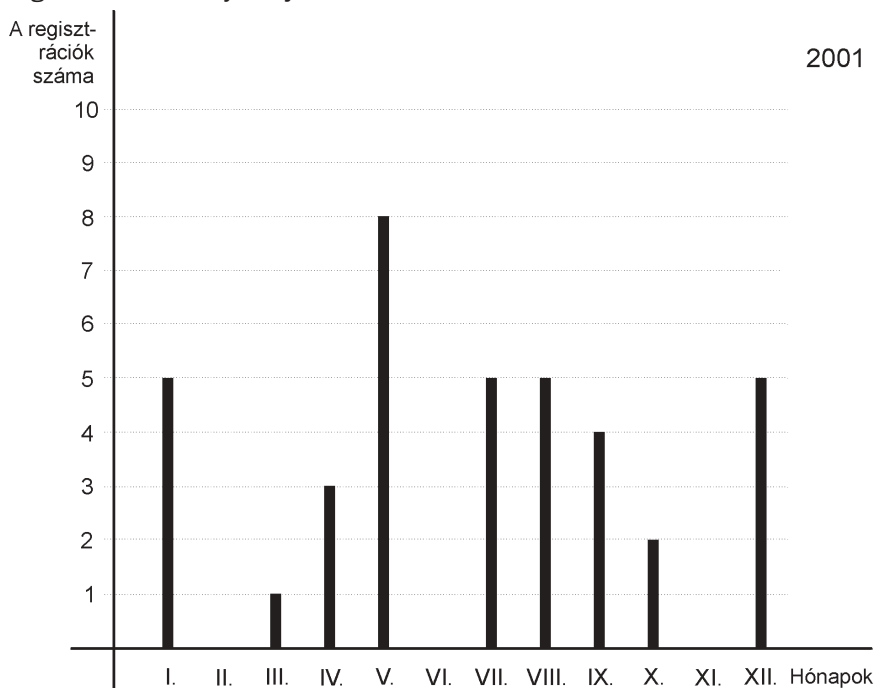
1. Kálvin tér
2. Astoria
- 3–4. budai vár

2. térkép. Pozsonyban játszó utcazenészek leggyakoribb előfordulási helyei

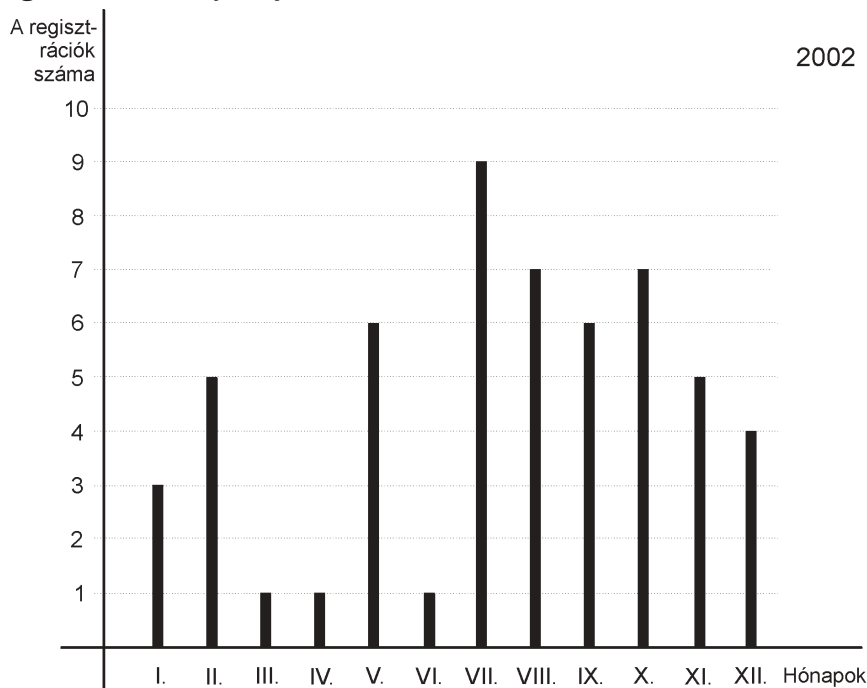

1. Mihály-kapu utca (Michalská ulica)
2. Halász kapu (Rybárska brána)
3. Lőrinc-kapu utca (Laurinská ulica)
4. Fő tér (Hlavné námestie)
5. aluljáró a Klarissza utcánál (Klariská ulica)
6. aluljáró a Torna utcánál (Zochova ulica)
7. Szlovák nemzeti felkelés tér (Námestie SNP) és Posta utca (Poštová ulica)
- 8–9. Posta utca (Poštová ulica)
10. Szlovák nemzeti felkelés tér (Námestie SNP)

1. grafikon. Pozsonyban játszó utcazenészek száma 2001-ben

2. grafikon. Pozsonyban játszó utcazenészek száma 2002-ben

Jegyzetek

1. *Nota Bene* – újság, amit a hajléktalanok megsegítésére adnak ki, és hajléktalanok árulják Pozsonyban.
2. „Pouličná aktivita je puličná produkcia na verejných priestranstvách, ktorá volí zvláštnu formu prezentácie, ktorou umelci predvádzajú na verejných priestranstvách svoj talent, vlastná tvorbu, alebo záľubu z oblasti výtvarnej, hudobnej, hovoreného slova a nevyberajú pritom vstupné.” Všeobecné záväzné nariadenie mestskej časti Bratislava – Staré Mesto o voľných pouličných aktivitách č. 4/1994 z roku 1994, Bratislava.
3. Miestny úrad Bratislava – Staré Mesto, Oddelenie kultúry, vzdelávania a športu
4. Denník registrácií verejných kultúrnych a športových podujatí – Voľné pouličné aktivity

Felhasznált irodalom

- Huszár, Ágnes – Beňuš, Radoslav 2004. Problematika poulicných hudobníkov v Bratislave a v Budapešti v rokoch 2001–2002. *Slovenský Národopis*, 52/3. Bratislava, Ústav etnológie SAV – Slovak Academic Press.
- Wirth, Louis 1973. Az urbanizmus mint életmód. In: Szelényi Iván (szerk.): *Városszociológia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Niedermüller, Péter 1994. A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ*, vol. 5, 10. p.
- Tyllner, Lubomír 2001. Hudba na ulici. *Lidé mesta*, vol. 6, 40. p.
- Juhász, Ildikó 2000. A zenei idő. In: Fejős Zoltán–Granasztói Péter–Szeljak György–Tasnádi Zsuzsa (szerk.): *A megfoghatatlan idő*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 175. p.
- Haid, Gerlinde – Hemetek, Ursula 1998. Urbánne hudobné štýly v Európe. *Slovenský Národopis*, 46/1, 29–30. p.
- Leach, Edmund 1996. *Szociálanropológia*. Budapest, Osiris.
- Lestiene, B. 1994. Kirekesztés Európában: A negyedik világ testközelben. *Európai Szemmel*, vol. 2, 3–8. p.

ÁGNES HUSZÁR

STREET MUSICIANS IN BUDAPEST AND BRATISLAVA BETWEEN 2001–2002

The topic of the thesis is the fundamental issues of street music in city environment. The author surveyed the activities of street musicians performing in the streets of two big cities – Bratislava and Budapest in 2001 and 2002.

From the viewpoint of the fundamental problems of research, the thesis can be divided into two parts. The first part was based on interviews conducted with the street musicians and attempts to establish the reasons of their performing in the streets. The goal in the second part was to establish how city authorities regulate street music in both cities.

In Budapest and Bratislava the author talked to 5 and 13 street musicians, respectively. The interviews with the musicians indicated, that their most significant reason for performing in the streets is the possibility of making money. In Budapest, there was only one musician among the interviewed, who claimed to perform in the streets not exclusively because of money. His reasons included also his opinion, that people passing-by might become fond of classical music due to his performance in the streets. In Bratislava the author found

only two artists, for which the money was not the primary reason for their performing in the streets – first being a pavement artist occasionally playing the accordion; the second one a professional musician performing in the streets due to his free time, who also claimed to enjoy playing classical music to people passing-by.

In Bratislava, street music is regulated by a generally binding ordinance. However, there is no such regulation in effect in Budapest.

The registration of street musicians in Bratislava for 2001 and 2002 indicated, that the majority of street musicians play the guitar, accordion, and the violin. Most frequently they perform on the Poštová Street and Michalská Street and on the Kamenné Square. They perform in the streets all year long; there are only slight ups and down as to the number of performances in the streets in different months. The number of street musicians slightly increases in the summer. The overall number of the street musicians in 2001 and 2002 was 38 and 58, respectively.

A fiatalok elsősorban tévét néznek, s havonta fél könyvet olvasnak

Zsuzsanna Lampl
Cultural Needs of the Slovak Youth

316.7-053.6(437.6)(=511.141):008
316.7-053.6(437.6)(=162.4):008

sociology, research on the basis of questionnaires, Hungarian youth in Slovakia, Slovak youth, reading, cultural institutions, media-consumption, television, radio, press

Miből fogyaszt az ember többet: kenyérből vagy kultúrából? Alábbi írásomban kenyérről nem lesz szó, kultúráról viszont annál inkább, mivel a *Mozaik 2001* c. ifjúságkutatás¹ kulturális fogyasztással kapcsolatos adatait szeretném ismertetni. A kulturális fogyasztás címkéjű „zsák” tartalmazza az olvasást, a különböző kulturális intézmények, terek (mozi, színház, koncert, kiállítás, könyvtár, könyvesbolt, táncos szórakozóhelyek stb.) látogatását, de a médiafogyasztást is, amely magába foglalja a tévénezést, rádióhallgatást, az újságolvasást, egyéb médiumok, pl. az óriásplakát befogadását és legújabbán az internethasználatot². Már ebből a felsorolásból nyilvánvalóvá válik, hogy a fejlett társadalmak azon tagjai, akiknek nem probléma a mindennapi kenyér beszerzése, egyértelműen kultúrából fogyasztanak többet. A bevezető kérdést ezért a következőképpen módosítanám: a kultúra mely területeiből táplálkozik nagy kanállal, s melyekből patikaméreggel a Dél-Szlovákiában élő magyar és szlovák ifjúság?

1. Olvasás

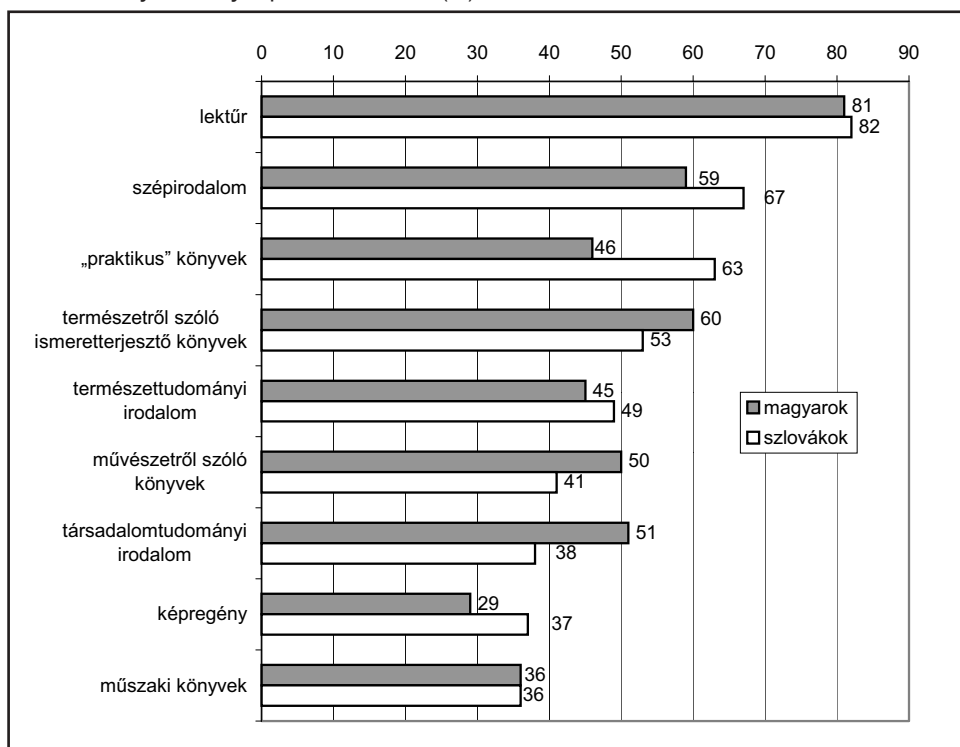
Az első vizsgált terület az olvasás volt. Megkérdeztük a fiataloktól, hogy a kötelező tankönyveken kívül 2001-ben hány könyvet olvastak el. Válaszaikból kiderült, hogy a magyarok 30%-a, a szlovákok 28%-a egyetlen könyvnek sem ért a végére. A többiek átlagosan 6 (magyarok), illetve 8 (szlovákok) könyvet olvastak el egy év alatt³.

Milyen jellegű irodalmat olvasnak? Az 1. ábrából kitűnik, hogy a megkérdezettek nemzetiségre való tekintet nélkül és szinte azonos mértékben (82%) egyértelműen a szórakoztató könyveket (kalandregény, krimi, sci-fi, szerelmes regény) részesítik előnyben. A magyaroknál a természetéről szóló ismeretterjesztő könyvek (60%) és a szépirodalom (59%) következnek, majd a társadalomtudományi irodalom és a művészetéről szóló könyvek. A két utóbbi könyvtípust a magyar reszpondensek fele olvassa. A szlovákok a lektűrön kívül elsősorban szépirodalmat (67%) és praktikus

könyveket (63%) – barkácsolás, kertészkedés, szakácskönyv stb. – szeretnek olvasni, s 53%-uk kedveli a természetről szóló ismeretterjesztő műveket.

A két nemzetiség közötti eltérések a következőkben mutatkoznak meg: a magyarok közül többen részesítik előnyben a természetről szóló ismeretterjesztő irodalmat, a művészeti és társadalomtudományi műveket. Ezzel szemben a szlovákok a magyaroknál nagyobb mértékben preferálják a szépirodalmat és a praktikus könyveket. A két nemzet fiataljai a többi könyvtípushoz képest kisebb mértékben forgatják a műszaki irodalmat és a képregényeket. A műszaki irodalom olvasása a magyaroknak és a szlovákoknak egyaránt 36%-át jellemzi, míg a képregényeket inkább szlovákok olvassák (37%). Az utóbbit a magyarok 29%-a forgatja.

1. ábra. Milyen könyvtípusokat olvas (%)?

2. Kulturális intézmények, terek látogatása

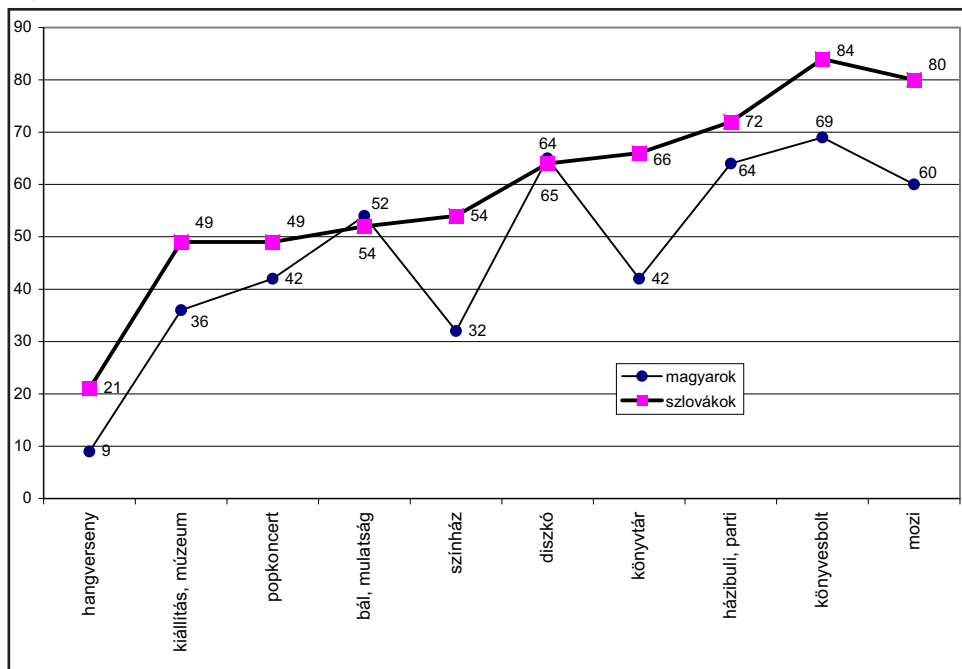
Tíz kulturális intézmény, mégpedig a mozi, könyvtár, könyvesbolt, házibuli, popkoncert, komolyzenei hangverseny, kiállítás/múzeum, színház, bál/, mulatság és a diszkó látogatottsága iránt érdeklődtünk.

A 2. ábra azoknak a magyar és szlovák fiataloknak a részarányát szemlélteti, akik az elmúlt fél évben legalább egyszer ellátogattak a felsorolt kulturális intézmények valamelyikébe. Szembetűnő, hogy a legnagyobb látogatottságnak a könyvesboltok örvendenek. A magyarok 69%-a és a szlovákok 84%-a tett róluk említést. Ez

azonban a pusztán tényen kívül semmit sem jelent, mivel nem tudjuk, mit kerestek a könyvesboltban. Manapság, amikor a könyvesboltokban már nemcsak könyv kapható, hanem folyóiratoktól kezdve a ceruzaelemen, ajándéktárgyakon, díszes csomagolópapíron keresztül a játékig szinte minden, sőt még fénymásolni is lehet, a könyvvásárlás, könyvek iránti érdeklődés nem tekinthető a könyvesboltlátogatás kizárólagos céljának. Persze nem is zárható ki teljesen. Maradjunk annyiban, hogy a könyvesboltlátogatók részarányához képest jóval alacsonyabb, csupán 50%-os a kisebb-nagyobb rendszerességgel olvasó magyarok és szlovákok csoportja.

A magyar fiatalok által leginkább előnyben részesített kulturális terek a diszkó (66%), házihibli (64%), mozi (60%) és a bál/mulatság (54%). Könyvtárban akárcsak popkoncerten az elmúlt fél évben 42%-uk volt, kiállításon/múzeumban, illetve színházban minden harmadik, hangversenyen pedig minden tizedik. A szlovákoknál kissé másképp fest a kulturális terek látogatottsága. A mozi dominál (80%), majd a házihibli (72%), könyvtár (66%), diszkó (64%), színház (54%) és a bál/mulatság (52%) következik. Popkoncerten minden második megkérdezett vett részt, s ugyanez érvényes a kiállítás-, illetve múzeumlátogatásra is. A hangversenyt minden ötödik szlovák fiatal jelölte meg.

2. ábra. Kulturális terek látogatottsága – „az elmúlt fél évben legalább egyszer” kategóriát választók részaránya (%)

Összehasonlítva a magyarok és a szlovákok preferenciáit több különbség is szembevetődik. Ezek közül kettőt emelnék ki:

1. A diszkót és a bált/mulatságot leszámítva, amelyeket a magyarok és szlovákok egyaránt kétharmada, illetve kevéssel több, mint fele látogat, az összes többi

kulturális tér látogatottsága inkább a szlovákokra jellemző. Tehát többen járnak bulizni, de hangversenyre is.

2. A magyar fiatalok inkább a könnyedebb szórakozást részesítik előnyben (diszkó, házibuli, mozi, bál/mulatság), a szlovákoknál egyenletesebb a kulturális terek látogatottságának megoszlása (pl. színházba is annyian járnak mint bálba/mulatságra).

Ezek a különbségek két alapvető okból származnak: a magyar és szlovák célcsoport eltérő településszerkezeti és iskolai végzettségi struktúrájából.

Az 1. táblázat a településszerkezeti struktúrát mutatja. Jól látható, hogy a szlovákoknak csaknem 90%-a város lakó, s ennek egyharmada a fővárosban él. A szlovákok közül csupán minden tizedik falusi. Ezzel szemben a magyarok valamivel több mint a fele lakik falun, s a városiak is elsősorban vidéki városok, nem pedig Pozsony lakosai. Márpedig egy városi fiatal eleve több kulturális intézményből válogathat, főleg ami a mozit, színházat, hangversenyeket, múzeumokat és kiállításokat illeti.

1. táblázat. A megkérdezettek részaránya állandó lakhelyük szerint

	Magyarok (N=1000)	Szlovákok (N=491)
Pozsony	3,6%	28,5%
Egyéb város	44,6%	60,3%
Falu	51,8%	11,2%

A kulturális intézmények kínálata azonban csak egyik feltétele a nagyobb mértékű és nemcsak könnyedebb szórakozást ígérő kulturális fogyasztásnak. Legalább ennyire fontos, hogy van-e rájuk igény. Adataink függvényében elmondható, hogy ez az igény nem csupán a településszerkezettel függ össze, hanem az iskolai végzettséggel is. A 2. táblázatból pedig épp az derül ki, hogy míg a szlovák megkérdezettek 62%-a érettségizett vagy diplomás, a magyar megkérdezettekénél épp fordított a helyzet, hiszen kétharmaduknak még érettségije sincs. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek – tehát elsősorban a magyarok – pedig egyrészt kevesebbet olvasnak⁴, másrészt az összes felsorolt kulturális tér közül a társas-táncos szórakozást biztosító kulturális tereket részesítik előnyben.

2. táblázat. A megkérdezettek részaránya iskolai végzettségük szerint

	Magyarok (N=1000)	Szlovákok (N=491)
Alapfokú és középfokú érettségi nélküli végzettség	65,8%	38,2%
Érettségizett	30,2%	47,6%
Diplomás	4,0%	14,2%

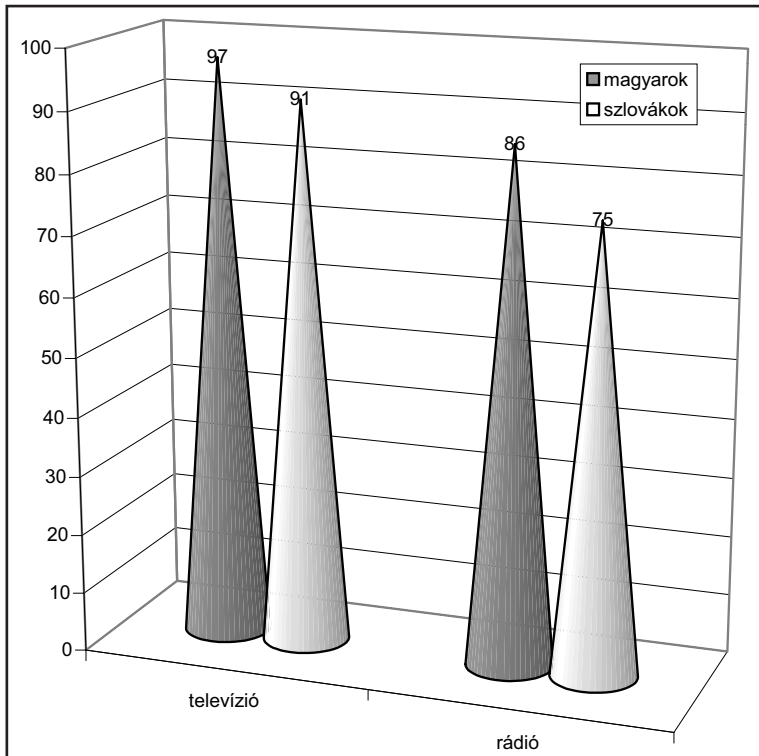
3. Médiafogyasztás

3.1. Televízió és rádió

Mindaz, amiről idáig szó volt, tulajdonképpen csak holdudvara a kulturális fogyasztásnak. Mert ha szemügyre vesszük a most következő adatokat, kiderül, hogy a fi-

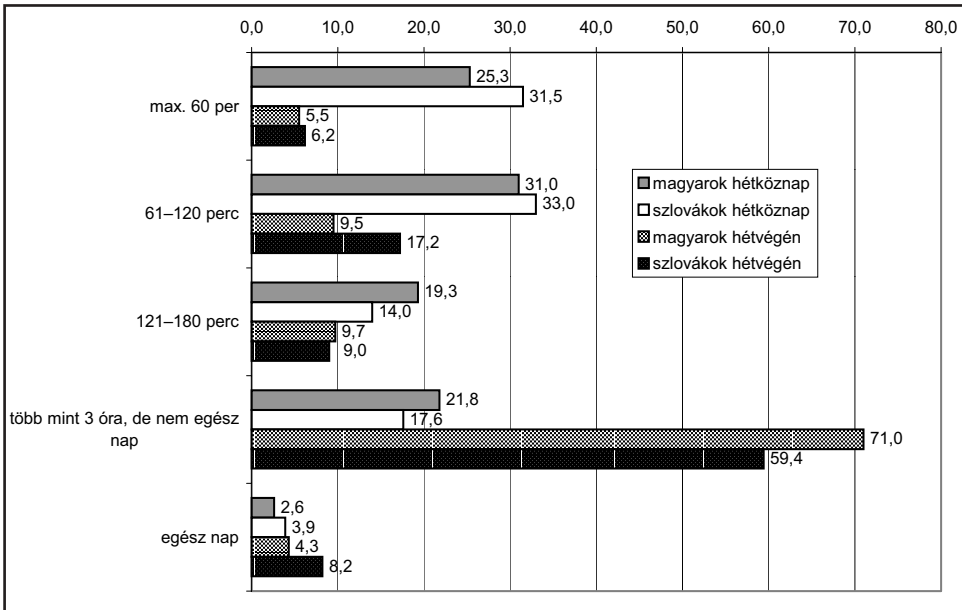
atalok kulturális fogyasztása leginkább a médiafogyasztásban ölt testet, vagyis kulturális fogyasztásuk középpontjában a médiafogyasztás áll. Hiszen amint azt a 3. ábra szemlélteti, a magyarok 97%-a szokott tévét nézni, 86%-uk rádiót hallgatni, s ezek a részarányok messze felülmúlják a kulturális fogyasztás eddig vizsgált területeit. A szlovákok közül ugyan kevesebben néznek tévét (91%) és hallgatnak rádiót (75%), mint a magyarok közül, de a tévézés esetükben is megelőzi az olvasást és az összes többi aktivitást. A rádióhallgatás a vizsgált tevékenységek közül a harmadik helyen áll, a könyvesbolt- és a mozilátogatás után.

3. ábra. A tévézők és a rádióhallgatók részaránya (%)

A tévé és rádió recipiensét több kategóriára oszthatjuk aszerint, hogy mennyi időt töltenek a készülék előtt/mellett. A 4. ábrán a tévézők, az 5. ábrán a rádióhallgatók megoszlása látható.

4. ábra. A tévézés időtartama hétköznap és hétvégén (%)

A televízió képernyője előtt hétköznap eltöltött idő szerint három csoportot különíthetünk el:

- a napi maximum két órát;
- a több mint két órát, de nem egész nap;
- az egész nap tévézők csoportját.

Az első csoport a legnépesebb, vagyis a naponta legfeljebb két órát tévézőké. A magyarok összesen 56%-a, a szlovákok összesen kétharmada tartozik ide. Ez a csoport tovább bontható a napi maximum egy órát és az egy-két órát tévézők társaságára, melyek között nincs számottevő eltérés, de azért mégis inkább az utóbbi dominál. Főleg a magyarok esetében, akiknek egynegyede naponta legfeljebb 60 percet, s csaknem egyharmada legfeljebb napi két órát néz tévét.

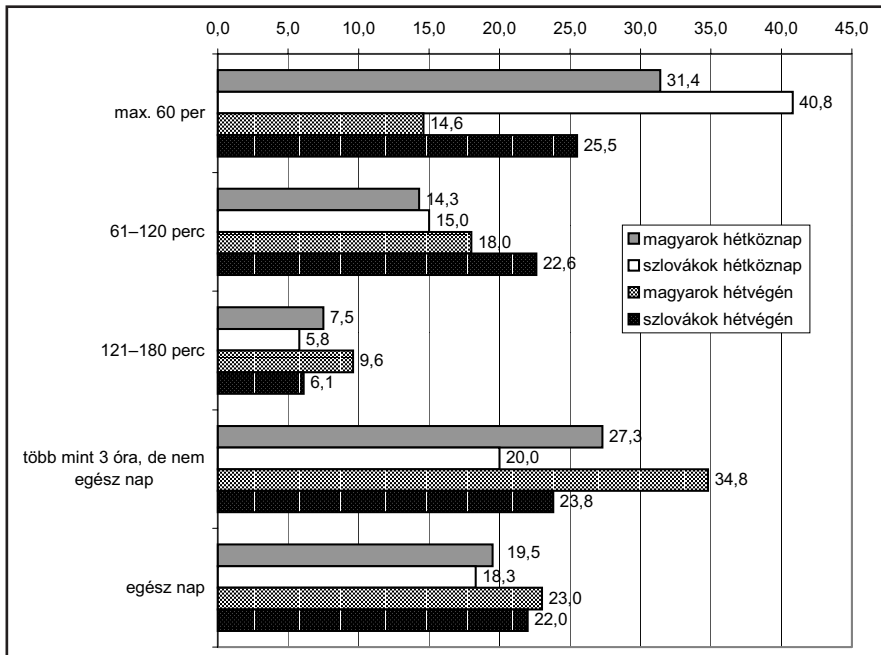
Naponta több mint két órát tölt a tévé előtt a magyarok összesen 41%-a és a szlovákok összesen 32%-a. Egész nap a magyarok nem egész 3%-a, a szlovákok nem egész 4%-a tévéznek.

Hétvégén lényegesen emelkedik a tévézés időtartama. Mindkét célcsoport esetében a napi több mint háromórás, de nem egész napos tévézés dominál: a magyarok 71%-ára, a szlovákok 60%-ára jellemző. Maximum három órát, illetve annál kevesebbet a magyarok egynegyede, a szlovákok egyharmada tölt a készülék előtt. Egész nap a szlovákok 8%-a, a magyarok 4%-a nézi a televíziót.

Melyik tévéadókat preferálták a megkérdezettek? Egyértelműen a kereskedelmi csatornákat. A magyarok leginkább az RTL Klubot (47,3%) és a TV2-t (26,2%), a szlovákok a Markízát (59,2%). A közszolgálati magyar tévét a magyarok 8,2%-a nézi, a közszolgálati szlovák tévét viszont meg sem említették. Ugyanakkor a magyarok 7,7%-a a Markízát is nézi, valamint említették a cseh adókat, a CNN-t, a Discoveryt, az ORF1 és ORF2-t és a Music TV-t. A szlovákok a Markízán kívül első-

sorban a Novát preferálták, s előfordult még a BBC, a Discovery, az STV1, az STV2, az MTV1, az RTL Klub, a Eurosport, a TA3 és a Spektrum.

5. ábra. A rádióhallgatás időtartama hétköznap és hétvégén (%)

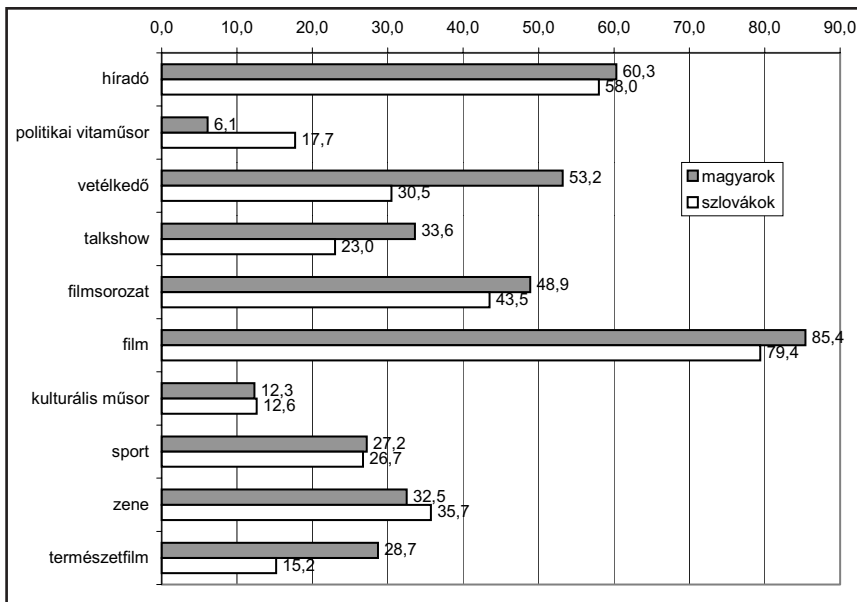

Ami a rádiózást illeti, hétköznap a magyarok 47%-a 3 óránál többet hallgatja a készüléket, s közülük csaknem minden ötödiknek egész nap szól a rádiója. A rádiót 3 óránál kevesebbet hallgatók közül megközelítőleg minden harmadik (31,4%) maximum 1 órát tartja bekapcsolva a készüléket. A szlovákoknál az utóbbi kategória (40,8%) nagyságrendben csak keveset tér el a 3 óránál többet rádiózók csoportjától (összesen 38%).

A magyarok által preferált rádióadók a következők: Danubius (37,4%), Sláger Rádió (11,6%), Juventus (8,6%), Kék Duna (6%), Fun Rádió (4,7%), Pátria Rádió (1,8%), Rádió Expres (0,6%), majd némely regionális rádiócsatorna következett. A szlovákok által hallgatott rádiócsatornák közül a Fun Rádió (19,3%) vezetett, majd a Twist következett (12,4%), a Rock FM (10,4%), Okey (8,8%), a Szlovák Rádió (3,2%), a Danubius (2,2%), s az ő felsorolásukban is szerepeltek elvéve egyéb magyar és regionális rádióadók.

A tévézésessel töltött időn és a tévécsatornák preferenciáján kívül azt is vizsgáltuk, milyen műsorokat néznek a megkérdezett fiatalok. Tíz műsортípust soroltunk fel: híradó/hírműsor, politikai vitaműsor, vetélkedő, talkshow, filmsorozat, filmek, kulturális műsorok, sport, zene, természetfilmek, nemzetiségű műsor. Nézettségüket a 6. ábra szemlélteti.

6. ábra. A felsorolt műsортípusokat rendszeresen nézők részaránya (%)

A legnézettebb műsортípus az egész estét betöltő film, amelyet a magyarok 85,4%-a és a szlovákok 80%-a jelölt meg. A híradó áll a második helyen, mindkét célcsoport nagyjából 60%-a kíséri figyelemmel. A kulturális műsorok, a sport és a zene nézettségében sincsenek számottevő különbségek a magyarok és szlovákok között. A műsorok másik felénél azonban ennek épp az ellenkezője tapasztalható.

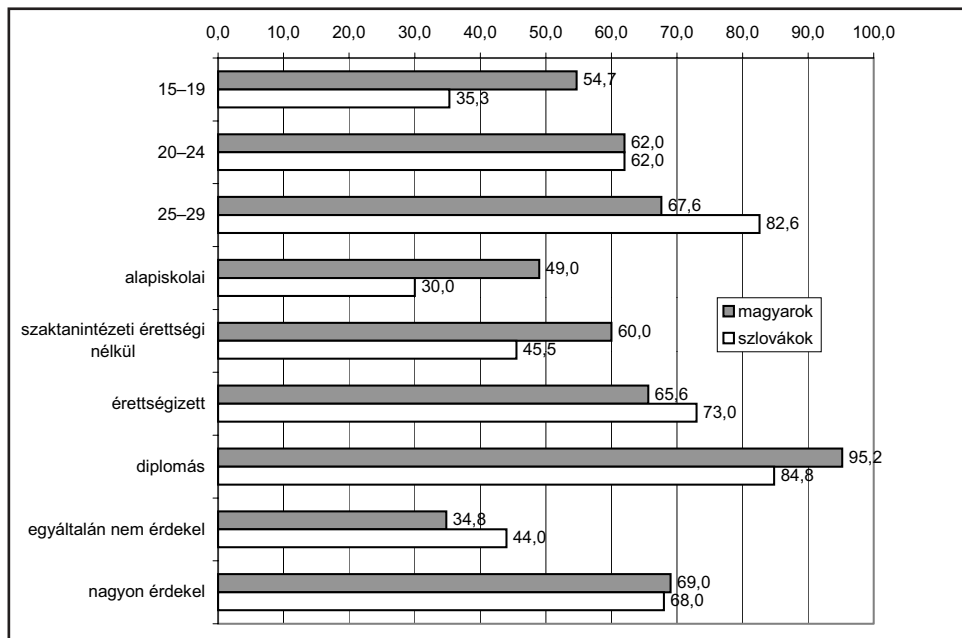
A politikai vitaműsorokat háromszor annyi szlovák nézi, mint ahány magyar. A vetélkedőket, természetfilmeket, talkshow-kat, filmsorozatokat – s tulajdonképpen az egész estét betöltő filmeket is – a magyarok szeretik jobban. Az egyes műsортípusok nézettsége azonban nemcsak a megkérdezett nemzetiségével függ össze, hanem olyan tényezőkkel is, mint a nem, korcsoport, iskolai végzettség stb. Az alábbiakban ezeket az összefüggéseket szeretném ismertetni.

Maga a tévézés nem függ össze az említett faktorokkal, ami azt jelenti, hogy nemtől, kortól, iskolai végzettségtől, településszerkezettől függetlenül a magyarok 97%-a és a szlovákok 91%-a rendszeresen néz tévét. Az egyes műsортípusoknál már merőben más a helyzet.

Említettem, hogy úgy a magyarok, mint a szlovákok leginkább a filmeket nézik. A magyarok körében 6%-kal magasabb a filmkedvelők részaránya. Ugyanakkor a fővárosiaknál 20%-kal több vidéki fiatal tartozik a rendszeres filmnézők táborába. A felmérés keretei között mozogva ezt azzal magyarázhatjuk, hogy vidéken – s főleg falun – eleve kevesebb a mozi, így azokat a filmeket, amelyeket a pozsonyi fiatalok a moziban is megnézhetnek, a vidékiek inkább csak a tévében láthatják. De ismerve Szlovákia egyes járásainak gazdasági helyzetét, s lakosságuk anyagi mozgásterét, azt is feltételezhetjük, hogy még ha van is mozi, sokan inkább az olcsóbb tévét választják a drágább mozijegy helyett.

A híradót mindkét célcsoport 60%-a nézi. De a magyaroknál és a szlovákoknál is megfigyelhető, hogy a korcsoportokkal és az iskolai végzettséggel egyenes arányban nő a híradót figyelemmel kísérők csoportja (7. ábra).

7. ábra. A híradót rendszeresen nézők részaránya korcsoportok, iskolai végzettség és a politika iránti érdeklődés szerint (%)

Ez a növekedés főleg a szlovákoknál szembeűnő. A 15–19 éves magyar fiatalok között még lényegesen (20%-kal) több a híradót néző, mint az azonos korú szlovákok között, de a következő korcsoportban a szlovákok már „utoléri” a magyarokat, a 25–29 évesek pedig le is hagyják őket. Hiszen míg a 25–29 éves magyarok kétharmada nézi a híradót, az azonos korú szlovákoknak csaknem 83%-a.

Az iskolai végzettség ugyancsak egyenes arányban hat a híradót nézők taborának növekedésére. A csúcserték a magyar diplomásoknál mutatkozik meg, akiknek 95,2%-a nézi rendszeresen a híradót.

A híradó nézettsége attól is függ, hogy érdekel-e valakit a politika vagy sem. Azok között, akik nem érdeklődnek a politika iránt, alacsonyabb a híradót nézők részaránya. Érdekes viszont, hogy azoknak, akiket saját bevallásuk szerint nagyon érdekel a politika, csak alig több mint kétharmada tartozik a rendszeres híradónézők körébe.

A vetélkedőket nagyjából minden második magyar és minden harmadik szlovák szereti nézni. Ennek a műsортípusnak a nézettsége elsősorban a nőknél mutatható ki, mégpedig abban az értelemben, hogy úgy a magyar, mint a szlovák nők gyakrabban nézik a vetélkedőket, mint a magyar és a szlovák férfiak.

A filmsorozatokot a magyarok 49%-a, a szlovákok 44%-a nézi. A magyarok tehát valamivel jobban kedvelik a sorozatokat, mint a szlovákok, de ez a műsортípus is elsősorban a nők kedvence. Míg a magyar és szlovák férfiak közül minden harmadikra jellemző ez az időtöltés, a magyar nők kétharmada, a szlovák nők 55%-a képte-

len meglenni kedvenc sorozata nélkül. A magyarok esetében további befolyásoló tényező az iskolai végzettség: minél magasabb, annál kevesebben nézik a sorozatokat (az alapiskolai végzettségűek 48%-a, az egyetemi végzettségűek 29%-a).

Zenei műsorokat a fiatalok megközelítőleg egyharmada néz. A szlovákok körében enyhén magasabb az érdeklődés a zenei műsorok iránt, s ez a preferencia a korcsoportok és az iskolai végzettség függvényében változik. Minél idősebbek a megkérdezettek, s minél magasabb az iskolai végzettségük, annál kevesebben nézik a zenei műsorokat.

A talkshow-t a magyarok egyharmada, a szlovákok 23%-a részesíti előnyben. Ez az eltérés mindenképpen összefügg a műsorkínálattal, hiszen a felmérés időszakában a magyarok által nézett tévécsatornákon jóval több talkshow ment, mint a szlovákok által megjelölt televíziókban. A magyaroknál egyéb korreláció nem mutatható ki, a szlovákok közül viszont inkább a nők szeretik a talkshow-kat, mint a férfiak.

Tipikus férfiműsor a sport. Nemzetiségre való tekintet nélkül a férfiak 43%-a nézi rendszeresen a nők 10%-ával szemben.

A természetfilmeket – akárcsak a természetről szóló tudományos-népszerűsítő irodalmat (lásd az olvasásról szóló részt) – inkább a magyarok szeretik, de ennek a műsortípusnak a preferenciája erősen összefügg a településszerkezettel is. A falusiak jobban kedvelik az ilyen műsorokat, mint a városiak: a falun élő magyarok 33%-a nézi meg őket a városiak magyarok 23%-ával szemben. A szlovákoknál ugyan kisebb, de azért kimutatható ez az eltérés: a falusiak 21%-a szereti a természetfilmeket, míg a városiaknak csak 13%-a.

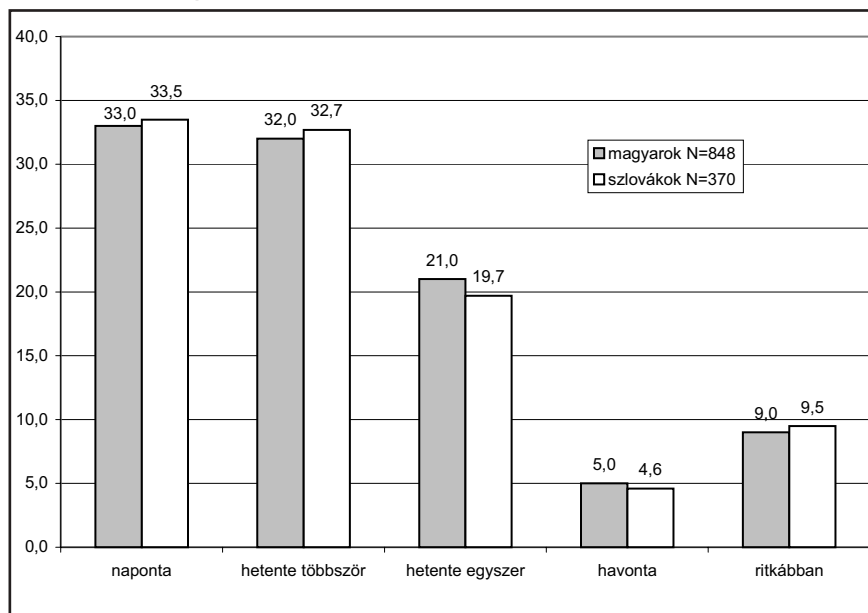
A politikai vitaműsorok nem tartoznak a fiatalok kedvencei közé. Különösen érvényes ez a magyarokra, akiknek csak 6%-a, míg a szlovákoknak 17,7%-a tartozik ezen műsorok nézőinek táborába. Ezeket az adásokat inkább a férfiak preferálják. A magyarok esetében elsősorban a pozsonyiak, akik közül ötször többen (32%) nézik a politikai vitaműsorokat, mint az egyéb városokban és falun élők közül. A szlovákok esetében a korcsoport és az iskolai végzettség egyenes arányban befolyásolja a politikai vitaműsorok nézettségét, s ugyancsak magasabb nézettségnek örvendenek a politika iránt érdeklődők körében.

A sereghajtó szerepét a kulturális műsorok töltik be. Minden nyolcadik megkérdezett nézi őket. Nézettségük enyhe összefüggést mutat a politika iránti érdeklődéssel.

3.2. Sajtó

A médiafogyasztásnak szerves része az írott sajtó olvasása. Elsősorban a napilapokra fókuszáltunk. Kiderült, hogy a magyar fiatalok 15%-a és a szlovákok egynegyede abszolút nem vesz kézbe újságot. Az újságolvasó 85%-nyi magyar és 75%-nyi szlovák a 8. ábrán látható gyakorisággal olvas napilapot. Úgy a magyarok, mint a szlovákok kétharmada naponta vagy heti többszöri alkalommal olvas újságot. Megközelítőleg minden ötödik hetente egyszer, minden huszadik havonta, a többiek pedig ennél is ritkábban. Vagyis az igazán rendszeresnek nevezhető újságolvasók – az első három kategóriát vesszük annak – részaránya a magyarok között nagyjából 70%-ra, a szlovákok között pedig 60%-ra tehető.

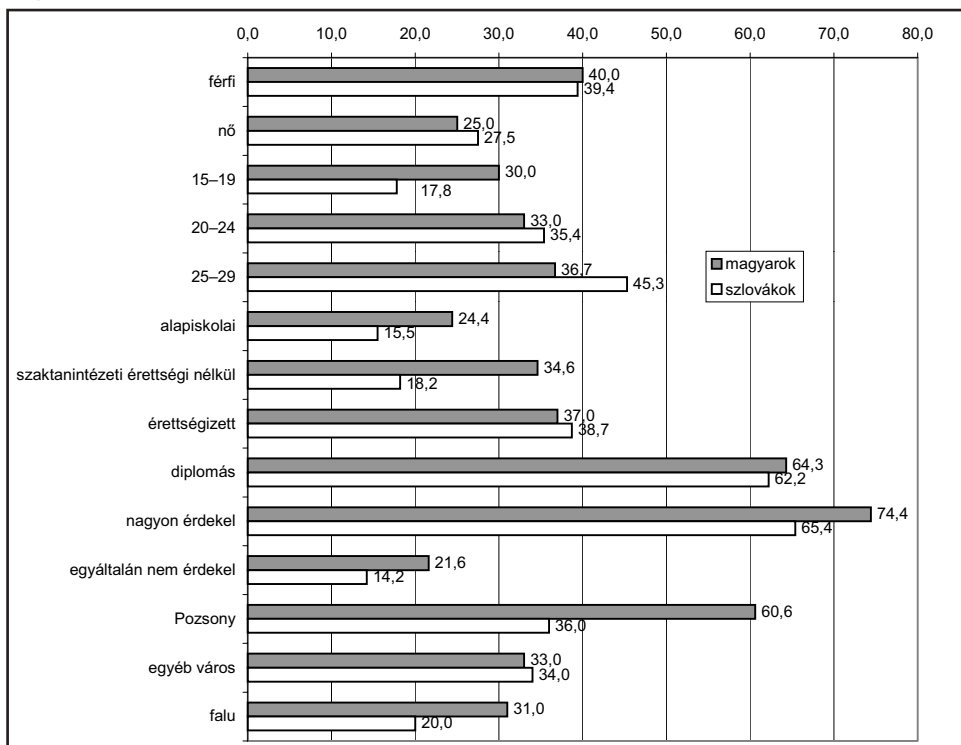
8. ábra. Milyen gyakran olvas napilapokat (%)?

A 9. ábrán már csak a napi rendszerességgel olvasók jelennek meg, akik mindkét célcsoportnak az egyharmadát alkotják. Milyen ennek a kategóriának a belső differenciáltsága? Nemek szerinti bontásban azt látjuk, hogy a napi újságolvasás inkább jellemző a férfiakra (40%), mint a nőkre (nagyjából 25%).

A korcsoportok egyenes arányban hatnak, azaz minél idősebbek a megkérdezettek, annál magasabb közöttük a naponta olvasók részaránya. A növekedés – a híradó nézettségénél tapasztaltakhoz hasonlóan – markánsabban nyilvánul meg a szlovákoknál, mint a magyaroknál. A legfiatalabb magyarok 30%-a olvas naponta újságot a legfiatalabb szlovákok alig 18%-ához képest. Az idősebb korcsoportokban a magyar olvasók aránya 3-4%-kal növekszik, s így a 24–29 évesek körében 37%-kal tetőz. A szlovák fiataloknál az előző korcsoportéhoz képest a 20–24 évesek között megduplázódik a napi újságolvasás mértéke, a 25–29 évesek között pedig újabb 10%-kal növekszik. Így a legidősebb szlovákok 45%-a olvas naponta újságot, míg az azonos korú magyaroknak csak 37%-a. Hasonló összefüggés tapasztalható az iskolai végzettség függvényében, amely úgyszintén egyenes arányban befolyásolja a napi újságolvasók csoportjának gyarapodását. Az alapiskolai és szaktanintézeti végzettséggel rendelkező magyarok között lényegesen magasabb az újságot naponta olvasók részaránya, mint a hasonló végzettségű szlovákok között, de az érettségizettek és a diplomások esetében már nincs számottevő eltérés a két célcsoport között. Mindenesetre a kor és az iskolai végzettség növekedése is erőteljesebb összefüggésben áll a szlovákok újságolvasási gyakoriságának alakulásával, mint a magyarokéval.

9. ábra. Az újságokat naponta olvasók megoszlása nem, korcsoport, iskolai végzettség, településszerkezet és a politika iránti érdeklődés szerint (%)

Érdekes a naponta újságot olvasók településszerkezeti struktúrája is, főleg a magyarok esetében. Jól látható, hogy a pozsonyiak közül csaknem kétszer annyian olvassák naponta a sajtót (60%), mint az egyéb városok lakói és a falusiak közül (33%–31%). A szlovák fiatalok esetében a pozsonyiak és az egyéb városiak között kisebb az eltérés, mindkét csoport nagyjából egyharmada napi olvasó, a falusiaknál viszont csökken a részarányuk (20%). Amennyiben a magyarokat és a szlovákokat hasonlítjuk össze, két eltérést tapasztalunk. Először: a pozsonyi magyar fiatalok lényegesen nagyobb hányada (csaknem 61%) olvas naponta újságot. Másodszor: ugyanez érvényes a falusi magyar fiatalokra is, csak esetükben a két célcsoport közötti eltérés kisebb (11%).

Az összes vizsgált tényező közül azt hagytam a legutoljára, amely a leginkább befolyásolja a napi újságolvasást, ez pedig a politika iránti érdeklődés. A 9. ábra alsó felében elhelyezkedő „nagyon érdekel” és „egyáltalán nem érdekel” kategóriák megoszlását szemlélve leszögezhetjük, hogy a politika, közélet iránt érdeklődő magyarok háromnegyede, a szlovákoknak pedig kétharmada olvas naponta újságot. Azok között, akik saját bevallásuk szerint egyáltalán nem érzik közelinek ezt a területet, lényegesen alacsonyabb a naponta újságot olvasók részaránya. Természetesen a politika iránti érdeklődés nem izoláltan, hanem a többi vizsgált tényezővel együtt hat ki a napilap-olvasás gyakoriságára. Ugyanakkor az egyes tényezők nem azonos mértékben játszanak közre. A tipikus fiatal magyar újságolvasó ismertetője-

gye elsősorban a politika iránti fokozott érdeklődés, majd a felsőfokú végzettség, továbbá az, hogy pozsonyi lakos, férfi és 25–29 éves. A szlovákoknál is a politika iránti érdeklődés a meghatározó, ezt követi a felsőfokú végzettség, a korcsoport (25–29 éves), a nem (férfi) és az állandó lakhely (Pozsony).

A kutatás utolsó témaköre arra irányult, milyen újságokat és hetilapokat olvasnak a megkérdezettek.

A magyarok kétharmada a napilapok közül az *Új Szót* tüntette fel. Említették még a *Nový Čas* (8,3%), *Smet* (4%) és a *Šport* napilapot (3%). A legolvasottabb hetilapok a *Vasárnap* (30%), *Csallóköz* (6%), *Szabad Újság* (4%), *Plus 7 dní* (4%), *Story*, *Magyar Nők Lapja* (mindkettő 3%), *Új Nő* (2,5%), s néhányan feltüntették még a *Bravót*, *Kiskegyedet*, *Evát*, *Zdraviet*, *Záhradkárt* és *Budót*.

A szlovákoknak két kedvenc napilapja volt, a *Sme* és a *Nový Čas*. Mindkettőt a megkérdezettek 25-25%-a olvasta. Emellett 8%-uk *Pravda*-t, 6%-uk *Šport*-t, 2,2%-uk pedig *Új Szó*-olvasó. Hetilapok közül a szlovákok a következőket tüntették fel: *Plus 7 dní* (20%), *Markíza* (12,2%), *Moment* (4%), *Život* (3%), *Pohronie* (2%), valamint néhányszor szerepelt még a *Domino Fórum*, *Express International*, *TV Komplet*.

Összefoglalás

Mit is mondhatnék befejezésképpen, amikor a lényegét már leírtam a címben? A kulturális fogyasztás belső szerkezetét illetően a felmérés nem hozott új eredményeket, viszont alátámasztotta a már ismert trendet: a fiatalok kulturális fogyasztásának abszolút meghatározó eleme a médiafogyasztás, ezen belül pedig a tévézés. Ha tehát nagykanál, akkor televízió, abból pedig leginkább a kereskedelmi – s a szlovák fiatalokhoz képest a magyar fiatalokra ez még fokozottabban érvényes. Hogy ez milyen értékek közvetítését jelenti, arról nem szeretnék elmélkedni, mert ez nem képezte az általam ismertetett kutatás tárgyát.

A rádió is elég markánsan van jelen a fiatalok mindennapjaiban. A feltüntetett csatornákból következtetve ez a médium nagyrészt a vattaszövegekkel megspékelt zenei háttérkulissza szerepét tölti be.

A sajtó olvasása és a többi tevékenység – könyvolvasás, kulturális terek látogatása – már jóval kisebb mértékben tölti ki a fiatalok életét, s amennyiben a színház-, hangverseny-, kiállításlátogatást a művészet iránti érdeklődés jeleként értelmezzük, akkor elmondható, hogy „művészetfogyasztás”-ban a magyar fiatalok inkább a patikamérleget alkalmazzák. Természetesen a fiatalok nem képeznek egyetlen homogén csoportot. Amint arra írásomban rámutattam, élethelyzetük differenciáltsága folytán nem egyformán viszonyulnak a vizsgált kulturális javakhoz. A televízió azonban mindannyiuk életét meghatározza, hiszen nemtől, korcsoporttól, nemzetiségtől, iskolai végzettségtől és településszerkezettől függetlenül szinte mindannyian rendszeres tévézők, s a magyarok 41%-a a saját személyes színes képernyőjével randevúz – naponta⁵.

Jegyzetek

1. Szlovákiában két célcsoport volt, a Dél-Szlovákiában élő 15–29 éves szlovákiai magyar fiatalok és az ugyanott élő, ugyanolyan korú szlovák fiatalok. Az előbbieket mintáját 1000, az utóbbiakét 500 megkérdezett alkotta. Az adatfelvétel standardizált kérdőívvel zajlott.

2. Írásomban az utóbbi kettővel nem foglalkozom.
3. A kutatás célcsoportjai közül a kárpátaljai magyar fiatalok olvastak a legtöbbet, évi 15 könyvet, majd a belső erdélyi magyarok következtek évi 11 kötettel. A vajdasági magyarok átlagosan 9 könyvet olvastak el 2001-ben. A szlovákiai magyar fiatalokhoz képest kevesebbet olvastak a székelyföldi (évi 5 könyv) és a partiumi magyarok (évi 2 kötet). A többségi nyelvű fiatalok olvasási szokásait a többi célterületen még nem dolgozták fel.
4. A fővárosban élő magyarok 94%-a olvasott az elmúlt évben, a vidéki városokban és falun élőknek csak 70%-a. A szlovákok esetében még differenciáltabb képet kapunk: a pozsonyi szlovákok 83%-a olvasott, a vidéki városokban élők 70%-a, a falusiaknak pedig csak a 40%-a.
5. A magyar megkérdezettek 98%-a tüntette fel, hogy van a háztartásban színes televízió, de ezen a tévén kívül 41%-uknak van sajátja is.

ZSUZSANNA LAMPL

CULTURAL NEEDS OF THE SLOVAK YOUTH

From which do people consume more: bread or culture? There is no word on bread in the writing, although there is on culture, because the youth research titled *Mozaik 2001* introduces data in connection with cultural consumption. The „bag“ labelled cultural consumption contains reading, visits of different cultural institutions, places (cinema, theatre, concert, exhibition, library, bookstore, etc.), but also media-consumption that includes TV watching, radio listening, newspaper reading and receiving other media, e.g. billboards and internet usage, as well. From this list it is evident that those members of developed societies that have no problem with obtaining everyday bread, evidently consume more from culture. Therefore the introducing question is to be modified as follows: from which fields of culture does the Hungarian and the Slovak youth living in South Slovakia consume in a big and from which in a small extent?

In connection with the inner structure of cultural consumption the examination has not brought new results, although confirmed the known trend: the absolute determining element of the youth's cultural consumption is media-consumption, and more precisely, TV watching and mainly commercial - and comparing with the Slovak youth, the Hungarian youth's consumption rate is even higher.

Radio is also significantly present in the everyday life of the youth. Deducting from the reported channels this media plays mainly the role of musical background with cotton-wool lyrics.

Reading the press and the other activities - reading books, visiting cultural places - is present in the life of the youth in a much more less extent. And if we consider visiting a theatre, concerts, exhibitions as a sign of interest toward art, then we can state that in „art consumption“ mainly the Hungarian youth shows a lower extent. Obviously, the youth does not represent a single homogenous group. The writing indicates that due to the difference of the youth's life situations, youth does not relate to the examined cultural phenomena equally. Although, television determines their lives, since they are all regular watchers regardless of sex, age group, nationality, education and territory and 41% of Hungarians daily dates with their personal colour screen.

Történelem és történések

Reflexiók *A Csemadok és a prágai tavasz*
című könyv kapcsán

Múlt év májusában Udvardon, a szlovákiai magyar helytörténészek szokásos évi tanácskozásán többek közt arról is szóltam, hogy elismerést érdemel az a munka, amelyet helytörténészeink az elmúlt évek során végeztek. Ma már alig akad olyan valamirevaló szlovákiai magyar falu, település, amelynek a múltjáról ne született volna színvonalas kiadvány. De csodálatos az a kíváncsiság is, amely népünkben a múlt megismerése iránt él. Az ok kézenfekvő: bennünket, nemzetiségieket jobban tépáznak a történelem szelei. Mélyebbre kell eresztetni gyökereinket, hogy a viharok ki ne tépjenek. Ezt tesszük, amikor nemzetünk múltjába kapaszkodunk. Ám a helytörténeti kiadványokon túl még mindig kevés az összegző, általános tanulságokat rögzítő, okulásul is szolgáló írás és mű. Igaz, ezen a területen se lehetünk teljesen elégedetlenek, hiszen ha csak arra gondolunk, mi mindent végzett régebben Fábry Zoltán, Sas Andor, majd Gyönyör József, Janics Kálmán, Turczel Lajos, mostanában pedig folyamatosan végez Vadkerty Katalin, Kiss József a háborús éveket követő szlovákiai magyar kálvária megjelenítése, tényszerű feltárása, avagy az első Cseh-szlovák Köztársaság fontosabb eseményeinek felderítése terén, akkor bizony itt is nagyot léptünk előre.

Bizonyos azonban, hogy még mindig több a fehér folt, mint a már felderített, megvilágított korszak, esemény, történés. Talán éppen ezért figyelemre méltó az a munka, amelyet most Szabó Rezső tett közzé múltunk egyik viszonylag rövid, ám jelentős szakaszának eseményeiről, 1968-ról. *A Csemadok és a prágai tavasz* (Pozsony, Madách-Pozonium, 2004) című könyv ugyan nem tart igényt az akkori események magyar vonatkozásainak teljes megvilágítására, nem szisztematikus, hagyományos értelemben vett történelmi feldolgozás, hanem egyfajta dokumentumgyűjtemény, mégis fontos tanúságtétel. Szabó Rezső szemtanúként, az események egyik jelentős közszereplőjeként tesz vallomást, és ezért természetesen csupán egyetlen, az általa ismert fontos fonalát fejt fel a történeteknek. Kezdetnek azonban ez sem kevés, hiszen megtörte a csendet, és ez másokat is megszólalásra, kutatásra ösztönöz.

Mégse szeretném, ha most, amikor az 1968-as események további szereplőjeként magam is megszólalok, úgy tűnne fel, hogy saját szerepemet előtérbe szeretném helyezni, hiszen – amint Szabó Rezső könyvének bevezetője utal is rá – 1968 nem tabutéma, de nem is divatos téma, politikailag nem előnyös, ha valaki reá hi-

vatkozik, mivel a mai politika 1968-at nem tekinti előzményének. Ennek okainak boncolása messzire vezetne. Az okok közt mindenképpen ott a mi hibánk is. Elfeleltük, hogy 1968-ról nem beszélhettünk, nem írhattunk. Az emberek emlékezetéből sok minden kikopott, kihullott, az egyes események értelme megváltozott. Megszólalásom oka tehát rendkívül prózai: fel szeretném hívni a kutatók figyelmét a történéseknek egy másik, mindmáig homályban rejtőző vonulatára. Tudom, hogy most ennek az eddig elhallgatott eseménysornak csupán leltárszerű listáját adom, hiszen írásom már csak terjedelmi oknál fogva sem teszi lehetővé az elmélyült, minden irányba kiterjedő fejtegetést. Ám ugyanakkor Szabó Rezső könyvének eddigi, sajtóban megjelent s általam ismert méltatói (Cselényi László, Kiss József) maguk is sürgetik az események átfogóbb feltárását. Minden bizonnyal nem csupán ők érzik ennek a hiányát, hanem mindazok, akik valamilyen módon megélték 1968 mozgalmas eseményeit, és ezért ma már tudják, hogy amint a jövőbe se csupán egyetlen út vezet, a múlt eseményei se voltak oly egyszínűek, mint ahogy azt egyetlen ember láthatta.

A múlt kutatói tudják, hogy minden történelmi esemény feltárása során a kezdet szálainak felderítése a legnehezebb. Mik voltak az indítékok, mikor, hol kezdődtek az események? Ezek a legizgalmasabb kérdések. A szlovákiai magyarság háború utáni életének kulcsfontosságú dátuma: 1948. Ami előtte történt, az még a háborúhoz tartozik. Mit hozott számunkra a „jégtörő február”? Nem csupán állampolgári jogaink visszaállítását, egyetlen napilapot, az *Új Szót* és a Csemadokot. Túlságosan leegyszerűsített az a kép, téves az a hit, hogy a Csemadok volt az egyetlen mesebeli babkaró, amelyre az újrasarjadó szlovákiai magyar élet felkapaszzkodhatott. Voltak más kapaszkodók is. Erről különben Szabó Rezső könyvének egyik, most nyilvánosságra került dokumentuma is tanúskodik. Az úgynevezett *Magyar Bizottság*, amely a pártközpontban alakult, javasolja (243–244. p.), hogy a Csemadokon kívül más szervezetek, illetve szerveződések is alakuljanak. Tények bizonyítják, hogy e javaslatok, bizonyos módosulással meg is valósultak.

Így jött létre többek között az Ifjúsági Szövetség szlovákiai központjában a magyar osztály, amely a magyar falvak ifjúsági szervezeteit irányította. Hasonló tevékenység indult a nőszövetségben, sőt a szakszervezetekben is. Amikor e sorok írója 1950-ben Magyarországról hazatért, ahol több száz felvidéki diáktársával tanult (a második világháború után több száz felvidéki fiatal tanult Magyarországon, mivel a Beneš-dekrétumok alapján a magyar iskolákat bezárták. A diákok többsége a két állam kormányának titkos megállapodását követően 1950 nyarán tért haza, és fontos szerepet játszott iskolarendszerünk megteremtésében, kulturális életünk kibontakozásában. Róluk eddig csupán a szépirodalmunk vallott.), az ifjúsági mozgalom magyar osztályán már pezsgő életre talált, amelybe maga is bekapcsolódott. A szervezői munkán kívül lapokat szerkesztettünk (*Alkotó Ifjúság*, *Ifjúsági Szemle* – ez utóbbi az *Új Szó* ifjúsági mellékleteként jelent meg), könyveket, műsorfüzeteket adtunk ki. Csapán megemlítem, hogy a Csemadok első folyóirata, a *Fáklya* (1951) egy évvel később, jelent meg, mint az *Alkotó Ifjúság*. Itt ismerkedtem meg Szűcs Bélával (ő Miskolcra tért haza), Szántó Györggyel, Zsilka Lászlóval, ide került később Dobos László, Tolvaj Bertalan (mindketten Sárospatakon tanultak), Major Ágoston, Sziegl Ferenc, hogy csapán a legismertebbeket említsem. Főnökünk Száraz József, a spanyol polgárháború veteránja volt, akit később a Slánský-per nyomán váltottak

le. A Szűcs Béla szerkesztette *Alkotó Ifjúság* ide vonzotta a fiatal tollforgatókat, akik sajátjuknak tekintették a lapot. Belőlük formálódott a Kezdő Írók Köre, amely alapozójává vált a Szlovák Írószövetséghez kapcsolódó Magyar Írók Tagozatának.

Nagy előretörést jelentett számunkra az 1951–1952-es esztendő, amikor egymás után jelentek meg gyermek-, valamint ifjúsági lapjaink, a *Pionírok Lapja* (1951), a *Kis Építő* (1952), az *Új Ifjúság* (1952), ez utóbbinak én lettem a főszerkesztője. Ezt egészítette ki 1954-ben a *Tudomány és Technika*, amely már magasabb szellemi igényeket is kielégített, és amelyhez hasonló ifjúsági folyóirat Magyarországon sem létezett. Mindez csendes, szívós munka eredménye volt. A szlovák gyermek- és ifjúsági lapok struktúrájának mintájára sikerült megteremtenünk saját lapstruktúráinkat. Jóformán a semmiből hoztunk létre egy olyan szellemi bázist, amelynek társadalmi, politikai jelentősége az elkövetkező években mindinkább felértékelődött.

Nem részletezem. Csupán jelezni kívántam, hogy 1948 után is valami olyasmi játszódott le a szlovákiai magyar fiatalok körében, mint Trianon után, amelyről oly megejtően írt Szvatkó Pál 1932-ben a *Bata-cipős magyar ifjúság* című esszéjében. Csakhogy mi ezekről az elődökről jóformán semmit sem tudtunk. A háborús évek, a kitelepítések, üldözések szörnyűségei szinte minden összekötő szálát eltéptek köztünk. Az a kevés, ami elődeinkről hozzánk Fábry Zoltán útján és Száraz József közvetítésével eljutott, nagyon is „megszűrve”, balos Sarlós-hagyományként érkezett, s csupán pótszere lehetett szellemi építkezésünknek.

Mi is a saját lábunkra álltunk. Teljesen más körülmények között, mint az elődeink, szabadon próbáltunk lélegezni. Nem öltöttük magunkra a „bűnös nemzet” köpönyegét, melyet az idősebb nemzedék kényszerből még akkor is viselt. Mert nem minden változott meg azonnal a nemzetiségi politikában sem. Kezdetben például csak káderezés után vették fel az embereket a Csemadokba.

Minket azonban a politika más hullámai vittek. Az ifjúsági mozgalom még a totalitárius rendszerekben is egy kissé külön világ. Nehezebb megzabolázni. Kötetlenebb, szabadabb. És mi éltünk ezekkel a lehetőségekkel. Más világot akartunk teremteni, mint amilyenben felnövekedtünk. Szüleink még a múlt sebeit gyógyígtatták, mi pedig már a kialakuló új rend korlátait bontogattuk. Ezt hozták számunkra, de a szlovák, cseh fiatal társaink számára is Sztálin, majd Gottwald halála után a hruscsovi „olvasás”, enyhülés éve, a múlt bűneinek, hibáinak feltárását, ostorozását is lehetővé tevő közélet születésének új esélyei.

A szlovákiai magyar közélet térfele se volt független térség. Már a politikai perek idején tapasztaltuk, hogy a totalitárius rendszerekben nincsenek „szélcsendes”, békés politikai zugok. A különböző tisztogatások gőzhengere bizony a nemzetiségek térfelén is végiggördült. A Slánský-per után „tették lapátra” főnökünket, Száraz Józsefet. Távozásával megszűnt az ifjúsági szervezet magyar osztálya. Ugyanekkor távolították el az *Új Szóból* az összes zsidó származású újságírókat. Amikor pedig az úgynevezett burzsoá nacionalisták (Clementis, Husák, Novomeský) pere lezajlott, magyar térfelén is kutatni kezdtek a nacionalista jelenségek után. Ekkor merült fel a hírhedt „elkülönülési veszély” teóriája, amely később gazdag, változatos karriert futott be a nemzetiségi politikában.

Persze voltak saját magyar ügyeink is, és ezeknek szintén igyekeztek politikai színezetet adni (Major Sándor öngyilkossága, Pathó-ügy stb.). Ezek azonban különböző visszhangot nem keltettek.

Amikor a „nemzeti elkülönülés” veszélyére hivatkozva megszüntették a CSISZ magyar osztályát, javasoltuk s el is értük, hogy az Ifjúsági Szövetség vezető szerveibe minden szinten válasszák be a magyar fiatalok képviselőit, a hivatásos dolgozók állományában pedig ott legyenek a magyarok is. Így került a központ elnökségébe a frissen végzett tanár, Dobos László, a központ titkári székébe Major Ágoston, osztályvezetőnek Tolvaj Bertalan, a pionírok osztályára Göbö László, hogy csupán a legfontosabbakat említsem. Így aztán, ahogy később kiderült, valójában ez is lépés volt előre. Bekerültünk a szervezet döntéshozó szerveibe.

Az igazi földrengést azonban az 1956-os esztendő hozta.

Ma már kevesen emlékeznek rá, hogy Sztálin, majd Gottwald halála után viszonylag rövid időre az egykori szociáldemokrata párt vezetője, Antonín Zápotocký került hatalomra (1953-tól haláláig, 1957-ig köztársasági elnök volt). Abban az időben nálunk is történt egy s más, ami fellazította a szigorú diktatórikus rendet, amelynek aztán Antonín Novotný vetett véget. Az ostravai bányászok sztrájkja, a kelet-szlovákiai „parasztláadás”, majd 1956 tavaszán a prágai és pozsonyi egyetemisták zendülése megmutatta, hogy az ország lakossága változásokat akar. Ám akkor még hiányoztak a kiérlelt reformelképzelések, a „hogyan tovább” víziói, és ez tette lehetővé, hogy Zápotocký halála után Novotný kerüljön hatalomra.

Mielőtt az 1956-os események ismertetésébe kezdenék, meg kell említenem két olyan eseményt, amely a szlovákiai magyarság múltjának elévülhetetlen ténye marad. Időben oly közel a megfélemlítések szörnyű évéhez (1954), a Nagykapos melletti magyar falvak lakói is csatlakoztak a szlovák, ukrán földművesek lázongásához, a zendülő pozsonyi egyetemisták közt pedig ott voltak a Pedagógiai Főiskola magyar tagozatának diákjai is.

Országos figyelmeztetés volt mindez a hatalom felé, de egy kicsit magyar figyelmeztetés is, hogy mi is vagyunk, mi is létezőnk. Az igazi döbbenetet azonban a magyar forradalom eseményei keltették. Bennünk, szlovákiai magyarokban elsősorban a tehetetlenség döbbenetét. Azt, hogy itt élünk a szomszédban, s nem segíthetünk. Fábry Zoltán *Nagyon fáj* című írása a tanúnk erre. Mégsem tétlenkedtünk, mint ahogy a hatalom sem tétlenkedett. Részleges katonai mozgósítást rendelt el, amelynek során a magyar nemzetiségű tartalékosokat óvatosságból nem hívták be. Ismét megbízhatatlannokká váltunk. A hatalom figyelő tekintete Dél-Szlovákiára szegeződött, az Ipoly mentén tankok sorakoztak.

És ekkor a politika furcsa színjátéka kezdődött. A Szlovák Írószövetség Magyar Tagozatát maga Bacílek, az SZLKP KB első titkára látogatta meg, hogy elmagyarázza nekünk, mi is történik „odaát”, s kifejezte segítő szándékát. Számunkra világossá vált: abban, hogy egyszerre oly fontosakká váltunk, jelentősen belejátszott, hogy akkor már az egész Írószövetséget a politikai bizalmatlanság légköre vette körül, hiszen Csehszlovákiában is, akár csak Magyarországon, a reformgondolatok legfőbb éltetői az írók lettek. A két ország Írószövetségei közt tavasz óta intenzív kapcsolatok létesültek, s ebben bennünket, szlovákiai magyar írókat semmiképp nem nélkülözhettek. Felértékelődtek a magyar irodalomra, politikai életre vonatkozó ismereteink, s ily módon bensőséges baráti kapcsolatok szövődtek köztünk, valamint a szlovák irodalom jeles képviselői közt. Dobos László valóságos diplomáciai szolgálatot teljesített a két Írószövetség között, amikor sikerült áthoznunk, és egy tátrai szanatóriumban elhelyeznünk az akkor már súlyos tüdőbeteg Simon István költőt.

Bármennyire is szívesen időznék 1956 izgalmas eseményeinél, sok vonatkozásában ma is feltáratlan történéseinél, most mégis 1956 következményeinek néhány fontos mozzanatára szeretnék rámutatni. Amint már említettem, a magyar forradalom nem csupán szimpátiát szült a szlovák kulturális és politikai elit bizonyos köreiből, hanem a gyanakvás ősi átkát is újraélesztette. Szétfoslott az a háború után keletkezett fölényes szlovák hiedelem, illúzió, hogy Magyarország és Csehszlovákia között a párizsi békeszerződés örök időkre mindent elrendezett. A forradalom alatt Budapesten történt egy s más, amire a Matica slovenská berkeiben, de mást is, felkapták a fejüket, riadót fújtak, és kifejezték nemtetszésüket, hogy a politika túl sok kedvezményt nyújt az itteni magyaroknak. Elkezdődött iskoláink gyarapodásának fékezése, sajtónk, irodalmunk, kultúránk kibontakozásának akadályozása. Megszüntették az önálló magyar könyvkiadót, lehetetlenné tették a lévai és losonci magyar középiskolai oktatás megszületését, az érsekújvári magyar gimnázium önállósulását stb.

Ekkor azonban mi már nem csupán az ifjúsági mozgalomban, hanem az Írószövetségben is előnyös pozíciókkal bírtunk. Sok tanult újságíróval, fontos sajtóorgánnummal rendelkezünk. De ami még ennél is fontosabb, 1958-ban megjelent az *Irodalmi Szemle*, amely nemcsak az irodalom, hanem egész szellemi életünk orgánmává vált, s melynek élére Dobos Lászlót választottuk. A szerkesztőség ott volt az Írószövetség épületében, ahol naponta találkozhattunk, hiszen a klubunk is ott működött. Így aztán, szinte észrevétlenül, áttettük székhelyünket az Írószövetségbe.

Számbelileg is erősödve innen indítottuk azt a közel tizenöt évig tartó politikai hadakozást, amelyet a Szlovák Írószövetség Magyar Tagozatának vezetőiként vívtunk a szlovák állami- és pártszervek magyarellenes, diszkriminatív intézkedései ellen. Tiltakozások, beadványok, javaslatok tucatját fogalmaztuk meg, s ezek érvrendszerre komoly felkészülést igényelt, a nemzetiségi politika elmélyült tanulmányozását követelte meg tőlünk. Minden beadványunkban kértük a személyes meghallgatásunkat is, amelyre külön fel kellett készülnünk, hiszen legtöbbször a pártközpont vezető személyiségeivel találkoztunk, akik a találkozóinkra magukkal hozták legfőbb tanácsadóikat. De nem csupán őket! Találtak mindig magyar támogatókat is, akik a párt, a közélet vagy a Csemadok különböző posztjain ültek.

Igazi csapatmunka volt velük a küzdelem, amely növelte együvé tartozásunk érzését. Az igazunkba vetett szilárd hit, az együttgondolkodás öröme, az egymásra találás nagyszerű élménye vezetett bennünket, s formált igazi közösséggé, de most már azt is leírhatom: új nemzedékké. Mert új nemzedék volt születőben a szlovákiai magyar közélet térfelén, amelynek olyan írók voltak a tagjai, mint Bábi Tibor, Dobos László, Gyurcsó István, Mács József, Turczel Lajos. Örülök, hogy magam is e nagyszerű csapatba tartozhattam.

A beadványos „proszikálás” az akkori hatalom számára is elfogadható formája volt az ellenkezésünknek, színre lépésünknek. Hogy milyen kérdésekkel zörgettünk? A teljes listát ma már képtelen lennék összeállítani. Valamennyi petíciónk ott lapul, porosodik a pártközpont egykori levéltárában. Saját, írószövetségbeli szövegeink sajnos 1970 után nyomtalanul eltűntek, amikor minket is kizártak az Írószövetségből. Úgy emlékszem, a vitatott kérdések valamilyen módon mind kapcsolódtak az irodalomhoz. Ez adott „jogot” számunkra, hogy felemelhessük szavunkat, beleszólhassunk, véleményt nyilváníthassunk a felmerült kérdésekről. De hát létezik-e a

nemzetiségi kérdésnek olyan vonatkozása, amely egyben ne lenne nyelvi, kulturális kérdés is? Bizony, ilyen csak kevés akad. És mi éltünk a jogunkkal, hogy „angazsált” íróként beleszóljunk, tiltakozunk, apelláljunk jóformán minden ügyben.

Így történt ez rögtön 1956 nyarán, amikor újságjainkban megtiltották a Magyar Rádió, később pedig a Magyar Televízió műsorának közlését; amikor elkészítették a forradalmi eseményekbe keveredett magyar írók feketelistáját; amikor önálló könyvkiadónkat, az 1953-ban megalakult Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadót a Szlovák Szépirodalmi Könyvkiadóba, a későbbi Tatran Kiadóba olvasztották be; amikor anyanyelvű oktatás helyett kétnyelvű iskolai oktatást kívántak bevezetni; amikor bizonyos tantárgyakat (irodalom, történelem, honismeret, testnevelés) szlovák nyelven akarták tanítani; amikor irodalomtörténet helyett irodalmi nevelést próbáltak bevezetni; amikor sajtónkban megtiltották a helységnevek magyar használatát stb.

Emlékszem, pártközpontbeli vitáink során bizony különös esetek is adódtak. Amikor az irodalom, történelem szlovák nyelvű oktatásáról volt szó, Jozef Lenárt első titkár fogadott bennünket, s mellette a „pártvonal” erősítése érdekében többek közt ott ült Lőrincz Gyula, a Csemadok országos elnöke is. Már vagy két órája „nyűztük” egymást, amikor Bábi Tibor türelmét veszítve, asztalhoz csapta az előtte heverő gyufásdobozt, s fel akart állni, hogy távozik. Mindenki megdöbbsent. Legfőképp Lenárt, akinek arcából kiszaladt a vér. S ekkor Lőrincz Gyula, hogy mentse a helyzetet, nagy hirtelen azzal hozakodott elő, hogy talán nem okos, ha az irodalommal akarjuk elkezdni a kétnyelvű oktatás bevezetését. Inkább a reáltantárgyakkal kellene próbálkozni, hiszen azok a termelés szempontjából mégiscsak fontosabbak.

Lőrincz Gyula javaslata mindannyiunkat meglepett. Erre a fordulatra nem voltunk felkészülve. Bábi is visszaereszkedett a székére, Lenárt pedig kapva kapott Lőrincz ötletén, gyorsan befejezte tanácskozást. Bizonyára arra gondolt, hogy a magyar matematika- és fizikatanárok sose zavarják majd beadványaikkal a nyugalmát. Mi is ettől tartottunk, s félelmünk nem volt alaptalan. Lőrincz ötlete alapján jóformán az egész szlovákiai magyar tanoncképzést sikerült felszámolni.

A magyar helységnevek használatának betiltása során más ellenfelünk akadt. Dénes Ferencsel, az *Új Szó* főszerkesztőjével találtuk magunkat szemben. Az *Új Ifjúságon* és az *Irodalmi Szemlén* kívül valamennyi magyar lap vezetése megingott, olyan nagy volt a politikai nyomás, fenyegetőzés. A *Szabad Földműves* például szlovákul, de magyar transzkripcióval kezdte használni Dél-Szlovákia helységneveit. Amikor aztán a „nyelvrontás okán” mégis fogadtak bennünket a pártközpontban, kabaréba illő jelenet játszódott le. A morva származású első titkár, Karol Bacílek fogadott, akit a szlovákok sem igen kedveltek. Mellette ott feszített Dénes Ferenc. Ő védelmezte leghevesebben a „párt elképzeléseit, internacionalista szellemét”. Tette ezt oly heves elszántsággal, durván és ostobán, hogy maga Bacílek szólta rá, s ingerülten megkérdezte: „Mondd, Dénes elvtárs, amikor a kapitalizmus ellen harcoltunk, te a *Košické Munkásnak*, avagy a *Kassai Munkásnak* voltál-e a szerkesztője?” Dénes Ferenc megszegyenülten elhallgatott, s mi tudtuk, hogy csatát nyertünk.

Nem szeretném, ha az eddig elmondottakból bárki arra következtetne, hogy a fiatal nemzedék kezdettől, 1948-tól szemben állt az idősebb nemzedékkel, politikai riválisa volt a Csemadoknak. Ez így nyilvánvalóan nem fedné a valóságot. Voltak persze helyzetek, főleg az első években, amikor a szlovák politika bizonyos körei maguk is szerették volna, ha az ifjúsági mozgalom magyar részlegei szembekerülnek a

Csemadokkal, de akkor még a torzsalkodás ősi magyar átkának nem volt éltető talaja nálunk. Fájtak, sajogtak még a sebek, melyeket az előző években kaptunk, ezért az ilyen cselszövő szándékok nem sikerülhettek. Az igazat megvallva szólni kellene itt arról is, hogy a magyarüldözések nem múltak el nyomtalanul a párt „érdemdús magyar katonái” fölött sem. Mindegyikük sérült lélekben így vagy úgy, de ennek feltárása nem képezi írásunk tárgyát.

Nem különültünk el természetellenes módon az előző nemzedék bonyolultabb világától s annak mindennapjaitól, de nem követtük vakon az ő ortodox munkásmozgalmi, marxista elképzeléseiket sem. Meghallottuk Fábry Zoltán, Janics Kálmán hangját is, s a magunk feje szerint próbáltunk gondolkodni, cselekedni. Emlékszem, amikor a Csemadok vezetői egy ravasz elképzelésnek engedve beleegyeztek abba, hogy hivatásos népművészeti együttesünket, a Népest beolvasszák a Lúčnicába, mi a „saját hatáskörünkön belül”, az ifjúsági mozgalom részéről javasoltuk egy hivatásos népművészeti együttes megalakítását. Javaslatunkat elfogadták. Dobos László elnökségi tag hívott össze bennünket, hogy az örömhírt közölhesse, s a jóváhagyott együttesnek nevet adhassunk.

Ott ültünk Major Ágoston titkári szobájában, az együttes nevének gondolkodtunk, s akkor Tolvaj Bertalan, Ady költészetének nagy rajongója halkán, megindult hangon szavalni kezdte a költő versét: „Ifjú szivekben élek s mindig tovább, / Hiába törnek életemre / Vén huncutok és gonosz ostobák, / Mert életem millió gyökerű.” Alig hallgatott el, abban a pillanatban tudtuk, hogy az új együttesnek csupán egyetlen nevet adhatunk: Ifjú Szívek!

Lehetetlen az ilyen pillanatokat elfelejteni, mert a gyakorlatban valahogy így folyt az a bizonyos csapatmunka, amelyet említettem. Ezért mondom, hogy nem rivalizálás, torzsalkodás volt az, ami köztünk és a Csemadok között a mindennapokban történt, hanem egyfajta kiegészítő tevékenység. Így lettünk egy új munkastílus, „hangvétel” hordozói a szlovákiai magyar közéletben, miközben magunk is csupán a saját „hangunkat” kerestük. Éltünk egymás mellett, egymást kiegészítve az idősebbekkel, mint ahogy a társadalom más struktúrái is együtt éltek egymással, mint ahogy formálódó iskolarendszerünk is együtt élt a maga intézményeivel (tankönyvkiadó, pedagógiai kutatóintézet, kerületi, járási tanfelügyelőségek), népművelési intézményeink és azok irányítói, könyvtárhálózatunk vezetői is együttműködtek velünk és egymással.

Írtunk, végeztük a magunk dolgát, tudomásul véve, hogy a Csemadok nem alkalmas a magasabb szintű politikai koncepciók kidolgozására, nemzetiségi jövőképünk formálására, írói közösségünk pedig alkalmatlan a szlovákiai magyar társadalmi élet megszervezésére, a tömegek mozgósítására. Szükségünk volt egymásra.

És itt, ezen a ponton szükséges, hogy ismét visszapiллantsunk a kezdetekre. A szlovákiai magyarság 1948-ban csupán egyedeiben létezett, s megformálatlan tömegként volt tárgya a politikának. Mégpedig a tőle idegen politikának. Ez a „születés előtti állapot” azonban, amint már szóltam róla, a hatvanas évek elejére alapvetően megváltozott. E változások alapos és részletes elemzésére lenne szükség, beleértve a nem elhanyagolható nemzetközi változásokat, hogy a saját térfelünk eseményeit megérthessük. Most azonban erre aligha vállalkozhatok.

Csupán egyetlen körülményre hívom fel a figyelmet: a szlovákiai magyarság még ekkor se volt teljes értékű társadalmi közösség. Trianon óta szerkezetében jelentő-

sen deformálódott, a második világháború után pedig további, alapvető sérüléseket szenvedett, ennek minden következményével. Igaz viszont, hogy tágabb értelemben ebben az időben az egész csehszlovák társadalom is deformálódott, ám képességét az önálló életre nem veszítette el. A szlovákiai magyarságnak azonban ez a képessége, valljuk be őszintén, még nem alakult ki. Tömegében még mindig egyszínű, falusi, proletár társadalom volt a változás biztató jeleivel. Legfőbb gyengesége, hogy nem volt értelmisége. A régi megsemmisült, az új akkor formálódott, de nem természetes úton, szabadon, hanem ahogy az államszocializmus viszonyai engedték, igényei megkívánták. Viszont mindannyian tudtuk, hogy a 20. század Európájában nem maradhatunk fenn értelmiség nélkül. Ma is csodálattal emlékszem azokra az időkre, amikor szűkös viszonyok között tömegével alakultak iskoláink, fiataljaink ezrei lepték el az iskolapadokat. Mentek ismét Prágába, Brünnbe, Pozsonyba, Nyitrára, Kassára. Nem riadtak vissza, hogy nem tanulhatnak anyanyelvükön, vállalták az idegen, sokszor ellenséges közegben a hányatott életet. És amikor első klubjaikat megalakították, az a félelmünk is eloszlott, hogy elfeledik, honnan jöttek, miféle feladatok várnak rájuk.

Akkoriban még magunk sem láttuk tisztán, mi is az igazi teendőnk. Segíteni akartunk a szlovákiai magyarságon: ez mozgatóerő volt. Az *Új Ifjúság* hasábjain folyó viták jelzik, milyen állapotok között kezdődött szellemi életünk kiteljesedése. Amikor az *Irodalmi Szemle* megjelent, lehetővé vált számunkra, hogy legalább a saját portánkon, az irodalomban rendet teremtsünk, s a szlovák, cseh irodalmi élet berkeiben új barátokat, támogatókat szerezzünk. Az Írószövetség II. kongresszusán 1956-ban még csak életjelt adhattunk magunkról, hogy létezzünk. A korán elhunyt Tóth Tibor szólalt fel a nevünkben, hiszen még csak néhányan voltunk tagjai a szövetségnek. Magam is újságíróként vettem részt ezen a politikailag igen zajos kongresszuson. 1963-ban a III. kongresszuson viszont már teljes fegyverzetben vonultunk fel, s Dobos László felszólalása ma is fontos kordokumentum. Jelzi a változást, melyen időközben átmentünk. Kezdtünk együtt lélegezni a változást áhító egész csehszlovák társadalommal, mely a többi szocialista országhoz képest megkésve, csak akkor jutott el oda, hogy a sztálini diktatúra minden káros következményével leszámoljon. Mi is éreztük, kiáltanunk kell, fel kell hívnunk a figyelmet a megoldatlan problémákra. Jelezni kell a cseh és szlovák reformerőknek, hogy támogatjuk törekvéseiket. Ezért Dobos nem csupán az irodalmunkról beszélt, mint ahogy a cseh és szlovák írók sem csak az alkotás gondjait feszegették. A fő téma a személyi kultusz volt, s Dobos László ennek néhány szlovákiai magyar vonatkozását vetette fel. Köztük a legfontosabbat: kik voltak a háború utáni magyarüldözések valódi kitervelői, felelősei? Fontos kérdés volt ez a számunkra, de a további együttélésünk szempontjából a szlovákok számára is, hiszen a legfőbb bűnösnek kikiáltott Husákot és Novomeskýt már rehabilitálták, de a szlovákiai magyarokat továbbra is abban a tévhitben tartották, hogy ők az okai a szerencsétlenségünknek.

Ennek a kérdésnek a felvetése azért volt húsbavágó, mert a börtönből szabadult jeles szlovák költő, Laco Novomeský már ott ült a kongresszuson, s az írók percekig tartó tapssal, állva köszöntötték, de Novotnýék politikailag még mindig nem rehabilitálták. Kiállásunk mellett nem csupán emberi, erkölcsi gesztus volt, de politikai jelzés is egy emberibb együttélés lehetséges újrakezdésére.

Először a csehek eszméltek. A Dobos által felvetett „kölcsönösség” elve alapján érdeklődésük Fábry Zoltán felé fordult. A németkérdésről írt esszéi felfedezésként hatottak rájuk. Ennek eredménye később a *Naše vlast Evropa* című könyve. Képzeltük el, hogy 1967-ben egy szlovákiai magyar író Prágában, ezzel a címmel ad ki könyvet: *Hazánk, Európa*. A siker elkerülhetetlen.

Szlovák oldalról viszont most már nem csupán az írói társadalom figyelme terelődött ránk. A formálódó reformerök is úgy érezték, melléjük álltunk. Elfogadtak partnerüknek, s ez alapvető változással kecsegtetett a szlovák–magyar viszony alakulásában. Mind több jeltől éreztük, hogy a rehabilitált Husákék visszakerülése a politikai életbe elkerülhetetlen. Őket segítette az a körülmény is, hogy a Novotnýék mereven a hruscsovi reformok ellen léptek fel, s így folytatódott Moszkva és Prága egyfajta elhidegülése. Mindenki tudta, hogy ez az állapot hosszabb távon aligha tartható fenn. Valamilyen politikai váltás elkerülhetetlenné válik.

Lőrincz Gyulának politikája továbbra is az ország konzervatív vezetőihez, a merev pártapparátushoz kötődött. Mi viszont szabad lelkek maradtunk. Nem csupán az eszünk, de a szívünk is a friss szellemiséget árasztó reformerekhez húzott. A szlovák reformerek tábora színes értelmiségi tömeg, akárcsak a cseh ellenzék. Nekünk továbbra is nagy gyengeségünk, hogy csapatunk egyszínű. Csupa nyugtalan lelkületű író, újságíró. Viszont szinte mindenhová eljutunk, mindenről értesülünk. Előnyünk az is, hogy az egész Kelet-Közép-Európában, kezdve a Szovjetuniótól, mindenütt az írók járnak a változások élén, s velük bármikor kapcsolatot teremthetünk. Utazhatunk, beszerezhetünk külföldi szakirodalmat, s már megszoktuk, hogy kisebbségi létünkben afféle mindencsinálóká válunk. Így próbáljuk valamilyen módon pótolni a hiányzó szakembereinket, szakértelmiségünket.

Rajtunk és az egyre szaporodó pedagógusainkon kívül ugyanis, ahogy humorizálva mondogatni szoktuk, mindenfajta szakértelmiségből egy volt. Egy atomfizikus: Tölgýessy György; egy geográfus: Szabadi János; egy történész: Sas Andor; egy nyelvész: Mayer Imre; egy néprajzos: Ág Tibor; egy matematikus: Oláh Imre; egy sebész: Somogyi János; egy jogász: Szabó Rezső; egy agrármérnök: Németh Jenő; és végül, de nem utolsósorban a szlovákiai magyarság egyszemélyes politikai képviselője és festője: Lőrincz Gyula. Azért sorolom őket, mert rettenetesen gyenge az emlékezetünk, s ha más nem, legalább a nevük fennmaradjon.

Hasonló leltárt készíthetnénk nemzetiségi intézményeinkről is. Itt is az egyke-rendszer „hívei” voltunk: egy hivatásos színház (Komáromban), egy félhivatásos népművészeti együttes (Ifjú Szívek), később pedig egyetlen félig hivatásos énekkar (Magyar Tanítók Énekkara), egy főiskolaféle (Nyitrán), egyetlen magyar egyetemi tan-szék (Pozsonyban).

Azért sorolom fel mindezt, hogy a mai olvasó is megértse: ez volt minden szel-lemi tartalékunk, értelmiségi bázisunk, amikor a hatalmat ostromolni kezdtük. Csupán az iskolaügy és néhány szerkesztőség biztosított nagyobb létszámú magyar ér-telmiségnek stabil megélhetést. Aki a hivatalokban, állami intézményekben próbál-ta megvetni a lábát, csakis szlovák nyelven végezhetette munkáját. Hasonulnia kel-lett környezetéhez, s ezáltal számunkra csakhamar elveszett. Kivételt ebben csak is a tisztán magyar környezet jelentett, s ez mindinkább a mezőgazdaságra korláto-zódott.

Miért emlékeztetek minderre? Mert nem elég csupán az eseményeket, történéseket sorolni. A háttér ad mindenre magyarázatot. A mi és a mások magyarázatára is, valamint arra, miért ilyen vagy olyan az akkori irodalmunk.

A sztálinizmus múltóban volt, de a levegőben szüntelenül ott lógott annak a lehetősége, hogy visszatér. A hrucsovi kor érezhetően kifulladt. A nagy béketeremtő hármastól (XXIII. János, Kennedy, Hruscsov) 1963 végére csupán Hruscsov maradt. Vele 1964-ben végeztek. Az ilyen időkben „az él jól, aki rejtőzködve él” – vallja a régi bölcsesség. Ám Kelet-Európa írói végleg megunták a hallgatást. Talán sejtik, ez az egyetlen módja, hogy megakadályozzák a sztálini diktatúra visszatérését. Van ebben valami váteszi elszánás, küldetéstudat. Az *Irodalmi Szemle* néhány írásában, az *Új Ifjúság* irodalmi vitáiban nem véletlenül merül fel akkortájt ismételten a „híd-szerep” kérdése. Sőt Bábi Tibor és Gyurcsó István néhány költeménye is érzékelteti ezt a problematikát, az *Irodalmi Szemle* pedig cseh, szlovák, magyarországi írókat szólaltat meg erről az ismét aktuálissá vált kérdésről.

Leghatásosabban azonban az írókongresszusok éltették ezt a szellemet. Valamennyi rangos eseménynek számított, sok külföldi vendéggel, nagy nemzetközi odafigyeléssel. Az 1963-as csehszlovák írókongresszus is a világ érdeklődésének előterébe került. Az írók ennek tudatában mondtak ezt meg azt, vagyis elmondtak mindent, amit a világgal közölni akartak. Dobos László felszólalásában mi is ezt tettük, s ezért térek minduntalan vissza hozzá. Hittük, hogy nem csupán magunkról, hanem a szlovákiai magyarságról is hírt adunk a világnak. Úgy vélem, hogy ez határában a vártnál is jobban sikerült.

Rögtön a kongresszus után érzékeltük, hogy nemcsak a rendőrség, hanem a hivatalos hatalom más módon viszonyul hozzánk. Elfogadtak a szlovákiai magyarság egyfajta szószólóinak. A különböző beadványainkat követő tanácskozásainkon, egyezkedéseinken érzékeltük ezt először. Ahogy ők fogalmaztak: „továbbra is várják javító szándékú észrevételeinket, javaslatainkat.”

Ez bizonyos mértékig oldotta szorongásainkat, félelmünket, hogy bármikor bezárhathatnak, lehetetlenné tehetik életünket. Biztatni ugyan nem kellett, de valójában mindez serkentően hatott igyekezetünkre. Mondhatnánk, ez még a hrucsovi enyhülés eredménye. Valójában az is meg valami más is. A csehszlovák politika mint a második világháború egyik győztes országának politikája mindig is többet engedett meg magának a „moszkvai kantár” lazításában, mint Berlin vagy Budapest. Már az 1948-ban „öngyilkos” Jan Masaryk is valami olyasmiről álmódott, amikor kijelentette: „ha Csehszlovákiában győz is a kommunizmus, az sohasem lesz olyan, mint az orosz kommunizmus”. És ez a titkolt cseh vágy az ő halála után is érvényben maradt. Így volt ez Novotný idején is, de negatív értelemben: az elnök bátor dacoskodása Moszkvával bizonyos cseh körökben szimpátiával párosult. De a cseh reformerök sem voltak különösebben elragadtatva a hrucsovi elképzelésektől. Ők másféle jövőről álmodtak.

Ebbe a megformálatlan jövőbe kellett beilleszteni a mi, ugyancsak kialakulatlan jövőképünket. Vagyis egyszerűen szólva: együtt kellett cselekednünk, csatlakoznunk kellett a szlovák és cseh reformerök törekvéseihez, hogy a mi érdekeink is érvényesülhessenek. Ez volt számunkra az egyetlen lehetséges út, ha úgy tetszik: korparancs. Úgy láttuk, ha most nem társulunk a reformerökhöz, esélyt veszítünk. Elve-

szűjtük lehetőségünket, hogy beleszólhassunk Csehszlovákia jövőendő arculatának kialakításába, nemzetiségi jogaink kiteljesítésébe.

Ismétlem, mindez nem egy rezultatív elhatározása volt valamely összejevetelünknek, hanem lassan érlelődő csendes felismerés. Az a kor különben sem volt a rezolúciók kora. Inkább a csendes munka, a titokban készülők tervei ideje. A kommunista párt XII. kongresszusa (1962. december) tett ugyan néhány engedményt, de látványos áttörés a reformok irányába nem történt. Rehabilitálták a konstruált politikai perek áldozatait, akik életben maradtak, szabadlábba helyezték őket, de közülük a közéletbe senkit vissza nem engedtek. Vagyis tettek egy gesztust Moszkva felé, de a legfőbb hatalmi szervek érintetlenek maradtak.

Ebben a helyzetben a mi feladatunk is az erőgyűjtés, irodalmi életünk kiteljesítése, a kapcsolatteremtés volt. Hogy ez miként zajlott, nem szabad azt sem mai szemmel nézni. Mai szemmel írás és népszolgálat aligha összeegyeztethető fogalom. Taszítják egymást. Ötven évvel ezelőtt ennek a fordítottja volt az igaz. Ha csupán a születő irodalmunk első köteteinek címeit nézzük, már azok is árulkodóak: *Magra vár a föld, Hajnali őrségen, Ez a te néped, Ifjú szívem szerelmével, Kell itt a szó, Mikor a néma beszélni kezd, Termő időben.*

Soroljam tovább? Ez volt a költészetünk. Verskötetek címei. Nézzük a kevésbé patetikus, kevésbé lángoló szavú prózánkat: *Az első ajándék, Márton elindul, Megbékélt emberek, Mint a szemünk fényét, Ártatlanok igazsága, Vég nélküli gyűlés, Főlszállott a köd, Piros virág, Égő föld.* Színműveink még árulkodóbbak: *Fény a faluban, Közös út, Ének a romok felett, Örök láng.* Esszé és tanulmány: *A gondolat igaza, A béke igaza, Hidak és árkok.* Útirajz: *Barangolás holnapországban.*

Folytathatnám a következő évtized bemutatását is, de nem teszem. Ha beleolvastunk a könyvekbe, ott se találunk más képet. Akárcsak a korban, mindenütt ott a vágyakozás egy jobb világ, emberségesebb élet után.

Mindez írói kitaláció lenne? Nem! Egy kor valódi arculata. Mondhatnánk: sematizmus, hamis okoskodás. De nem az. Korlenyomat.

Ha az irodalmi életünk hétköznapjait nézzük, azok sem nyújtanak más képet, mint amit az írások jelenítenek meg. A kor divatos rendezvényei, az olvasók által leginkább óhajtott társasági-irodalmi megnyilvánulások, az író-olvasó találkozók, irodalmi estek. Az írók, költők magányosan vagy csapatosan járnak a falvainkat, hogy felvidítsák az embereket, gondolatot közvetítsenek, reményt hintsenek.

Ezeket a családi vagy tömegeket mozgó korabeli show-műsorokat a Csemadok szervezi szerződéses alapon az Írószövetséggel. Akárcsak ma a rendezőirodák a koncerteket. És ne higgyük, hogy elvéve, csupán ünnepi alkalmakkor, jeles évfordulókon. Ezek nem „elit-összejevetelek”, hanem valóságos népünnepélyek, nagy tömegeket megmozgó társadalmi események, melyeken nem mindig az irodalom a főszereplő, hanem a társadalom, a falu, a város, a hétköznapok valós és valódi problémái. Vagyis minden, ami az embereket izgatja, irritálja. Ami az újságokból hiányzik, amiről az újságok nem írhatnak vagy nem tudnak. Természetesen a nemzetiségi kérdés, a szlovák–magyar együttélés mindenkori problémái is. A szabadszájúság, a nyílt, világos beszéd mindinkább kötelező. Kezdetben az elharapott, fél szavak, a burkolt célzások tanítanak bennünket is a valóságra. A hatvanas évek közepére azonban a némaság görcse mindinkább feloldódik, a nyílt beszédre világos válaszokat kell adni.

Úgy éreztük, hogy értelmiség híján a feltett kérdésekre nekünk kell megadni a válaszokat. Ez persze jelentős feladatot rótt ránk, amelynek csupán részben tudtunk megfelelni. Jelzi ezt, hogy már az *Irodalmi Szemle* megjelenésekor úgy számoltunk: ez a folyóirat nem csupán irodalmunk fóruma lesz, de egész szellemi életünk, azon belül pedig a tudományos életünk kibontakozását fogja istápolni. Vagyis belső építkezéssel igyekeztünk magunkon segíteni. Ha ma valaki fellapozza a folyóirat első évfolyamait, szemébe ötlük, hogy ott bizony a népi tánc kultúráról kezdve a népdalgyűjtésig (ezek voltak akkor a Csemadok jóvoltából a legpreferáltabb szellemi szükségleteink) sok mindenről indultak disputák. Az iskolai oktatás ügyes-bajos dolgai mellett szót váltottunk történelmi tudatunk sablonos, hézagos voltáról, az egyetemes magyar, a cseh, a szlovák irodalomhoz, a világirodalmi folyamatokhoz való viszonyunkról, az iparosítás, a szövetkezeti gazdálkodás negatív-pozitív kihatásairól és persze irodalmunk növekedésének kérdéseiről, a sematizmus, a provincializmus ártó jelenségeiről.

Hogy miként győztünk mindezzel odafigyelni? Fiatalok voltunk, felelősséget éreztünk a szlovákiai magyarság sorsának alakulásáért, kínzó, nyomorító szellemi, társadalmi lemaradásának megszüntetéséért. Nagy szavak? Ma már igen. De akkor még nem kopott meg igaz értelmünk. Emberi tartást parancsoltak. És persze időközben kis csapatunk nemcsak folyóirattal erősödött, de létszámában is növekedett. 1958-ban költészetünk emlékeztető eseménye a „Nyolcak” jelentkezése, 1963-ban pedig a „Négyek” színrelépése. Nem csupán a költők serege sokasodik, de jelentkezik a drámaírásunk, a prózaírásunk pedig markáns egyéniségekkel erősödik. Ilyenkor mindig zavar, hogy írásom rövideje folytán neveket alig említhetek.

Most azonban szabályt szegek. Irodalmunk kiteljesedésének árnyaltabb megjelenítése érdekében rászorulok egyfajta új névsorolvasásra. Ezt kívánja tőlem a történelmi hűség, hiszen mindazok, akikkel ezekben az években irodalmunk alkotó serege bővült, valamilyen módon tevékeny szereplői, támaszai voltak 1968 magyar eseményeinek. Így hát a történelmi igazság is úgy kívánja, hogy nevüket ebben az írásban is rögzítsük. És ha már szemlét tartunk, kezdjük az elején!

Az eredeti gárda 1954-ben bővült először. Ekkor jelent meg a *Három fiatal költő* című antológia Török Elemér, Ozsvald Árpád és Veres János verseivel. Őket követte a legnépesebb szaporulat, amely szintén egy antológiával mutatkozott be (*Fiatal szlovákiai magyar költők*). A színre lépők gárdája is mutatós: Cselényi László, Fecsó Pál, Gyüre Lajos, Kulcsár Tibor, Nagy Lajos, Petrik József, Simkó Tibor, Tózsér Árpád. Valamennyien az iskoláinkból sereglettek elő, és a pátyolgatójuk is tanárember, Turczel Lajos volt. Hozzájuk csatlakozott még ugyanabban az évben önálló kötetével Monoszló M. Dezső, Rácz Olivér, Zala József. Az őket követő „Négyek”-antológiát 1966-ban (*Szélkiáltó*) Batta György, Bárczi István, Gál Sándor, Tóth Elemér verseivel már szintén egy felfigyeltető név, Koncsol László költő és kritikus szerkesztette.

Örvedetesen gyarapodott prózaíróink száma, s a termés műfajlag is színes, tematikájában az olvasók igényeihez igazodó. Duba Gyula, Dobos László, Mács József, Lehoczky Teréz, Lovicsek Béla, Petrőczy Bálint, Szőke József könyvei valódi közönségsikert aratnak.

Megszületik színműírásunk. Egri Viktor, Dávid Teréz, Lovicsek Béla, Péterfi Gyula, Siposs Jenő darabjait nem csupán Komáromban játsszák, de a műkedvelő színjátszóink is szívesen fogadják.

A számvetés nem pontos. A pontos adatokat bibliográfiám megfelelő köteteiben bárki megtalálja (*A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája. I–IV. köt.*) Az eredmény így is imponáló. Alig több mint tíz év termése. És ehhez jönnek még újságjaink, folyóirataink, melyek íróink, újságíróink, nyelvészeink megélhetését biztosítják.

Ez a frissen szerveződő, fiatal író-társadalom most már nem csupán írásai útján lépett kapcsolatba a szlovákiai magyarok tömegeivel, hanem személyesen is. Az író-olvasó találkozókön testközelből volt alkalmuk egymással megismerkedni. És hogy ez a személyes érintkezés nem szorítkozott csupán az ünnepi alkalmakra, nem fesszes rend szerint történt, bizonyítja az író-olvasó találkozók sokasága. Az ötvenes évekről még nincsenek pontos kimutatások, de 1962-ben 251, 1963-ban 178, 1964-ben 240, 1965-ben már 330 szerzői esetet, író-olvasó találkozót tartottak a Csemadok alapszervezeteiben (*Adalékok a Csemadok munkájához*. Összeállította: Szabó Rezső. Bratislava, Csemadok Központi Bizottsága, 1966).

Ugyanakkor az irodalmi nevelőmunka más formái is közkedveltek lettek. Intenzív együttműködés létesült az alapszervezetek és a népkönyvtárak között, irodalmi körök létesültek, irodalmi színpadok alakultak, népszerűvé váltak a szavalóversenyek. Létrehozzák a Jókai Napokat, ifjúsági irodalmi klubok születnek, amelyek jótékonyan befolyásolják az ifjúsági mozgalom elmerevült struktúrájának lazulását, bomlását. Ugyanakkor a *Hét* újonnan létesült *Fórum* melléklete felmérést készített a népkönyvtárak magyar könyvállományáról, melynek hatására az állami szervek kénytelenek megemelni a magyar nyelvű könyvek vásárlási kvótáját.

Mindez elképzelhetetlen lenne az írók és a Csemadok aktív együttműködése nélkül, anélkül, hogy az írók ne lennének jelen a Csemadok mindennapi életében, iránításában. Valójában most ölt testet mindaz, amit a Csemadok eredeti címere jelképez (nyitott könyv égő fáklyával). Irodalmunk is így vált a világosság hordozójává a szlovákiai magyar falvak, városok életében.

Végeredményben ebben az összefonódásban kezdődött mindaz, ami végül 1968-hoz vezetett. De szorítkozunk a tényekre, hiszen minden történés egyfajta folyamat. Tudjuk, hogy már a Csemadok megalakításában, életre hívásában is fontos szerepet játszottak íróink. Hosszú évekig Fábry Zoltán, Egri Viktor, Szabó Béla jeleníti meg a szlovákiai magyar irodalmat. A Csemadok központi vezetésében is ők reprezentálják. Illetve Fábry csupán közvetve, mert nem hagyja el Stószot.

Nincs is nagyon más írónk. Az *Alkotó Ifjúság* megjelenése után a lap főszerkesztőjét, Szűcs Bélát fogadják be a Csemadok legszűkebb központi vezetésbe, az elnökségbe. 1955-ig ő volt a fiatalok „hivatalos” képviselője. Ez úgy durván egybeesik Varga János főtitkári ténykedésével, a szövetkezetesítés és a legdurvább diktatúra korával, amikor a Csemadokot is rengeteg vád, támadás éri a pártszervek részéről. 1955-ben, az V. országos közgyűlésen engem, mint az *Új Ifjúság* főszerkesztőjét a Csemadok Központi Ellenőrző Bizottságának elnökévé választottak. Ugyanakkor az addig vidéket járó szervezőtitkárt, Pathó Károlyt ültetik a vezető titkári székbe. Támasza a „vidék”, pontosabban a Csemadok tagságnak az a része, amely a szervezet megalakulásakor mást remélt, mint amit kapott, s a maga feje szerint egyfajta

„magyar képviselő”-nek tekinti a Csemadokot. Ezt akarta a kommunista párt Varga János útján megtörni, de csődöt mondott, s most a közülünk választott ember segítségével akarja leszerelni. Más támaszuk ugyanis nem akadt. Túl szűk volt akkor az a réteg, amelyre a párt a szlovákiai magyarság körében támaszkodhatott.

Pathó sem cselekedhet maga és az „övéi” ellen, de a hatalom számára megfelelő kiutat sem találta meg, s 1956 zűrzavarában csődöt mondott. 1962-ig még besztásában tartják, de a párt egyetlen biztos támasza továbbra is Lőrincz Gyula marad, aki alatt 1955-ben ugyancsak megmozgatták a talajt, mentesítették az *Új Szó* szerkesztésétől, hogy „jobban odafigyelhessen a Csemadokra”, s más kiutat találjon. Ennek megfelelően 1958-ban bevásztják a párt legfőbb vezető szervébe, a CSKP Központi Bizottságába, s a háttérben szakmai bizottságot létesítenek a „magyarkérdés” megoldására, hogy a reformerők vitorlájából is kifoghassák a politikai szelet.

Mindez persze további feltáró munkát igényel, mint ahogy annak a megvilágítása is, miként mondott csődöt az a „második Csemadok”, amelyet 1956-ban egy időre Pathó Károly neve fémjelzett. Szabó Rezső könyvének dokumentumai ugyanis sok mindent elárulnak a pártszervek nyugtalanságáról, de elfedik a valódi társadalmi hátteret. A politika szándékairól szólnak, amelyet akkor már nem csupán a moszkvai reformszellem szorított, de alulról a sorsával elégedetlen szlovákiai magyarok megbátorodása is.

Ebből a kelepceből kell kiutat találnia Lőrincz Gyulának, aki persze tanult emberként maga is tudja, hogy az ortodox marxista elképzelések és a diktatórikus megoldások többé egymagukban nem segítenek.

Hol hát a kiút, meredt elé – s természetesen élénk is – a kérdés, bár valódi szándékainkat soha nem egyeztetjük vele. Tudtunk egymásról, s feltételezem, hogy Lőrincz Gyula a rendőrség jelentéseiből többet tudott a mi törekvéseinkről mint mi a pártszervek valódi szándékairól. A nemzetiségi lét szűkös intézményrendszere egyfajta kooperációra kényszerített bennünket. Amint már mondtam: a Csemadok nem teljesíthette kulturális küldetését az írók támogatása nélkül. Terjesztette könyveinket, propagálta írásainkat, szervezte az írók találkozásait olvasóikkal. Mindez abban az időben hallatlanul fontos volt számunkra. Így aztán az írók természetes népszerűségük folytán szinte észrevétlenül „besétáltak” a Csemadok legfelsőbb szerveibe, valamint a szervezet 1956-ban megjelent lapjának, a *Hétnek* a szerkesztőségébe, amely egyfajta fészke, találkozóhelye lett íróinknak.

Írásomban csupán sorolhatom e folyamat legfontosabb mozzanatait. *A Hét* után 1958-ban megjelent az *Irodalmi Szemle*, amelynek a főszerkesztőjét, Dobos Lászlót szinte automatikusan bevásztották a Csemadok KB Elnökségébe. Ez 1959-ben a VII. országos közgyűlésen történt. A szervezet ekkor ünnepelte megalakulásának tizedik évfordulóját. Óriási felhajtás és egyfajta fordulópontra az 1956-os események után. A politika ravaszul dicséri a szlovákiai magyarságot, mely a kritikus időkben jól vizsgázott „csehszlovák hazafiság”-ból, s a szervezetet a Szocialista Munka Érdemrenddel tüntetik ki. Ugyanakkor a párt mindent elkövet annak érdekében, hogy csökkentse a Csemadok politikai szerepét, s a „fölösleges gyűlésezés” helyett inkább a kultúra terjesztésére, kiváltképp a szlovák, cseh, valamint a szovjet kultúra megismertetésére fordítsa figyelmét.

A közgyűlésre delegált pártküldöttséget Vasil Bifak, a bolsevik politika jellegzetes képviselője vezeti, aki ellen eperjesi kerületi pártbizottsági titkár korában, 1954-ben „parasztlázadás” tört ki. Felszólalása a nemzetiségi politika rövid történelmi áttekintése után, nyílt üzenet: „Ma nem kell küzdenünk a jogokért, a szabadságért, mert mi többel rendelkezünk, kezünkben van a politikai hatalom, és így minden a miénk”. És amire külön figyelmeztet: „A szlovák nyelv ismerete nem jelenti egyszerűen csak a szlovák nyelv tanulását, hozzájárul ez a nemzetiségi kérdés következetes és teljes megoldásához” (A *Csemadok 25 éve*. Összeállította: Varga János. Bratislava, Madách Kiadó, 1974, 86–88. p.).

Íme, a jövő kibontakozó képe egy vesztes magyarországi forradalom után, a „jól viselkedő” nemzeti kisebbség számára: a „teljes és következetes” asszimiláció! Azt már el se merem képzelni, mit kaptunk volna, ha a kritikus időkben magunk is „rendetlenkedünk”.

Nézem a közgyűlés képeit. Szegény, korán elhunyt Prandl Sándor felvételei. Milyen beszédesek! Együtt még a „régí gárda”. Ott szoronganak Bifak elvtárs körül. Sok mindent elmondhatnánk a múltjukról s a könyvről is, amely e fotókat nem minden szándék nélkül 1974-ben, a *Csemadok 25. évfordulóján* közölte. A könyv összeállítója az a Varga János, aki miután 1968-at követően levezényelte a *Csemadok „megtisztítását”, 1974-ben már a Hét* főszerkesztője. Könyvének arcképcsarnokában nagy szeretettel részesítette előnyben azokat a személyeket, akik hite szerint az „ő vonalá”-t segítették. Ezt teszi a szervezet munkáját értékelő írásokban is.

De ez már egy későbbi, másik kor története.

Visszatérve a VII. országos közgyűlés történéseihez, világosan látszik: Lőrinczéknek (és a pártnak) az a szándéka, hogy leszerelje az alulról jövő ellenkezés lehetőségeit. Bennünket, fiatalokat akkor még kevésbé tartanak veszedelmesnek, s így Dobos Lászlón kívül, más-más aspektusoktól vezérelve, Tolvaj Bertalant és Major Ágostont is beválasztják a központi vezetésbe. Tolvaj Bertalan ekkor már a Bodrogköz legnagyobb iskolájának, a királyhelmeci gimnáziumnak a nagy tekintélyű igazgatója, Major Ágoston pedig az ifjúsági mozgalom párthű vezetőinek egyike, aki koránál fogva jobban illik a *Csemadok KB* egyik titkári székébe.

Ezekkel a változtatásokkal valójában csupán elkezdődött a *Csemadok* 1956-ot követő megreformálása, s a szlovákiai magyarság következetes beillesztése a csehszlovák állam társadalmi, politikai rendszerébe. A döntő lépést az 1960-as területi, közigazgatási reform során hajtották végre. E fontos kérdéssel már az egyik, 1994-ben megjelent írásomban részletesen is foglalkoztam (Szóke József: *Vármegyék, nagymegyék, kerületek, körzetek. Vasárnap*, 1994. március 13., 11. sz., 5. p. Most csupán a nemzetiségi politikára gyakorolt néhány következményét, illetve azok néhány vonatkozását említem.

Amire 1918 után sem Masaryk, sem Beneš nem merte rászanni magát, azt Antonín Novotný mérhetetlen centralizáló örületében, gondolkodás nélkül megtette. Egységesítette a két országrész, Csehország és Szlovákia más-más történelmi körülmények közt kialakult közigazgatásának területi elrendezését. Szlovákiában ez azt jelentette, hogy megszűntek az egykori megyerendszerre épülő kerületek és a közigazgatást megkönnyítő kis járások. Szlovákiát három, észak–dél irányban kettészett kerületre tagolta, s megyényi nagyságú járásokra osztotta.

Ez a reform nem csupán a szlovákiai magyarokat érintette érzékenyen, hanem a szlovákokat is. A területi átszervezés olyan nagy megyei rangú, történelmi városokat tett jelentéktelen járási székhelyekké, mint Nagyszombat, Nyitra, Trencsén, Zsolna, Eperjes, amelyek mindig is fontos kulturális centrumai voltak a szlovákságnak, s jelentős értelmiségi, polgári réteggel, hivatalnoki gárdával rendelkeztek. Más büszke, szlovák nemzeti öntudatot hordozó városok pedig, mint például Rózsahegy, Turócszentmárton, Lőcse úgy érezték, jelentéktelen vidéki városkává degradálták őket.

Novotný azonban nem csupán ezeknek a városoknak a szlovák polgárságát aláta meg, de a Szlovák Nemzeti Tanács jogkörének megnyirbálásával az egész szlovák nemzetet maga ellen fordította. Ugyanakkor intézkedett, hogy a szlovák állami hivatalnokok, funkcionáriusok egy része települjön Prágába, s ott próbálja érvényesíteni, védelmezni nemzetének érdekeit. Így aztán a három kerületre tagolt Szlovákia fölött Pozsony úgy festett, mint gomblyukban a bokréta. Elvesztette központi, fővárosi szerepét.

Mindezt azért említem, mert véleményem szerint ezek a súlyos politikai baklövések döntően hozzájárultak 1968-ban Dubčekék „lázadásához”.

A szlovák sérelmekhez hasonlóan a magyar lakosságnak is fájdalmas következményeket kellett elszenvednie. Alig múlt el tíz év a jogfosztottság után, alig alakult ki a lakosság számára is elfogadható közigazgatás, amely a magyar nyelv használatának is teret engedett, jött a korai fagy és dér. Tizennégy, szinte tiszta magyar lakosságú járást szüntetnek meg, s vele tizennégy magyar városkában akasztják meg a reménykeltő fejlődést, a polgárosodást, a színvonalasabb magyar társadalmi, szellemi kibontakozást, hiszen ezek többé nem járási székhelyek. Somorja, Szenc, Vágsellye, Nagymegyér, Ógyalla, Párkány, Zseliz, Ipolyság, Fülek, Feled, Tornalja, Szepsi, Királyhelmece, Nagykapos ismét jelentéktelen vidéki településsé változott. Ezek voltak azok a városkák, ahol a kialakuló hivatalnoki réteg, iparosok és kereskedők rétege a korabeli párt dokumentumok szerint újragrberjesztette a magyar nacionalizmust, a kispolgári szellemet, a népszínművek és operettek illuzórikus magyar világát (lásd Szabó Rezső: *A Csemadok és a prágai tavasz*. Pozsony, Kalligram, 2004, 275–303. p.).

A területi átszervezés a Csemadokot közvetlenül is hátrányosan érintette. Megszűnt országos szervezet lenni. Feloszlatták csehországi szerveit és szervezeteit. Karlové Varyban, Děčínben megszűntek a járási titkárságok, az alapszervezetek tagjait szélnek eresztették. A csehországi magyarokat nyíltan az asszimiláció prédájává tették. Szlovákiában megszűntek a kerületi titkárságok, megszűntek azok a titkárságok is, ahol a járásokat likvidálták. Ezzel jelentősen csökkentették a Csemadok fizetett dolgozóinak számát. Intézkedések történtek arra is, hogy a népművelés és a kulturális szervezőmunka, a szakmai irányítás hivatásos állami intézmények hatáskörébe kerüljön. (A Népművelési Intézet, Népművészeti Intézet megalakulása.) A könyvtárak irányítása is ekkor került a Matica slovenskához, a Csemadok lemond saját könyvtárhálózatának megszervezéséről. Az akkori közlekedési viszonyok miatt a helyi csoportok távolra kerültek irányító szerveiktől: megkezdődött a Csemadok egyfajta bürokratizálódása.

Mindez az állami hivatalok esetében is lejátszódott. A hivatalok távol kerültek a magyar lakosságtól, ahol a tisztviselőknek már nem kellett magyarul is tudniuk. He-

lyettük az ügyfeleknek kellett szlovákul megtanulniuk, ha a hivatalos dolgaikat el kívánták intézni. Vagyis – ahogy Vasil Biľak a Csemadok VII. országos közgyűlésén jelezte – Novotnýék valahogy így képzeltek el a magyarkérdés „következetes és teljes” megoldását, Szlovákia végleges bekebelezését. A területi átszervezéssel egy időben ugyanis új alkotmány készült, amely jelentősen megnyirbálta a Szlovák Nemzeti Tanács, valamint az alsóbb közigazgatási szervek döntési, intézkedési jogkörét.

A hátrányos intézkedések Szlovákia minden lakosában, magyarban, szlovákban ellenkezést váltottak ki. Mégis évekig tartó politikai csend következett. Ebben a viszonylagos csendben tartotta a Csemadok 1962-ben a VIII. országos közgyűlését. Maga a közgyűlés is viszonylag békés hangulatban tanácskozott. Jóváhagyta a területi átszervezés következtében átalakított szervezeti szabályzatot, s további fontos lépést tett előre a vezetés fiatalítása terén. A területi átszervezés következtében megszűnt kerületi és járási vezetőségekből csak a már bevált káderek jutottak be a szűkebbé vált járási vezetőségekbe s a fizetett apparátusba. A központi vezetésben most már az írók mellett a pedagógusok és a szakértelmiségiek létszáma is jelentősen nőtt. Szabó Rezső személyében értelmiségi lett a szervezet vezető titkára, az elnökségbe akkor választották be Vadkerty Katalint, Tolvaj Bertalant, Nyári Ferencet, Pintér Ferencet, akik valamennyien a szakszerűbb, színvonalasabb irányítás, a szervezet megújításának hívei voltak, erősítvén törekvéseink esélyeit.

Ezekkel a változtatásokkal végeredményben folytatódott az a pozitív folyamat, amely a VII. országos közgyűlésen kezdődött a szervezet életében, s lényegében alkalmassá tették a Csemadokot arra a társadalmi erőkoncentrációra, amely végül is az 1968-as reformokat készítette elő. Hogy a párt politikai szervei miként viszonyultak a Csemadokon belüli folyamatokhoz, azt csupán egy mélyebb vizsgálódás mutathatná ki. Tény, hogy szemmel tartották az ott folyó történéseket, hiszen akkor már létezett az a „szakmai” bizottság, amely Szlovákia nemzetiségi viszonyait vizsgálta, s amely később Juraj Zvara könyvének megjelenéséhez vezetett. A bizalmi ember továbbra is Lőrincz Gyula, akit akkor tüntettek ki Munkaérdemrenddel, s választottak meg Losonc és Fülek nemzetgyűlési képviselőjének.

A Novotný által meghirdetett fejlett szocialista társadalom zavartalan építése nem tart sokáig. Az a titkolt politikai küzdelem, amely a csehek és a szlovákok között rögtön a területi átszervezés után elkezdődött, végül is felszínre tört. A küzdelem fontos szereplőjét, Alexander Dubčeket 1963-ban az SZLKP KB vezető titkárává választották. Lehetett ebben a fordulatban egyfajta orosz ravaszság is, hiszen Dubček a Szovjetunióban nevelkedett, élvezte az oroszok bizalmát, s ez bátorságot adott neki a szlovák ügyek elszántabb védelmezésére, a Novotný elleni fellépésre, aki viszont már régen szállka volt Moszkva és a hruscsovi politika szemében.

Mindez lökést adott az események felgyorsulásának. Megbomlott a Gottwald halála után érintetlenül maradt sztálinista pártvezetés egysége. A „sérülés” súlyosságát növelte, hogy a cseh–szlovák együttműködésre hat leginkább negatívan. Karol Bacílek és Pavol David távozásával, Dubček megválasztásával ugyanis a szlovák pártközpont valóságos új politikai góccá alakul, amely mindinkább kimutatja Novotný-ellenes arculatát. Dubček vonalát erősítette a „Baťa-növendék” Jozef Lenárt is, akit az ország miniszterelnökévé választottak, s aki meghirdette a gazdasági reformot.

Ebben az új felállásban Novotný már nem állhatott ellen annak a politikai nyomásnak, hogy végül Csehszlovákiában is felülvizsgálják a koncepciós politikai pereket. Novotný számára ez a legkínosabb ügy, hiszen az uralma alatt további tizenegy embert végeztek ki koholt vádak alapján, másokat pedig hosszú évekre bebörtönöztek. Közéjük tartoztak az úgynevezett „szlovák burzsoá nacionalisták”, Husák, Novomeský, Holdoš. A halott Slánský és Clementis rehabilitálása erkölcsi megsemmisülés, ami egy Novotný típusú politikust nem nagyon zavart, hiszen ők minden tettekre találnak megfelelő indokot. Az élő Husák és Novomeský azonban a szlovákok szemében valóságos nemzeti hős. Rehabilitálásuk kész politikai veszedelem.

Novotný tehát a felemás megoldást választja. Husákot és Novomeskýt csupán jogilag rehabilitálják, elejtik a nacionalizmus vádját, és szabadlábra helyezik őket, de a politikai rehabilitálás elmarad. Nem kapják vissza párttagságukat, valamint a közéletben betöltött tisztségeiket.

Ez Szlovákiában a területi átszervezés után további felzúdulást eredményez. Főleg értelmiségi körökben (Írószövetség, Szlovák Tudományos Akadémia, egyetemi oktatók, diákság) hevesen vitatják a döntés helyességét. A tanácskozásokra Husákot, Novomeskýt is meghívják, s így valójában Novotný szándéka ellenére azonnal bekapcsolódnak a felporzó politikai életbe.

Hasonló zajlás indul a szlovákiai magyar közéletben, bár sokkal szerényebb körülmények között. Eddig ugyanis a hivatalos pártpropaganda évekig azt sulykolta a szlovákiai magyarságba, hogy az egész háború utáni kálváriánkért, kitelepítésünkért, deportálásunkért, a bennünket ért jogtalanságokért egyedül Clementis, Husák és Novomeský a felelős. Most azonban hivatalosan is elismerték, hogy nem ez a teljes igazság. A teljes igazságról azonban továbbra is hallgattak.

Az *Új Szó* hasábjain ekkor jelenik meg Dobos László nagy hatású írása, amelynek már a címe is figyelmet keltő: „...*hogya ne legyenek sötét sarkak*” (*Új Szó*, 1963. május 4., 4. p.). Az írás nyilvános sajtóvitát indítványoz a szlovákiai magyarok háború utáni üldöztetéséről és a valódi vétkesek megnevezéséről. A vitát Dénes Ferenc, a lap főszerkesztője önkényesen leállítja, és Dobos László vádjait visszautasítja. Ezután hangzik el az író emlékezetes felszólalása az Írószövetség III. kongresszusán, de erről már az írásom irodalmi életünk kibontakozásáról szóló részében részletesen szóltam. Most csupán azzal egészítem ki az ott elmondottakat, hogy Dobos László fellépése bizonyos értelemben Lőrincz Gyulát is kedvezően érintette, hiszen Dénes Ferenc akkor már egyfajta konzervatív politikai riválisának számított. Feltehetően Lőrincz azt sem felejtette el, ahogy 1955-ben az *Új Szó* éléről eltávolították, s Dénes Ferencet a helyére ültették. Ezek azonban már olyan részletkérdések, amelyek akkor a zárt pártvilágban nagy jelentőséggel bírtak, de a mai olvasót aligha érdekeltetik. Mégis szükségesnek tartom, hogy olvasóim az ilyen részletkérdésekről is tudjanak, hiszen ezeknek a szerepe bizonyos helyzetekben döntő módon befolyásolhatják a történések további alakulását.

És ha már szóba kerültek a személyes kapcsolatok, itt kell megemlítenem, hogy Lőrincz Gyula mestere volt e kapcsolatok építgetésének, gyümölcsöztetésének. A Csemadok „hőskorá”-ban, 1956 előtt kitűnő, már-már baráti kapcsolatot ápolt Viliam Širokýval, azaz „Széles” elvtárrsal, akivel mindig magyarul beszélgetett, majd később „Joškó”-val, azaz Jozef Lenárttal. Ezeket a kapcsolatait intímabb beszélgetései során mindig felemlgette, s ha a Csemadokban vagy a magyar ügyek intézésé-

sében valamilyen probléma támadt, az ő segítségükkel intézkedett. Valljuk be, mindig sikeresen. Tanult ember volt, megjárta Párizst, mindenfajta társaságban ügyesen mozgott. Mint neves festőművész egyfajta aurával rendelkezett, akinek nem okozott különösebb gondot a tőle legtöbbször műveletlenebb, darabosabb pártfunkcionáriusok „megdolgozása”, befolyásolása, kezelése. Habár nem tudott tökéletesen szlovákul, kommunista múltjának nimbusza, melyet soha nem felejtett el valamilyen módon felemlgetni, ezt a „gyöngéjét”-t sikeresen feledtette. Gondoskodott arról is, hogy a „felsőbb összeköttetései”-ről az alsóbb beosztású pártfunkcionáriusok minden esetben tudjanak, hiszen ez egyfajta védettséget biztosított számára.

Vonatkozott ez a Csemadokon belüli kapcsolataira is, ahol jóformán két évtizeden át nem akadt ellenfele, riválisa. Ebből a helyzetéből következően csupán kivételes körülmények között támadhatott olyan állapot, amely a maga komikus jellegével mindennél jobban rávilágít az akkori viszonyokra.

Történt, hogy a Csemadok IX. országos közgyűlésén nagyon kiéleződött a vita, amelyben felszólalt Koczka István, a *Népművelés* című lap főszerkesztője, aki a „súlyosodó hibák”-ért a Csemadok vezetőit okolta. Felszólalását a közgyűlés hatalmas tapssal jutalmazta, s ettől Lőrincznek arcába szökött a vér. Szót kért, s rendkívül durva hangon visszautasította Koczka István támadását, mondván: „Márpedig a Csemadok létét nem tesszük »kockára«! Vagyis a Csemadokot nem bízuk Koczka István vezetésére”.

Kijelentésére a pozsonyi Művelődési és Pihenőpark nagytermében zúgás, kiabálás támadt, mire Gacsó István rimaszombati küldött a székére pattant, és az egész hatalmas termet betöltő hangon elordította magát: „Le a királyokkal!”

Lőrincz halálsápadt arccal, megszegyenülve ballagott vissza a helyére, a közönség pedig pedíg tombolt, füttyült jókedvében.

A válasz természetesen nem maradt el. Sem Koczka Istvánt, sem Gacsó Istvánt többé nem hívták a Csemadok gyűléseire.

Mi, fiatalok úgy-ahogy kezdettől fogva tisztában voltunk a Csemadokon belüli viszonyokkal, s ennek megfelelően kezdeményeztünk, cselekedtünk, hogy céljainkat elérjük. Persze nagy, jövőbe mutató célokról akkor még nem lehetett szó. A szlovákiai magyarság életkörülményeit próbáltuk javítani, nemzedékünk boldogulását segíteni. Mivel a Csemadok központi vezetésében, legfőképp persze az elnökségben a hatvanas évek elejétől jelentős pozíciókkal rendelkezünk, csakhamar rájöttünk, hogy sokkal egyszerűbb és hatásosabb, ha írószövetségi beadványok helyett a Csemadok platformján próbálunk érvényt szerezni javaslatainknak. Ez persze nem azt jelentette, hogy az írószövetségbeli lehetőségeinkről lemondtunk. Ott is végeztük a magunk dolgát: a szlovák és cseh kapcsolataink ápolását és bővítését, s igyekeztünk megismerni a szlovák és cseh értelmiség reformtörekvését.

Dubček személye a szlovák politika élén, valamint Husákék kiszabadulása és rehabilitálása felbátorította a szlovák nemzeti törekvéseket. Olyan politikai szelepek nyíltak meg, amelyek addig csupán elzárva léteztek, vagy azt se tudtuk, hogy léteznek. Miközben a harmadik öt éves terv teljesítése meghiúsult, s a közellátásban is zavarok támadtak (húshiány), az SZLKP KB olyan kérdések megvitatását tűzte napirendjére, mint a szlovák nemzeti felkelés ártértékelése, a Matica slovenská évfordulójának megünneplése, a politikai közhangulat helyzetének megvitatása, a személyi kultusz következményeinek teljes feltárása. Mindez jelezte, hogy Pozsony és Prága

között egyfajta politikai kötélhúzás kezdődött, amely egy időre a reformerők egyesülését is megzavarta. Nem lehetett pontosan tudni, ki kivel, ki ellen, miért, mi módon, hogyan szövetkezzék vagy harcoljon. Husák egyéni akcióba kezd, Dubčekék nem társulnak vele, az írók magukra maradnak, csehek és szlovákok közt bizalmatlanság támad. Amikor Gosiorovskýék kidolgozzák elképzeléseiket az ország föderatív átszervezéséről, s azt propagálni kezdik, kizárják őket a pártból.

A tervezet persze a mi fantáziánkat is megmozgatta. Ám amikor elolvastuk, meglepődve láttuk, hogy az a nemzetiségeket, köztük a magyarokat, szinte meg sem említi. Ez nyugtalanná tett bennünket. Kapcsolatba léptünk a tervezet kidolgozóival, s azoktól azt a magyarázatot kaptuk, hogy először a szlovák–cseh viszonyt kell rendezni, a nemzeti kisebbségek problémáit majd az önállósult nemzeti szervek rendezik. Ebből a magyarázathoz visszaköszött Andrej Hlinka 1925-ös elképzelése: nem összekapcsolni a nemzeti kisebbségek ügyének rendezését a két nemzet viszonyának rendezésével.

Ami ebben a szlovák elképzelésben akkor legfőképp zavart bennünket, az az egyidejűség hiánya, a kedvező alkalom elmulasztásának lehetősége volt. Félő volt ugyanis, hogy ha a kedvező politikai alkalmat elmulasztjuk, soha többé nem lesz lehetőségünk a nemzeti kisebbségek jogállásának alkotmányos rendezésére. De ez a szlovák elképzelés másra is figyelmeztetett. Nevezetesen arra, hogy bizonyos körök nem kívánnak a szlovákiai magyarok helyzetén változtatni. Ezt a gyanúnkat erősítette Juraj Zvara könyvének magyar nyelvű kiadása (Zvara, Juraj: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*. Bratislava, 1965), amelyhez Lőrincz Gyula írt előszót.

Nem áll szándékomban, hogy a könyv ortodox, dogmatikus szellemiségű tartalmát értékeljem. Csupán arra a körülményre szeretném ismételtelen felhívni a figyelmet, amiről már szóltam, hogy 1956 után a magyarkérdés „szakszerűbb” kezelése érdekében a pártszervek egy speciális bizottságot hoztak létre, amelynek tudományosan szerint Juraj Zvara is tagja lett. Könyve e bizottság munkájának terméke. Tartalma árulkodóan hasonlít annak a „bizalmas” párthatározatnak a tartalmára, amelyet az SZLKP 1959-ben hagyott jóvá, de soha nem hozott nyilvánosságra (lásd Szabó Rezső: *A Csemadok és a prágai tavasz*. Pozsony, Kalligram, 2004, 280–305. p.), s amely egyértelműen jelezte, hogy a „magyarkérdés”-t a szlovák párt- és állami szervek a saját hatáskörükbe kívánják vonni.

A nemzeti érdek ekkortájt ismét domináns érdeké válik a politikában. A politikai táborok is ennek megfelelően szerveződnek, s ez egy időre összekuszálja a reformerők törekvéseit. Megkezdődik az egymásra mutogatás. Ki, kire és mennyit fizet rá, csehek a szlovákokra, szlovákok a csehekre. Novotný az évfordulón nem fogadja el a Matica slovenská ajándékát, ezzel „vérig sérti az egész szlovák nemzetet”, csallóközi körútján nem fog kezdet az arató kombájnnal, ezzel viszont a magyarokat sérti meg. A sajtót szigorúan ellenőrzik, de mindez valamilyen módon mégis kiszivárog. A közellátás zavarai miatt is feszült a helyzet, de még nem robbanó. A Szovjetunióban eltávolítják a hatalom éléről Hruscsovot, s ez mindenkit óvatosságra int.

A nemzeti jövedelem igazságos elosztásának kérdése természetesen minket is foglalkoztatott. Szerettük volna pontosan tudni, mennyit költenek a nemzetiségi kultúrák támogatására, s ezen belül a magyar kultúrára. Az adatok megszerzése azon-

ban nem volt egyszerű, hiszen abban az időben minden ilyen adat „államtitok”-nak minősült. Egy kis újságírói rafinériával azonban minden titkot ki lehetett szaglászni, s a titkok megszűltetése, publikálása sem okozott különösebb gondot.

Az író-olvasó találkozót járva sok helyen panaszkodtak, hogy kevés a magyar könyv. Ezt az Írószövetségben is megvitattuk, kiutat kerestünk. Így támadhatott Gyurcsó István és Mács József fejében az az ötlet, hogy egyfajta szociográfiai felmérést kellene végezni a magyar falvak és városok könyvtáraiban a könyvállományról. A felmérést a *Hét* folyóirat *Fórum* című melléklete végezte, melyet akkor már Mács József szerkesztett, s Gyurcsóval együtt az Írószövetség vezetőségének is tagjai voltak.

A felmérés során csakhamar kiderült, hogy az egyes települések lakosságának nemzetiségi összetétele és a könyvállomány aránya nagyon eltérő. Kevés a magyar könyv. Csupán egyetlen példát említek. Gútán 8892 magyar és 1516 szlovák lakos élt, viszont a könyvtárban pontosan fordítva, 7500 szlovák és 3100 magyar könyv volt. Ötven községben végezték el a felmérést, s mindenütt hasonló volt a helyzet. Az okok után kutatva csakhamar kiderült, hogy a könyvtárakat felügyelő állami szerv, a Matica slovenská, amely a könyvtárakat igazgatta, rosszul állapítja meg az egy főre eső vásárlási kvótákat. Magasabb összegeket biztosít a szlovák könyvek vásárlására, mint a magyar könyvekre.

Ezután más ügyekben is vizsgálódnunk kezdtünk, s csakhamar rájöttünk, hogy a nemzeti jövedelem arányos és igazságos elosztása körül enyhén szólva nincs minden rendben. (Csupán megjegyzem, hogy ez a felmérés okozta az első komolyabb konfliktust a Csemadok és a Matica slovenská között.) Amikor azonban a nemzeti jövedelem elosztásának mélyére akartunk hatolni, s meg akartuk tudni, mennyit is költ államunk a magyar lakosságra, rá kellett döbbernünk, hogy az állami irányításnak az akkori rendszere erre a kérdésre nem képes pontos feleletet adni. Akárcsak a cseh–szlovák vonatkozásaiban, a nemzetiségek vonatkozásában is rendkívül bizonytalanok, ködösek voltak a válaszok. Vagyis az állami irányítás teljes átalakítása szükséges ahhoz, hogy a nemzeti egymásra mutogatás, gyanúsítgatás megszűnjön, s az igazságtalanságok eltűnjenek. A szlovákok ezt az átalakítást nevezték az ország föderálásának, nemzetük számára egyedül üdvös megoldásnak, s ezzel nekünk is feladták a „lecké”-t, hogy e tervükhöz harmonikusan igazodó átszervezési javaslatot dolgozzunk ki.

És itt néhány mondat erejéig ismét meg kell szakítanom a történések fonalát, s választ kell adnom olvasóimnak s magamnak is arra a kérdésre, hogy miként mérésztünk tenni mindazt, amit tettünk. Csakhogy az ilyen kérdésekre néhány mondatban lehetetlen kielégítő feleletet adni. Ha végignézem nemzedékem irodalmi termését, megdöbbenve látom, hogy közülünk erre írásaiban szinte senki nem felel. Hogy miért? Talán mert ez a nemzedék nemcsak írni, szólni, hanem hallgatni is megtanult. És talán életünk legnagyobb intő tanulsága: a hallgatás. Cselekednünk kellett, s nem maradt időnk a beszédre, amely a mi időnkben veszedelmesebb volt minden cselekedetnél. Cselekedtünk, hogy a némaság kora elmúljen. Mert mindennek megvan az ideje: a szónak is, a tettnek is. Nemzedékem tette a dolgát, mert tehette 1968-ban, s aztán húsz évig hallgatott. Amiről ugyanis eddig írtam, előtörténet, útkeresés, a kérdések megformálása, a válasz 1968 a maga tetteivel.

1966 közepe még mindig a lázas útkeresés időszaka. A Szovjetunióban már megbuktatták Hruscsovot. Mindez oly csendben történt, hogy éppen akkor Bartha Gyula és Löffler Béla képzőművész barátaimmal a moszkvai Vörös téren járva semmit nem észleltünk belőle. Csak amikor hazatértünk, itthon olvastuk a hírt, mi is történt. Intő példa? Nem vettem annak. Most is csupán jelezni akarom, miként történtek akkor a dolgok. A CSKP XIII. kongresszusára egy évvel később már Brezsnyev érkezett, s amikor Novotný megkérdezte, hogyan tovább a reformokkal, a szovjet vezér lakonikusan válaszolt: „Eto váse gyélo!” (Ez a maguk dolga!)

Csak hogy sem Novotný, sem Dubček, sem senki nem volt olyan naiv ebben az országban, hogy elhitte volna Brezsnyev szavait, vagyis hogy ez valóban: „Csakis a mi dolgunk”. Így aztán a kongresszus egyetlen valódi hozadéka, hogy Ota Šik itt ismertette először gazdasági reformterveit. Novotný és társai viszont továbbra is a párt élén maradtak, s a kongresszus után új aktivitásba kezdtek. Hajsztát indítottak a leginkább hangoskodó írók ellen, a szakszervezetek és az ifjúsági mozgalom élére pedig saját, megbízható embereiket ültették.

A változások igényét azonban már nem lehetett elfojtani. Az írók nyomán most már az egész reálértelmiség aktivizálódott, és Ota Šik mellé állt, hogy az ország kínzó közellátási zavarait enyhítse. A miniszterelnök Jozef Lenártban is újraéled a régi „baťáš szellem”. Minden vonalon úgy tűnt, hogy végre a szavak helyébe a valódi tettek lépnek, s erre Novotnýék csakis a politikai cselszövés fogásaival, rendőrségi megfélemlítéssel, durva kádercserékkel válaszolhattak.

Írásomnak nem lehet célja azoknak az éveknek a mélyreható elemzése, bár jól tudom, hogy ennek híján aligha nyújthatok mindenki számára érthető, elfogadható korrajzot. Sem az események szimpla felsorolása, sem a folyamatok hústalan, vértelen felvázolása egymagában nem keltheti életre az elmúlt korokat, azt a valós helyzetet, amelyben az emberek akkor éltek, cselekedtek vagy tétlenkedtek, szerettek és szenvedtek. A mi életünknek ez volt az a korszaka, amikor ebben az országban szinte mindenki valamilyen módon „fészkelődni” kezdett, akkor is, ha nem tetszett.

A Csemadok is ekkor ébredt önmagára. A nagy csallóközi árvíz során (1965) még a hadsereg mentőalakulatai sem boldogultak a Csemadok-vezetés új garnitúrájának segítségével nélkül. Nemzedékcseré? Igen! „Lenn” megtörtént az, ami „fenn” még meg nem történhetett, mert ott mások voltak a cselekvés feltételei és szereplői.

A Csemadok IX. országos közgyűlése előtt a központi vezetésben egyfajta „szimbiózis” alakult ki az „alapító tagok” és köztünk. Ennek kezdeteiről már előbb is szóltam, amikor az írók, irodalmunk általános térhódításáról, térnyeréséről szóltam a Csemadok életében és vezetésében. Most azonban már nem csupán az ő szerepvállalásukról volt szó, hanem az egész felnövekvő értelmiségünk szinte minden rétegének szerepvállalásáról. Pedagógusok, néprajzosok, mérnökök, agronómusok, jogászok, orvosok, történészek, újságírók, színészek, képzőművészek aktivizálódásáról. Elegendő, ha az érdeklődő kezébe veszi a szervezet IX. országos közgyűlése előtt megjelent *Adalékok a Csemadok munkájához* című kiadványt, s megnézi annak első oldalán az összeállítók névsorát, rögtön látja az alapvető változást.

Friss vér áramlott szét a szervezet életében, s ez életerővel telítette, töltötte meg az egész szlovákiai magyarságot. Vidéken járva bármerre mentünk, mindenütt

a saját nemzedékünk tagjaival találkoztunk, akikkel könnyen szót értettünk. Belőlük már hiányzott az a nyomasztó félelem, amely a háború után az egész szlovákiai magyarságot közel két évtizedre megbénította. Mertek szólni, mertek cselekedni.

Hogy az egész akkori helyzetet feleleveníthessem, talán nem árt, ha megemlítem Dobos László akkortájt elhangzott példázatát, amely valamilyen módon megmaradt emlékezetemben. Dobos, már nem tudom, hol, talán a Zselizi Népművészeti Szemle megnyitóján a török idők végnapjait idézte hallgatói elé mondván, hogy a 150 évig tartó török uralom vége felé nyugtalanító hírek érkeztek Isztambulba. A magyarországi bégek arról írtak szultánjuknak, hogy míg azelőtt a magyarok lehajtott fővel, engedelmesen adóztak, némán robotoltak, mostanában egyfolytában dalolnak, táncolnak, mulatoznak. Bizonyára készülnek valamire, de nem lehet tudni, hogy mire. „Daloljunk, táncoljunk hát mi is! Eleget szomorkodtunk!” – fejezte be beszédét Dobos László, hatalmas taps kíséretében.

Ez a példázat jól illett akkori helyzetünkre, s tükrözte azt a hangulatot, amelyben a Csemadok IX. országos közgyűlése 1966. november 18-án összeült. A szervezeten belül akkor már kialakultak a különböző táborok, s köztük egyfajta kommunikációs béke honolt. Nem akarta senki a másikat legyőzni. Ennek megfelelően a közgyűlésen is (az egyetlen Lőrincz–Koczka-konfliktust kivéve) békés, építő szellemű eszmecsere folyt, s a központi szervekbe további fiatalokat választottak. Most már az egyre szaporodó ifjúsági klubok képviselői közül is.

Dobos László személye ekkor már nem csupán az irodalmi életben, hanem a Csemadok vezetésében is egyre meghatározóbb lett. Hogy Lőrincz Gyula és társai miként nézték szerepének, népszerűségének gyors növekedését, sohasem tudjuk meg pontosan. Vannak bizonyos jelei annak, hogy Lőrincz maga is a változások pártján állott, s ez okozhatta, hogy a párt XIII. kongresszusán „vele is elszaladtak a lovak”, s kivételesen bátor fellépésével a nemzetiségi kérdésre terelte a politika figyelmét. Személyiségének megítélése azonban alapos vizsgálódást igényel. Tény, hogy vele a vitánk soha nem öltött olyan radikális formát, mint Dénes Ferencsel, Varga Jánossal vagy Fábri Istvánnal. Általában elfogadta újjító jellegű javaslatainkat, s azt továbbította a párt vagy az állami szervek illetékeseihez. Egyetlen kivétel az 1968-as márciusi nyilatkozat körüli huzavona, de arra majd a megfelelő helyen még visszatérek.

Bennünket azonban akkor már más körülmények nyugtalanítottak. Jóformán valamennyien olyan szlovák kulturális közegben dolgoztunk, ahol naponta éreztük, tapasztaltuk, hogy Novotnýék minden makacskodása ellenére elkerülhetetlen az ország föderatív átszervezése. A pártból kizárt Gosiorovský elképzelései szinte minden szlovák társadalmi réteget meghódítottak. Akárcsak egykoron Hlinkáké autonómista törekvései, most a föderáció kiharcolása vált a szlovákság szívügyévé, s tőlünk, magyaroktól is elvárták, hogy e nemzeti vágyuk megvalósításában támogassuk őket. Mi ezt a támogatást becsületbeli, emberi kötelességünknek tartottuk. Erre kötelezett évszázados sorsközösségünk és az a remény, hogy most az egyszer külső „tutorok” nélkül a mi legsajátosabb közös ügyeinket is könnyebben, nagyobb megértéssel rendezhetjük.

Bennünket legfőképp az nyugtalanított, hogy ezekre a történelmi változásokra a szlovákiai magyarság egyáltalán nem volt felkészülve. Magára hagyatva, elzárva a világtól még azt se érzékelte időben, ami a legsajátabb ügye. Dolgait idegenek in-

tézték, avagy olyan emberek, akik maguk sem tudtak többet a körülöttük zajló mindenségről, mint maga a nép. Mai szóhasználattal élve: hiányzott a politikai elitje, szellemi élete, értelmisége pedig még mindig gyermekcipőben járt. Intézmények híján semminek sem volt felelős gazdája: jövőnk is csupán a vágyainkban élt. Ugyanakkor a reformerek kétségbeesett bizonyosságával éreztük, nekünk is színt kell vallanunk, konkrét tervekkel kell a nyilvánosság elé lépünk. Vagyis formába kell öntenünk mindazt, ami az ötvenes évek elejétől a változtatás vágyaként „morcogott” bennünk. Ami ott volt beadványainkban, benne lüktetett szünni nem akaró sajtóvitáinkban (*Új Ifjúság, Irodalmi Szemle, Hét*) s elkísért irodalmi estjeinkre, író-olvasó találkozóinkra.

De hát mit tehetett néhány, a népéért felelősséget érző író, újságíró, néptanító, Csemadok-tisztségviselő? Amint később kiderült, nagyon is sokat, ha tudja, hová merre kell indulnia, ha közös akarat lüktet bennük, ha tudják, kikre számíthatnak, kikre nem, s ha törekvéseikhez megbízható, befolyásos szövetségeseket, támogatókat szereznek. A mi esetünkben ez konkrétan azt jelentette, hogy ügyeinket a szlovákság ügyéhez kell kapcsolnunk, s együtt kell előbbre jutni.

Vagyontalanok sem voltunk teljesen. Már az előző hadakozásaink során sok minden gyűlt össze tarsolyunkban. Tanulság és tapasztalat, „közéleti mozgásképeség”. Ott volt már tarsolyunkban az „arányos képviselő elve”, melyet először az ifjúsági mozgalomban érvényesítettünk, majd a Csemadok javaslatában preferáltunk. Ott volt a nyelvek egyenrangúságáról és egyenjogúságáról megformált hitvallásunk, melyért a beadványainkban hadakoztunk. Ott volt elkötelezett fáradozásunk a magyar és a szlovák nemzet történelmi megbékéléseért. És végül, de nem utolsó sorban ott volt nagy víziónk, melyet a történelem legszörnyűbb éveiben Fábry Zoltán rajzolt a borús égbe: hazánk, Európa.

Néhányan közülünk valóságos szakembereivé váltak a nemzetiségi kérdésnek, ügyintézésnek. Voltak, akik a múlt történelmi tanulságait fürkészték szívesebben, voltak, akik a jelen politikai történései közt csetlettek-botlottak. Valamilyen módon mindkettőre szükségünk volt. Tudtuk, hogy a föderatív államrendszerbe harmonikusan beilleszkedő államjogi megoldás számunkra a nemzetiségi autonómia lenne. Csakhogy akkor az autonómia szót még kiejteni sem lehetett a szlovák barátaink előtt. Közel évszázados elérhetetlen nemzeti vágyaik sűrűsödtek e mitikus szóba: autonómia. Az ő szemükben az autonómia azonos volt a nemzeti függetlenséggel, önállósággal, a totális önrendelkezés jogával, s valójában a föderális berendezkedés is csupán lépés volt ebbe az irányba. Tudta ezt Novotný, és tudták a csehek is. Ezt dörögte Mináč szava: „Itt egy nemzet él”, melynek nincs saját állama. Ez az állam egyszer már szerencsétlen történelmi körülmények közt (Hitler jóvoltából) létezett, de aztán a csehek ismét gyarmatosították a „szlovák föld”-et, és most ismét felcsillant a remény az újratertésére.

Aki valóban „együtt élt” a szlovákság szellemi elitjével, annak mindezt tudnia kellett, s ehhez kellett igazítania saját politikai szándékait.

A másik tényező, amit a politikai elképzeléseink kiművelésénél figyelembe kellett venni, hogy a magyarokkal szembeni gyanakvás nem múlt el teljesen, a magyarellenes hangulat nem tűnt el nyomtalanul. Bizalmatlan gyanúként ott lappangott a magyarok minden szándékával szemben, tehát a mi szándékainkkal szemben is. Főleg a magyarországi kapcsolatainkra figyeltek. Maga a kommunista rendszer sem

engedte, hogy a szlovákok elfeledjék 1938-at, az „ötödik kolónia” vádjának bélyege ott virított minden szlovákiai magyar homlokán. Éltették ezt olyan dokumentumok is, mint a Beneš-dekrétumok, a kassai kormányprogram érvényben maradt passzusai, valamint az 1948-ban született *Alkotmány* preambuluma, amely a müncheni és bécsi döntést intő történelmi példaként emlegette, s amelynek II. cikke félreérthetetlenül kimondta: „A Csehszlovák Köztársaság két egyenrangú szláv [kiemelés tőlem, Sz. J.] nemzetnek, a cseheknek és a szlovákoknak egységes állama”.

Ezen a ránk nézve burkoltan fenyegető állapoton a magyarországi események hatására az 1956. évi 33. számú alkotmánytörvény úgy enyhített, hogy kimondta: „a Szlovák Nemzeti Tanács hatáskörébe tartozik, hogy az egyenjogúság szellemében kedvező feltételeket biztosítson a magyar és az ukrán nemzetiségű állampolgárok gazdasági és kulturális fejlődéséhez” (Gyönyör József: *Mi lesz velünk, magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig*. Pozsony, Madách Kiadó, 1990, 78–79. p.).

Semmi mást és semmi többet. Ezt a helyzetet erősítette meg a területi átszervezést követő 1960. évi új *Alkotmány* I. cikkelye: „A Csehszlovák Szocialista Köztársaság két egyenrangú testvérnemzet, a csehek és a szlovákok egységes állama”. A nemzetiségek tehát ismét kimaradtak az államot alkotók listájából, Csehszlovákia másodrangú állampolgárai maradtak.

Mindenekelőtt ezen a létbizonytalanságot sugalló állapotunkon akartunk változtatni, amikor elsődleges célul tűztük ki, hogy a szlovákiai magyarságot az alkotmány védősáncjai közé juttassuk. Hogy egyszer s mindenkorra megszűnjék a politika szélsőeszeléséről függő létállapota, hogy az állam stabil alkotóelemeként rendeződjenek alkotmányjogi helyzete, s a politika elismert, egyenrangú, önálló szubjektumaként intézhessen életének legsajátosabb ügyeit.

Hogy mindezt miként érhetjük el, arra kerestük a helyzetünknek megfelelő megoldást. Tudtuk, hogy ilyen megállapodást a velünk együtt élő s eddig fölöttünk uralkodó csehekkel és szlovákokkal csakis kivételes történelmi helyzetben s a politikai bizalom tökéletes állapotában köthetünk.

Idealisták voltunk? Igen! De kis népeknek csakis hittel és reménykedéssel szabad a jövő szemébe nézniük.

Az a tény, hogy Gosiorovský tervezete nem foglalkozott a nemzeti kisebbségek helyzetének méltó rendezésével, úgy éreztük (tudományos intézmények híján), feljogosít bennünket arra, hogy elkötelezett értelmiségiekként elkészítsük saját tervezetünket, illetve arra, hogy ennek elkészítésén töprengjünk, tapasztalatokat gyűjtsünk, mintákat keressünk a megoldás lehetőségeire. Az a szovjet példa ugyanis, amely eddig kötelezően követendő volt, mintául szolgált, időközben a hruscsovi reformok következtében megmutatta gyengéit, elvesztette kötelező érvényét, hiszen ott is új megoldásokat kerestek.

A külföldi példák keresésének területe ily módon számunkra is kitágult. Maga ez a tény is felkeltette érdeklődésünket a külföldi utazások akkor igen szűkös, de folyton táguló lehetőségei iránt. Igyekeztünk utazni, az utazás minden lehetőségét kifürkészni, kihasználni. Szerkesztőségünkben *(Új Ifjúság)* 1956-ban, a forradalmi események előtt adódott az első ilyen alkalom. Egy csereakció keretében a *Szabad Ifjúsággal* Török Elemér utazhatott Magyarországra, s nem valami szívderítő tapasztalatokkal tért haza. Az 1956-os magyarországi események után ugyancsak nem le-

hetett utazni. Főleg a nyugati utak váltak lehetetlenné. 1958-ban a brüsszeli Világkiállítás alkalmából ismét nyílt egy „kiskapu”, s nekem sikerült tíz napra Belgiumba „kisurranni”.

Regénybe illő utazás volt, át a két világ határán, s mindaz, amit az út során átéltem. Egnapos politikai fejtágító után, melyen felhívták a figyelmünket az „imperialisták összes csábító trükkjére”, az Ifjúsági Utazási Iroda szervezésében Prágából keltünk útra. A húsztágú csoportban egyedül voltam magyar, s ráadásul újságíró. Nem tudtam, hogy abban az időben, 1956 eseményei miatt, minden magyart potenciális disszidálónak néztek, s ha az illető ráadásul még újságíró is volt, hát akkor meg pláne... Nem részletezem. Csoportunk minden vezetője engem figyelt. Én voltam a leginkább gyanús figura. Ezt azonban már csak útban hazafelé tudtam meg, amikor vonatunk a chebi pályaudvarra begördült. Csoportunk vezetője, Jan Procházka, aki a CSISZ KB Elnökségének a tagja volt, s ilyen minőségében „vezetgetett” bennünket, behivatott a vonatfülkéjébe, ahol már ott szorongott az egész díszes vezetőgárda. Sört bontottak, egy üveget nekem is a kezembe nyomtak, majd ünnepélyesen köszöntöttek, hogy velük együtt én is hazatértem.

Nehéz lenne elmondani, hogy abban a pillanatban mit éreztem. Szemükön láttam, hogy nem hazudnak, nem is hamiskodnak. Örülnek. Így derült ki, hogy egész idő alatt miattam „aggódtak”. Én pedig valóban csináltam néhány olyan húzást, hogy azt hihették, többé a színemet sem látják. Egész napra leléptem tőlük, hogy mást is lássak, ne csupán a Világkiállítást.

Ilyen különös körülmények közt ismerkedtem össze Jan Procházka cseh íróval, akinek *Zöld látóhatár* című regénye Hubik István fordításában 1960-ban jelent meg magyarul. Ő volt a csoportunk vezetője, s ezt a tisztséget mint a CSISZ KB Elnökségének tagja látta el. Nem tartozik írásom közvetlen mondanivalójához, de elárulhatom, hogy Procházkával később is találkoztam. Ha Prágába mentem, gyakran megkerestem, s egy-egy pohár sör mellett sok hasznos információt szereztem tőle. Többek közt ő adott tippet arra, miként intézhetem el Cselényi László párizsi utazását.

Visszatérve az én belgiumi utazásom politikai hasznára, talán nem árt, ha elmondom, hogy utamról terjedelmes beszámolót írtam az *Új Ifjúság* hasábjain, de abban szinte egyetlen szót sem ejtettem Belgium nemzetiségi viszonyairól, pedig az a „más”, ami miatt csoportomtól itt-ott elszakadtam, éppenséggel ez a kérdés volt. Csakhogy a tapasztalataim haszna a flamand–vallon–német együttélésről csupán „belső használatra” jelentett hozadékot, hiszen itthoni csatározásainkban arra, hogy Brüsszelben még a villamosmegállók táblái is kétnyelvűek, vagy hogy Liegeben csakis olyan ember lehet állomásfőnök, aki a vallon nyelven kívül a németet is szóban, írásban egyaránt bírja – nem lehetett hivatkozni. A kapitalista példa ugyanis abban az időben a csehszlovák nemzetiségi politika számára semmiképp sem szolgálhatott követendő példának. Tehát mi sem hozakodhattunk vele elő.

Így aztán minden álmodozásunk ellenére, a szegény ember vízzel főz elve alapján innen-onnan csipegetve, lassan gyűjtögettük külföldi tapasztalatainkat. Az igazság ugyanis az, hogy nemzedékem tagjai hosszú évekig az akkor barátnak mondott szocialista országokba sem utazhattak szabadon. 1964 végén csupán kivételes alkalmakkor, kivételes körülmények közt kelhettünk útra. Az embereknek nem volt útlevelük, s ebben mi, újságírók sem számíthattunk kivételnek. Szerkesztőségünkől

Sztálin és Gottwald halála után elsőnek Kardos István utazhatott a bukaresti Világ-ifjúsági Találkozóra 1953-ban. Utazásának újságírói haszna jóformán nulla. Pedig nagyon kíváncsiak voltunk arra, hogy miként élnek az erdélyi magyarok. Csak hát Kardosnak, kék ingbe öltözve, mindenütt együtt kellett menetelnie a többi fiatallal, s egyetlen pillanatra sem szakadhatott el csoportjától.

A varsói VIT-re 1957-ben én utaztam. Reám már nem húztak uniformist. Szabadon kószálhattam az akkor még félig romos Varsóban. Itt találkoztam először Sütő Andrással. Akkortájt ő volt a romániai *Ifjúmunkás* főszerkesztője, s nekünk az volt a szándékunk, hogy az összes határon túli magyar ifjúsági lappal kapcsolatot teremtsünk, együttműködést építsünk ki. Sajnos a találkozásunk csupán néhány percesre sikerült. Az ok: Nicolae Ceaușescu. Ő volt akkor a román ifjúság vezére, s vezéri hajlamai már akkor is túltengtek. Sajtóértekezletet tartott, azon futottam össze Sütővel. Úgy terveztem, hogy utána jól elbeszélgetünk. Csakhogy ember tervez, az „istenek” végeznek. Ahogy a sajtóértekezlet befejeződött, Ceaușescu egész kíséretével a terem kijárata felé indult. Útközben megpillantotta Sütőt, amint velem tanakodott. Intett a fejével, hogy Sütő kövesse. Sütő nem tehetett mást, kezet nyújtott, és követte. Minden további kísérletem hiábavalónak bizonyult, hogy ismét találkozzunk.

Az *Ifjúmunkással* később sem sikerült intenzív kapcsolatot kialakítanunk. Egész Erdély sötét elzártságba burkolódzott. Semmi közelebbit nem tudtunk az ottani magyarok életéről. Pedig amikor Gosiorovský föderációs tervét megismertük, elsőnek rájuk gondoltunk. Az erdélyi Magyar Autonóm Terület politikai berendezése, amely egy időben a boldogság szigetének tűnt számunkra, amely a hatvanas évek közepére átszabva Maros Magyar Autonóm Tartománnyá alakult. Novotny területi át-szervezéséhez hasonlóan azt is 1960 végén szabták át, hogy ne legyen annyira magyar és túlzottan autonóm. *Alkotmányának* tetszetős szövegét sikerült megszereznünk, de hogy a valóságban miként festett, arról csak jóval később szereztünk értesüléseket.

Időközben a pártközpontba küldött beadványainkról folytatott vitáink során több jel arra figyelmeztetett, hogy érdeklődésünket Jugoszlávia felé fordítsuk. Jugoszlávia Hruscsov emlékezetes 1956-os belgrádi Canossa járása óta ismét a „nagy szocialista család” megbecsült tagja lett. Megnyitotta kapuit előttünk, de Novotnyék Slánský rehabilitálásának elodázása miatt különösebben nem szorgalmazták a közeledést. Ezért itt is a szlovákok voltak a kezdeményezők. A Matica slovenská megalakulásának 100. évfordulóján (1962), meghívták nagy testvérszervezeteik, a szerb, a horvát, a szlovén matica képviselőit az ünnepekre. Novotnyt többek között ez is bosszantotta, s közrejátszhatott abban, hogy botrányos módon nem fogadta el a szervezet évfordulója alkalmával számára készített ajándékokat.

Visszatérve a mi ügyeinkre: a pártközpontban folytatott vitáink során (kétnyelvű oktatás, kétnyelvű közigazgatás stb.) vitapartnereink gyakran hivatkoztak a „bevált” jugoszláviai tapasztalatokra. Mi viszont azokban az időkben a jugoszláv nemzetiségi politikát csupán újságokból ismertük. Dobos László, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője teremtett elsőként élő kapcsolatot az újvidéki Fórum Könyvkiadó vezetőivel. Így érkezett hozzánk látogatóba Bogdánfi Sándor, a *Magyar Szó* szerkesztője 1964 nyarán.

Bogdánfi látogatása évekre szóló élményt jelentett, melynek irodalmi hangot később ugyancsak Dobos László adott (Jugoszláviai útjegyzetek. *Irodalmi Szemle*, 9. évf. [1966] 1. sz. 2–7. p., 3. sz. 205–215. p.). Ezekben az írásokban, melyekben az író jugoszláviai tapasztalatait foglalja össze, fellelhetjük mindazt a szellemi lázt, türelmetlen keresést, várakozást, amelyben akkor éltünk. Útirajz, mely korrajz, pontos, szuggesztív diagnózis az akkori Balkánról és rólunk, ahogy kízó szomjúsággal a világra rámeredtünk. Elénk tárul a Balkán: a tömény nemzeti sorsok, az egymásnak feszülő ellentétek, a bizalmatlan gyanakvások misztikus és misztifikált világa. Széchenyi István és Wesselényi Miklós járhatta ily módon a reformkor idején Angliát, hogy hazája számára valami hasznosat felfedezzen.

Így kezdődött, kissé romantikus körülmények között, Jugoszlávia nemzetiségi viszonyainak fürkészése. Akárcsak a jól felszerelt laboratóriumban, együtt volt itt minden. Megoldás és megoldatlanság. A negyvenes évek végén sztálini béklyóból szabadult országban nem volt kötelező a szovjet minta. Saját szükségleteikhez igazodtak a politikában, az ország belső igazgatásában. Nem fordítottak hátat a szocializmusnak, a marxista ideológiának, de nem követték a sztálini elveket. Egyfajta új alternatívát kínáltak az akkor formálódó „harmadik világ”-nak, melynek országai, akárcsak ők, félték a Szovjetunió halálos ölelésétől. Ez a különválás vonzotta a szlovákokat is, s tette lehetővé számukra az ottani csatangolást.

Erre viszont nekünk is végtelenül nagy szükségünk volt. Bogdánfi mint „hírnök” érkezett közénk. Inkább volt bohém jó barát, mint a nemzetiségi kérdés szakszerű ismerője. Nem csoda hát, hogy a közvetítésével Jugoszláviába utazó Dobos László egy életre szóló élménnyel, tapasztalattal tért haza első útjáról.

Az *Új Ifjúság* szerkesztősége is Bogdánfi közvetítésével vette fel a kapcsolatot az Újvidéken megjelenő *Képes Ifjúság* szerkesztőivel, akik hozzánk hasonló fiatal írók voltak. Kölcsönös látogatásaink, utazásaink nem csupán írói tapasztalatainkat, elképzeléseinket gyarapították, hanem a nemzetiségi sors mindennapi élettapasztalatait is. Hasonló indíttatású, szándékú emberek ismerkedése, barátkozása volt a mienk. Velük mérhetetlenül jobban jártunk, mint az erdélyi magyarokkal. (Időközben ugyanis üdülőkként Romániába is eljutottunk.) Jugoszláviában minden esetben a kölcsönös bizalom, nyitottság légkörében tanakodtunk a nemzeti sorsunk, nemzetiségi létünk legintimebb részleteiről.

És éppen a rokon sorsunk kölcsönös megismerése terén értek az első meglepetések. Hosszú ideig úgy hittük, hogy a szlovákiai magyarság háborút követő sorsa volt a letragikusabb a határon kívül rekedt magyarok közül. A tények azonban egészen másról árulkodnak, s nagy kár, hogy mindmáig nem készült tudományos összehasonlítás ezekről a döbbenetes időkről. Panaszainkat hallva vajdasági barátaink rettenetesen rettetesebb élményeikkel próbáltak „vigasztalni” bennünket. Nálunk a háború végén nem születtek „elnöki dekrétumok”, kitelepítési listák, nem nyírtak kopaszra senkit, nem folytak „reszerbizáló” akciók. Jugoszláviát Tito partizánjai szabadították fel, s azok mihelyt egy-egy magyar falut a hatalmukba kerítették, nyomban összeszedték azokat az egyéneket, akik a „Horthy-megszállás” idején „nagyon ficánkoltak” a magyarságukban, falhoz állították őket, és puff, lelőtték. Ehhez képest Beneš a vajdasági barátaink szemében „civilizált” európai pancsernek tűnt.

A másik meglepetés, amely barátaink beszámolóí alapján bennünket ért, hogy ami ezután következett, az is teljesen másképp festett, mint nálunk. Jugoszláviában eszük ágába sem jutott bezárni a magyar iskolákat, elúzni a magyar értelmiségieket stb. Egy ideig a nemzetiségi politika terén, más szellemben ugyan, de minden ugyanúgy folytatódott, mint a háború előtt. Újíthatni csupán később kezdtek, azt is legfőképp 1956 után. Az újíthatások „szelleme” persze akkor is más volt, mint nálunk.

Ennek az éjszellemeű nemzetiségi politikának a valódi okait a sajátos jugoszláv realitásokban, Jugoszlávia sajátos nemzetközi körülményeiben kell keresnünk. Ennek taglalása, elemzése azonban aligha lehet jelen írásom célja. Csupán egyetlen mozzanatra szeretnék rámutatni. Jugoszlávia viszonya Magyarországhoz és a magyarsághoz több okból (Rajk-per stb.) másképp alakult, mint a többi szocialista országhoz. Ez is tarkította azt a színes, változatos képet, amelyet Jugoszláviában megismertünk. Jugoszlávia föderatív köztársaság volt (ez tette vonzóvá a szlovákok számára). Minden tagköztársaságban más-más módon viszonyultak a nemzeti kisebbségekhez. Horvátországban például létezett egy Csemadokhoz hasonló kulturális szervezet, Szerbiában ilyen szervezet nem volt. Szerbiában léteztek regionális autonómiák (Vajdaság, Koszovó), amelyek legfőképp a nemzetiségek által lakott területekhez igazodtak, s ezek a demokratikusan választott közigazgatási szervek irányításával működtek stb.

Az alapelv azonban mindenütt közös volt: az öngazgatás elve. Ennek a bűvös szónak az igazi értelmét újdonsült barátaink – túlságosan leegyszerűsítve persze – azzal magyarázták, hogy elsősorban a nemzeti kisebbségek önvédelme szempontjából hasznos, mert kordában tartja a többségi nemzet asszimilációs mohóságát. Így módon a kisebbségvédelem valójában törvényekkel támogatott önvédelem, amelynek intézményesítését magukra a kisebbségekre bízzák. Ők tudják a legjobban, mire van szükségük nemzeti megmaradásuk érdekében. A nemzeti többségek dolga, hogy ezt alkotmányosan biztosítsák.

Az öngazgatás elve nemcsak mint tetszetős minta tűnt szimpatikusnak számunkra, hanem azért is vonzott, mert alkalmazása során szabad kezét biztosított volna számunkra. Sajátos helyzetünkhöz és viszonyainkhoz igazíthatuk volna.

Barátaink, akik hozzánk hasonlóan maguk is fiatal írók voltak, nemcsak saját regényeikkel, versesköteteikkel ajándékoztak meg, hanem az öngazgatás elvének szakirodalmával is elláttak. Így jutott birtokunkba többek közt a nagy „revizionista”, Andrej Kardej: *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése* című vaskos kötete, Rehák László: *A kisebbségek Jugoszláviában* című műve, a legújabb jugoszláv *Alkotmány*, valamint a *Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma*.

Tehát volt mit tanulmányozni, volt miről idehaza egymás közt tanakodni, vitatkozni, hogy a saját véleményünket kialakíthassuk. Csupa tetszetős nemzetiségpolitikai intézkedés, rendelkezés, elképzelés szövege került a birtokunkba. Közülük azonban, amint már mondtam, leginkább az öngazgatás elve ragadta meg a figyelmünket, amely egyfajta önrendelkezést, autonómiát biztosított a nemzeti kisebbségek számára anélkül, hogy a szlovákok szemében oly riasztó és misztikus „autonómia” szót egyszer is ki kellett volna ejtenünk a szánkban. A szlovák barátainkkal folytatott tanácskozásaink, konzultációink során ugyanis azonnal tapasztaltuk, hogy az öngazgatás demokratikus jogának megadása, számukra se teljesen elfogadhatatlan.

Ezeket a konzultációkat elsősorban Dobos László folytatta. Ő volt közöttünk az, aki az előző évek során, de legfőképp az Írószövetség III. kongresszusán történt emlékezetes felszólalása után bensőséges, baráti kapcsolatokat teremtett olyan neves írókkal és befolyásos személyiségekkel, mint Vladimír Mináč, Miroslav Válek, Ctibor Štítnický, Juraj Špitzer. Ám ezekről a kapcsolatokról ő mondhatna a legtöbbet, hiszen egyfajta politikai konspiráció részét alkották, s erről az akkori viszonyok közt, „biztonsági okok” miatt, egymás között sem sokat beszéltünk, bár kölcsönösen tudtunk róluk, hiszen ilyen kapcsolataim nekem is voltak. Az én kapcsolataim azonban elsősorban az ifjúsági mozgalomra, valamint a *Smena* szerkesztőségére és kiadóvállalatára korlátozódtak, de bőven akadtak köztük olyan személyek is, akik időközben az ifjúsági mozgalomból a politikai, társadalmi élet felsőbb régióiba távoztak, s ott lehettek ügyeink intézésében a segítségünkre.

Mondanom sem kell, hogy mindez többnyire önmagától, spontán módon történt, hiszen a hétköznapi életben sem különültünk el a szlovákoktól. Többen évekig, családostul együtt laktunk az YMCÁ-ban, az *Új Szó* szerkesztői pedig a Tatra Szállóban, hiszen szinte mindannyian vidékről érkezünk Pozsonyba. Ezeknek s az ehhez hasonló személyi kapcsolatoknak az igazi hasznát leginkább 1968-ban láttuk, amikor a Matica slovenská „jóvoltá”-ból ismét fellángolt a szlovák nacionalizmus, s egyfajta politikai támaszra szorultunk dolgaink intézésében.

Az 1967-es esztendő azonban még másképpen volt nyugtalan. Nem lehetett tudni, hová, milyen irányba fejlődnek a politika megoldatlan dolgai. Amint már mondtam, a XIII. pártkongresszus bizonytalan döntései nyomán 1967 januárjában még Novotný lendül támadásba. Saját embereit ülteti fontos pozíciókba, s hajsztát indít az „engedetlen” írók ellen. A Szlovák Írószövetség éléről eltávolítják Štítnickýt és Špitzert, ami bennünket is érzékenyen érint. Az ifjúsági mozgalom élére Zavadiľt ültetik, s ez a szlovákiai központban is félelmet kelt. Emlékszem, az ifjúsági szervezet prágai kongresszusára még úgy vonult be Novotný, mint valami istenség, de a tanácskozáson ott van már a diákszervezet önállóságát követelő Jiří Müller is, akivel magam is hosszan elbeszélgettem dolgainkról.

Nemcsak ezek az események, hanem a körülöttünk rajzó, szaglászó rendőrök is óvatosságra intettek. El tudom képzelni, hogy zajos kávéházi vitáinkból sok mindent megtudtak, s azt jelentették feletteseiknek, azok pedig az Államvédelmi Bizottságnak, melynek élén akkor még Novotný állt. Írott dokumentummal nem szolgálhattak, mert ilyen akkor még nem született. Elképzeléseink a jugoszláv példák nyomán akkor öltöttek végleges formát, de semmi nem ösztönzött arra, hogy azokat papírra vessük. Így aztán sem Novotnýéknak, sem az erősödő szlovák nacionalizmusnak nem adtunk okot, nem adtunk alkalmat a magyarelleses támadásokra.

Vártunk a kedvezőbb alkalmakra, jobb időkre, melynek első fuvallata 1967 októberében és decemberében érintett meg bennünket. Ám ez a fuvallat már 1968 friss szellemének, tettekre serkentő fuvallata volt.

Bezárkózás a nemzeti hagyományba, avagy lesz-e szemléletváltás a szlovákiai magyar néprajzban?

Fejtegetésem főcímét Komoróczy Géza okos könyvétől (Komoróczy 1995) kölcsönöztem, s habár az látszólag(!) legfeljebb kevés kapcsolatban áll az alább elmondandókkal, talán – s remélhetőleg, ez azért majd kiderül – a cím mégsem volt teljesen öncélú.

Gabriela Kiliánová egy néhány esztendeje megjelent írásában (Kiliánová 2000, 132–139) a 19. század egyik szlovák folklórgyűjtője hagyatékának rendszerezése közben fölvetődött gondolatait osztja meg az olvasóval. František Šujanský (1832–1907), római katolikus pap, aki egész habitusában, tevékenységében például a mi Majer Istvánunkra is emlékeztet (Liszka 2000, 134–135), folklórgyűjtéseket is végzett, elsősorban az északnyugat-szlovákiai szülőfalujában, Rajecban és környékén, valamint a későbbi, közép-szlovákiai működési helyein. Kiliánovának feltűnt, hogy a Šujanský által feljegyzett prózai népköltészeti anyagban, de akár a népdalokban, közmondásokban sem fordultak elő más, a szlovákkal együtt élő népekre (magyarokra, németekre, zsidókra, cigányokra stb.) vonatkozó utalások, esetleg más nyelvű betoldások, holott „Šujanský Szlovákia területén gyűjtött, ami abban az időben multietnikus és multikulturális volt”. Most – miközben jótékony szembehunyással elnézzük azt az anakronizmust, miszerint „Szlovákia területén gyűjthetett volna”, tudván, hogy a helyes és történetileg korrekt meghatározás a „mai Szlovákia területe” lenne – egyet kell érteni a megállapítással, hozzátéve: ez a terület ma is multietnikus, s talán multikulturális is (utóbbiban nem vagyok teljesen biztos, de hát ez többek között distancia kérdése is). Még az 1980-as években, Kiszucában végzett terepmunkája során – folytatja Kiliánová – saját maga még bőségesen tudott ilyen, más etnikumokkal összefüggésbe hozható szövegeket feljegyezni. Nyilvánvaló tehát, hogy Šujanský az ilyen jellegű szövegeket vagy föl sem jegyezte, illetve ha mégis, a publikációi előkészítése során selejtezte ki őket. Kiliánová végkövetkeztetése: „a nemzeti kultúra konstrukciójáról lenne szó, amely egy aránylag zárt rendszer, s amely egyszersmind rögzíti is a magunkfajta és az idegenek közti határokat? A fentiek szellemében a szövegek gyűjtője, összeállítója és kiadója tudatosan a *'mieinktől'* gyűjtött s talán a *'mieinkről'* szóló elbeszélésekre összpontosít. Ez a hozzáállás a továbbiakban a másoknak (akár mint szubjektumnak, akár mint objektumnak) a 19–20. század fordulója körüli élő folklórtradíciójáról megkonstruált képből való kihagyásában, kitörlésében is megnyilvánulhat”. Azzal a meggyőződés-

sel zárja fejtegetéseit, hogy a nemzeti koncepciók ma is gyakran befolyásolják a folklórgyűjtéseket. Rendkívül fontosnak tartom Kiliánóvának ezt a rövid eszmefuttatását, hiszen a 21. század küszöbén végre itt és most(!) szembenéz és szakít a néprajz nemzeti keretek közé bezárkózó 19. századi terhes örökségével.

Mi a helyzet viszont, ha szétnézünk saját házunk táján? A szlovákiai magyar néprajz vajon milyen mértékben nézett szembe e 19. századi örökséggel? Megpróbált-e már egyáltalán szembenézni vele?

Mivel a következőkben „elrettentő” példaként felhozandó írások szerzőinek jó szándékában nincs okom kételkedni, s megbántani sem szeretném őket, ezért a következőkben nevesítetlenül, sőt a bibliográfiai koordinátáik megadása nélkül említem őket. Végso soron, ha nem is korlátlan mértékben, de mégiscsak viszonylag nagy számban gyarapítható, bizony, sajna *általánosítható példák* ezek.

Egy zaborvidéki magyar szöveges folklórgyűjtemény összeállítója az egyik mondatípusról nem is olyan régen elcsodálkozva állapította meg, hogy az egész magyar nyelvterületen csak és kizárólag Nyitra környékén ismeretes. Az előfordulás ezen „elszigeteltség”-ére szerzőnk nem talált magyarázatot. Viszont még kérdésként sem vetődött föl benne (legalábbis ennek könyvében semmilyen tanújelét nem adta), hogy esetleg a környező szlovák falvak szöveges folklórananyagával kellene kutatási eredményeit összevetnie. Azokkal lehet, hogy mutatna hasonlóságot. Ehhez persze ismerni kellene ezt a szlovák anyagot is. Az utóbbi hónapokban kettő, szintén a Zaborvidék „magyar” hiedelemalakjairól írott tanulmány került a kezembe. Itt is hasonló „rezervátumszemlélet”-tel van dolgunk: az még hagyján, hogy a dolgozatók úgy kezelik a kutatott településeket, mintha azok homogén magyar lakosságúak lennének, a környező szlovák falvaktól meg legalábbis egy berlini fal választaná el őket, de még az írások végén felvetett, jövőben elvégzendő feladatok sorában sem látták indokoltnak figyelmeztetni az interetnikus kapcsolatok kutatásának fontosságára.

A közelmúltban lektoráltam egy kéziratot, amely Ipoly-menti legények két világháború közötti katonakönyveit adja közre. A lektorálás során csak a szerző által legélt, magyar nyelvű verseket, dalokat láttam. Már a kötet megjelenése után kerültek a kezembe a szóban forgó katonakönyvek fénymásolatai. S ezekből legnagyobb meghökkenésemre kiderült, hogy a magyar többségű bejegyzések mellett szlovák és cseh nyelvű emlékkersek, rigmusok is szerepelnek e gyűjteményekben. Mivel a kötet szerzője magyar, s a magyar „népi kultúra értékeinek a mentése” volt nyilvánvaló célja, a más nyelvű szövegeket jóhiszeműen (gondolván: ezek nem a magyar népi kultúra részei) nemes egyszerűséggel kihagyta a publikációból...

Az elmúlt években nagy sikerrel „tájolt” a szlovákiai magyar tájak jellegzetes (vagy annak vélt) viseleteibe öltöztetett babák kiállítása. A rendezvénysorozatot kísérő élénk sajtóvisszhang alig néhány kivételt leszámítva, „*felvidéki* népviseleti babák” (kiemelés tőlem, L. J.) kiállításáról adott hírt. E cikkek, híradások íróiban tehát fel sem vetődött, hogy a „Felvidék” (már ha egyáltalán pontosan körvonalazható ez a térség, amit kövte hiszek) multietnikus régió, s nem csak magyarok lakják, amint ezek a sajtótermékek sugallták. Egy, a közelmúltban megjelent néprajzi „falumonográfia” recenzense ismertetése végén felveti, hogy „a könyv egyes fejezetei – kellő szelektálással – a valaha elkészülő *felvidéki néprajzi tankönyv* értékes elemeket alkothatják” (kiemelés tőlem, L. J.). Ebben az esetben is példaértékű, hogy a cikk

író „felvidéki” alatt természetesen magyart ért, mintha a „Felvidék”-en más etnikum nem is élt volna, illetve élne a magyar mellett. Bizony jó ötlet: kellene egy „felvidéki néprajzi tankönyv”, amely azonban egymás mellett mutatná meg a magyar, a szlovák, a cigány, a zsidó, a német, a ruszin és így tovább népi kultúrát. Tekintsük ezt akár egy újabb kihívásnak! Állítsunk össze egy olyan (tan)könyvet, amely Szlovákia 21. századi etnikumai népi kultúráit mutatja be: azonosságaikban és különbözőségeikben egyaránt.

Annak idején, amikor Julian Grocesku, román irodalmár plagizálással vádolta meg Kriza Jánost a *Vadrózsák* c. népköltési gyűjteménye néhány balladája kapcsán (hogy tudniillik azokat Kriza vagy munkatársai románból fordították volna), az erdélyi magyar gyűjtő a *Fővárosi Lapok*ban 1864-ben azzal védekezett, hogy már azért sem plagizálhatott, mivel – „elég sajnálatos, de való tény”, de – sem ő, sem munkatársai nem tudnak románul és a román kultúrát, költészetet sem ismerik (vö. Kriza 1982, 75). Ha valaki manapság felüt egy szlovákiai magyar néprajzi munkát, akkor ezek zöme (tisztelet a kivételnek), mintha azt a „sajnálatos, de való tényt” támasztaná alá, mintha szerzőjük a szlovák nyelvet nem beszélné, a szlovák kultúrát nem ismerné. Van egy óriási különbség persze: amíg Kriza legalább „sajnálatos”-nak minősítette tudásbeli hiányosságait, a mi szerzőinkben, ez – legalábbis úgy tűnik – föl sem vetődik problémaként.

Nagyon sokszor elmondtam már, de komolyan gondolom, ezért megismétlem: az interetnikus vagy interkulturális kapcsolatok kutatásának fontosságát rengeteg érv támogatja, s ezek közül csak egy – de talán mindenki számára elfogadható! – az, hogy saját kultúránkat sem ismerhetjük meg a maga valóságában és történetiségében, ha nem vagyunk tisztában a velünk együtt vagy szomszédságunkban élő népek kultúráival. Közismert tény, térségünk a történelem során rendkívül széljárta, huzatos terület volt. A migrációs, asszimilációs és disszimilációs folyamatok következtében alig találni ma olyan települést vagy kistérséget, amely a kora-középkortól folyamatos lakossággal bírna. Tucatjával lehet sorolni a példákat Dél-Szlovákia-szerte elszlovákosodott magyar, ruszin, horvát vagy morva, elmagyarosodott szlovák, német, morva, illetve ruszin településekről. Ezek a népességek elsősorban „csak” nyelvet váltottak, kultúrát viszont nem, illetve a nyelvnél jóval lassabban és differenciáltabban. Mivel a néprajz európai etnológia kultúratudomány, nem engedhetjük meg magunkat azt a szemellenzős luxust, hogy a mai nyelvi állapotok szerint válogassuk kutatási terepeinket. „Mintha feltámadt volna a 19. század” – kiált fel egy helyen Komoróczy már idézett könyvében. Optimista ember lévén, én azért bízom benne, hogy előbb-utóbb csak leáldozik már az az – általam azért tisztelt és szeretett, de napjainkra idejétmúlttá vált – tizenkilencedik század...

Felhasznált irodalom

- Kiliánová, Gabriela 2000. František Šujanský ešte raz. Krátka úvaha k dejinám slovesnej folkloristiky a jej cieľom. In: Zuzana Profantová (ed.): *Folklor a folkloristika na prahu milénia na Slovensku*. Bratislava, ARM 333, 132–139. p.
- Komoróczy Géza 1995. *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelősége az ókori Keleten*. Budapest, Osiris.

Kríza Ildikó 1982. Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. In: Kríza Ildikó (szerk.): *Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 75. p.

Liszka József 2000. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely, Osiris–Lilium Aurum, 134–135. p.

Acta Ethnologica Danubiana

56

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2003–2004

Lilium Aurum

Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló kapcsolatok

A Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórum, a Szlovákiai Magyar Írók Társasága, a Szlovákiai Magyar Professzorok Klubja és a Fórum Kisebbségkutató Intézet szervezésében 2004. december 15-én Somorján került megrendezésre a Szlovákiai Magyar Értelmiségi Találkozó gazdasági szekciójának konferenciája *Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló kapcsolatok* címmel a Fórum Kisebbségkutató Intézetben. A konferencia programját a tavaszi párkányi értelmiségi találkozón megfogalmazódott igények alapján állították össze, fokozott figyelmet szentelve Szlovákia európai uniós tagságából származó lehetőségekre és a szlovák–magyar határ menti régiók együttműködésének megerősítésére. Emellett a találkozó lehetőséget nyújtott a gazdasági értelmiségiek kötetlen szakmai eszmecseréjére, a területfejlesztéssel kapcsolatos aktualitások, problémák megvitatására.

A találkozó nyitóelőadását Rechnitzer János, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetének igazgatója tartotta meg a *Határon átnyúló gazdasági kapcsolatok – a régiók Európája* címmel. Rechnitzer János felvázolta a Bécs–Pozsony–Győr régió területfejlesztési stratégiáját, amely fejlesztési elképzelések jelentősen befolyásolják már a közeljövőben a nyugat-szlovákiai magyarság társadalmi-gazdasági környezetét.

A második előadóként Zászlós Gábor, a TriGránit Office Rt. szlovákiai elnök-vezérigazgatója szólalt fel, aki a magyarországi tőke szlovákiai szerepét, jelenlétének mértékét és ezen tőkének a két ország kapcsolatára gyakorolt hatását elemezte. Többek közt beszélt arról, hogy miként járult hozzá a magyarországi tőke Szlovákia és Magyarország kapcsolatának erősítéséhez (a Szlovákiába 2004. június 30-ig eszközölt külföldi beruházások, országok szerinti listáján Magyarország az előkelő 5. helyen szerepel 22,6 Mrd Sk értékben, megelőzve olyan országokat, mint Ausztria [20,4 Mrd Sk], Csehország [16,6 Mrd Sk], USA [13,5 Mrd Sk], Olaszország [4,9 Mrd Sk], Svájc [4,6 Mrd Sk] stb.).

Harmadik felszólalóként Harna István parlamenti képviselő, korábbi építésügyi és régiófejlesztési miniszter, szólt a találkozó résztvevőikhez a *Gazdasági kapcsolatok és kapcsolati tőke az európai gazdasági térben* c. előadásában. Harna István elmondta, hogy a kapcsolati tőke (amely azokat a potenciálisan meglévő és felhasználható, tőkésíthető adottságokat takarja, melyek eredményesen hasznosíthatók a regionális gazdasági fejlesztésekben, ilyenek például a földrajzi közelség, a közös

természetes régióhoz való tartozás, közös nyelv, közös kultúra, történelmi és gazdasági múlt stb.) különösen nagy jelentőségű tényezővé válhat mint Dél-Szlovákia, mint Észak-Magyarország gazdaságilag elmaradott és leszakadt területeinek hosszútávon fenntartható fejlesztése és gazdasági növekedése szempontjából.

A konferencia negyedik előadója Szlovákia mezőgazdasági minisztere, Simon Zsolt volt, aki előadásában a dél-szlovákiai mezőgazdaság helyzetét vázolta fel, kiemelt figyelmet szentelve az ország EU csatlakozásának köszönhetően felmerült uniós agrártámogatási és vidékfejlesztési lehetőségekről (mindenekelőtt a legtermékenyebb dél-szlovákiai régiókat illetően). A konferencia záróelőadását Gyurovszky László, Szlovákia építésügyi és régiófejlesztési minisztere tartotta meg *Regionális fejlesztés, támogatások, kilátások* címmel, amelyben a hallgatóság részletes képet kapott az uniós források 2006-ig történő pályázati kategóriáiról.

A találkozó záróaktusaként könyvbemutatóra került sor, amelyet Horváth Gyula, az MTA Regionális Kutatások Központjának főigazgatója vezetett, s a szerkesztésében készült *Dél-Szlovákia* c. kötet mutatta be, amely Dél-Szlovákia társadalmi-gazdasági állapotát és a fejlődés különböző tényezőit tárja az olvasó elé, s amely a *Kárpát-medence régiói* sorozat 2. köteteként jelent meg a MTA Regionális Kutatások Központja és a Dialóg Campus gondozásában 2004 decemberében. A kötet szerzőinek többsége fiatal szlovákiai magyar területfejlesztő szakember, akik közül a bemutatón jelen volt és rövid észrevételeket is tett a dél-szlovákiai területfejlesztési lehetőségeket illetően Baros Regina, Hakszer Richárd, Lelkes Gábor, Roskó Péter és Szalay Zoltán.

A gazdasági értelmiségiek találkozóját 2005 kora tavaszán az értelmiségi találkozó újabb fórumára kerül sor Somorján, amelynek a témája a szlovákiai magyar oktatás lesz (különös tekintettel a komáromi Selye János Egyetem és a nyitrai magyar kar eredményeire, valamint az elmúlt években jelentősen leépült szakmunkásképzés helyzetére a dél-szlovákiai régiókban).

Lelkes Gábor

Mítoszok és előítéletek

A Fórum Kisebbségkutató Intézet konferenciája Csölösztón

A történelem és a nyelvészet határterületein járva szervezett tudományos konferenciát a Fórum Kisebbségkutató Intézet, hiszen a Somorja mellett 2004. december 7-én megrendezett tanácskozás központi témája a történelmi családneveknek a szlovák helyesírás szerinti átírása volt. Egy olyan probléma, amely már több mint 2 évtizede okoz gondot a szlovák és a magyar tudományosság képviselőinek.

A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma Kisebbségi Kultúrák Szekciójának támogatásával és a Gramma Nyelvi Iroda társszervezésében megrendezett tudományos tanácskozást Bíró Ágnes, a Kulturális Minisztérium államtitkára nyitotta meg, aki többek között a történészek és történelemtanárok felelősségéről beszélt, hiszen elsősorban ők azok, akiknek tenniük kell azért, hogy a köztudatot minél kevesebb a másik néppel szembeni előítélet terhelje. Az államtitkár szerint az előítéletek nemcsak a másik nemzet ellen irányulnak, hanem egyben öncsalásként, önámításként működve saját problémáinkat is eltakarják.

A megnyitó helyénvaló szavait tanulságos előadások követték. Az első előadók azokat a momentumokat igyekeztek felvillantani, amelyek a magyar és szlovák történelemtudat közötti közeledést terhelik, miközben nemcsak ezek számbavételére törekedtek, hanem megpróbálták felmutatni azokat az alternatívákat is, amelyek által ezek kiküszöbölhetők lehetnek. Tették mindezt annak tudatában, hogy a két nemzeti történetírás közötti szakadékokat ugyan be nem tudják temetni, hidakat azonban építhetnek.

Szarka László, az MTA Kisebbségkutató Intézetének az elnöke, a dualizmus korának legsúlyosabb örökségét, az asszimiláció jelenségét járta körbe kitűnő előadásában. A korszak nagy paradoxona ugyanis, hogy noha elődeink közös hazában éltek, a mai magyarnak és szlováknak egészen más jut eszébe erről a korszakról: a szlovák köztudat az erőszakos magyarosítás időszakaként, a magyar pedig a modernizáció és a fellendülés korszakaként látja. Előadásában Szarka László az érintett időszakokkal kapcsolatos szlovák és magyar sztereotípiákat szedte lajstromba, majd felhívta a figyelmet arra, hogy a történészek számára korai lenne bármiféle elhamarkodott következtetések levonása mindaddig, amíg a kétségkívül erős asszimiláció okainak alapos társadalom- és gazdaságtörténeti jellegű vizsgálata le nem zajlott. Márpedig ez a munka éppen csak, hogy elkezdődött. Addig is fontos azonban tudatosítani, hogy sem az asszimilációt, sem pedig a modernizációt nem lehet a kor ösz-

szefüggéseiből kiragadva vizsgálni. Az asszimiláció és a modernizáció közötti kapcsolat ugyanis több mint nyilvánvaló.

A szlovák–magyar történész-vegyesbizottság szlovákiai társelnöke, Peter Zeleňák a huszadik század vitára okot adó momentumait vette számba. Kifejtette, hogy számos kérdésben vannak eltérések a két nemzet történészei között, a gond az, hogy még azok a témák is át vannak politizálva, amelyekben már születetett volna pragmatikus megoldás.

Egészen más megközelítést alkalmazott Viliam Kratochvíl, a Comenius Egyetem Történelem Tanszékének metodikusa. Kratochvíl, akinek egész eddigi oktatói és tankönyvírói tevékenysége az előítéletektől és ellenségtől mentes történelemtanítás és történelemtankönyvek megteremtését szolgálta, a történelemtankönyv-írók felelősségét boncolgatta. A legnagyobb gondnak azt nevezte, hogy a tankönyveket író szakemberek, mintha nem tekintenék tudományos műnek a tankönyvet, így a monográfiákban és tudományos tanulmányokban alkalmazott tárgyyszerűséget és objektivitást nem is alkalmazzák benne. Az előadó a multiperspektívikus szemléletű tankönyvek fontosságát kiemelve hangsúlyozta, hogy az ilyen tankönyveknek nem arra kell törekedniük, hogy elmosassák, és láthatatlanná tegyék a történelmi eseményeket érintő véleménykülönbségeket, hanem arra, hogy megértsék a diákokkal a különböző vélemények okait, s megtanítsák őket mások vélemények tolerálására.

Milan Zemko, a SZTA elnökségének tagja a szlovák történetírás adósságait igyekezett számba venni. Véleménye szerint, ugyanis mindkét oldalon bizonyos fajta szemléletváltásra, s épp az előző előadó által hangsúlyozott több szempontú látásmódra van szükség. Szerinte ugyanis nem az a gond, hogy a szlovák történetírás pozitívan értékeli Trianont, hanem az, hogy nem igyekeznek megérteni, hogy a kisebbségbe került magyarok számára ugyanez az esemény – érthető okokból – negatív kicsengésű. Milan Zemko előadásának talán legfontosabb üzenete az volt, amikor arra hívta fel a figyelmet, hogy szlovák részről szükséges lenne a magyar kisebbség megkövetése a második világháborút követő őket ért sérelmek miatt.

Mint a tanácskozást követő tartalmas vita igazolta, a legnagyobb visszhangot a történelmi magyar családnevek szlovák helyesírás szerinti átírásáról szóló előadások váltották ki a hallgatóságból. A téma felvezetője, Szabó Mihály Gizella, a Gramma Nyelvi Iroda munkatársa, tárgyyszerű és higgadt előadásában a jelenlegi nyelvi szabályozás tarthatatlanságára hívta fel a figyelmet. Az európai gyakorlatra is kitérve konkrét példákon keresztül igazolta, hogy a magyar történelmi családnevek átírása – amely során *Bocskai*ből *Bočkaj*, *Batthyány*ből *Batáni*, *Czuczor*ből pedig *Cucor* lett – nemcsak a jó ízlést sérti, hanem egy teljesen következtelen és betarthatatlan szabályozáson alapul. Emellett a szlovák helyesírási gyakorlat még diszkriminatív is, hiszen míg a magyar személyiségek neveit átírják, addig a szlovák nemzeti mozgalom alakjainak (pl. *Viliam Paulíny Tóth*) nevét, a hagyományos írásmód szerint használják.

Chrenková Edita a már említett helyesírási gyakorlatból következő anomáliákra hívta fel a hallgatóság figyelmét. Ez a fajta írásmód ugyanis különböző családokat mos össze, hiszen a *Széchényi* és a *Szécsényi* családok neveit egyformán *Sečéni*-ként írják át. Az előadó szerint ez a gyakorlat nemcsak a nemzetközi bibliográfiai normáknak mond ellent, hanem a szlovák olvasót is infantilizálja, s fontos kultúrtörténeti információktól fosztja meg.

A konferencia utolsó előadója, Mészáros Klára, aki a pozsonyi Egyetemi Könyvtár munkatársa, emotív előadásban vázolta fel a történelmi családnevek írásának gyakorlatát a 18. századtól a napjainkig. Előadásából kiderült, hogy a történelmi családnevek átírását előíró szabálynak nincs előzménye a Kárpát-medence történetében. Az előadó az érintett családok és személyek jogaira is felhívta a figyelmet, hiszen a családnév megváltoztatása sérti az egyéni jogokat.

Az előadásokat élénk vita kísérte, mely kedvező, bár kicsit torz képet vetített élénk, hiszen úgy tűnt mindenki rosszalja ezt a gyakorlatot, s egyetért azzal az ötlettel, hogy változtatni kell rajta. Nem voltak azonban jelen azon intézmények képviselői (pl. a Matica slovenská), amelyek feltehetően másként gondolkodnak erről. Az azonban mindenesetre megnyugtató, hogy a jelenlévő szlovák történészek szintén károsnak tartják a jelenlegi gyakorlatot, sőt a Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézet igazgatója szintén ezen a véleményen van.

Ezt az egyetértést a konferenciát lezáró értékelésében a Kulturális Minisztérium képviselőjében jelenlévő Dohányos Róbert is fontosnak tartotta kiemelni, aki kifejezte azt a szándékot is, mely szerint a közeljövőben hivatalosan is fel kívánnak lépni a történelmi családnevek transzkripciójának efféle gyakorlatával szemben, amely – mint mondta – az uniós normákkal sem egyeztethető össze.

A résztvevők véleménye szerint a konferencia tökéletesen betöltötte feladatát. Nyugodt hangvétellű, szakmai vitát indított néhány olyan kérdésről, amelyek megoldásra várnak. Reméljük, a folytatás is ilyen eredményes lesz.

Simon Attila

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN (1989-2004)

**Összefoglaló jelentés
A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig**

I. kötet

Szerkesztette
Fazekas József
Hunčík Péter

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó
Somorja–Dunaszerdahely, 2004

Magyar ipartársulatok válogatott dokumentumai 1924–1938

Bevezetés a problémába

A magyar iparosok és kereskedők szakmai és érdekvédelmi szerveződése, a járási szintű ipartársulatok, már 1918 előtt léteztek. A hatalomváltás után Csehszlovákiában szervezeti és jogi integrációjuk késést mutatott, csak a 259. sz. 1924. évi ún. ipartörvény szabályozta működésüket, belső felépítésüket, definiálta tevékenységi körüket és jogosítványaikat. A régiókban fontos társadalmi, gazdasági és kulturális célokat vállaltak fel, krédójuk a kisipar védelme volt. Nemcsak a helyi piaci viszonyokat próbálták befolyásolni az iparendélyek kiadásával, hanem a tagságot anyagilag is segítették, vagy vállalkozásokat (nyersanyagraktárak, vásárcsarnokok, szövetkezeti hitelintézetek) alapítottak. Az általuk fenntartott inasiskolák és tanuló-műhelyek az iparostanoncok nemzedékeit nevelték ki.

Az alábbiakban olyan levéltári forrásokat teszek közzé, amelyek az ipartársulatok működésére, az általuk kezdeményezett akciókra, a kisipar és -kereskedelem védelmét felvállaló tiltakozásokra, ill. javaslattevésekre vonatkoznak. Márcsak helyszűke miatt sem vállalkozhattam egyéb területekre vonatkozó források (pl. a kisipar általános helyzete, kisebbségi magyar elképzelések szerveződéseik megszilárdítására, az ellenzéki magyar politikai pártok szervező tevékenysége) bemutatására.

Az ipartársulatok fedőszervezetének kérdése a két világháború között politikai csatározások kereszttüzebe került, 1938-ig nem is lett megnyugtatóan tisztázva. 1928-ban a szlovák érdekeket szolgáló Országos Szövetség (OSZ)¹ megkonstruálása az ipartársulatok érdekérvényesítéseit vetette vissza. A magyar nemzetiségű tagságra támaszkodó ipartársulatoknak külön harcot kellett vívniuk nyelvhasználati jogaik megtartásáért. Az önálló titkárság létrehozására és az OSZ új szervezeti felépítésére tett kísérleteik sikertelenek maradtak. A közgazdasági élet válságjelenségei, a szervezeti autonómiájukat korlátozó állami beavatkozás és nem utolsósorban az elégtelen működési tőke, valamint az intézményi problémák okozták elhúzódó válságukat.²

Jegyzetek

1. Hivatalos megnevezése *Krajinský zväz živnostenských spoločností a grémií pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Magyarul: Szlovenszkói és Podkarpatszká Ruszi ipartársulatok és Grémiumok Országos Szövetsége.

2. A magyar ügyviteli nyelvű ipartársulatok helyezetére lásd a szerzőtől: *Gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartársulatok. A csehszlovákiai magyarság gazdasági szervezetei 1918–1938.* Kézirat, megjelenés előtt.

Dokumentumok

1.

Dunaszerdahely, 1925. június 20. A Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat megalakításának feladatával megbízott előkészítő bizottság tárgyalásának jegyzőkönyve. Az ipartársulat alakuló közgyűlésére 1925. június 29-én került sor, amelyen az új alapszabályzatot fogadták el.

Jegyzőkönyv.

Felvéve Dunaszerdahelyen 1925 évi június hó 20-án a járási hivatalban az 1924 évi 259 számú törvény¹ értelmében megalakítando ipartársulat előmunkálatainak elkészítésére kinevezett bizottság tárgyalása alkalmával.

Jelen voltak:

Srenker Lajos², Kováts Antal, Kornfeld Ármin, Kordik István, Kázmér István, Wetzler Bernát dunaszerdahelyi és Keifel Sándor királyfiakarcsai lakos iparos és kereskedők, valamint a járási hivatal részéről Chochola Alajos és Kosnár János.

Elsősorban az előkészítő bizottság saját kebeléből elnökül megválasztja Srenker Lajost, ki a gyűlést megnyitván s a bizottság a következő javaslatot terjeszti a közgyűlés elé:

A társulat címe: Dunaszerdahelyi járási ipartársulat.

A társulat kötelező tagjai mindazok, kik ezideig iparigazolvánnyal bírnak, vagy az ipartársulat által iparigazolványt nyernek.

A tanoncidő tartama: legkevesebb 3 év.

Szegődtetési költség 20 K.

Szabadulási költség: 30 K. mely a társulat pénztárába fizetendő.

Felszabadulás csak akkor eszközölhető, ha az ipartársulat vezetős[é]ge által ki-nevezendő 3 tagu bizottság előtt a vizsgálatot megfelelően letette.

Az alapszabály 11 §. h pontja értelmében a ki segédet nem alkalmaz, csak 1 tanoncot tarthat, a ki pedig segédeket alkalmaz, csak annyi tanoncot tarthat, mint a mennyi segédmunkása van.

12 §. segédvizsga letétele 1 elnökön kívül 2 ülnökből álló bizottság előtt eszközölhető.

15 §. Az ipartársultba való belépési díj legalább 50 korona, mely azonban az ipartársulat választmánya a kérelmező anyagi viszonyaihoz mérten emelhető, mely azonban egyszersmindenkorra az 50 koroná[t] meg nem haladhatja.

A vezetőség által hozott összes határozatok fellebezhetők a közgyűléshez.

A választmány a vezetőségen kívül 24 rendes és 12 pottagbol áll.

Az előljárosági tagok száma az elnökön kívül 6 tagban javasolja a bizottság.

Ezek után a bizottság a további teendők iránti intézkedéseket tudomásul veszi s a közgyűlés elé terjesztendő összes munkálatok elkészítését magára nézve kötelezőnek elismeri.

K. m. f.

[2 olvashatatlan aláírás]

Štátny archív Bratislava, pobočka Šala (ŠA Bratislava, pobočka Šala) (Állami Levéltár [a továbbiakban ÁL] Pozsony, Vágsellyei Fióklevéltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Dunajskej Strede (Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat), doboz 1, iratszám: 6553/925.

Jegyzetek

1. A törvény 1924. október 10-i datálású. A társulatok átalakulását az 1924. november 28-i 260. sz. kormányrendelet írta elő.
2. Srenker Lajos (1870–?), dunaszerdahelyi községi bíró hosszú ideig az ipartársulat elnöke volt. Tagja volt a Magyar Nemzeti Párt vezetőségének.

2.

Vágsellye, 1926. november 30. Részletek Pollak Mór elnöki beszámolójából, amelyben a Vágsellyei Járási Ipartársulat megalakulásának körülményeit és kezdeti működését elemzi.

Az 1925. június hó 30-án megtartott közgyűlés elhatározta, hogy a Vágsellyén és Šala n/Váhom járás községeiben lakó összes iparosok és kereskedők megalakítják a Šala n/V. járási ipartársulatot, amint azt az 1924. évi ipartörvény előírja. Ugyanakkor letárgyalta és elfogadta a közgyűlés az ipartársulat alapszabályait, megválasztotta a vezetőséget, és ezen eredményeket a felsőbb iparhatóságok elé terjesztette jóváhagyás céljából.

A bratislavai župáni hivatal 1926. jún. 21. kelt 10.996 sz. leiratával jogerősen tudomásul vette a felterjesztett alapszabályokat, valamint azt is, hogy az ipartársulat elnökévé Pollak Mór¹ vágsellyei vas- és épületfakereskedő, alelnökké Czuczor Gábor vágsellyei szabómester, választmányi rendes tagokul: Bargár József, Gresparyk László, Hegedűs Károly, Hucskó István, Jager Izidor, Kollmann Gyula, Menczel Dezső, Németh Lajos, Renczés József, Smida József cipésmester, Stransky Bohuslav, Smida József szabómester, Száraz Gyula, idb. Weiss Ignác vágsellyei lakosok, és Ruhig Samu Veča n/V. lakos; választmányi póttagokul pedig Donath Mór, Kardos Viktor², Weiss Dezső, Bugár István, Farkas Károly, ifj. Prihoda Lajos vágsellyei, Fraňo József tornoki, Csernyánszky Antal magyarsoóki, Benkő Herman sopornyai, Habán Lajos zsigárdi, Czibula János farkasdi és Décsy Benő

negyedi lakosok lettek megválasztva. Ezek után az ipartársulat immár jogérvényesen működhetett.

Ezen választmány a mai napon először lép a közgyűlés elé, hogy eddigi sáfárkodásának lehetőleg teljes, de mindenesetre hű képét nyújtsa, hogy beszámoljon munkaköréről, tevékenységéről és gazdálkodásáról, amint ezt alapszabályaink 36. §-a előírja.

A föladat, amelyet megoldani kellett, csöppet sem volt könnyű! Az akkori időben minden iparosnak a szó legszorosabb értelmében a pusztá létért kellett küzdenie! Ezen küzdelem már magában is minden egyes ember teljes energiáját és megfeszített munkaképességét tartotta lekötve, közügyekre alig akadt idő, de nem is lehetett rossz néven venni, ha talán a kellő hajlam sem volt meg. És ilyenkor minden előzetes tapasztalat és gyakorlat nélkül, de ami még nagyobb baj: minden anyagi eszköz híján, kellett nekünk, úgyszólván máról-holnapra ezen intézmény alapját lefektetni és azt fölépíteni! Mindenkor akadnak és természetesen akkor is akadtak olyan emberek, akik soha és semmivel sincsenek megelégedve, és ezen – mondjuk túlbuzgó – elemek akciója a megejtett választások ellen egyáltalán nem járult hozzá a kezdet nehézségeinek leküzdéséhez!³

[Bekezdés]

Mindezeket egybevetve, ma már nyugodt lelkiismerettel és szerénytelenség nélkül állíthatjuk, hogy ipartársulatunk a testvértársulatok körében és a fölöttes hatóságoknál is kivívta pozícióját, nevét ismertté tette és nem utolsó sorban tesznek róla említést.

Szervezés és működés

A válságos gazdasági viszonyok között, amikor különösen ipari téren a kereset olyanira elégtelen, nem kis gondot okozott intézményünket a tagok túlságos megterhelése nélkül megszervezni. Elsősorban irodahelyiségre volt szükség. Tekintettel a helybeli igen magas házbérekre a vezetőség lemondott minden kényelemről. Sikertült aránylag olcsó lakbérért, ámbár kicsi, de mégis központi fekvésű irodahelyiséget és a választmányi gyűlések megtartására egy külön nagyobb helyiséget biztosítani. Nem mulaszthatjuk el ez alkalommal, hogy a helybeli iparoskör tisztelt vezetőségének hálás köszönetünket nyilvánítsuk azon szíves előzékenységetért, mellyel nagytermét több ízben bocsátotta díjtalanul az ipartársulat rendelkezésére.

Valamennyi ipartársulat elsőrangúan fontos kérdése a titkári állás betöltése. A titkárnak általános műveltséggel kell rendelkeznie, kellő iskolázottsággal, szakismerettel és gyakorlattal kell bírnia, de ami a legfontosabb, munkaszeretőnek, ambiciózusnak és megbízhatónak kell lennie! A vezetőség ezen tulajdonságok egyikéről sem mondhatott le, másrészt legalább a titkári állásnak a közgyűlés által való megszervezéséig nem állott módjában az ipartársulat anyagi helyzetét szem előtt tartva, hogy ezen szükséges kvalifikáló tulajdonságokat kellőképpen is díjazhassa. Ezért külön szerencsés megoldásnak tekinthető, hogy sikerült Jung Miklós ideiglenes titkár úr személyében oly munkaerőre szert tenni, amely a főntemlitett összes tulajdonságokat önmagában egyesíti. Ő a társulat anyagi helyzetére való tekintettel nemcsak, hogy saját díjazását oly mérsékeltre szabta, melyre egyetlen ily taglétszá-

mú ipartársulatnál sincsen példa, de az utolsó félévben a nagyon fölszaporodott munka ellenére lemondott [...]

Sok idővesztéséget és fáradságot okozott az ügymenet megszervezése. Mivel társulatunk a legkorábban működni kezdő új ipartársulatok egyike volt, oly időben, amikor a már fön[n]álló régi ipartársulatok még a régi ipartörvény szabványai szerint dolgoztak, nekünk úgyszólván teljesen önállóan és csupán a szűkebb vezetőség praktikus érzékére való támaszkodással kellett az ügyrendet megállapítani és a szükséges nyomtatványokat megszerkeszteni. Ezt a föladatot sikerült oly kedvezően megoldani, hogy ügykezelési rendszerünket 11 testvértársulat vette át, sőt az általunk megszerkesztett nyomtatványokat a becsúszott sajtóhibákkal egyetemben hiven lemásolta és hozza forgalomba.

Ezen előkészítő után mulhatatlanul szükséges teendő volt a tagok összeírása, a segédek és tanoncok számának és adatainak megállapítása. Itt újabb nehézségek merültek föl! Hamarosan kiderült, hogy a járási hivatal által rendelkezésre bocsájtható adatok részben hiányosak, részben hézagosak, az akkori állapotot nem teljesen föltüntető, tehát e tekintetben nem hasznavehetőek voltak. Célunk érdekében járásunk minden egyes községét föl kellett volna keresnünk, és ott házról házra járva a szükséges adatokat összeírni. Ez azonban nemcsak sok időbe, de igen nagy költségbe is került volna, holott pénzünk nem volt, de a tagokat sem akartuk túlságosan anyagilag megterhelni. A vezetőség tehát a járási főnök úr szívességének igénybevételével a községi jegyző urak révén fölszólított minden iparost jelentkezésre és a kívánt adatok bemondására. Ezen adatok alapján állítottuk össze a tagok névjegyzékét, valamint a segédek és tanoncok lajstromát. Természetesen az így készült névjegyzékek sem egészen teljesek, mert az iparosok egy része – mint azt ma már megállapítottuk – nem jelentkezett akkor községe jegyzőségénél. A választandó bizalmi férfiúknak, valamint az egyes szakosztályok vezetőinek föladata lesz elsősorban ezen állapotokat ellenőrizni és a mulasztásokat tudomásra hozni.

Sok panasz merült föl, hogy oly egyének, akik az illető ipart nem rendszeresen tanulták, sem nem segédeskedtek, szóval egyenest kontárok, engedély nélkül üznek iparokat és a legális iparosok megélhetését veszélyeztetik. A társulat vezetősége minden egyes tudomására jutott esetet följelentette az iparhatóságnak, és kérte az illető szigorú megbüntetését. Ezen visszaéléseket azonban eddig még nem bírta teljesen kiirtani. Ezen föladat szintén a létesítendő szakosztályok és bizalmi férfiak által vár megoldásra, mert csak ezeknek van módjukban meggyőződni arról, vajon saját községükben folynak-e még kontárkodások vagy sem. Az iparhatóságnál azon ígéretet kaptuk, hogy a beérkező jelentések a legkönyörtelenebb szigorral lesznek majd kezelve. Eddig ez csupán azért nem történt, mert volt sok olyan iparos is, ki szakmáját rendszeresen elsajátította, évek hosszú során át nyíltan is üzte, csak hogy felületességből vagy hanyagságból nem rendelkezett iparigazolvánnyal vagy pedig ennek beszerzéséhez szükséges okmányokkal. Az ipartársulat az ilyenekkel szemben a legnagyobb méltányossággal járt el. Minden egyes indokolt esetben javaslatba hozta a felsőbb hatóságnál a szükséges okmányok fölmutatása alóli fölmentvény megadását, hogy az illetők rendes iparigazolványt kaphassanak.

[Bekezdés]

Az új munkásbiztosító rendelet⁴ ellen általános a fölzúdulás, majdnem minden ipartársulat, de magánegyesületek is fölemelték tiltakozó szavukat ellene. Ipartár-

sulati elnökünknek módjában volt a parlamenti iparospárt⁵ egyik képviselőjénél is interveniálni, hogy ezen törvény módosítsák. A párt egyik képviselője röviddel ezután föl is szólalt a prágai országgyűlésen ily értelemben, minekutána elnökünk azon értesítést kapta, hogy ezen törvény rövidesen revízió alá kerül, és amint a hírlapokból tudjuk, az országgyűlés már tényleg első olvasásban elfogadott néhány enyhítést.

[Bekezdés]

A társulat működése

[Bekezdés]

A társulat vezetőségének kezdeményezéséből kifolyólag Zsigárd, Farkasd, Nagygyed, Sookszelőce és Mocsonok községekben egy-egy tanonciskola létesítése már is engedélyezve van, a Pereden és Tornoczon létesítendő tanonciskola ügye a župáni hivatal döntése alatt áll. Sikerült az elnöknek ezen tanonciskolák fönntartásához az illető községek előljáróságainak hozzájárulásán kívül az állam részéről, valamint az iparkamara részéről is jelentékeny anyagi támogatást kieszközölni, ezen kívül még 2 más hatóság helyezett anyagi támogatást kilátásba. Ezek szerint nemcsak ezen 7 új iskola működése van anyagilag biztosítva, de valószínűleg sikerülni fog tanoncmunka kiállítások és egyéb alkalmakkor díjkiosztások és jutalmazások révén a tanoncok tanulási vágyát serkenteni és fejleszteni.

Sikerült az elnöknek az illetékes fórumoknál kieszközölni, hogy az önálló iparosok részére továbbképző tanfolyamok létesíthetők legyenek. Erre nyomatékosan föl hívjuk az igen t. tagok figyelmét, mert a mai nehéz kereseti viszonyok között nem mindenki képes tanulmányozási céllal nagyobb városokba utazni, hogy a szakmájában történt haladásokról tudomást szerezzen. Ha legalább 15-en jelentkeznek ugyanegy szakmából, akkor egy szakelőadó lesz kiküldve többnapos kurzus megtartására. Ezen kurzus folyamán elmagyarázva és gyakorlatilag bemutatva lesznek az illető szakmában eddig bevált újítások és könnyítések. Ezen tanfolyamok teljesen ingyenesek lesznek, csupán a földolgozásra kerülő nyersanyagokat kell az érdekelteknek rendelkezésre bocsájtaniok. Az előadási nyelv az érdekeltek anyanyelve szerint lehet slovák vagy magyar. Véleményünk szerint ezen tanfolyamok különösen a ruházkodási szakiparokra, mint pld. szabók, cipészek, csizmadiákra, de a többi iparágakra is fontos jelentőséggel bírnak. Ugyanílyen tanfolyamok létesíthetők külön, segédek részére is, így elérhető az, hogy az ambiciózusabb segéd is megmaradhat vidéken, és nem kívánkozik városba, hogy ismereteit gyarapítsa.

Sikerült az elnöknek még egy másik kedvezményt is kieszközölnie, mely ugyancsak nagy jelentőséggel és fontossággal bír egyes társulati tagok részére. Nagyon sok iparosban meg van a kellő szaktudás és erős akarat, hogy szakmájában az átlagnál jelentékenyebb munkaeredményeket érhessen el, de anyagi viszonyai nem engedik, hogy az erre szükséges szerszámokat vagy gépeket a mai nehéz viszonyok között megvehesse, a nagyon súlyos takarékpénztári kamatokat, pedig nem viselheti. Az ilyenek részére bizonyos előfeltételek, és egy kisebb azonnali készpénzfizetés mellett a társulat vezetősége beszerezheti a szükséges szerszámokat vagy gépeket az eredeti gyári árak körülbelül 2/3 részéért, kedvezően beosztott részlettörlesztések mellett. A fizetendő kamat 4–5%, méltánylandó esetekben teljes kamat-

mentesség is elérhető. Fölvilágításokkal szívesen áll a vezetőség a tagok rendelkezésére.

A župáni hivatal engedélyével 2 szakosztályt létesített a vezetőség, mégpedig a kereskedők és vendéglősök szakosztályát.⁶ A cipészek és csizmadiák is kértek egy szakosztály létesítését. A vezetőség ezirányú előterjesztésére engedélyezte is azt a župáni hivatal, az érdekeltek azonban a meghívás dacára nem jelentek meg az alapszabályok letárgyalására, és így ezen szakosztály eddig nem volt megalakítható. Alapszabályaink értelmében minden szakma, melynek legalább 30 tagja egy szakosztály megszervezését kéri, azt megkaphatja. Így minden szakmának módjában van a saját ügyeivel külön foglalkozni, sérelmeinek orvoslását a vezetőség útján kérni, a tapasztalt visszaéléseket tudomásra hozni, ezen kívül joga van a döntőbírószágba saját kiküldöttet nevezni.

Társulatunk elnöke egybehívta járásunk területén működő segédeket is, hogy a segédek osztályát létesíthesse. Ezek meg is jelentek, az alapszabály-tervezet el lett fogadva, és a felsőbb hatóságnak jóváhagyás céljából fölterjesztette. Ezen jóváhagyás leérkezte után ezen szakosztály is megkezdheti működését.

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fiókleveltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Vágsellyei Járási Ipartársulat), doboz 11.

Jegyzetek

1. Pollak Mór 1926–1929 között volt az ipartársulat elnöke.
2. 1929-ben Kardos Győző lett az elnök. Az 1930-as évek közepén az Országos Keresztényszocialista Párt galántai körzetének a titkára volt.
3. Pollak Mórral szemben az ipartársulat tagságának egy része már a kezdetektől szembe helyezkedett.
4. A munkásbiztosítást szabályozó 221. sz. törvényt 1924. október 9-én fogadták el.
5. Valószínűleg a Csehszlovák Iparos-, Kereskedő- és Középosztálypárttól (Československá živnostnícko-obchodnícka strana středostavovská) lehet szó.
6. A 215. § szerint jöhettek létre.

3.

Kassa, 1926. december 13. A Kassai Ipartársulat körlevele a magyar tagságú ipartársulatokhoz, amellyel a szervezeti rendszer decentralizálását akarták elérni, és a hátrányos nemzetiségi megkülönböztetésre hívták fel a figyelmet.

A košicei különféle iparágakat magában foglaló ipartársulat elnökségétől.

Tárgy: Az e hó 19-én megtartandó kongresszus ügye.

Járási Ipartársulat Tekintetes Elnökségének

TURČ.-Sv.-MARTIN.

1388.–926. számú körlevelükre hivatkozással tisztelettel bejelentjük, hogy az Instruktor által e hó 19-ére egybehívott országos iparos nagygyűlésen a Košicei Ipartársulatot *Kluka Nándor* alelnök és *Lach Béla*² titkárral fogjuk képviseltetni.

Szives tudomására adjuk egyben, hogy egyidejűleg átírtuk a Slován Szálló igazgatóságához, hogy nevezettek részére egy két ágyas szobát biztosítani szivesek legyenek. Sziveskedjenek utána nézetni, hogy a megrendelt szoba 18-ára kiküldötteinek rendelkezésére álljon.

Tekintettel arra, hogy tagjaink általános kívánságára már a zsilinai nagygyűlésen is a zsupaszövetségek² felállítása mellett foglaltunk állást, kénytelenek vagyunk ezen gyűlésen is ezen javaslatunk mellett kitartani, mivel az a véleményünk, hogy az ipartársulatok fontos gazdasági törekvéseit csak olyan szerv segítségével leszünk képesek hathatósan elővinni, amely szerv közvetlen közelünkben van s ahova a zsupa körzetén lévő ipartársulatok kiküldöttei kevés költséggel bármikor megjelenhetnek és a felmerülő kérdéseket megtárgyalhassák.

Ezen zsupai szövetségek a saját kebelükből kiküldenének egy-egy tagot, mely bizottság képezné az Országos Ipartanácsot és közvetlen tanácsadója lenne a miniszteriumnak.

Hangsúlyozzuk és egyben a leghatározottabban leszögezzük, hogy bennünket ezen javaslat megtételénél semminemű más cél nem vezet, mint az, hogy a törvényadta keretek között olyan szerveket létesítsünk, amelyek a kitűzött célnak meg is fognak felelni. Tapasztalatból tudjuk ugyanis, hogy az ugynevezett Országos szervek a rendkívül nagy távolság miatt a multban sem feleltek meg a kitűzött célnak, míg ha zsupai szövetségek lesznek, azokban közvetlenebbül is intenzívebben lehet lesz az iparosság érdekében közreműködni.

Természetesen a jövőre tekintettel, a tekintetben sincsen kifogásunk, hogy a megalakítandó zsupa szövetségek egy magasabb rendű országos szervbe kapcsolódhassanak be és ezáltal a zsupai érdekeket igyekezzenek előbbre vinni. Jelenleg azonban az idő erre nem alkalmas, illetve a viszonyok erre még nem érettek.³

Javaslatunk alátámasztására szükségét látjuk az ipartörvény 218.§.-ának mind a négy pontjára hivatkozni, amely a legfélreérthetlenebb módon körvonalazza a kerületi szövetségek, esetleg egy magasabb szövetségbe való belépés módozatait, s amely §.4-ik pontja kifejezetten megadja a módot arra nézve, hogy milyen határozat alapján lehet akár a területi, akár pedig egy országos szövetségbe lépni. Vagyis sem nekünk, sem pedig az ipartársulatnak közgyűlési határozata nélkül semminemű országos szövetségbe belépnie nem szabad, tehát az e hó 19-én megtartandó országos gyűlésen megjelenő ipartársulati képviselőknek egy országos szövetség megalakításához törvényadta joguk nincsen, csupán elvi határozatot hozhatnak és azt az Ipartársulatok megtartandó közgyűléséig függőben tartani kötelesek.

Mielőtt ezen megkeresésünket bezárnónk, szükségét látjuk a zsilinai nagygyűlésen előfordult „magyarok, zsidók” kiszólásokat megemlíteni s arra kérni a megtartandó kongresszus tisztelt Vezetőit, hogy legyenek szivesek a kongresszuson megjelenő iparostársakat már a gyűlés elején figyelmeztetni, hogy ott semminemű nemeztiség, vallás képviselve nincsen, csupán és kizárólag az Ipartársulatok kiküldöttei vesznek azon részt, ha tehát valamelyiknek nincsen módjában az államnyelven előterjesztéseit megtenni, ne legyen kitéve különféle gúnyos megjegyzéseknek, hanem engedjék meg az ott megjelenő kiküldötteknek az általa ismert nyelven

előterjesztését megtenni, melyet amennyiben a kongresszus Vezetősége meg nem értene, az erre a célra kirendelt tolmács által nyomba fordíttassa le. Ugyanis a prágai parlamentben is négy nyelven (cseh, szlovák, magyar, német) folyik a tárgyalás és még sem kerül arra sor, hogy az esetleg más kisebbségi nyelven felszólaló képviselőt lemagyarazzák és lezsídózzák. Konszolidációt szerény véleményünk szerint csak úgy és akkor lehet elérni, ha valamennyien nyelv, vallás és nemzetiségre tekintet nélkül a kitűzött cél érdekében dolgozunk. Sajnálattal kell már most kijelentünk, hogy amennyiben a tisztelt Vezetőség nem lenne képes a más nemzetiségű küldötteket a zsilinai nagygyűlésen történt inzultusoktól megvédeni, nagy sajnálatunkra kénytelenek lennének a legközelebb egybehivandó hasonló célú gyűlésekről elmaradni és a fennálló kapcsolatot Önökkel megszakítani.

Javaslatunkat és magunkat úgy a társtestület, mint a kongresszus tagjai jóindulatában ajánlva, maradtunk

Košícén, a Košicei ipartársulat elnökségének 1926. december hó 13-án megtartott üléséből,

a košicei ipartársulat nevében, teljes tisztelettel:

Molnár s. k.
elnök

Lach s. k.
titkár

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fióklevéltár), Fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Vágsellyei Járási Ipartársulat), doboz 11, 623/27, iratszám: 1696/1926.

Jegyzetek

1. Lach Béla a *Közérdek* c. lap társszerkesztője volt.
2. A megyei szövetségek terve az ipartársulati autonómia megtartására törekedett. A szlovák vezetésű OSZ-szel szemben új, a magyar ipartársulatok érdekeit (is) felvállaló struktúra kialakítását akarták elérni.
3. A nyugati megyék ipartársulatainak szerveződése és a túrócszentmártoni székhelyű OSZ erőltetése ellen a kelet-szlovákiai szervezetek Kassán az Egyesült Iparosok Országos Szövetségét hozták létre.

4.

Komárom, 1927. november 14. A Komáromi Járási Általános Ipartársulat levele a magyar többségű ipartársulatokhoz az egységes szervezeti képviselő tárgyában, amely a magyar ügyviteli nyelvű ipartársulatok intézményi szervezetődésének első komolyabb terve.

A Vágsellyei járási Ipartársulat tekintetes Elnökségének

Mai napon vettük a jelenleg Turócszentmártonban székelő Ipartársulati Szövetség elnökének¹ levelét, melyben arról értesít, hogy november hó 27-én vasárnap tit-

kárával² hozzánk érkezik a társulatok és a Szövetség eddig még különböző viták közé került kérdésének bizalmas jellegű megtárgyalására³.

Kétségtelen, hogy a társulatok szervezeteinek egyöntetű kiépítése valamely közös és központi szerv nélkül megoldást nem nyerhet, viszont az sem vitatható, hogy – ha ily központi szervre szükség van, mintahogy feltétlenül szükség van – e központi szövetségi szerv létesítése kérdésénél csak egy megoldási lehetőség kínálkozik: egyetértéssel, egymás iránti bizalommal és megértéssel, egymás jogainak tiszteletben tartásával létrehozni oly platformot, amelyen komoly szervező munka megindulhat. Mi most azokhoz a Testvértársulatokhoz fordulunk, amelyek velünk együtt nemzetiségi szempontból magyar jellegűek, mert megbocsáthatatlan bűnnek tartanók, ha az összes magyar többségű társulatok külsőleges nézeteltérések okából egymástól elkülönülve foglalnának állást a Szövetség kérdésében is. Mi magunknak nem ideálja az Országos szervezetnek momentán kiépítése, mert mi elejétől kezdve a kamarai szövetségekben⁴ véltük megtalálni a szervezkedés kereteit, mégis számolván az adott helyzettel, nem térhetünk ki azelől, hogy az egyébként hivatalos helyről szorgalmazott országos szövetségi szervezet megalkotásánál az összes iparosság érdekében részt vegyünk. Aki hallgat, az beleegyezni, megelégedettnek látszik. És éppen úgy, mint a többi ipartársulatoknak, úgy a magyar ipartársulatoknak is különösen vannak oly sérelmeik, melyek gyors orvoslást kívánnak. Célt fenn is, hol sorsunkat intézik, csak úgy érhetünk el, ha egységesek leszünk először magunk között, de egységesek leszünk azokkal is, kikkel jó és balsorsunk századokon át minden társadalmi és gazdasági téren kifejtett munkák közössége kapcsolt és kapcsolt össze: a mi kérdésünknél: a slovenskói iparosokat és kereskedőket.

Hogy Turócszentmárton Komáromot keresi fel, ebben mi jó jelet látunk ennek a kapcsolatnak továbbfejlesztésére, s garanciát remélhetünk ateinketben, hogy a magyar ipartársulatok súlyt fognak a jövőben is jelenteni minden ügyben, amely Slovenskó ipari és kereskedelmi társadalmát gazdasági és társadalmi szempontból illetik. A bizalmas tanácskozáson tehát résztvenni minden, komoly pozitív munkára kész ipartársulatnak lelkiismeretbeli kötelessége. Ha mi, kik e megértés jegyében intencionált is az osztó igazság elve alapján kezdeményezett lépésnél magunkra maradunk, s nem áll velünk, s mögöttünk a magyar ipartársulatok egész szervezete, ha egyeseket, helyi, személyes motívumok elválasztanak tőlünk, a mi magunk erejét konzerváló törekvéseink balsikeréért azok lesznek felelősek, akik magunkra hagynak. Mint eddig is társulatunk nem egy esetben adta tanújelét és áldozatkészségét a közös érdekek megvédelmezésénél, bátran számíthat azért minden magyar Testvértársulatunk arra, hogy a most aktuális szövetségi kérdésben is jogainkat követelni és azokat biztosítani intézményesen elmulasztani nem fogjuk.

A jelenleg Turócszentmártonban székelő Szövetség elnökének és titkárnak komáromi látogatása, pedig akkor fog ránk nézve sorsdöntő lenni, ha valamennyi magyar ipartársulat elküldi megbízottját, mert e bizalmas tárgyalásokon fogjuk azokat a kívánságokat kifejteni, amelyek a szövetségben való együttműködésünk feltételeit képezik.

Nagyon kérjük ezért a T. Testvértársulat igen tisztelt Elnök Urát, hogy lehetőleg a választmánya adta felhatalmazással társulatunknál 1927. november 27-én megjelenjen szíveskedjék⁵, vagy küldjön ki e bizalmas értekezletre képviselőt, titkárt, akikkel a december hóra összehívni szándékolt szövetségi közgyűlésre vonatkozó

megállapodásainkat leszögezhetjük. Társulatunk ez alkalommal elégségesnek véli, hogy e körlevélben a Szövetség működése tekintetében a magyar iparosság és kereskedő társadalom érdekeinek előzetes leszögezését hangsúlyozza. A testvértársulatok bizalommal hívott küldötteinek komáromi találkozója alkalmával lesz módunk ahhoz, hogy ez érdekvédelem céljait szolgáló eszközöket egyenkint beható megvitatás tárgyává telessük. Végül leszögezzük, hogy a magyar ipar és kereskedelem érdekeit nem akarjuk az egyetemes slovenskói érdekek fölé helyezni, sem azokkal ellentétbe állítani, célunk csak az, hogy a magyar ipar és kereskedelem részére Slovenskó határai között egyenlő feltételek mellett azonos megélhetési lehetőségét biztosítani tudjunk. Értesítést kérünk.

Társulat testvéri üdvözléssel

Ivánfy Géza⁶
titkár

Boldoghy Gyula⁷
elnök

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fiókleveletár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Vágsellyei Járási Ipartársulat), doboz 11, iratszám: 1092/1927.

Jegyzetek

1. Az OSZ elnöke, Ján Hlavaj.
2. Az OSZ titkára, Miloš Rumann.
3. Az eredeti szövegben aláhúzva.
4. Minden bizonytalanságot a kereskedelmi és iparkamarákról van szó.
5. A szövegben pirossal aláhúzva a mondat első fele.
6. Ivánfy Géza, komáromi iparos, az Ipvitz-Ivánfy vállalkozás társtulajdonosa. A Komáromi Járási Ipartársulat titkára. 1920-ban az *Ipar és Kereskedelem* c. lap felelős szerkesztőjeként a magyar kisiparosság problémáival foglalkozott. 1930–1931-ben az „iparosok és kereskedők érdekeit védő általános közgazdasági lap” (*Kereskedők és Iparosok Lapja*) szerkesztője. A *Magyar Írásban* tette közzé gazdasági jellegű koncepcióit.
7. Boldoghy Gyula az 1920-as évek elején a Komáromi Járási Ipartársulat elnöke volt.

5.

Losonc, 1931. április 26. Vitovszky József indoklása az iparosok és kereskedők szervezeti szabályzatának átalakítására benyújtott javaslatához, amely konkrét szervezeti változtatásokat javasol az OSZ átalakítására, és az egyes nemzetiségi titkárságok létrehozására.

Az iparosok és kereskedők szervezeti szabályzata

Miután a kereskedők és iparosok politikailag egy pártba való szervezése a lehetetlenséggel határos, ennek következtében az ország, de különösen a saját sorsuk intézésében nem vehetnek részt és gazdasági helyzetük megjavítása érdekében

csak más politikai pártok révén tudnak a parlamentben interveniáltatni, de számszerinti súlyukkal ipari és kereskedelmi kérdéseket érintő javaslatok megszavazásánál alig tudnak érvényesülni.

Ezen fent felsorolt bajokon kívül van még komolyabb baj is. Talán legnagyobb hátránya az iparos és kereskedő társadalom rétegének az, hogy gazdasági szervei sem egyöntetűek, mivel az iparosokat és kereskedőket minden cél nélkül egymástól teljesen függetlenül szervezik, és az e téren fennálló rendszertelenséget még fokozza azon körülmény, hogy ezen szervezetek építését több helyen is eszközlik. Van ma például iparos szövetség Túróc-Szent-Mártonban, Kassán, továbbá egy szlovák iparos és kereskedő munkásszövetség Pozsonyban, valamint a kereskedő grémiumok¹ egész sorozata úgy, hogy kereskedők és iparosok ezen széttagozódottsága folytán egyöntetű javaslat kidolgozására, illetve elfogadtatására nem kerülhet sor. Ennek következménye az, hogy a fent említett szervek egyike vagy másika javaslatot vagy határozatot terjeszt a kormány elé az elutasításra talál, mely elutasítás azzal van indokolva, hogy a javaslatot „csak ez” vagy „csak az” a szervezet akarja. A javaslatot előterjesztő küldöttségnek pedig ezt feleli a miniszter: „Ismerjék be, hogy ez csak az ország iparosai és kereskedői egy részének óhaja. Így nem tehetek semmit, mert könnyen megtörténhetik, hogy esetleg egy másik közület tiltakozni fog ezen javaslat elfogadása és végrehajtása ellen.” (Egy javaslatommal ez meg is történt már.)

Az iparosok és kereskedők eszerint a miniszternél és a kormánynál – kiknek a mai rendszer mellett igen sok javaslatunk helyzetét nagyon megnehezítené –, nem találhatnak meghallgatásra.

Ebből tehát kitűnik, hogy az iparosok és kereskedők mai szervezetei nem alkalmasak arra, hogy parlamenten kívül az iparosok és kereskedők érdekeit hathatósan támogassák és igaz ügyét előre vigyék.

A fenti okok miatt alábbiakban foglalom össze az iparosok és kereskedők új alapokon nyugvó szervezetének felállítását célzó javaslatomat, és pedig olyan célzattal, olyan alapon, hogy az iparosok és kereskedők panaszai és sérelmei ezek egyetlen legmagasabb szervétől az ipartársulatok országos szövetségétől legyenek feltárva és így mint az összes iparosokat és kereskedőket magában foglaló szervet ne lehessen elutasítani és ezen új szervezet alapján ott állhassunk a miniszterek előtt, mint egy falanx.

Az iparosok és kereskedők ma meglévő összes közületeitől kérem a következő szervezeti szabályzat elfogadását és intézkedések megtételét, hogy az ipartörvény módosítása útján az alatt felsorolt szervek kiépítése megvalósuljon, amennyiben az ilyen alapokra fektetett szervezet vezetheti az iparos és kereskedő társadalmat oda, hogy sérelmeit és bajait a legilletékesebb szervek részéről történő megtárgyalás után az illetékes felső fórumhoz, ill. minisztériumokba eljuttathassa. Mikor a legegyszerűbb tagnak is a legcsekélyebb kiadásába kerülő, ezen szervezet lényegét ismertetem, kérem annak vázolt struktúráját elfogadni és a legszélesebb körben propagálni, hogy egyszer – mégpedig a legrövidebb idő alatt – a megvalósulás stádiumába jusson az iparosok és kereskedők álma, t. i. hogy egyöntetű panaszai eljuthassanak oda, ahol segíthetnek bajain.

Szervezeti szabályzat

1. A jelenlegi járási vegyes ipartársulatok továbbra is fenntartandók, ha valahol szakmai ipartársulat van, úgy az is a járási vegyes ipartársulatok ügykörébe utalandó.

2. Minden járási vegyes ipartársulat köteles a helyi szakcsoportok megalakítását keresztül vezetni, mely szakcsoportnak székhelye a járási vegyes ipartársulat székhelye.

3. Alakítandó az ország területére kiterjedő hatáskörrel a mellékelt ábrán² feltüntetett szakmák szerint egy-egy országos szakipari szövetség, melybe köteles minden szakcsoport tagjaival tagul belépni.

4. A jelenleg Túrócszentmártonban működő ipartársulatok országos szövetsége továbbra is fenntartandó, de bratislavai székhellyel, melynek törvény szerint köteles minden vegyes ipartársulat tagjául belépni.

5. Az országos ipari tanács tagjai, csak az ipartársulatok országos szövetsége és az országos szakipari szövetségnek delegáltjai lehetnek.

6. A fenti leírás és a mellékelt ábra szerinti szervek pénzügyi ellátása, illetve azok fen[n]tartása:

a/ Az ipartársulatok tagdíjait a szakcsoportok delegáltjaiból alakult bizottság becslés útján állapítja meg minden segédeszköz felhasználásával. A helyi viszonyok szerint változtatható a tagdíj minimuma és maximuma; a tagdíj ellenében a járási vegyes ipartársulat a helyi szakcsoport minden kiadását fedezi.

b/ A szakcsoportok alapszabályait a járási vegyes ipartársulat véleményezi és az országos szakipari hivatal hagyja jóvá (mint eddig).

7. Minden szakmából felállított országos szakipari szövetség évi tagdíjait akként állapítja meg, hogy adminis[z]trációs kiadásai valamint az ügykörébe utalt eljárások fedezetet nyerjenek. A tagdíj ellenében köteles a szövetség a hozzá beérkezett szakmai ügydarabokat megtárgyalni és a fölöttes fórumoknál elintézni. Köteles továbbá három nyelvű (szlovák, német és magyar) egyelőre havi, később hetenként megjelenő szaklapot teljesen díjtalanul tagjainak kiadni. Zárszámadásait és költségvetését az ipartársulatok országos szövetségének köteles bemutatni.

8. Az ipartársulatok országos szövetségének évi tagdíja 2 Kč-ban állapittatik meg, mely tagdíj ellenében köteles szükség szerint országos kongresszusokat rendezni és a hozzá beérkezett sérelmeket, panaszokat megtárgyalni és azoknak a minisztériumokban érvényt szerezni. Köteles továbbá egy hivatalos három nyelvű iparos és kereskedő közlönyt tagjainak ingyen szolgáltatni, melyben minden ipari és kereskedői helyi és országos vonatkozású érdekek és sérelmek nyilvánosan tárgyaltnak.

A fentnevezett szervek választási szabályzata:

1. / A járási vegyes ipartársulat választmányát a helyi szakcsoportok delegáltjaiból állítja össze, mely választás titkosan a járás székhelyén, vidéken a közjegyzőség székhelyén egy ugyanazon napon reggel 9 órától 13 óráig történik a/ elnököt, valamint az alelnököt a választmány saját kebeléből választja, b/ az ipartársulat az egész választás eredményét 48 órán belül köteles hirlapilag közölni, c/ választmányi tagok száma 30.

2. / Az országos szakipari szövetség választmányát a járási vegyes ipartársulatok delegáltjaiból állítja össze és azokat választottaknak jelenti ki; elnököt és alelnököt a választmány saját kebeléből választ meg. A választmányi tagok száma 30, akiknek költségei az országos szakipari szövetség pénztárát terhelik.

3. / Az ipartársulatok országos szövetsége nagyobb számú járási vegyes ipartársulatok részére a tagok számarányához mérten a választmányban 1-2 helyet biztosít, mely kijelölt helyekre a járási ipartársulat évi közgyűlése ejti meg a választást s azok automaticæ tagjai az ipartársulatok országos szövetsége választmányának; a/ a választmányi tagok száma 30. b/ a választmányi ülések alkalmával a tagok költségei az ipartársulatok országos szövetsége pénztárából fedeztetnek.

4. / A választmányi tagok három évre választatnak meg, azonban évente 1/3 sorsolás útján kerül választás alá.

5. / Az országos ipari tanács egyharmad részben az ipartársulatok orsz. szövetségének delegáltjaiból, kétharmad részben pedig az országos szakipari szövetség delegáltjaiból tevődik össze. a/ Az országos ipari tanács 60 tagból áll, b/ napi díját az országos hivatal pénztárából fedezik.

6. / Az összes ipari szervezetek delegáltjai ülések alkalmával szabad vasuti menetjegyet nyernek az államtól.

7. / Az ipari szervezetek nemzetiség és politika mentesek, melyek csak kizárólagos gazdasági szervei az iparos és kereskedő társadalomnak.

Magyarázat a szervezeti szabályzathoz és [a] túloldali rajzhoz.

I. A járási vegyes ipartársulat saját kebelében az általa véleményezett és az országos hivatal részéről jóváhagyott alapszabály alapján megalakítja a járási szakosztályokat a következő szakmákra:

1. bõripar, 2. élelmezési ipar, 3. építőipar, 4. faipar, 5. festőipar, 6. kereskedők, 7. szabó és ruházati ipar, 8. vasipar, 9. vendéglősipar, 10. vegyes ipar.

II. A járási vegyes ipartársulat minden szakcsoporti javaslatot és határozatot végrehajt és felterjeszt a felsőbb forumhoz, mely nem ellenkezik az általános országos kereskedelmi és iparos érdekekkel.

III. Szlovenszko területén minden szakma a mellékelt ábra szerint megalakítja a maga szakipari szövetségét, még pedig a következő szakmák részére:

1. bõripar, 2. építő, 3. faipar, 4. festőipar, 5. grafika, 6. húsipar, 7. kereskedő, 8. sütőipar, 9. szabó és ruházati ipar, 10. vasipar, 11. vendéglős, 12. vegyes ipar.

Több szakipari szövetség megalakítását nem ajánlom, mivel azok fen[n]tartása nagy anyagi megterhelést jelentene tagjai részére.

IV. A ma fenálló országos szövetségei az ipartársulatoknak valamint a gremiumok és más hasonló országos alakulatok törvényileg megszüntetendők,

meghagyandó egyedül a jelenleg Turoc-Szt. Mártonban székelő, alapszabályokkal bíró „Ipartársulatok országos szövetsége“ pozsonyi székhellyel, nemzetiség- és politikamentes alapon. Köteles azonban Turoc-Szt. Mártonban szlovák, Kassán magyar, Ungváron ruszin és más ott használt nyelvet beszélő titkár beállításával titkárságot ezeken a helyeken felállítani.

A fenti elgondolás azonban nem zárja ki azt, hogy ezek mellett mint szabad szervezetek az eddigi országos szövetségek és gremiumok ne működhessenek, ha azok tagjai annak szükségét látják. Ezen szabad szervezetek óhajai is figyelembe veendők a túloldali ábrán feltüntetett szervek határozatai mellett.

V. Az országos iparitanács fölötte áll az összes kereskedő-és ipariszervezeteknek és komoly tárgyalás alá veszi a hozzá beérkezett szakipari szövetségi vagy országos ipartársulat szövetségi javaslatokat és beadványokat. Határozathozatal után terjeszti fel ezeket a kormányhoz, és iparkodik azoknak a legmesszebbmenőleg érvényt szerezni. Köteles az eredményes vagy eredménytelen eljárásról kellő indokolással alantas szerveit értesíteni, és azokat tanáccsal ellátni a jövőben beadandó javaslatok sikerének biztosítása érdekében.

Ezen felsorolt és a túloldali ábrán I., II., III., IV. és V[.] számmal megjelölt szervek felállításától várhatja a kereskedő- és iparostársadalom ügyeinek sikeres és biztos elintézését. Ezen szervek révén adatik mód arra, hogy az egyéni elgondolás, - ha az a közre üdvös, - országsszerte megtárgyaltassék és a törvényhozásnál figyelembe vétessék.

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fióklevéltár), *Fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Vágsellyei Járási Ipartársulat), doboz 21, iratszám: 646/31.*

Jegyzetek

1. Grémium: irányító, tanácskozó testület.
2. Az ábrát helyszúke miatt nem közlöm.

6.

Losonc, 1931. június 6. A Losonci Járási Vegyes Ipartársulat támogatásáról biztosítja a Vitovszky-féle javaslatot és egységes érdekérvényesítésre hívja fel a többi ipartársulatot.

T. C.

Ipartársulatunk f. évi rendes közgyűlése elfogadta Vitovszky Józsefnek az iparosok és kereskedők szervezetére vonatkozó szabályzat-tervezetét és elhatározta, hogy ezen tervezet az összes ipartársulatoknak és intézményeknek azzal a megkezeséssel küldendő meg, hogy az indítványt magukévá téve annak törvénné válása érdekében széleskörű propagandát fejtsenek ki.

Kérjük azért, hogy [...] amennyiben azt helyesnek találják annak megvalósulása érdekében minden lehetőséget elkövetni sziveskedjenek.

Losonc, 1931. június hó 6-án.

Nagy Sándor¹ s. k.
elnök.

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fiókklevéltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Vágsellyei Járási Ipartársulat), doboz 21, 646/31, iratszám: 668/1931.

Jegyzetek

1. Nagy Sándor a Losonci Kisiparosok Áruszövetkezetének az igazgatója, a losonci ipartársulat elnöke. A kisgazdapárt politikusa a nógrádi és a gömöri régióban. Az 1920-as évek végén a Magyar Nemzeti Párt vezetőségének tagja.

7.

Dunaszerdahely, 1931. június 21. Részletek a Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat jelentéséből, amely az 1930-as év gazdasági és szociális nehézségeit taglalja.

Tisztelt Közgyűlés!

Az előző évek közgyűlésén ismételten reá mutattunk az évek óta folytonosan rosszabbodó gazdasági viszonyokra s az általános pangás az 1930. évben érte el talán a tetőfokát, mely válság mind ez ideig nem enyhült, a jobb jövő reményére semmi alapot nem ad.

Ipartársulatunk beléletének ismertetése előtt kötelességünk ezt a rendkívüli súlyos helyzetet megemlíteni, nehogy az illetékes tényezők abban a hiszemben legyenek, hogy ipartársulatunk területén a gazdasági válság csak átfutó, könnyű természetű jelenség.

Az 1930-ik év[i] gabona silány termése, a gabonának alacsony ára, majd az átlatok árának nagymérvű csökkenése a gazdát képtelenné tette arra, hogy szükségleteit kielégítse. Vásárló ereje rohamosan csökkent, ami természetesen a kereskedelmi és ipari életre nagy károkat okozó kihatással volt és van, továbbá az egész vonalon fokozta a munkanélküliséget s a megélhetés színvonalát a minimum aluli mértékre szorította le. Ezekhez a bajokhoz járult az adók és a szociális terhek fokozása, a vasút és a posta díjszabás emelése. Ipartársulatunk területén több üzem kénytelen volt tevékenységét beszüntetni s az ipari műhelyek tömege[i] a hét több

napján zárva vannak, a kereskedő, pedig boltjában naphosszat hiába várja a vevőt s mindannyian fizetési nehézségekkel küzdenek.

Föltétlenül szükséges tehát első sorban a közterhek csökkentése, a forgalmiadó teles eltörlése, mivel különösen a forgalmiadó annyira nyomasztó terhe a kisiparosnak és a kiskereskedőnek, hogy a mai szűkös viszonyok mellett az adó is tönkretetheti őt. Ezt a körülményt ipartársulatunk ép[p] úgy a többi ipartársulatok és kereskedelmi testületek fölismerve, ismételten elő terjesztést tettünk ezeknek a bajoknak az orvoslására. Sajnos az országos mozgalom sikerre nem vezetett, a forgalmiadó átalányozását keresztül nem vezették és szó sem lehetett a forgalmiadó eltörléséről.

Az országos iparos tanács választmánya a folyó év március havában tartott ülésében behatóan foglalkozott a kisiparos és kiskereskedő adózó képességével s követelés tárgyává tette az aránytalanul magas adóhátralékok leírását, a kisiparosnak és kiskereskedőnek a forgalmiadó alól leendő mentesítését s a létminimumnak 7.000 koronáról 10.000 koronára történendő fölemelését.

Az általános keresetiadó kivetése körüli sérelmek továbbra is fentállanak. Az adózó teljesen ki van szolgáltatva a kincstári előadó egyoldalúságának s az adókiivető bizottság nem az aminek mondván van, hanem megállapító bizottsága a kincstári előadó álláspontjának. A mai rendszer mellett az adókiivető bizottság mint ilyen, tulajdonképpen nem létezik. A bizottság nem kap időt arra, hogy az adózó tételével foglalkozhasson, holott nagyon fontos körülmény az, hogy az adózóra vonatkozó javaslat, valamint az adózó észrevétele a bizottsággal részletesen megismertessék. Követelnünk kell, hogy a kincstári előadó az adózóval egyenrangú fél legyen s a kivetési alapok és adatok az adózó teljes tudomására hozandók. Szükséges továbbá, hogy az adókiivető bizottság adóhivatali kerületenkint alakíttassék meg. Ezzel elérhető volna, hogy az adókiivető bizottság a járás területén lakó egyénekből állana, mert az ilyen bizottság alaposabb ismerője lenne a helyi viszonyoknak.

Súlyos bajokat idéz elő a szociális terhek magassága. A mai rossz kereseti lehetőségek mellett nincs olyan ipartársulati tag, kinek ezzel a teherrel, mint rendkívüli súlyos tétellel számolni nem kellene és számtalan esetben ép[p] a szociális terhek súlyossága az oka annak, hogy a munkaadó alkalmazottainak a számát apasztani kénytelen, vagy azért nem tart alkalmazottat. Tiltakoznunk kell tehát a betegbiztosító intézet javára ismételten történt fölemelt járulékok kivetése ellen.

Megnehezítette a munkaadók helyzetét a bratislavai ker. betegbiztosító intézet és az országos betegbiztosító intézet által 1930 év folyamán keresztül vezetett revíziós eljárás, mely nem minden esetben a törvényes előírások és emberies gondolkodás mellett végeztetett. Eredménye az a 350.000 korona, mely összeget a járásbeli munkaadóknak a legpénztelenebb időszakban kifizetni kellett. Az ellenőrzési eljárásnak kiméletlenül történt keresztülvezetését a múlt év november havában tartott rendkívüli közgyűlés határozatához képest a minisztériumnál panasz tárgyává tettük.

Az 1930. évben tartott rendes közgyűlésben megalkotott segélyalap szabályzatot az első fokú iparhatóság útján az országos hivatalhoz megerősítés végett beterjesztettük. Szabályzat még vissza nem érkezett, ennek dacára azomban a költségvetésben előirányzott 2000 koronát a segélyalap gyarapítására alapként el helyeztük.

Az ipartársulatok instruktora figyelmébe ajánlotta az ipartársulatnak a tagok aggrátori biztosítását. Munkaadók nélkülöznek a szociális intézményekből származó elő-

nyöket, csak a szociális terheket ismerik, mindamellettt hangsúlyozottan kijelentünk kell ennek a kérdésnek rendkívüli nagy fontosságát. A kereskedő és iparosok összesége az aggkori biztosítást anyagi erő hiányában saját maga megvalósítani képtelen. Az államnak [segítő kezett] kell adni ennek az ügynek mielőbbi és közmegelelégedésre történendő megoldására.

[Bekezdés]

Az ipariskolai tanításnak sikeresbbé tétele végett 6 tanítót a múlt év nyarán ipariskolai szaktanfolyamra küldöttünk s az ezzel járó költségek részbeni fedezésére 2400 koronát fordítottunk. A bratislavai keresk.[edelmi] és iparkamara anyagi támogatása mellett 1930. április 1-től kezdődő 3 hónapos kereskedelmi tanfolyamot rendeztünk. Tanfolyam anyagát képezte a könyvvitel, kereskedelmi számtan, kereskedelmi levelezés, kereskedelemi ismeretek és a gyorsírás. A tantárgyak heti 9 órát adattak elő, összórák száma 162 volt. Az előadói tisztet Arányi Gyula keresk.[edelmi] akadémiai nyugdíja[s] tanár látta el, kinek fáradozásáért s az iparkamara áldozat készségéért ezennel köszönetet mondunk.

Tervbe vettük a szabóiparban tanfolyam megtartását. Jelentkezők hiányában a tanfolyam felállítható nem volt, bár az állami iparfejlesztő intézet tanerőről gondoskodott volna.

Kézműiparban és a koncess[z]iós¹ iparban 7 szakosztálynak a megalakítását folyamatba vettük. Egy szakosztálynak a megalakítására a jóváhagyás megérkezett, míg a többiekre az eljárás folyamatban van. Ezzel kapcsolatban fölhevjuk ipartársulatunk kereskedő tagjait, hogy az ipartörvény 215. §-ában biztosított joggal élve, ipartársulat kebelében egyes kereskedői ágak szerint alakítandó szakosztályok fölállítást kérelmezzék.

A jogosulatlan iparúzők száma, dacára a folytonosan tartó kihágási eljárásnak, nem apadt. A múlt év folyamán tudomásunk szerint 146 esetben szabott ki a járási hivatal pénzbüntetést. A pénzbüntetésen kívül, melynek legmagasabb összege 200 korona volt súlyosabb természetű megtorlást elérni nem lehetett, mivel az ipartörvény alapján a műhely bezárása, munka eszközök elkobzása csak akkor fogantatosítható, ha a maximális pénzbüntetés és elzárás már kiszabva lett. Erre a lehetetlen állapotra már ismételten reá mutattunk s egyedül a módosítandó ipartörvényben fölveendő súlyosabb természetű büntetés alkalmazása, a műhely bezárásának s elkobzásnak első büntetésül leendő alkalmazása, valamint a munkáltatók megbüntetése hozhat alaposabb javulást. Egyébként a nagy munkanélküliség is egyik fő oka a jogosulatlan iparúzésnek.

Az ipartársulatok instruktorával és a bratislavai kereskedelmi és iparkamarával szoros érintkezésben voltunk s több esetben nem csak ipartársulatunkra, de az összeségre vonatkozólag is adtunk véleményt.

Igyekezttünk szoros összhangban működni a helyi első fokú iparhatósággal, mely hatóság az ipartársulattal szemben mindenkor megértést tanúsított.

[Bekezdés]

Srenker Mihály
ipart. elnöke

Bohus Géza²
ipart. titkára

aláírás nélkül
vál. tagja

aláírás nélkül
vál. tagja

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fióklevéltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Dunajskej Strede (Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat), doboz 1.

Jegyzetek

1. Koncessziós: engedélyhez kötött.
2. Bohus Géza (1880 – ?) a két világháború között a dunaszerdahelyi ipartársulat titkára volt.

8.

Túrócszentmárton, 1931. december 6. A magyar titkárság felállításának javaslata az Ipartársulatok és Grémiumok Országos Szövetségének választmányi ülésén (jegyzőkönyvrészlet).

Ez a kérdés már több ízben a választmányi ülés tárgyalási tapétájára került. Azonban mindeddig véglegesen nem lehetett megoldva, főleg a szövetség pénzügyi nehézségei miatt, melyekkel fennállása óta küzd. A kérdés Ivány Géza, a komáromi járási ipartársulat titkárának, valamint Vitovszky József, választmányi tag kezdeményezése alapján ismét tárgyalva lett, akik a régen megígért magyar titkárság felállításának lehetőségéről jelentést tettek. A Szövetség jelen helyzetéről, amely a legkevésbé sem változott meg a magyar titkárság kedvezményes megoldására, a szövetségi titkár¹ adta elő, rámutatván a szövetség pénzügyi nehézségeire a Szövetség bizonytalan jövőjére, a szakipartársulatok, a szövetségben lévő kötelező tagság és hasonló kérdések törvényes szabályozására. A tárgyalásban több választmányi tag vett részt, még pedig: Fábry², Pawera³, Vitovszky, Spányi⁴ és mások. Az eszmecsere után Fábry-Pawera javaslata el lett fogadva, még pedig oly értelemben, hogy a magyar szolgálat (üggyvitel, a magyar ipartársulatokkal való érintkezés és szervezés) a Szövetségben legyen kiépítve akkor, amidőn a Szövetség részéről kedvezőbb viszonyok lesznek, főleg a pénzügyi viszonyok, s a szakipartársulatokról s a szövetségben lévő kötelező tagságról szóló törvény ki lesz adva, mert nem lehet tudni, hogy az új reformok mit hoznak a szövetség számára. Vitovszky J. megmaradt saját javaslata mellett, miszerint a magyar titkárság a Szövetségnél azonnal állíttassék fel. Miután szavazásra került sor. Az eredmény: 7 szavazatot kapott Fábry-Pawera javaslata, amíg Vitovszky javaslata egyet. A többi választmányi tag nem szavazott.

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fióklevéltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Vágsellyei Járási Ipartársulat), doboz 11, iratszám: 291/32, 14. p.

Jegyzetek

1. Rumann, Miloš.
2. Fábry, Vladimír az Országos Szövetség választmányának alelnöke.
3. Pawera, Karol a választmányi rendes tagja.
4. Spányi Artúr a választmányi rendes tagja.

9.

Vágsellye, 1933. június 12. A Vágsellyei Járási Ipartársulat titkárának beszámolója a gazdasági válság hatásairól a kisiparosság helyzetére.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Egyesületi életünkben ismét határköhöz értünk. Ma egy éve azt gondoltuk, hogy ebben a világegésben, ha nem is gyökeres átváltozás, de legalább olyan előjelek fognak bennünket meggyőzni a gazdasági életben esetleg bekövetkezendő javulásról, amelyek csüggeteg lelkünknek reményt és bizalmat kölcsönözhetnek volna a jövővel szemben.

Sajnos mit látunk? Az állapotok katasztrofálisan rosszabbodtak. Fiatal köztársaságunkat is elérte a világgazdasági csőd hulláma, mely maga után vont a államférfiaink és közéleti vezető egyéniségeink tanácstalanságát.

Tekintetes közgyűlés! Kritikánk gyakorlásában nem szorítkozhatunk territorialitásra; egy állam, egy nemzet gazdasági élete a logika vas következetességével kapcsolódik az egész világ gazdasági szervezettségébe, olyan ez a gazdasági struktúra, mint egy kártyavár, amelyben ha egy lap megmozdul és kiesik: összedől az egész. Nemzetek politikai, gazdasági és szociális életének csak egy alapja lehet: az etika, az erkölcs.

Világgazdasági konferenciákat tartanak, keresik a mai világörület megszüntetésére az orvosságot, konferenciáznak, előadásokat tartanak, könyveket írnak, - azonban mindezen restauráló mozgalom valahogy úgy fest, mintha egy haldokló beteg ágyánál körülállók érzik előre az elháríthatatlan katasztrófát s mégis köntörfalaznak, vigasztalják a beteget azzal, hogy életben marad. A gazdasági élet vérkeringése 1918.[-ban] meg lett fertőzve a politika, az önzés a politikai pártérdekeknek minden közjó fölé helyezésének miazmáival.¹ Mai napig nem tudták elválasztani a politikát a gazdasági élettől.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Merő badarság azonban a politikát, mely nem egyéb mint az állam vezetésének művészete, elválasztani akarni a gazdasági élettől, mely gazdasági élet a maga nemében nem egyéb, mint létszükségleteink gazdaságos előteremtésének és mindennapi hiányérzeteink gazdaságos kielégítésének t a n a.

Ebben merül ki az ember létezésének legnagyobb problémája, miképpen szerezní meg a munkapiacon azt a mindenható darab fémet, mely kezekben hatalommá változva a fogyasztási piacon hozzájuttat ahhoz, hogy mindennapi betevőfalatod megszerezhesd és egyáltalán magasabb rendű s intenzitású szükségleteid is kielégíthesd.

A kereskedemi és ipari életnek létalapja a bizalom, melyre épül a hitel s amely lehetővé teszi, hogy a legkisebb vállalkozó is a bankokból, mint a pénz gyűjtőmencéjéből megszerezhesse a tőkét, amelyet vállalkozásaiba investálhat munkájának eredményéért: a nyereségért. Ez a bizalom azonban ma nem létezik, pénzt az az tőkét [...] szerezni nem tudsz, termelni ennél fogva képes nem vagy s ha lennél is, produktumaidat a fogyasztási piacon elhelyezni képtelen vagy, mert a gazdasági élet alapvető igazságain s vezéreszméin egyesek brutális erőszakot követtek el.

Ezek az egyesek tulajdonképpen kisajátították a közhatalom illetőleg az állami szuverénitás fogalmát és galádul szemethunyva megtagadják az állam társadalmi létközösség ama fogalmát, célját, hogy az állam minden ember minél nagyobb boldogságának letéteményese. 1918 után a történelem mai korszakalkotó idejében nem akadt – mélyen tisztelt közgyűlés – olyan komoly államférfi, aki józan belátása, gyors cselekedni tudása a segítő eszközöknek sugallatos kifürkészésével megtalálná a kiutat ebből a zürzavarból, amelybe napról-napra csak jobban és jobban fonja be magát az emberiség.

A gazdasági termékeknek piacon való elhelyezése azaz [a] kereskedelem, a termelő tevékenység, amely azt lehetővé teszi, a pénzpiac, amely élővé teszi a gazdasági élet alapvető fogalmait s különösen ezzel kapcsolatban a hitelélet s a fogyasztási piac azaz a gazdasági élet vékeringésének utolsó fázisa, hol testet ölt a pénz, a hatalom a jövedelem elosztás processusában, úgy egy nemzet határain belül, mint világviszonylatban külkereskedelmi mérleggel, valutával, devizával együtt csődöt mondott fogalmak valami olyasminek tűnnek fel, mint amely rendszereknek, bevált módszereknek mint a modern jogállamok vívmányainak hasznát venni nem lehet.-

E világorületben jólmenő iparosok és kereskedők – a társadalom azon rétegének zöme, amely a humanizmus, az emberi eszmék újjászületése óta csak előre tudta vinni a civilizáció zászlaját, mert örökös ütközőpontja volt a társadalom feudális, arisztokrata, minden újítástól borzongó rétege és az emberiség nincstelenjeinek, a mobnak azaz a máról holnapra élő sötét massa között, amely tulajdonképpen védte a polgári eszméket s minden túlkapások villámhárítójaként szerepelt s akiknek köszönhette a XX. század majdnem minden anyagi és szellemi értékét, - ma lerongyolva, éhesen, réveteg tekintettel, letargikusan kóborol az elhagyott pusztán. Pedig csak pár évtizeddel ezelőtt is ez az iparostársadalom az európai rendi államokban közvetlen a nemesi rendek után következve, jómódban élénk politikai szerepet játszva egész 1914-ig örült az életnek, minek dokumentálásául elég utaltom a háború előtti kövér esztendőkre. Igaz, hogy akkor a törvény védelmébe vette a kisiparost s kis vállalkozót, nem volt Baťa², nem voltak gyárvárosok, kartellek³ és trösztök⁴ /:trusztok:/, mert mi van máma azon egyszerű gazdasági törvényszerűségnél fogva, hogy minél nagyobb mennyiségben termelsz és adsz el, annál minimálisabbak termelési költségeid és annál nagyobb nyereséged is; a tőke mai fantasztikus halmozása mellett pedig még a kartell és truszt réme mered rád te szegény kisiparos, ki tudod, hogy a szabad verseny szelleme az árak kiegyensúlyozását s a kis vállalkozónak a piaci életbe való [való] bekapcsolódását vonja maga után. A kartell és truszt azonban tudjuk, hogy nem egyéb, mint a nagyvállalkozó tőkének összeesküvése a kisiparosság megfojtására, mert a nagytőke a szabad versenyt kizárja az által, hogy az árakat mindentől függetlenül, önkényesen állapítja meg és rákényszeríti a vevőközönséget, hogy vegyen, - mert szükségleti cikkeit csak fedeznie kell, - azonban a nagyvállalkozók által önkényesen diktált piaci árak is messze alul maradnak azon árak felett, amelyekért a kisiparos termelni és értékesíteni képes ma. Az államoknak kellene ezen türhetetlen állapotokat megszüntetni és valamilyen bátor császármets[z]éssel menteni azt, mit még lehet!

Merő utópia azonban segítséget várni ama suverén fogalomtól, amelyet az 1789. [es] és 1848-as forradalmi idők, mint az emberi jogok letéteményesét kezd-

ték tisztelni. Mert a nagyvállalkozók kérelhetetlenül diktálják ma a nemzetek és kisebb érdekcsoportok sorsát és hiányzik belőlük a legkisebb megértés szelleme is. Az 1932-33-as esztendőket sötét felhőket vontak az európai államok 1918-tól kitisztulni csak nem akaró borus egére.-

Franciaország összeszedte a világ összes aranyát, elzárkózott, bizalma más nemzetekkel szemben nincs, Németország történelmi krízisét éli, Oroszországban az 5 éves terv csődöt mondott, Anglia tisztán középkori gazdasági elvekre helyezkedve vámháborút hirdet a világnak, az Egyesült államok, e bőségtől folyó Kánán kétségbeesésében inflációhoz nyult, középkori fogással dollárpapír pénzegységét önkényesen egyenlő színvonalra emelte az arany paritásával és Rooseveltt, kiáltványa szerint ezt tanácsolja az európai államoknak is, - ezenkívül ma a jog utánna kullog a hatalomnak, nemzetiségi, faji s vallási gyűlölet lett úrrá az emberi lelkeken, ott vannak – csak példaképpen mutatok rá – a Németországi tömeges zsidó, valamint a Mexikó-i, Spanyolország-i keresztényüldözősekre. Az államkasszák üresek a nemzetek állig felfegyverkezve lesik a pillanatot, amikor egymásra ronthatnak és ugyancsak mindazok a közszervezeti és közjogi intézmények, amelyek a védtelen egyént soraikba fogadták, hogy önvédelmi tevékenységükben existenciális jogi s kulturális létérdekeiket megvédelmezzék, szintén lelohadt karokkal tanácstalanul, réve- tegen tekintenek a jövő fátyolos kódéba, ahonnan azonban kifürkészni semmit sem lehet.

Jeles nemzetgazdászok és szociológusok szerint az árszívonal 1941-ig még ezen kiszámíthatatlan és teljesen rendszertelen ugrásoknak lesz kitéve és a gazdasági életben beláthatatlan időn belül változás nem várható, csak az elkerülhetetlen világkatasztrófa időbelileg még nem kétes problémája foglaloztathat bennünket.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Köszönöm szives türelmüket, hogy megengedték részemre nagy vonásokban ecsetelni azt az általános helyzetet, melyet hiába színeznék ki bárhogyan, megváltoztatni nem lehet, kötelességemnek tartottam, hogy egyesületi életünkben tájékoztassam Önöket az elmúlt esztendő eme eseményeiről, hogy a mult követendő például szolgáljon Önöknek a jövőre nézve. Az ipartársulat, mint közjogi intézmény nem az Önök szeszélyéből és jóakaratóból meríti erejét, hanem állami kategorikus parancson nyugszik annak létezése és ténykedése. Az alkotmány és a jogrend kötelezővé tette államunkban is, hogy minden iparos és kereskedő tagja legyen e társulatnak, csak azért, hogy a XX. század társadalmi rendjében, amikor csak szervezet[t], egyenlő életérdekeket és tendenciákat magába incarnáló ilyen komplexumok képesek védeni a közös fellépés hatalmi súlyánál fogva önmagukat más érdekszférákkal szemben s ugyancsak az állam túlkapásai- val is, akkor, amikor ma a XX. században a létért való küzdelem s gazdasági tevékenység tényleg visszaidézi az emberiség öskorát – hogy az egyed rá van szorulva a másokra – akkor amikor nem zárt, – házi – avagy territorialisan lokalizált gazdasági és politikai erők csapnak össze egymással, hanem hatalmas tömegeket magukba foglaló szervezetek, politikai pártok, mely pártok tevékenysége már nem szolgálja azt az ideális célt, hogy az állam vezetésében s általában a közéletben mint ellenőrző komponens kiegyensúlyozási tendenciájával a közjó s ennek kapcsán az egyen életszínvonalának emelését tartsa szem előtt, - hanem ez ma nemtelen harc, mely minden lelkesültségtől ment, színtelen, minden etikai, szép és erkölcsi érté-

ket lábbal tipró barbár világmozgalomba kapcsolódik bele — ugyanakkor nekünk politikamentes egyesületnek szinte lehetetlen helyzetünk van.-

Azonban necsüggedjünk! Bizzunk abban, hogy az emberi nem nem fogja megcsufolni önmagát és rövidesen elérkezik az az idő, hogy a ma egymással farkasszem néző nemzetek lábhoz rakva puskáikat baráti jobbot nyújtanak egymásnak. A tömegek nem éhezhetnek végletekig és itt kénytelen vagyok idézni Spann⁵ világhírű nemzetgazdász szavait, hogy a kapitalizmus azaz a mindent megfojtó kérlelhetetlen nagyköke [nagytóke] koporsójában fekszik már s nekünk csak arra kell vigyáznunk, hogy ez a koporsó agyon ne nyomjon bennünket is védtelenül ártatlanokat. Egy új átalakuló történelmi időszak napjait éljük s egyedüli, mit tenni kötelességünk, hogy józanul, megfontolva tegyük azt, mit teszünk, hogy ne veszítsük el fejünket.

Ismét szóvá kell tennem, hogy még mindig sokan vannak, akik nem tudtak bekapcsolódni egyesületi életünkbe s annyira önzők és szűkkeblűek, hogy minden segítséget és [á]ldozatot megtagadnak tőlünk, pedigha meggondolják, hogy mennyire egyedül, elszigetelten állnak s mennyi anyagi kár éri eme távolmaradásból őket, ha számadást csinálnak, önmagukba arra az egyenletre kell jutniok, hogy igen is körünkbe kell sietniök, míg nem késő. Gyűléseink nem szórakozási alkalmak, hanem arra valók, hogy azon az egyik tag ismereteit kiegészítse és pótolja a másiknak tapasztalataival és ismereteivel, hogy így közös megállapodás és elhatározás alapján mindenkor tudjuk, hogy hányadán állunk és hogy mit kell tennünk. Azokat a szakképzett tanácsokat és útmutatásokat, amelyeket ipartársulatunk készségesen és önzetlenül nyújt nekik sehol meg nem kapják, hisz egyesületünk nem nyeresztkedési vállalkozás, hanem magasabb rendű élet és erkölcsi érdekeket védő szervezet.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Most pedig áttérek egyesületi életünknek az elmúlt esztendőben előfordult nevezetesebb mozzanataira, melyek dokumentálni fogják a fentebb elmondottakat. Ipartársulatunk az 1932. év folyamán az ipari élet megmentésének kérdésével foglalkozva különböző sorozatos indítványokat tett a kormánynak, képviselőháznak, egyes minis[z]tériumoknak, illetékes hivataloknak és egyesületeknek. Ezen indítványok kiütköző pontjai fellelték a jelenlegi gazdasági válság leküzdésére irányuló tennivalókat s ennek keretében javaslatot terjesztettünk elő: a Baťa öldöklő konkurenciájának⁶ mérsékeltebb tételére, vasuti tarifák leszállítására, az akókvetés és annak behajtása módosítására, a forgalmi adó általánosítására, elszegényedett iparosok és kereskedők segélyezésére, közterhek úgymint adók, illetékek, betegsegélyző és szociális járulások leszállítására.

Egyesületünk elnöksége a nemzetvédelmi minis[z]tériumtól koncess[z]iót eszközölt ki 200 katonai bakancs, 400 kat. blúz, 100 köpeny és 500 nadrág előállítására, mely munkákat iparosaink végezték el.

Akciót indított a villanyáram egységárának leszállítására, amely ha nem is ért el teljes sikert, mégis eredménnyel járt.

Hat tagunknak különböző fürdőhelyeken speciális gyógykezeltetést eszközöltünk ki leszállított árfeltételek mellett.

Az ipartársulat válaszmánya az elmúlt év folyamán 8-szor ült össze, mely alkalomkor 145 határozatot hozott.

Az iktató 1376 számot ért el, az 1931[es] évvel szemben 173 számú kiterjedést mutat fel, mely bizonyítékául szolgál annak hogy egyesületünk élete felfelé irányuló tendenciáról tesz tanuságot.

Február és március havában katas[z]terünk felfektetése céljából az egész járás területén iparengedélyek felülvizsgálását ejtette meg ipartársulatunk, melyre az adott okot, hogy a régi kataszterrel szemben, amely 1800 tagot tüntetett fel a valóságban csak 1340 létezett. A revízióval kapcsolatos kiadások 536 Kč-t kitevő kiadásaival szemben 2500 Kč költség megtakarítást mutatunk fel.

Ipartársulatunk a múlt év folyamán 97 tanoncot szabadított fel s ugyancsak ez évben 80 egyén szegődött be tanoncnak.

Tagjaink száma mint már említettem 1340 tagot számlált, nyilvántartásba vezetünk 276 segédet és 229 tanoncot.

Az ipartársulat 82 esetben tett feljelentést jogosulatlan iparüzés végett a járási hivatalhoz, itt meg kell jegyezni, hogy a járási hivatal ipartársulatunk állásfoglalását tette ez ügyekben magáévá, hogy a kontárkodást csak érzékeny büntetéssel lehet kiküszöbölni. Konkrét esetekként felemlítem, hogy a járási hivatal 5 esetben rendelte el a műhely bezárását és a kontárok szerszámainak elkobzását.

Engedtessek meg részemre, hogy ipartársulatunk nevében ez úton mondjak köszönetet a tekintetes járási hivatal jelenlévő képviselőjének azért az erkölcsi támogatásért, melyet érdekünkben nyújtott kérve, hogy eme jóindulatát tartsa meg továbbra is.

Az 1932. év folyamán iparengedélyt nyert 108 kérelmező, iparáról lemondott 99.

Az ipartársulat irodája 4 körlevél segítségével szorosabb összeköttetésbe lépett tagjainkal, akiket ezen körlevelekben kimerítő módon értesített az őket közvetlenül érdeklő ügyekben.

A múlt év folyamán voltak az ipartársulat kebelében megejtve a segédi vizsgák, mely alkalmakkor 55 segéd lett levizsgáztatva, ezekből 2 vizsga megismétlésére lett utasítva.

Az ipartársulat szolgálatában jelenleg egyedül állok s annak úgy szervezeti, mint technikai és szellemi vezetését egyedül intézem, valamint az irodai agendát is magam látom el. Vállvetve s felelőségem teljes tudatában szolgálom az ipartársulat célját s jóleső örömmel tölt el, hogy egyesületi életünk színvonalát rövid pár évi működésem alatt felemlítem.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Befejezve számadásom az elmúlt esztendőről kívánom szivemből Önöknek, hogy az elkövetkezendő esztendőknben a Mindenható Isten gyújtsa lángra a szeretet mécsesét az eltévelyedett emberek szívében, hogy szálljon az elkeseredett emberiségre a megnyugvás és az önmegtalálás boldogító érzése, hogy mutassa meg a Mindenható a kivezető utat a mai útvesztőből és jöjjön el a megújulás ideje, hozzon ezen megújulás pedig anyagi jólét[e]t és erkölcsi megtisztulást Önöknek és hozzátartozóinknak.

Isten áldja meg Önöket!

Sellye, 1933. évi június hó 12-én

az ipartársulat vezető titkára:
Gáspár Jenő

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fiókklevéltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Vágsellyei Járási Ipartársulat), doboz 24.

Jegyzetek

1. Miazma: vízből, talajból kiáradó betegséget okozó gáz.
2. A Baťa cipőkonzern Tomáš Baťa cseh vállalkozó építette ki. A szlovákiai magyarok körében az expanzív cseh tőke egyik jelképévé vált.
3. Kartell: monopóliumfajta, érdekcsoportok megállapodása a piacok elosztásáról és az árakról.
4. Tröszt: monopóliumfajta, a beletartozó vállalatok egységes irányítás alá tartoznak.
5. Spann, Othmar, osztrák szociológus és nemzetgazdász.
6. A kisipari termékek értékesítését a vidéken terjeszkedő Baťa-műhelyek akadályozták.

10.

Párkány, 1933. december 15. A Párkány Járási Ipartársulat törvényjavaslata a kereskedők és iparosok elleni csődtömegnyitások elhalasztásáról, és emlékirata a súlyos válság okairól és a moratórium szükségességéről.

P. T.

Živnostenské spoločenstvo – Ipartársulat
Šala

F. hó 12-én az itteni ipartársulat vezetősége (választmány) Menczel Arthur sörnagykereskedő javaslatára egyhangúan elhatározta, hogy a mellékelt memorandumot az iparos-kereskedő moratoriumra vonatkozót, nyomban felterjeszti az igazságügy, pénzügy és kereskedelemügyi minisztereknek azzal a kéréssel, hogy az abban foglaltakat teljesítsék és amennyiben bármely oknál fogva nem lehetne a moratoriumot soron kívül megadni, úgy terjesszék soron kívül a minisztertanács elé a mellékelt csődtömegnyitások elhalasztásáról szóló törvényjavaslatot, amelynek azonnali megadása az iparosok és kereskedők legégetőbb és legsürgősebb existenciális kérdése.

Mellékelünk a moratóriumra vonatkozó, valamint a csődtömegnyitások elhalasztására vonatkozó memorandumból, illetve törvényjavaslatból 4 szlovák-magyar példányt úgy, hogy háziszükségletre egy példányt és az ezen felül küldött, három példányból kérünk egy-egy példányt megfelelő melegehangú levél, illetve javaslat kíséretében a pénzügyi, igazságügyi és kereskedelemügyi minisztériumokhoz e sorok vétele után beküldeni.

Egyben tisztelettel kérjük, sziveskedjenek bennünket mielőbb értesíteni arról, hogy csatlakoztak-e ezen mozgalmunkhoz és ha igen, mikor küldettek el az illetékes minisztériumok részére az egy-egy példányok és ha netán nem kívánnának csatlakozni, úgy kérjük mihez tartás végett közölni, hogy miért kívánnak ez elől elzárkózni.

Ipartársulat nevében:

SZÜLLŐ ANTAL s. k.
titkár

URBÁN FERENC s. k.
elnök

TÖRVÉNYTERVEZET

a kereskedők és iparosok elleni csődtömegtörvények elhalasztásáról.

1. §.

1934. december 31-ig nem lehet csődöt nyitni kereskedők, iparosok és kereskedelmi társaságok ellen oly esetekben, mikor egyébként adva vannak a csődnitítás feltételei. Jelen törvény nem vonatkozik a keresk.[edelmi] társaságok közül azon keresk.[edelmi] társaságokra, melyeknek a keletkezésénél cégbejegyzés van.

2. §.

A már beadott csődintdítványok, amennyiben a csőd még jogerősen megnyitva nincsen, 1934. dec. 31-ike után lesznek elintézve.

3. §.

Az ezen törvény hatálya alatt beadott csődintdítványokat a csődbíróságok hivatalból visszautasítanak.

4. §.

Jelen törvény a kihirdetés napján lép életbe.

Indokolás:

A földművesek elleni árverések elhalasztása következtében a kereskedők és iparosok fizetési nehézségekbe kerültek. A hitelezők azonban nincsenek megértéssel az iparos és kereskedő társadalom iránt és végrehajtásokkal, valamint árverésekkel teljességgel veszélyeztetik az iparosok és kereskedők existenciáját. Szaporodnak azon esetek, hogy a hitelezők annyira türelmetlenek, hogy még az árverés eredményét sem várják meg, hanem egyszerűen akár a legcsekélyebb összegekre csődöt kérnek és így nemcsak, hogy teljesen megsemmisítik a kereskedő existenciáját, hanem még polgári jogaitól is megfosztják őt.

Megtörtént egy kerületi bíróságnál, hogy egy hónap alatt 300 csődintdítvány lett beadva kiskereskedők és iparosok ellen.

A csőd megnyitása kereskedő és iparos ellen nemcsak azt jelenti, hogy az illető elveszíti existenciáját hanem azt is, hogy az állam elveszít egy adófizetőt és a munkanélküliek száma szaporodik.

A kereskedők és iparosok nehézségeinek fő indoka a földművesek elleni végrehajtások felfüggesztése és ameddig az tart, a kereskedők és iparosok, főképp vidéken, nincsenek abban a helyzetben, hogy kintlevőségeiket behajtsák.

Éppen ezért a legkisebb védelem ezen réteg számára követeli, hogy addig az ideig ameddig nem bírják követeléseiket a földművesektől behajtani, ne lehessen ellenük csődöt nyitni. A hitelezők ezzel nincsenek megkárosítva, mivel a követeléseiket

perelhetik, végrehajthatják és árverés útján behajthatják. A törvény csupán azon kereskedőket akarja védeni, akik anyagilag gyengébbek és akiknél a csőd existenciájuk elvesztését jelenti. Éppen ezért a kereskedelmi társaságok közül csupán a közkereseti társaságot és a betéti társaságot védi, ahol a csőd a közkereseti társaság beltagjai részére, illetve a betéti társaság egész vagyonukkal felelő tagjai részére existenciájuk elvesztését jelenti.

A részvénytárságoknál, szövetkezeteknél és korlátolt felelőségű társaságoknál nincs szükség ilyen védelemre, egyrészt mivel anyagilag erősebbek másrészt, mivel a csőd ezen társaságok ellen nem jelenti a csődöt egyszersmind ezen társaságok tagjai ellen.

Mivel a 74/33 számú törvény¹ (gazdamoratorium) 1934 december 31-ig lesz meghosszabbítva, ezen törvény is csupán addig lesz hatályban.

MEMORANDUM.

Az iparos és kereskedő társadalom helyzete a legutóbbi időkben önhibáján kívül válságosra fordult. A válság okai közismertek ugyan, de mégis bátorkodunk ezeket az aláb[b]iakaban részle[te]z[ni] és a gazdasági életre vonatkozó pusztító hatásukat elemezni.

I. A gazdamoratórium.

Szlovens[z]kóban a kereskedelem és a kisipar kizárólag a földműves osztályra van utalva, hogy áruit elhelyeztesse. Ez a földművesosztály 30%-ban önálló gazdák-ból, 70%-ban pedig proletár mezőgazdasági munkásokból áll, akik éhbérért dolgoznak s ennél fogva vásárló képtelenek. A fizetőképes 30% sem fizeti az adósságait a gazdamoratórium következtében és így a kiskereskedő és kisiparos kintlevősége annak minden körülméte és óvatossága mellett is behajthatatlanná vált. Ugyan-az a helyzet Szlovenszkó fatermelő vidékein, mert a fagazdálkodás helyzete még a mezőgazdaságnál is rosszabb.

II. Bankok hitelpolitikája.

Közismert tény, hogy a bankok mintegy három év óta új hitelt még jelzálog alapján sem adnak, régi hitelkerete[i]ket pedig megszorították.

III. Az értékesítés lehetetlensége.

A bankok politikája, a mezőgazdasági és ipari munkanélküliség valamint a hivatalnokok fizetés-csökkentése következtében a készpénz a forgalomból eltűnt. Akiknek pedig pénzük még van, azoknak is csökkent a vásárlókedvük a bizonytalan helyzet folytán. Ily módon az áru értékesítése lehetetlenné vált és sok megszorult iparosnak és kereskedő[ő]nek áruraktárát még beszerzési, illetőleg termelési áron alul is igyekeznie kellett pénzé tenni, hogy existenciáját a sok per és végrehajtás miatt ideig-óráig megmentsse.

IV. Az árúk elértéktelenedése.

A világiaci árak esése miatt és a fentebb vázolt okoknál fogva is a kiskereskedők és kisiparosok immár négy esztendeje az áruraktárukon és a nyersanyag készletükön folytonosan veszítettek. Ez a veszteség az utóbbi években különösen a textiliparban katasztrófálissá vált (40%).

V. Közterhek.

a.) Szociális terhek. Mindehhez járul a szociális terhek súlyossága, amely nem áll arányban a kiskereskedők és kisiparosok teherbíró képességével. Ennek bizonyítéka, hogy a legutóbbi évben a csődkérvények 80%-át a zemská úradovňa² adta be, javarészt jelentéktelen 4-500. – koronás tartozásokért, amelyekre kereskedő és iparos ellenes beállítottágánál fogva Kč. 1000. – költségbiztosítékot tett le. A betegsegélyző díjakat, amelyek már úgysis igen magasak voltak, ez év június hó 8-án újra felemelték.

b.) Közadók. A közadók magassága súlyosan érinti a kisiparosokat és a kiskereskedőket. A hátralékok emelkedtek, a kamatok és a végrehajtási költségek következtében, amely hátralékokat az iparos és kereskedő társadalom a csökkenő áruraktárból nem tudott kifizetni. Így sok helyen a kíméletlen végrehajtás kényszerárverésekre vezet[ett], amelyeken az áruraktárt elkótyavetyélték és az adóalanyt egyszer és mindenkorra megsemmisítették. Az adóalanyok számának csökkenése miatt az adókulcsot minden adónemben emelni kellett, amelyeknek nagy részét az elszegényedett kisiparosoknak és kiskereskedőknek kellett viselni. A vásárlóközönség csökkenése miatt nagy üzleti verseny indult meg, amelynek révén nem volt lehető a forgalmiadót a vásárlóközönségre áthárítani, ahogy ezt a körvény [törvény] kontemplálta³. Az áruérték csökkenése következtében még a vételárat sem lehetett megkapni, nem hogy a forgamiadót be lehetett volna számítani.

A kiskereskedők és kisiparosok leromlásának megakadályozására a ösl. köztársaság meghozta a bírói kényszeregyezségről szóló törvényt. Ez a törvény mindaddig segítséget nyújtott a fizetési nehézségekbe kerülő cégeknek, amíg a válság nem lett általános. Az 1930. év előtt az elesett keres[kedő]- vagy iparos a kétéves kiméleti idő alatt rendezhette régi tartozásait, majd visszaszerezhette az elveszett bizalmat és új hitel szerzésével üzletét vagy műhelyét tovább vezethette. Ez a helyzet az 1930. és az ezt követő években megszűnt, [a] fizetéseképtelenségnek az lett a gyakorlati eredménye, hogy az adós existenciája megmentve nem lett, a hitelező pedig pénzét teljesen elvesztette.

Ezen részletekből sötét kép tárul szemünk elé az általános helyzetre nézve és parancsoló szükségességé teszi, hogy rövidesen új kereskedelmi és ipartörvény lépjen életben, amely a kereskedők és iparosok terheit csökkenti, a kereskedelmi adókat átépíti, az iparigazolványok kiadását pedig megszigorítja. Ezen szanalási terv tető aláhozása bizonyos időt igényel, amely időt kiméleti időnek kívánja magának a kiskereskedő és kisiparos osztály biztosítani. Ezen kiméleti idő alatt csupán moratorium segítségével tarthatja fenn existenciáját mert féltő, hogy moratorium hijján már nem lesz kinek a részére meghozni a szanaló törvényeket. Ezen moratoriumnak oly hosszú időre kell kiterjednie, amíg az általános gazdasági problémákat meg

nem oldják, de legalább 1934. december 31-ig, illetőleg a meghosszabbítandó gazdamoratórium lejártáig.

Ezen moratoriumnak teljesnek és pernélkülinek kell lennie, azaz ezen idő alatt sem perelni, sem ingóságokat lefoglalni, vagy átszállítani ne lehessen. Abban az esetben ugyanis, ha a kiskereskedőt és kisiparost ezen időben, vagy a moratorium idejében perelhetnék vagy nála foglalásokat eszközölnének, vagy pedig az ingóságait (áruraktárát) elszállítanák, azzal üzletének további vitelét lehetetlenné tennék.

Szabad legyen ezt az állításunkat egy példával igazolni; Ha a mezőgazdának a lovait lefoglalják, vagy az ekéjét felírják, az továbbra is ló és eke marad, amelyekkel a mezőgazdasági munkáját nyugodtan végezheti; ha azonban a kereskedőnek vagy iparosnak az áruját foglalják le, akkor azt elnem adhatja, mer[t] ezáltal sik[k]asztást követnek el, pedig másból, mint az áruraktárból a kereskedő és iparos pénzt szerezni nem tud.

Ezen moratoriumnak vonatkoznia kell a belföldi magánadósságokra és a közadók, valamint a szociális terhek hátrálékaira. Az állampénztár és a szociális intézetek ezen rendelkezés által semmiben sem károsodnának, mert a mai helyzetben a hátrálékok behajtása a folyó adók és szociális terhek viselését lehetetlenné teszi. Ha a hátrálékok behajtása megszűnne, úgy az állampénztár és a szociális intézetek is jobb helyzetbe jutnának, mert a folyó adók és egyéb közterhek hiánytalanul befolylnának, míg most sok kisiparos és kiskereskedő látván hátrálékainak nagyságát sem a hátrálékokból nem törleszt, sem a folyó terheket nem viseli, mert a végrehajtásokból egy törlesztés amúgy sem menti meg.

Kérjük továbbá, hogy a moratorium ideje alatt csődöt ne nyithassanak meg és a már jogerős végrehajtások is szüneteljenek, mert a rendeletnek az lenne a szelleme, hogy a kereskedők és kisiparos existenciákat megvédje, amelyeket pedig ép[p]jen a csődök és a foganatosított végrehajtások tesznek tönkre.

A törvény szövegét a következőkép[p]jen képzeljük:

1. §.

Kiskereskedők és kisiparosok ezen rendelet hatályba lépése előtt fennálló tartozásaikat 1934. dec. 31-ig fizetni nem tartoznak.

2. §.

Ezen idő alatt az ellenük kitűzött perek és végrehajtási eljárások szünetelnek 1934. december 31-ig, ugyancsak ezen rendelet hatályba lépése előtt fennálló követelésekre új perek, végrehajtási és csőd eljárások folyamatba nem tehetők.

3. §.

A moratorium ideje az elévülési határidőbe be nem számítódik.

4. §.

A 2. §. rendelkezései nem vonatkoznak a kisiparosok és kiskereskedők ingatlanaira, amelyekre a jelzálog perbenyújtással előjegyeztethető, de 1934. december 31-ig a per le nem folytatható és végrehajtás nem foganatosítható.

5. §.

Az 1. §. rendelkezései nem érvényesek a külföldi magánkövetelésekre, bár, házbérvkövetelésekre valamint az alkalmazottak hátrálékos követeléseire. Nem érvényes ez továbbá azon tartás iránti követelésekre, melyet az adós a jogosultnak a törvény szerint nyújtani tartozik, továbbá a kikötményekre s oly kölcsönökből származó követelésekre, amelyek alapján a keresedők és iparosok ingatlanaira záloglevelet bocsátattak ki, végül azokra a követelésekre, amelyek az adóssal szemben a jelen törvény hatályba lépése napja után keletkeztek. Nem vonatkozik továbbá az 1. §. rendelkezése azon dolgokra sem, amelyek az ipari-kereskedelmi vállalattal össze nem függnek.

6. §.

Jelen rendelet a kihirdetés napján lép hatályba; végrehajtják az igazságügy, kereskedelemügy és pénzügyminiszterek, akik e tekintetben az érdekelt miniszterekkel egyetértően járnak el.

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fiókklevéltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali (Vágsellyei Járási Ipartársulat), doboz 26, 37/34.

Jegyzetek

1. A gazdák ellen induló kényszeregyezségi eljárásokat 1934. december 31-ig a 74. sz. 1933. május 5-i törvény függesztette fel.
2. A tartományi hivatal egyik részlege lehetett.
3. Kontemplál: tervez, előirányoz.

11.

Dunaszerdahely, 1935. május 5. A Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat kereskedőszakosztályának megalakítása és az előkészítő bizottság megválasztása (részlet).

Előadó titkár bejelentette, hogy többek aláírásával a járási ipartársulathoz beadvány érkezett, melyben a kereskedők szakipartársulatának a felállítását s az 5 tagú előkészítő bizottság megválasztását kérik. A mai értekezletre az ipartársulat kötelékébe tartozó kereskedők hírlap útján hivatott egybe, hogy az előkészítő bizottság megválasztassék. Ennek a bizottságnak célja [...] [a] tagok nyilatkozatát beszerezni, hogy a szakipartársulat felállítását kívánják s amennyiben a többség a felállítás mellett van, az előkészítő bizottság hivatott az országos hivatalnál a szakipartársulat felállítását kérelmezni, a hivatalos alapszabály minta figyelembe vételével az alapszabályokat elkészíteni s a vegyes ipartársulattal az anyagi részt rendezni. Erre vonatkozólag különben törvényes előírások vannak.

Egyes hozzászólás után az előkészítő bizottság tagjává Kornfeld Ármin, Weisz Salamon (rőfös), Stern Salamon (vaskereskedő) és Wosner Mayer választatott meg, kik ezt a megbízást elfogadták.

Ezen jegyzőkönyv hitelesítésére Grünwald Samu és Weisz Fülöp küldetett ki s mert az értekezlet tárgya kimerült elnök az ülést befejezettnek nyilvánította.

Srenker Mihály
elnök

Grünwald Samu
hit. tag

Bohus Géza
titkár

Weisz Fülöp
hit. tag

Štátny archív Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fiókklevéltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Dunajskej Strede (Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat), doboz 1, 281/935.

12.

1937 június, Dunaszerdahelyi iparosok tiltakozó levele a Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulathoz a Hanza Szövetkezeti Áruközpont terjeszkedése ellen.

Tekintetes

Járási Ipartársulathoz.

Dunaszerdahelyen.

Alulírott ipartársulati tagoknak tudomására jutott az, hogy a Hanza galántai fogyasztási szövetkezet Dunaszerdahelyen a sikabonyi uton fióküzletet nyit.

Mondanunk sem kell, hogy ilyen szövetkezet itt Dunaszerdahelyen, ebben a kereskedő városban teljesen felesleges, hanem egyenesen az ipartársulati tagok, kereskedők, iparosok létérdekét fenyegeti, azok existenciájára tör, tisztán csak azért, hogy egyes, existenciájukban teljesen biztosított más foglalkozásu s hivatásu egyének a jutalékok révén mellékkereseti lehetőséghez jussanak s az arra hivatott kereskedők és iparosok szájából kivegyék az amugyis sovány falatot. Ennek más magyarázata nincs és nem is lehet, mert itt Dunaszerdahelyen éppen elég kereskedő és iparos van, kik a község és vidék szükségletét nagyönis bőven ellátják, így tehát egy oly fogyasztási szövetkezet létesítése, mely mindent árul, közterheket nem visel, a kereskedők s iparosságnak ennél fogva erősen konkurrál, nem közcél, hanem magán-cél és magánérdek, melynek létesítése ellen minden létében veszélyeztetett iparosnak és kereskedőnek teljes erejéből tiltakoznia kell¹.

Az Ipartársulat az, mely hivatva van érdekeinket képviselni s az ez ellen törő és az azt veszélyeztető vállalkozások ellen a törvény keretein belül tekintélyének teljes súlyával tiltakozni s odahatni, hogy egy ilyen az ipartársulati tagok létérdeke ellen létesített vállalkozás itt Dunaszerdahelyen létre ne jöhessen.

Minden bizodalunk az Ipartársulatban van és reméljük, hogy benne ezuttal sem fogunk csalatkozni.

Dunaszerdahely 1937 június hó.

Teljes tisztelettel

Kaar Zsigmond [olvashatatlan aláírás] Hübsh [?] Lipót cég.
Reisz Géza [olvashatatlan aláírás] Reisz Gáborné
[olvashatatlan aláírás] [olvashatatlan vezetéknev] Géza
Décsy Pál
Narancsik László
Belonyi Mario
Bükky Jenő
Csallóközi Könyvesbolt
Dunaszerdahely
MÁRKUS ENGEL
DUNAJSKÁ STREDA
Tauber Gyuláné
ifj. Rosenbaum Gyula
[olvashatatlan aláírás]
STERN SALAMON
vaskereskedő
Dunaszerdahely
Kornfeld [olvashatatlan keresztnév]

ŠA Bratislava, pobočka Šala (ÁL Pozsony, Vágsellyei Fiókklevéltár), fond: Okresné živnostenské spoločenstvo v Dunajskej Strede (Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat), doboz 1, 637/1937.

Jegyzetek

1. Az 1930-as évek végére a szövetkezetek mindjobban kiépülő fiókhálózata a kisvállalkozók számára erősödő konkurenciát jelentett.

Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): Magyarok és nyelvtörvények. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, 140 p.

A Kontra Miklós és Hattyár Helga szerkesztésében készült könyv, melynek címe is oly sokatmondó: *Magyarok és nyelvtörvények*, érdekes olvasmányra utal. Csupán a címből kiindulva már az első pillanatban világossá válik az olvasó számára, hogy olyan könyvet tart a kezében, mely átfogó képet kíván adni a magyarok és a rájuk vonatkozó, ill. éppen nem vonatkozó és hiányzó nyelvtörvényekről. Ez viszont nem minden. Ezen felül más érdekes munka is belekerült a kiadványba. Bartha Csilla és Hattyár Helga közös munkája, mely lehetőséget ad arra, hogy az olvasó bepillantást nyerjen egy első látásra nem is nyelvi kisebbségnek tűnő, de ténylegesen annak mondható nyelvi kisebbség, a magyarországi siket közösség kisebbségi létébe, különös tekintettel nyelvi jogaikra.

Ahogy Kontra Miklós a bevezetőjében megfogalmazza, a publikáció hiánypótló szerepet tölt be. Nyelvi jogokkal, nyelvi emberi jogokkal, nyelvtörvényekkel már sokan foglalkoztak, de olyan kiadvány formájában, amely rálátást enged a Kárpát-medence magyarjai anyanyelvhasználatának jogi lehetőségeire, még nem dolgozták fel ezt a témát. E kiadvány végigvezeti az olvasót a magyar kisebbség, ill. a magyarországi román és a siket közösség nyelvi jogain, mind elméleti, mind gyakorlati viszonylatban. Értékes olvasmány akár nyelvtudós, nyelvész, akár politológus, politikus, jogász, tanár, orvos, mérnök, számára, szóval bárkinek, akit érdekelnek a nyelvhasználat jogi vonatkozásai; a magyarországi, illetve a Magyarország határain túli nyelvi kisebbségek jogfosztottsága.

A bevezetőből kitűnik, hogy a könyv a finnországi Jyväskyläben 2001. augusztus 6–10-én rendezett V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus *Magyarok és nyelvtörvények* című szimpóziumán elhangzott előadásain alapuló tanulmányokat tartalmazza.

Sorrendben az első tanulmány Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor közös munkája egy rendhagyó-meghökkenítő címmel: *A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs?* E munkában a szerzők a tanügyi diszkrimináció sajátosságaival foglalkoznak. Rámutatnak egy érdekes tényre, amely a román tanügyi törvényben található, mely szerint Romániában a többségi nemzet tagjai, tehát a román diákok román nyelvből és irodalomból vizsgáznak, nem pedig anyanyelvből és irodalomból. Ebből dedukálható a – már a címben is – felvetett kérdés, ti. hogy a többségi nemzetnek ne lenne anyanyelve?! A törvény szövege nem is utal arra, hogy a románoknak is van anyanyelvük. „A szöveg azt sugallja, hogy Romániában minden tanuló – a tannyelvtől függetlenül – ugyanazokat a vizsgákat teszi le: román nyelvből is irodalomból, matematikából stb. vizsgázik mindenki, ezen túlmenően azonban a nemzeti kisebbségi tanulók vizsgáznak még anyanyelvből és irodalomból is. (4. o.) Ezzel kapcsolatban rámutatnak a szerzők arra is, hogy a román és a magyar diák között nem tesznek különbséget a tanulmányi versenyek értékelésekor, noha a román diák a román nyelvet és irodalmat mint anyanyelvét tanulja, ugyanakkor a magyar diák tanulja anyanyelvét, azaz a magyart is, és ezen felül a román államnyelvet és irodalmat. A tanulmány végén a szerzők állításokkal és következtetésekkel foglalják össze az államnyelven és anyanyelven folyó oktatás különbségeit és megfogalmazzák egy, elsősorban az oktatásirányítók számára megfontolandó gondolatsort, mely szerint: „Az anyanyelven folyó oktatást nem privilégiumként, hanem egyetemes emberi jogként konstruálják. Az államnyelv (és irodalma) tanulását olyan többletjuttatásnak ismerik el, amelyet a kisebbségek nem saját akaratukból viselnek. A kisebbségeknek az államnyelv megtanulásából eredő többletjuttatás a lehető legkisebb kell legyen” (9. o.).

A következő tanulmány Cserniczkó István munkája. A szerző a nyelvek helyzetére vonatkozó ukrainai és nemzetközi dokumentumokkal ismerteti meg az olvasót. E dolgozatban azonban nem csak egyszerű bemutatásról, hanem sokkal inkább összehasonlításról van szó a belső és a nemzetközi jogot

tekintve. Összefoglalójában kifejti, hogy „Ukrajna nem lép túl a kisebbségi nyelvhasználati törésén” (22. o.). Közli, hogy az Ukrajnában érvényes jogi dokumentumok értelmében Ukrajna államnyelve az ukrán, vele párhuzamosan mint hivatalos nyelv használható az orosz, illetve a nemzetiségi többségi területeken engedélyezett a nemzetiségi nyelv használata is. Ezt a nemzeti kisebbségekről szóló törvény szabályozza Ukrajnában, mely értelmében azon területeken, ahol többséget alkot a nemzetiségi kisebbség, az államnyelv mellett használható a kisebbségi nyelv is az állami, társadalmi szervek, de a vállalatok, intézmények működése során is. A szerző munkájában elemzi az ukrainai dokumentumokat, illetve a nemzetközi jog rendelkezéseit is, melyet Ukrajna ratifikált, illetve beemelt az előírt módon saját jogrendjébe. Felhívja a figyelmet arra is, hogy Ukrajna Európa tanácsbeli tagságának egyik feltétele a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának* ratifikációja volt. A határidőt betartva Ukrajna ezt beemelte a jogrendszerébe. Ezután viszont az alkotmánybíróság parlamenti képviselők nyomására olyan döntést hozott, hogy a Karta ratifikálásáról szóló törvény alkotmányellenes és hatályon kívül helyezte azt.

Simon Szabolcs *Szlovákiai magyarok és nyelvtörvények* című tanulmányában elsősorban megfogalmazza, konkretizálja a kisebbségi kérdéskörre jellemző szlovák felfogás, vélekedés, érvelés alapvető jellemzőit. Ez után mintegy következtetésként felsorolja a szlovák jogrendszer neuralgikus pontjait a magyar kisebbség nyelvi emberi jogai tekintetében, mint a személy- és helynevek írása, vallási élet, tömegtájékoztatás, hivatali nyelvhasználat stb. E munka történelmi áttekintést is nyújt a nyelvpolitika és a kisebbségek nyelvhasználatának törvényi szabályozásának alakulásában 1918 és 2000 között (Cseh)Szlovákiában, tekintettel a kisebbségi nyelv használatának gyakorlati érvényesülésére is, például a helynevek, az oktatásügy területén, a bíróságok munkája során. Előtérbe kerül a rendszerváltozás utáni nyelvi jogi helyzet is, azaz a rossznál rosszabb nyelvtörvények elfogadása. Példa erre az első nyelvtörvény, mely nemcsak a nemzetközi dokumentumokat hagyta figyelmen kívül,

mint például a Koppenhágában aláírt *Emberi jogi dokumentumot*, hanem a belső jogi előírásokat is mint az 1968. évi 144. sz. alkotmánytörvényt. Az elemzésből kitűnik, hogy az érvényben levő kisebbségi nyelvtörvény (184. sz. törvény a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatáról) sem teljesen megfelelő, annak ellenére, hogy azt már 1999-ben, a Dzurinda-kormány alatt hagyták jóvá, melynek tagja az MKP is. Ez a nyelvtörvény biztosítja az anyanyelv használatának lehetőségét a hivatalos érintkezésben a 20%-os küszöb átlépésénél, de csak helyi szinten. A nyelvi jogok helyi érvényesíthetőségét is súlyosan korlátozza az a körülmény, hogy a közigazgatási szerveket és azok alkalmazottait a törvény nem kötelezi a kisebbségi nyelvek használatára, a törvény 7. §-ának 1. bekezdése ezt csupán megengedi számukra. E tanulmány tehát átfogó jelleggel vizsgálja, elemzi a szlovákiai magyarok nyelvi jogi helyzetét, azok anyanyelvhasználatának törvényi szabályozása és gyakorlati érvényesítésének összefüggéseiben. Érdekes kísérletre vállalkozott a szerző, amikor a tények közlése mellett egy kérdőíves felmérés eredményeit és mint függelék, a Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézetének egykori igazgatójával, Ivor Ripkával készített interjút, valamint egy, Csáky Pál miniszterelnök-helyettesével, a kisebbségekért, általános emberi jogokért felelős politikussal készült rádióműsor részleteit is csatolta munkájához.

Vörös Ottó tanulmánya nem konkrétan, egy népcsoportot érintő nyelvi jogi kérdéseket boncolgat, hanem megpróbálja elméleti síkon megragadni a nyelvtörvények mibenlétét, tipizálni azokat. Így osztja őket egyfelől „egynyelvű”, többnyelvű és nem tiszta típusú nyelvtörvényekre, valamint területileg határozott, censzos és kombinált nyelvtörvényekre. A szerző definíciót alkot magára a nyelvtörvényre, mely szerinte politikai értelemben „egy politikai eszközzel fenntartott közösség, leggyakrabban egy állam polgárainak összességét érintő, államjogi úton és eszközökkel alkotott előírás. Tartalmát tekintve arra irányul, hogy megszabja a megnevezett polgárközösség számára, hogy ezen helyzetükből adódó kommunikációjuk során milyen nyelvszokásokat kövessenek, vagy

mitől tartózkodjanak” (53. o.). Munkája végén mintegy madártávlatból bemutat három nyelvtörvényt, Ausztria, Szlovénia és Horvátország példáját, és megpróbál rámutatni a törvények mögötti célokra, valóságra már az újabb tapasztalatok tükrében is.

Ezt követően Borbély Anna ismerteti a magyarországi románok nyelvi jogait *de jure* és *de facto*, azaz a jogi szabályozás, illetve a valóság tekintetében. Megállapítja, hogy a románok tárgyalt emberi jogai elsősorban a *Magyar Köztársaság alkotmányában*, konkrétan annak *Alapvető jogok és kötelességek* című XII. fejezetében vannak szabályozva, másodsorban pedig az 1993. évi 77. törvényben a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. Mint írja, az alkotmány biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát. Hozzáteszi viszont, hogy bár létrejöttek és működnek a román kisebbségi önkormányzatok, de néha a román nyelv használata lehetetlen az önkormányzati üléseken, mert pár képviselő nem beszéli a nyelvet. Következő érdekes témaként a szerző a nyelvhasználat, nyelvoktatás, illetve tanulás mikéntjébe enged bepillantást.

Sorrendben az utolsó, de korántsem elhanyagolható tanulmány Bartha Csilla és Hattyár Helga szerzőpáros munkája, mely a magyarországi siketek nyelvi jogainak kérdéseit boncolgatja. Dolgozatukban a siketek és a jelnyelvek helyzetét elemzik mind Magyarországon, mind külföldön, az ezzel kapcsolatos oktatás problematikáját és magát a jogi meghatározást, szabályozást. Rámutatnak arra, hogy e kisebbség problémáiról, jogairól kevés szó esik annak ellenére, hogy létszámukat tekintve a magyarországi siket közösség alkotja Magyarországon a harmadik legnagyobb nyelvi közösséget, miközben atipikus közösségről van szó. Sem földrajzi vagy történelmi alapon jött létre, se nem kulturális indíttatásból; általában egygenerációs. Nyelvi jogait épp ezért először értelmezni kell. A siketeknek ugyanis van nyelvük. Tehát nem igaz az az ókori keletű nézet, hogy a nyelv megfeleltethető a beszédnek. Míg a „normális” emberi nyelv a hangzónyelv, a siketek kommunikációja a jelnyelv által biztosított. A szerzők megpróbálják a lehető legpontosabban meghatározni a jelnyelv fogal-

mát, amikor leírják, hogy „a jelnyelvek a környezetünkben használt nemzeti hangzó nyelvektől függetlenül, konvencionális jelekből szerveződő, sajátos, jelnyelvenként eltérő szabályok által működtetett önálló természetes rendszerek”. (78. o.) Rámutatnak a jelnyelv fontosságára, ami a siketoktatást illeti, mely állításukat kutatási eredményekkel is alátámasztják. Ezek után kifejezik sajnálatukat, hogy Magyarországon, hasonlóan a világ más államaihoz, a jelnyelv használatát tiltják a siketoktatásban, s pozitívum diszkriminálják a tisztán orális módszert.

A fentebb bemutatott könyvet elsősorban nyelvészeknek ajánlom, rajtuk kívül haszonnal forgathatják jogászok, politológusok, tanárok és oktatásirányítók, sőt orvosok is. Ahogy a kötet egyik szerkesztője, Kontra Miklós fogalmazott a könyv előszavában, mindenkinek ajánlható, aki tenni szeretne valamit a magyarországi és a határainkon túli nyelvi kisebbségek jogfosztottságának csökkentéséért.

Hodosy Szabolcs

Sándor Anna: A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2004, 360 p.

A szerző, Sándor Anna a szlovákiai magyar nyelvjárás kutatás jeles alakja. Dialektológiai vizsgálatai mellett a népi szakszókinccs gyűjtésével és szociolingvisztikai kutatásokkal foglalkozik, egyes publikációi az anyanyelvi nevelés és a névtan kérdéseit is érintik. 2000-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett PhD tudományos fokozatot. Doktorai munkájával, mely *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban* (Pozsony, Kalligram, 2000) címmel jelent meg, műfajt teremtett. Elsőként mutatta be egy község nyelvét úgy, hogy a nyelvváltozatok, a nyelvhasználati színterek és a társadalmi rétegzettség összefüggéseinek komplexitását ragadta meg. A 2004 nyarán megjelent *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza* című munkája pedig tudománytörténeti jelentőségű mű: az első szlovákiai magyar nyelvjárás atlasz.

A könyv előszavában Kiss Jenő akadémikus méltatja Sándor Anna munkáját. Kifejti, hogy a magyar nyelvtudomány már régóta várta és szorgalmazta az ilyen regionális nyelvatlasz születését, ugyanis a szlovákiai magyar nyelvjárások feldolgozottsága messze el van maradva az erdélyi, a délvidéki és a kárpátaljai magyar dialektusok feldolgozottságától (11. o.). Üdvözli Sándor Anna vállalkozását, mely gondos előkészítéssel és évek kitartó munkáján alapszik. Kiemeli, hogy a szerző e táj szülőtteként „egészenben” ismeri az általa vizsgált közösséget, hiszen abból sem fizikai, sem földrajzi, sem lelki értelemben nem szakadt ki soha.

Sándor Anna könyvének bevezetőjében nagy hangsúlyt fektet arra, hogy felhívja a figyelmet a nyelvjárások fontosságára és veszélyeztetettségére. A legfőbb veszélyeztető tényezőnek a rohamos asszimilációt és a nyelvjárások negatív megítélését tartja. Szerinte a kulturális globalizáció káros következményeit (a kulturális sokszínűség és vitalitás háttérbe szorítását) a helyi és regionális kultúrák megerősítésével lehetne ellensúlyozni (15. o.). Könyvét tehát a Nyitra-vidéki magyarság identitástudatának megerősítése céljából is írta. A rohamosan asszimilálódó itteni magyarság nyelvéből pedig értékes adatokat kíván megmenteni. Az érzelmileg erősebben motivált bevezető után azonban a kutatói objektivitásra törekedve tárgyalja az említett problémákat.

A magyar, szlovák és francia nyelvű előszót követő első fejezetben a nyelvatlasz tanulmányozásához az olvasó elengedhetetlen ismereteket kap a nyelvjárásokról és a nyelvföldrajzi vizsgálatokról. A szerző a nyelvi változatosságról ír. Kiemeli, hogy kisebbségi helyzetben a nyelvjárásokat többen ismerik és használják, mint a köznyelvet, ezáltal nagy a szerepük (21. o.). Sándor Anna szól arról az elterjedt nézetről is, hogy a nyelvjárások visszaszorulóban vannak. Ennek legfőbb oka szerinte az, hogy a nyelvjárást beszélők saját nyelvváltozatukat szégyellik vagy alacsonyabb rendűnek tartják. Az ilyen típusú megbélyegzés a Nyitra-vidéken azonban nem a magyar köznyelv, hanem a szlovák nyelv terjedését segíti elő.

A könyv címéből adódóan nyelvföldrajzi munkát tartunk a kezünkben, ezért a szerző

fontosnak tartja e tudományág rövid bemutatását. Fiatal nyelvtudományi diszciplínáról van szó, mely a 19. és 20. század fordulóján keletkezett. Abból az alapvető tényből indult ki, hogy a nyelvek, nyelvjárások térhez kötöten élnek. Életüket, változásukat, kölcsönhatásukat tehát térben ábrázolva érthetjük meg. A térbeli ábrázolás alapja a térkép, mely nyelvi adatokat tartalmaz. A térképlapokból álló nyelvatlaszok lehetnek egy- ill. többnyelvűek, nemzeti- vagy regionális atlaszok. A szerző említést tesz a nagy *Európai nyelvatlasz*ról, valamint a német, a francia és a szlovák nyelvatlaszokról (23. o.).

Kisebb alfejezetben röviden áttekinti a magyar nyelvföldrajz eredményeit, kiemelve *A magyar nyelvjárások atlaszát*, nemzeti nagyatlaszunkat, amely ötven évvel ezelőtt készült, és huszonhat szlovákiai magyar kutatópontot is tartalmaz (Deme László–Imre Samu [szerk.]: *A magyar nyelvjárások atlasza*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1968–1977). Megemlíti, hogy már közel húsz regionális nyelvatlasz is létrejött, de ezek között eddig egy sem volt olyan, amely szlovákiai magyar nyelvjárási régiót mutatott volna be. Sándor Anna azonban nem hagyja figyelmen kívül azokat a kutatókat, akik kísérletet tettek ennek megvalósítására. Nagy tisztelettel szól Arany Adalbert László munkásságáról, aki az 1940-es években végzett elsőként nyelvjárásgyűjtést a Nyitra-vidéken. E gyűjtés anyagát sokáig elveszítettnek hitték, de a nyolcvanas évek végén Vörös Ottó kutatásainak köszönhetően előkerült (25. o.). Megemlíti még Sima Ferenc, Kálmán Béla, Lanstyák István és Cs. Nagy Lajos szlovákiai magyar nyelvjárásokkal foglalkozó publikációit is.

A Nyitra-vidéki nyelvatlasz létrejöttét hosszú évek kutatómunkája előzte meg. Több mint tíz évvel ezelőtt kezdődött a próbagyűjtés, melynek tanulságai alapján vált nyilvánvalóvá a szerző számára a kutatópontok mennyisége és a címszóanyag jellege. 26 Nyitra-vidéki településen folyt a gyűjtés. Mindegyik községből legalább négy adatkozó szólalt meg, akik túlnyomórészt az idősebb generációhoz tartoztak. A kérdőív 228 kérdésből állt. A kapott válaszok térképre vetített bemutatása alkotja a nyelvatlasz gerincét. Sándor Anna azonban nemcsak ezeket a térképlapokat teszi közzé, hanem

megkísérli a nyelvi adatokból kirajzolódó összefüggések rendszerezését is.

A második nagy fejezet az imént említett összefüggések alapján tesz kísérletet a Nyitra-vidéki nyelvjárás csoport belső tagolódásának megállapítására. A szerző először a szakirodalom idevágó tételeit és tipizációit idézi. A tárgyalt régió a palóc nyelvjárástípushoz tartozik. A legjellemzőbb palóc sajátosságok minden kutatópontra megegyeznek, ugyanakkor számos jelenség eltérést is mutat. A szerző felhívja a figyelmet, hogy az egyes jelenségek éles körülhatárolása nem lehetséges, a határok átfedhetik egymást és változhatnak.

A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások belső osztályozása szinkrón jellegű, főként a hangtani sajátosságok rendszerezésén alapszik (34. o.). A dialektológiai hangtani kutatások általánosan alkalmazott módszertanát követve megállapítja a fonémaállományt, a fonémák gyakoriságát és realizációit. A magánhangzók tekintetében többek közt alaposan vizsgálja az *ē*, *ē* fonémák gyakoriságát. A mássalhangzók tárgyalásakor pedig főként a *ly* meglétére és a szótagzáró *l* viselkedésére figyel. Az alaktani és szóképzéstan tanulmányokról is említést tesz, igaz csekélyebb mértékben.

Sándor Anna a nyelvföldrajzi tanulságok összegzéseként megállapítja, hogy a Nyitra-vidéki nyelvjárás csoporton belül a fonémaállomány alapján négy alcsoportra rajzolódik ki. Az egyes kutatópontokat az *e:ē* fonémaellenlét, a polifonémikus *ē* és a *ly* megléte, ill. helyettesítése alapján sorolta az északi, a középső, a délkeleti és a délnyugati csoportba (66. o.). Több jelenség alapján azonban az említett nyelvjárásokat három, ill. két alcsoportra is fel lehet osztani. A szerző megemlíti még Vicsápapáti és Barslédec nyelvjárásának egyediségét, sziget jellegét. A felgyűjtött gazdag nyelvi anyag lehetőségét kínál továbbá, még árnyaltabb és részletesebb kép megrajzolására, mely a jövőben megvalósíthatásra vár.

A harmadik fejezetet a szerző a Nyitra-vidék bemutatásának szentelte. Tömören és lényegre törően tájékoztatja az olvasót a régió földrajzi, etnikai, néprajzi és vallási jellemzőiről. Olvashatunk a Nyitra-vidéket egy-egy kovácsoló tényezőkről; tudomást sze-

rezhetünk a régió nemzetiségi összetételéről, a magyarság arányának alakulásáról. Sok esetben ezek a jellemzők indukálják a nyelvi jelenségek alakulását. Az egyes kutatópontok helytörténeti adatait részletesen is megtaláljuk ebben a fejezetben. Helyet kap a települések nevének etimológiája, alakulása, a községek történetének néhány fontos és érdekes momentuma. A fejezetet az egyes falvak címerei színesítik. Ezután a gazdag szakirodalmi háttér ismertetését találjuk (94–108. o.). A kérdező mondatok, a nyelvjárásgyűjtés adatai és a címszavak jegyzéke pedig függelékként szerepel a könyvben (109–125. o.)

Mindezek után következnek a térképlapok. Ezek tartalmazzák azt a több ezer nyelvi adatot, melyek a nyelvatlasz értékét adják. Az első térkép a kutatópontok nevét és számát adja meg. Az ezt követő 228 térképlap mindegyikén megtaláljuk a vizsgált szóköznyelvi változatát, szlovák és francia megnevezését, valamint a kérdező mondatát. A 228 kérdésből 60 hangtani, 40 alaktani és 128 lexikai jellegű. A kapott válaszokat a szerző az egyes kutatópontok száma mellé írta be. Az adatok lejegyzésekor az egyezményes magyar hangjelölést alkalmazta. Az adatbeíró módszer helyett több nyelvatlasz szemléltető módszert, vagyis különféle szimbólumokat alkalmaz. Sándor Anna mégis az adatbeíró módszer mellett döntött, hogy az adatok áttekinthetőségét és forrásértékét biztosítsa. A nyelvi adatok mellett föltünteteti azok szinkrón társadalmi érvényességét is, melyet már szimbólumokkal jelöl. A térképlapok után a könyv szlovák és francia nyelvű rövid összefoglalását olvashatjuk.

A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza a Mercurius könyvek sorozatában, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma–Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelent meg.

A bemutatott könyv elsősorban nyelvészeti forráskiadvány. Mindenekelőtt nyelvtudományi kutatásokhoz használható fel: az adatok lehetőséget adhatnak összehasonlító és változásvizsgálatokra; biztos alapul szolgálhatnak az egyes jelenségek szociolingvisztikai szempontú kutatásához; elősegíthetik a Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások belső tagolódásának árnyaltabb megismerését.

A térképlapok nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti szempontból is sok érdekes adatot, régies szót, sajátosságot, tudományos kérdések fölvetését vagy megoldását elősegítő anyagot tartalmaznak. Néprajzkutatók és helytörténészek is hasznosan alkalmazhatják.

A könyv nem utolsósorban a vizsgált települések lakóihoz is szól. Megismerhetik belőle szűkebb pátriájuk történetét és nyelvét. A nyelvatlász az iskolákban is szerepet kaphat. Magyarórákat, honismereti foglalkozásokat tehet színesebbé.

A *Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza* több szempontból is fontos forráskiadvány, ezért minden érdeklődő szíves figyelmébe ajánlom.

Presinszky Károly

Liszka József (szerk.): Acta Ethnologica Danubiana 5–6. Az Etnológiai Központ évkönyve – Ročenka Výskumného centra európskej etnológie – Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie 2003–2004. Fórum Institute–Lilium Aurum, Komárom–Dunaszerdahely, 2004, 242 p.

A komáromi Etnológiai Központ évkönyvének, az *Acta Ethnologica Danubiana*ának legutóbbi, a 2003–2004-es éve anyagát összefoglalóan tartalmazó kötete tanulmányokra, kisebb közleményekre, könyvismertetésekre és annotációkra, valamint krónikára és megemlékező egységre tagolódik. Az első részben nyolc tanulmányt találunk, a másodikban egy kisebb közleményt. A tanulmányok blokkjának alaphangját Vajda László nyitó írása adja meg, a mi és az idegenek közötti lehetséges viszonyulások, olykor előítéletek, sztereotípiák, máskor tapasztalatokon nyugvó ítéletek és az ezekből következő viselkedési minták körülhatárolásával, olykor történetiségbe helyezett magyarázatával. Szinte minden társadalomban vannak az idegenekhez való viszonyulást előíró, megszabó normák, ám az is törvényszerű, hogy ezeket – mint a szabályokat általában – a gyakorlatban nem mereven, hanem rugalmasan követik a társadalom tagjai. Éppen a mobilitás és merev törvénytisztlet közötti egyensúly

megteremtésére törekvésnek számtalan változatából adódnak az értelmezést kívánó kulturális különbségek. Sok más mellett éppen ezekre a különbözőségekre találunk példákat a kötet tanulmányainak témái között, de – tekintve azt, hogy a kutatói társadalom is társadalom, tagjai más-más kihívásokat (tudományos problémákat) érzékelnek, azokat eltérő módszerekkel közelítik és oldják meg – a témák megközelítése, a kérdések megválaszolásának módozatai között is. Maga a szociológiai fogalom pár (mi és az idegenek) több tanulmánynak is vázát képezi, más-más kulturális jelenség kapcsán. Leginkább Pusko Gábor *Romák és parasztok – fehérek és cigányok* című írásában érhetjük tetten. Ebben az írásban a „probléma” több szinten is jelentkezik – pl. mi a „roma probléma” lényege a romák és nem romák szemével, hogyan ragadható meg, hogy ki a roma. A tanulmányban – a tudományos problémák mellett – sorakoznak a források (nemzetiségi statisztikák, lakossági nyilvántartások, iskolai nyilvántartások), módszerek (kérdőíves felmérés, számszerűsített etnikai besorolás, interjúk, résztvevő megfigyelés) – és a válaszok.

Liszka József szlovák nyelvű írása – *Diferenciáltság és homogenizálódás a szlovákiai magyarok 20. századi népi kultúrájában* – egy viszonylag nagy területen, Dél-Szlovákia magyarok lakta sávjában foglalja össze a hasonló és különböző kulturális válaszokat eredményező történelmi-társadalmi változásokat.

Két tanulmány témája – első látásra – a táplálkozás. Manfred Seifert a kereszténység közép-európai táplálkozási kultúrában megmutató hatását vizsgálja, három kiindulópontból: a Biblia, a Biblia „utólete” és a rituális gyakorlat keretében, konkrét élelmiszerek és ételfélések tekintetében. Rastislava Stoličná *A táplálkozás mint identifikációs jegy* című tanulmánya tudományos magyarázattal szolgál arra, hogyan vált a brindzás galuska szlovák nemzeti étellé – a köztudatban. Írásából kiderül, hogy a tényfeltáró kutatási eredmények – mint annyi más alkalommal – ezúttal sem tudtak elég súllyal beleszólni a „mitoszteremtés”-be, a szlovák néprajzi szakirodalom, a szlovák néprajzi atlasz minden megalapozottsága el-

lenére sem tudta a szűkebb szakmai körökön kívül elfogadtatni, hogy ez egy „tájéttel”. Ám – a szerző szerint – Európában ez olyan gyakori jelenség, hogy ebben az esetben is szinte természetes.

A tanulmányok blokkján belül nagyon fontos alegséget képeznek a szakrális kisémlékeknek szentelt írások, hiszen az Etnológiai Központ egyik kiemelt kutatási feladata éppen ezen emlékek teljes feltárása és dokumentálása – a mai Szlovákia teljes magyarok lakta vidékén. (Ebből a célból alakult meg 1997-ben az Etnológiai Központ Szakrális Kisémlék Archívuma.) Perger Gyula német nyelvű írása azt tekinti át, mit találhat ezzel kapcsolatban a történeti anyagban is vizsgálódó kutató. Székely Zoltán szintén német nyelvű írásában a győri középkori képoszlopok kapcsán szolgáltat bizonyítékot arra, hogy a történeti forrás gyakran (Győr esetében is) az egyetlen, amelyből egy-egy szakrális emléket valamennyire leírható, esetleg rekonstruálható. Szilágyi István „kisebb közleménye” a magyar kálváriákat és kutatásukat tekinti át, német nyelven. A három, e témába illeszkedő tanulmány 2002-ben, a kisémlékkutatók 15., Komáromban megrendezett nemzetközi tanácskozásán is elhangzott. L. Juhász Ilona írása egy egész Dél-Szlovákiát átfogó, újszerű témát felvető kutatás eredményeinek tömör összefoglalása: a szerző a vizsgált terület temetői síremlékeinek és útmenti haláljeleinek fényképeit és az azokhoz való viszonyulást elemzi.

A tanulmányokból is jól látható, hogy szerzőik nem köthetők egyetlen országhoz, még egyetlen nyelvterülethez sem. Az évkönyv sokféle tájékozódása még inkább szembeszökő azonban, ha átlapozzuk a könyvismertetések rovatát. Véleményem szerint ez egy olyan eset, amikor a számok tényleg magukért beszélnek. Összesen 82 folyóirat- és könyvismertetést találunk az évkönyv ezen egységében. Ám ezzel nem mondtam el mindent annak sokoldalúságáról. A tájékozódás igazi tudományos igényéről még többet az mond, ha áttekintjük, milyen földrajzi „szórás”-ból merítenek a recenziók: 5 szlovák, 39 magyarországi magyar, 13 szlovákiai magyar, 8 egyéb, szintén a mai Magyarország határain kívüli magyar és 17 külföldi, idegen nyelvű, viszonylag friss kiad-

ványról szerezhett tudomást az olvasó. Emellett a *Krónika* rovat beszámol 11 különféle témájú (és nem csupán, sőt nem elsősorban az Etnológiai Központhoz köthető) tanácskozásról. A kötetet szomorú aktualitás, Liszka József Michal Markušra emlékező írása zárja.

A kiadvány nem csupán ebben a számban valósított meg sokoldalú küldetését. Az Etnológiai Központ korábbi évkönyvei is jelzik, hogy ez a „vállalkozás” nem csupán a szlovákiai magyar néprajz publikációs lehetőségeinek számát kívánja gyarapítani. Nem „lóg a levegőben”, hanem sok szállal, sok ponton, sok irányban kötődik természetes közegéhez, a tudományhoz. Voigt Vilmos egy 2002-ben Komáromban rendezett, a szlovákiai magyar néprajzi kutatás eredményeit és feladatait tárgyaló tanácskozáson az *Acta* addig megjelent számai kapcsán fogalmazta meg (és annak 2002-ben megjelent 4. számában írta le), hogy: „...ellenkező híresztelésekkel ellentétben, a néprajzkutatónak nem árt, ha olvas” (228–229. o.). A friss évkönyv sok olyan kiadványra felhívja a figyelmet, amit érdemes olvasni, ehhez viszont (de ettől függetlenül is) előbb feltétlenül magát az évkönyvet kell kézbe venni...

Gecse Annabella

Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Pozsony, Kalligram, 2004.

A recenzióírótt nehéz helyzet elé állítja Bárdi Nándor legújabb szintézise: lehetséges-e külmagyar szemszögből is vagy éppen egy kisebbségi közegből megfelelően bemutatni ezt az egyszerre tudatosan nagy tablótakat használó, de ugyanakkor az aprólékos elemzést, személyes tapasztalatokat is bőven kamatoztató és a legkisebb szervezeti, személyi nüanszokat, meghatározottságokat és áthallásokat szorgalmasan feltérképező munkát? Nem szólhat-e a bírálat megfogalmazása ellen az, hogy az egész problémakör (magyar–magyar kapcsolattörténet, és ennek kormányzati kivetüléseinek, az egyes magyar kisebbségtörténetek folyamatainak) értelmezési tere itt más jellegű?

Úgy gondoljuk, hogy éppen ellenkezőleg: a téma feldolgozási módszere, ill. a megközelítési technikák nem hatnak riasztólag. A Bárdi-féle látásmód a kutatókat további megközelítések keresésére ösztökélheti, és az értelmiségi (politizáló, kisebbségi ügyekben döntéseket hozó) csoportokat a közösségi felelősség és közérdek tudatosítására ébresztheti rá. Már csak a kellő háttérismeret és tapasztalathiány miatt sem vállalkozhatunk arra, hogy a Bárdi-féle megközelítési eljárás vetületeit ugyanazon dimenziókban – kitérve mindegyik határon túli közösségre – szemléljük. Az írás első részében tételszerűen bemutatjuk a kötetet, a második blokkban pedig magyarázatokat fűzünk következtetéseihez és javaslataihoz (röviden kitérve néhány szlovákiai vonatkozásra).

A szerző által tudatosan választott műfajcím (problémakatalógus) a problémalátásra és ennek kutatói rendszerbe foglalására utal. Felvállalt célja a tárgykör társadalompolitikai megközelítése és kezelhetőségének tétele. Munkája, kilenc tételbe foglalva, egyszerre ismertetés, lajstrom és önvizsgálat abban az értelemben, hogy a magyar értelmiség közép-európai önértékelését is érinti (a családka kultúrfölény tudata, a polgárosodás letéteményesének képze), rámutatva a magyarság pozícióleépülésére. A mű az ellentmondások és eredmények szakszerű nyilvántartásának jegyzéke.

Az előszóban pontosan rögzíti a kutatást korlátozó okokat: a politika és a (szak)tudomány, a politikus és a kutató/tanácsadó/szakértő egymásnak feszüléséből származtatható „meg nem értés”-t, az idő és tér által behatárolt írásos források megszorításait, az ismeretek körének zártságát, valamint a beszédben terjedő vélt és valós információk (tények, ellenőrizhetetlen hírek, pletykák stb.) súlyát, súlytalanságát. Ezekkel a halmazokkal szemben alakítja ki saját álláspontját, az általa ismert információkat összegzi, a legfontosabb kisebbségtörténeti eseményeket, folyamatokat történeti megközelítésbe helyezi. A résztvevő-megfigyelő szerepét formálja meg, amelyet kutatás iránti elkötelezettségével, szakszerűségével, elemző hajlamával és hitelességirányultságával, egyben formáló-befolyásoló magatartásával is kibővíti.

Egy szakpolitikai fogalmi keretet akar megteremteni a *modernitás nyelvén*. Az utóbbi alatt a kisebbségi kérdésekre, kutatói feladatokra való válaszkészséget (a reflektáltság kifejezést használja), tárgyilagosságot és szakszerűségigényt érti. A közvetítő (tehát a „tölmács”, azaz saját) szerepkörét a cselekvési feladatok végrehajtásában, a hétköznapi érdekviszonyok megjelenítésétől való függetlenség elérésében és a nem ürügyszerű írásmódban határolja körül. A megközelítési szempontokat keresve megjelöli a kérdéssorok vitatható következményeit: a magyar kisebbségek történetének szenvedéstörténetként való felfogása traumatizáláshoz vezet, a konfliktuskezelő szemlélet a magyar közösségek történetét a többségi nemzettel szembeni ellentétek történeteként olvassa, és csak a külső tényezőkből, viszonyokból indul ki, míg a harmadik szemlélet az önépítkezések történetének tekinti a kisebbségtörténetet. A szerző az utolsó felfogást fogadja el. A kisebbségek historikumát külső és belső válaszok dinamikus rendszereként vizsgálja. A közösségek – amelyeket külön entitásként kezel – belső fejlődése, ennek eredményei/eredménytelenségei, lehetőségei és zsákutcái érdeklik. A jövőben szélesebb prizmájú, nemcsak politikatörténeti és „kisebbségföltő” – csak a magyarkérdésre figyelő megközelítéseket –, hanem társadalmi folyamatokra és ezek összehasonlítására szakosodó kutatásokat feltételez.

Mindezek alapját az a fogalomtisztázás alkotja, amely egyrészt a magyarságpolitikát, a magyar kormányzati politikát, másrészt a kisebbségpolitikát, a kisebbség politikálását írja körül. A magyarkérdést, amelyet nézőpont és földrajzi tér (Magyarország, határon túliak) meghatározottságából eredeztet, a 19–20. századi történelemben és Magyarországról nézve tekinti át. A trianoni békeszerződés napjainkig ható négy következményét emeli ki: 1. a magyar kisebbségek létrejötte, létszámcsökkenésük, migrációs migrációkódátásaik; 2. a monarchiabeli piaci és munkamegosztási rendszer széthullása, az utódállamok gazdasági bezárkózása a nemzet- és államépítés szolgálatában (többségi gazdasági nacionalizmusok), kistérségek/perifériák létrejötte, 1989 után a fogyasztói minták terjedése és – a szerző sze-

rint – integrációs szerepe; 3. kölcsönös féltelenség és bizalmatlanság a szomszédok között, hiszterizálható közvélemény; 4. Magyarország egységes nemzeti állammá válik, nem érlelődik ki egy koncepciókkal alátámasztható szomszédáspolitikára, csak a magyar–magyar optikán keresztül „lát” a magyarországi politikai elit.

Izgalmas az eszmefuttatása a határon túli magyarság fogalmának értelmezési kereteiről. Az első értelmezési mezőt az öndefiníciók (nemzeti kisebbség, nemzetiség, magyar nemzeti kisebbség/közösség) változásainak tekinti, amelyek a különálló entitás erősödését jelzik. Később jut el ennek tételyszerű kimondásáig: „Egyszerre egy nemzetépítés maradék egységei egyszerre külön közösségek, nemzetépítő mintákat követő elitekkel, a nemzeti autonómia jövőképrenyével” (30. o.). A politikai közbeszédben a magyarságfogalom szintén változékony fogalom- és szóhasználata jellemző. Az etnikuság prioritásával a határon túli magyar nemzeti közösség jelenik meg politikusabb kategóriaként, a kisebbségi magyar társadalom semlegesebb fogalom. A kategóriák a többségi nemzeti társadalom felé az együttélés, egymás mellett élés kategóriájaként mutatkoznak. Az egyes szakterületek (történettudomány, szociológia, antropológia, néprajz, irodalomtudomány stb.) értelmezéseit is bemutatja. A kisebbségi *societas*ok leíró jellegű magyarázatánál Szarka László tipológiai modelljét választja, ugyanakkor azt tovább is fejleszti. A Bárdi-féle rendszer elemei a következők: 1. az intézményesültség szempontja (kulturális és politikai közösségek); 2. a közösségi működőképesség szempontja (szórványok, falusi agrárközösségek, kisebbségi társadalmak); 3. a kényszerközösségi állapot kihívásai (többségi kormánypolitika, saját problémák és modernizációs kérdések, budapesti politika); 4. a többségi világhoz való viszony (a kollektív és egyéni integráltság kérdései, mintái, motivációi, a két kultúrában való közlekedés képessége, „a kisebbségi ember lelkivilága”); 5. a megkonstruáltság jegyei, a kisebbségi „belső világ” mozzanatai (nyelvhasználat, az identitás vállalása, az elitiek által alakított jelképrendszer, a mindennapok világának és a „politikai mezők és ideológiák világá”-nak oppozíci-

ója, az egzisztenciatermelők helyzetelőnye, intézmények képzete és valósága).

Érdemes egy időre elidőznünk a kisebbségi intézményrendszer magyarázatánál. Bárdi egyszerre sorolja a képzetek, tehát a külvilágból tudatilag rögzült elképzelések csoportjába („vizuális szerkezet”) és a valóság környezetébe, amelyben folyamatosan szervezi újra magát, sommás véleménye szerint „ha másért nem is, a magyarországi forráselosztás érdekében” (33. o.). Az intézményeket hat alrendszerbe sorolja: politikai pártok és érdekvédelmi szervezetek, az önkormányzatiság szférája, a civil terület, a kisebbségi nyilvánosság, kulturális, szakértői és tudástermelő intézmények, egyházi intézmények. A gazdasági szektorban még a két világháború között kimutatható kisebbségi szervezetek léte gyakorlatilag 1945 után megszűnt. Szerinte a jelenben olyan vállalkozói csoportok és egyéni érdekek jelentek meg, amelyek a politikai elitnek segítségével próbálnak befolyást szerezni és pozíciókat kiépíteni.

A szerző tisztában van a kisebbségi intézményrendszer fogalmának hiányosságával, töredékességével, a hálózatok szövevényes voltával. Erre enged következtetni néhány jelzője és megfogalmazása is (ezek szerint a kifejezést „nagyvonalú”-an és „eufemisztikus”-an használjuk). Az alrendszereket és egymáshoz való viszonyukat a vezetőirányító elit alakítja. Ezek a cselekvések a társadalomszervezés és a szervezetépítés mezsgyéjén mégis elégtelenek, csonkák és hibákkal teliek, ezért tekinti ezeket egy tanulási, okulási folyamatnak (Egy megjegyzés: nem túlzottan jószándékú ez a vélemény? Hol láthatók ezen egyéni tettek korrekciói?). Az intézményrendszert gyakorlatilag a pénzügyi forrásokat elosztó politikusok felügyelik, ezért tartja fontosnak a demokratikus kontrollszervezetek kialakítását, amelyeknek részelemeit a kereskedelmi jellegű médiákban, egyházi és civil szervezetekben véli felfedezhetőnek.

A kisebbségi „életvilágok”-at rétegzeteknek fogja fel, amelyeket adottságok és készségek (településszerkezeti, demográfiai, gazdasági és kulturális viszonyok), regionális különbségek (ország, régió, város, falu szintjei), a munkaerőpiac szempontjából a

foglalkoztatási szerkezet és az intézményesítettségi szint minősége (léteznek-e?, milyen a közösségi hatékonyságuk?) határoz meg. A helyi közösségek életrevalóságát az ún. erős szerkezetek (tanár, pap, polgármester, vállalkozó) meglétében és hiányában, ill. az ezeket ellenőrizni hivatott demokratikus mechanizmusokban (a kiválasztás és az ellenőrzés lehetőségei) mutatja ki. A kisközösségek állapotát meghatározó veszélyeket így látja: „Napjaink egyik kulcskérdése, hogy e foglalkozások társadalmi presztízsének csökkenését, egzisztenciális leépülését és az ebből adódó kontrasztelekciót hogyan lehet ellensúlyozni?” (36. o.).

Két megállapításban összegzi gondolatait: 1. a magyar nemzeti közösségek az adott társadalmi összefüggésrendszerben értelmezhetők; 2. a politikai befolyások ugyan meghatározók, de a belső sajátosságok és a válaszadási-változtatási készségek is döntőek.

Szemmel láthatóan egyik kedvelt témája a generációs csoportok útkereső stratégiáinak tettenérése az egyes kisebbségtörténeti korszakokban (vállalja is az 1930-as évek diskurzusához való kitérést, azaz hogy milyen is a kisebbségi magyar különfejlődés értékrendje). 1918-tól vázolja az egyes határon túli elittörténeteket, a szocializációs, ideológiai, érdekmegjelentési utakat. Kiemeli az egyes politikusi nemzedékek sajátosságait, az életpályák mozgatórugóit és a csoportokat megosztó jelenségeket (ideológiai, érdekkellentétek, pozícióőrzők és társadalomszervezők). Az első nemzedék, amelyik az impériumváltások előtt szerezte közéleti tapasztalatait, hangoztatott célként a nemzeti autonómiát, távlati célként a revíziót jelölte meg, és regionális ideológiákat teremtett (transzilvánizmus, szlovenszkótság, őslakosság koncepciói). A második nemzedék felfedezte a kisebbségi embert, a nemzetfogalmat kitágította, szociális érzékenysége a falu és a népi kultúra felé irányította a figyelmet. Az 1945-ös választóvonal után a baloldali és kommunista mozgalmakban tevékenyek csoportja hajtotta végre „saját társadalmi szocialista átalakítását és egyben revitalizációját is” (78. o.). A „hatvannyolcasok” a szocializmus alatt kultúraszervezők voltak (népszolgálatot végeztek), járatosak

voltak a többségi kultúrában és pártstruktúrákban, és kiépítették kapcsolataikat Magyarország felé. 1989 után kiszorultak a kisebbségi pártelitből, de véleményformáló szerepük megmaradt. A 70-es és 80-as évek nemzedékét önszervezőknek, kisebbségi disszidenseknek nevezi, amelyek a pártretorikán kívül maradványként teremtette meg saját közbeszédét és nyilvánosságát.

Bárdi nemcsak csoportokat sorol be, hanem korszakokat is elemez. Valójában nehéz feladatot vállal, hiszen az egyes korszakok vizsgálata külön monográfiákat igényelne. A két világháború közötti időszakban három periódust különít el: a politikai önszerveződések struktúráinak kialakulásának eltérő fázisait Csehszlovákiában (1918–1920), Romániában (1922) és Jugoszláviában (1925), a politikai integráció korszakát (1923–1927), és a nemzeti „összezárkózás” (1930-as évek) időszakát. Ezekben négy terület, a hagyomány és értékörzés, a modernizáció, a politikai passzivitás és a pártpolitikai integráció szembenállásából származtatható törésvonalakat határozza meg. Foglalkozik a visszacsatolások korszakával, a szocializmus nemzetiségpolitikai determináltságaival is. Általános jellegű következtetései a jelenre fókuszálnak: 1. a magyar kisebbség mozgásterét az adott ország társadalmi-politikai berendezkedése határozta meg; 2. a nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez intézményrendszer kell; 3. saját intézményesség kell; 4. ezt az intézményességet önállóítani és fejleszteni kell. Kötetének hangsúlyos része a 90-es évek jövőképalakító terveivel, elképzeléseivel foglalkozik, emellett az egyének és csoportok válaszait, motivációs rendszerét tartja meghatározónak. A magyarság töréspontjainak szemrevételezése után vonja le következtetéseit: 1. nem lehet több mint hat évtizedes fejlődésvonalat semmisnek tekinteni; 2. jelenleg nincs „egyértelmű jövőkép” a magyar–magyar kapcsolatokban; 3. a magyar nemzeti kérdések 1989 után egy négy évtizednyi vitát nélkülöző időszak után merülnek fel; megnőtt a határon túli magyar elitek befolyási tere Magyarországon (egyes csoportok egzisztenciális kötődése alakult ki).

Munkájának 4. fejezete (*Töréspontok és törésvonalak a magyar kisebbségi politiká-*

ban a kilencvenes évek első felében) eredetileg egy összefoglaló jellegű kötet számára készült. (Korábbi összegzésére lásd Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000/1, 47–68. p.) Először kétségeit rögzíti. Ezek szerint a közelmúlt elemzéséhez még nincs meg a kellő távlat, a magyar kisebbségi pártpolitika megítéléséhez hiányzik a kormányzati politika értékelése, a politikában résztvevő gazdasági érdekcsoportok térségben betöltött szerepét nem látja át (102. o.). Megmagyarázza fogalomhasználatát és értelmezési mezőit: a politikai elitekkel foglalkozik, nem a mindennapok világával (sokszor téved erre a területre, ami éppen a könyv javára válik!) és a szomszédos országok elitjeinek beszédmódját is érinti. A személyi ellentétek okozta törésvonalak a politikai-kulturális eliten belül külön frazeológiával nyilvánulnak meg, amit a média a közösségen belüli törésekként mutat be. A törések szerző szerinti megnyilvánulási témakörei a kisebbségpolitikai-ön-szerveződési tervek (autonómiakonceptiók, politikai érdekvédelem, kormányzati részvétel, hatalomközeliség, személyes ambíciók), a nemzedéki kérdés, a területi-települési problémák (szórvány- és tömbmagyarság, városrivalizálás, önkormányzati tevékenység), felekezeti különbségek, politikusi–értelmiségi nyelvhasználat és beszédmódok.

Jelenkutatási tapasztalatait az 1989 utáni budapesti kormányzatok magyarságpolitikájának vizsgálatakor is kamatoztatja. Körüljárja az ideák és indítékok világát (miért kell foglalkozni a kisebbségi magyarokkal?), tanulmányozza az Antall-, a Horn-, és az Orbán-kormány célkitűzéseit, politikájuk prioritásait, támogatási filozófiájuk közös és elválasztó elemeit, kitér a politikacsinalókra, a kormányzati szektor szereplőire, a kialakult technikákra és a támogatások eredményeire, kudarcaira.

Külön fejezetet szentel a kedvezménytörvény előkészítési szakaszának, a vitáknak, ill. a hozzá kapcsolódó intézményrendszereknek. A szomszédos államok politizálásának, a magyar kisebbségekkel szembeni politikájának tükrében szemrevételezi az 1990-es évek határon túli (autonómiaigény, társnemzeti koncepció) és budapesti (a Tabajdi Csa-

ba-féle program) útkereséseit. Bárdi igyekszik megrajzolni a jelen kisebbségpolitikusa-inak az arcképét is. A kontúrok kevésbé ideologikus, több kapcsolattal, ismeretsséggel rendelkező közszereplőket mutatnak. Velük kapcsolatban megfogalmazza dilemmáit is, amelyek egyszerre irányulnak a kisebbségi társadalmak állapota felé, tehát, hogy létezik-e a kisebbségi politikusok számára megfelelő kondíciójú visszajelzőrendszer, ahogyan tömören fogalmaz: „az általuk reprezentált közösségnek mi a véleménye, akarta, érdeke?” (162. o.). Ugyanilyen fontosságú a kisebbségi életvilág demokratizálásának kérdése is. Eszerint kialakíthatók és a politikai elit által elfogadhatók-e (és tiszteletben tarthatók-e) a demokratikus ellenőrző-felügyelő és az akaratokat közvetítő elemek, amelyek esetleg rendszerbe rendezhetők? Ezzel párhuzamosan juttatja kifejezésre a budapesti magyarságpolitika veszélyeit is, azaz mit értünk, érthetünk magyar–magyar integráció alatt. Ide sorolja a médiában, tudományos és kulturális életben, oktatásban, politikában lezajló egységesülési folyamatokat, ami egyben Budapest-központúsággal jár, és egyoldalúan alakítja a határon túli magyar fiatalok magyarországi jövőképét. A kulturális közeledés, integrálás hosszú távú veszélyeit a következőképpen látja: Magyarország „egyszerre integrálja a konvertálható tudással bíró határon túli magyarokat és egyszerre instabilizálja is az adott szerkezeteket” (164. o.). Ezek az eszme-futtatásai szolgálnak alapul a kedvezménytörvény körüli koncepcionális viták és a működtető apparátusról alkotott vélemények áttekintéséhez. Három alapdilemmát határol körül: a nemzetállam-fogalomról alkotott elképzeléseket (az etnikus nemzetfelfogás erősödését), hogy a budapesti magyarságpolitikának ez egy új eszközrendszere lett-e, és hogy milyen volt a megvalósulás mértéke, minősége. Az elsőre adott válaszában lényege az, hogy a törvényt nem sikerült szakértői-szakpolitikai keretekbe helyezni, az időszerű politikai érdekek élveztek elsőbbséget. A második esetben szerinte eldöntendő kérdés, hogy hosszú távú segélyezésről vagy társadalomépítő támogatásról van-e szó. A megvalósítást tárgyalva levonja a tanulságokat (Szlovákia és Románia elutasítja a törvényt,

az EU stabilitást akar), és felhívja a figyelmet a hiányzó szakértői felmérésekre. Hangsúlyozza, hogy a státustörvénybe az érdekvédelmi politikai elemeken kívül a társadalomépítés komponenseit is be kell „csempészni”.

Kétségei széles skálán mozognak, de megkísérli a problémák megnevezése mellett a válaszadást is. Egyaránt teret szentel a magyarságkép- és Magyarországkép-formálás hiányának, ill. a kedvezménytörvény politikai logika menti felépülésének. Utána jár a kisebbség-, nemzetiség- és nemzetpolitika értelmezési mezőinek, a fogalmak változásainak. A magyar–magyar kapcsolatokban három párhuzamos program létrejöttét tartja fontosnak. A MÁÉRT-szabizottságok kialakítását, amelyek a kedvezménytörvény előkészítésében tájékoztató-tanácsadó szerepkört láttak el. A kisebbségi felsőoktatás fejlesztését, amelyet azonban a politikai meg egyezések (alkuk), a forráselosztások módjai befolyásolnak, és az oktatásfejlesztési, minőségbiztosítási szempontok háttérbe szorulnak (nem véletlenül foglalkozik kb. 14 oldalon keresztül az erdélyi oktatásügy helyzetével, személyes szerepvállalása, környezetismerete lehetővé teszi a mélyebb összefüggések feltárását). Harmadik programnak az ajánló irodák létrehozását tekinti. Ezek, meglátása szerint, a magyar kisebbségpolitika számára egy látható szerkezetet jelentenek.

Bárdi átdolgozott 2002-es „támogatás-politikai reformjavaslat”-a – amellyel a nyilvánosság kritikáját vállalja – a kötet hetedik fejezetét alkotja. Célja éppen a nyílt fórum vállalása, amikor bemutatja a támogatások szerkezeti részelemeit, nagyságát, megcélzott területeit, és azonosítja a döntéshozó helyeket, személyeket. A jelent a múlttal együtt szemléli, a támogatások történeti fejlődését rajzolja meg 1918-tól. Elvégzi a magyar támogatáspolitika korszakolását, és ezekbe ágyazza az egyes oktatási, kulturális, tudományos, gazdasági programokat: 1989–1994 között a magyarországi dotálási rendszer intézményépítése zajlik, 1994–1998 között a gazdasági programok elindítása és a már meglévők stabilizálása folyik, 1998 után a stratégiai programok épülnek ki. Az 1990-es évek végét új helyzetként érzékeli,

a kisebbségi társadalmak, közösségek építése, erősítése alárendelődik a politika világnak. Hogy ez a nemzetépítés ne maradjon kreáció, kreált struktúra, hanem egységessé váljon, a társadalmi ellenőrzés kibontakoztatására és a demokratikus eszközök megszilárdításának szükségességére figyelmeztet.

A támogatási rendszer működési zavarával, a szervezeti keretekkel és a költségvetési pénzek tételes elosztásával (a hibalehetőségeket is figyelembevéve) kiemelt helyen foglalkozik. Az 1990–2004 között nyújtott összes magyarországi állami támogatás nagyságát 83–85 milliárd Ft-ra becsüli, aminek 60%-át a 2001–2004-es időszakra helyezi. Számításai szerint Magyarországon a támogatások 40–46%-a maradt. Három program jelentőségét emeli ki: 1. a közös nemzeti kommunikációs szerkezet létrehozását; 2. a felsőoktatás fejlesztését; 3. a kedvezménytörvény végrehajtását. Adatokkal cáfolja azt a hiedelmet, hogy a támogatási rendszer „öntörvényű és irányíthatatlan”. A hézagokat és nehézségeket egyrészt az alapfeladattá váló támogatásban jelöli meg, másrészt a testületek túlterheltségében, a politikai nyomásgyakorlás erősödésében és a hatástalan szankcionálásban. Négy akadályt fedez fel a rendszer konszolidálásának. Az információhiányt, mert nem létezik a támogatások rendszerszerű nyilvántartása. A megvalósult befektetések, ingatlanvásárlások kihasználtságáról, hasznosságáról tanúskodó ismeretek hiányát. A pénzkezelési és elszámolási szabályok fogyatékoságait. Az elitek részéről tapasztalható érdektelenséget a fennálló állapot megváltoztatásában.

A magyarországi politikai közélet szereplőit a szakpolitikuskok, az ideológusok, a szakértők, a magyarságmentők és a technokraták csoportjaiba sorolja. A kisebbségi politikacsinálók a politikai érdekvédelem szervezeteinek, az önkormányzatok, a média, a tudományos és oktatási intézmények és az egyházi élet vezetőinek, irányítóinak köréből kerülnek ki. Lényeges kérdésnek tartja, hogy milyen az összeköttetés és az együttműködés közöttük. Vajon kapcsolataik egymás felé szilárdak, egyensúlyba hozhatók és demokratikusak?

A könyv utolsó fejezetében dilemmáit foglalja össze. Olyan hosszú távú folyamatok (népességfogyás, kiszorulás a városokból, elszegényedés, kedvezőtlen iskolai és munkaerő-piaci pozíciók) befolyásolják a kisebbségi magyarok helyzetét, amelyekre a budapesti támogatáspolitikának rugalmasan és következetesen kell(ene) reagálnia. Az eddigiekben kifejtett érvrendszerének ismeretében eléggé optimistának tűnik egy kisebbségi „egyeztető szerkezet” létrehozására tett javaslata, amely alrendszer(?) a pártok érdekhalmazain kívül áll, belső konszenzus, egyeztetés az alapja, a demokratikus közvéleményt jeleníti meg, és feladata a regionális politikák kidolgozása. Feszültséget fedez fel a mindennapok kisebbségi valósága, ill. jövőképei és a magyarországi politizálás között.

A fentiekben bemutatott reformjavaslathoz tartozik a függelékben közölt társadalompolitikai terepen mozgó indítványa. Meghatározza az elaborátum kiindulópontjait (a kisebbségek munkaerő-piaci pozíciói, szórványlét, maradékközösségek, elképzelt szolidaritás, elithálózatok). A kisebbségi magyar közösségeket önállóaknak tekinti, amelyek nemzetépítést folytatnak. Szemléleti és szerkezeti változtatásokat sürget, a támogatási alapelvek normatív szabályozását szorgalmazza. A célprogramokat a helyzetfelmérés intézményeinek helyi szintű kiépítésében, a hatékony szervezetfejlesztésben és működtetésben, valamint a képzési-információs terv kialakításában határozza meg.

Recenzióknál alábbi szakaszában csak jelzésszerűen vetünk fel néhány gondolatot.

Az egyházi intézményeket *ab ovo* kizárja a kisebbségi nemzetépítésből, azonban több helyen mégis megkülönbözteti külön alrendszerként. Érvként a keresztény egyházak magyar intézményzettségének időszakos és regionális meglétét, valamint társadalomszervező tevékenységük korlátozott voltát, „reformprogramok” elindítására mozgósítható csekély erejüket(?) hozza fel. Értékkörző, erkölcsközpontú, a hagyományt újratemtő és a társadalmi viszonyokra reflektáló magatartásukban kételkedik (retrográdnak tekintik őket?), pedig éppen ezek alkotják azt az alapot, amire a személyes és csoportos döntések, szerepválallások, motivációs- és vi-

selkedésminták a társadalmi élet egyes területein épülhetnek. (Ez a személyiség, a szolidaritás, a szubszidiaritás és a közös elve, lásd Tomka Miklós–Goják János: *Az egyház társadalmi tanítása*. Budapest, é. n. 13–15. p.) A reformprogramok tárgyát, területeit és a kezdeményezést felvállaló, elindító alrendszereket nem konkretizálja. Vagy csak azért állít fel ilyen hierarchiát, mert a kisebbségi nyilvánosságot (a sajtót) jelöli meg az elsőrendű befolyásoló tényezőnek, amely gyorsan alárendelődik a politikai érdekvédelemnek (vö. 34. o.)?

Megítélésünk szerint – a szlovákiai magyarság gazdasági helyzetének szempontjából – túldimenzionálja az MKP körüli gazdasági érdekcsoport(ok) erejét, jelentőségét, hiszen ez a megállapítása „most még” az érdeklődő kívülálló vagy a jelenkorkutató számára egy teljesen ismeretlen, adatolatlan halmaz. Nem tudjuk, hogy ez tényeken alapuló fölismerés vagy háttérinformációkból leszűrűt, kikövetkeztetett megítélés? Megfelelő történeti távlatból lehet majd csak elemezni és meghatározni ezeknek az önérdek mezején mozgó *inter nos* aktivitásoknak a relevanciáját, valós súlyát (vö. 34–35., 161. o.) Ugyanakkor tisztában van az egyes részproblémák okozta aránytalanságokkal, tehát, hogy az áttekintés és szintetizálás közben „felülértékel”-het.

Egyik summás és lényegre tapintó megítélés a kisebbségi intézményrendszer Achilles sarkával, tehát a közösségirányultság talányával kapcsolatos: „Ha léteznek a kisebbségi intézmények, de azok csak a kulturális reprezentációt szolgálják, és nem tényleges közösségi-társadalmi igényeket szolgálnak ki, akkor ebből a szempontból olyan, mintha nem is léteznének” (29. o.). Ez a gondolat önmagáért beszél, nem igényel bővebb magyarázatot.

A táblázatokban is feltüntetett kisebbségi politikai mozgalmak „fejlődéstörténet”-e (ahogyan ő is rámutat erre) természetesen nem tekinthető ezen társadalmak „fejlődési ívé”-nek. A csehszlovákiai magyarság kisebbségpolitikai időszakait (a jugoszláviaival együtt, az erdélyivel szemben) nem fogja fel „lehatároltak”-nak, hanem eseménysorokkal dolgozik (41–44., 56–57. o.). Ezek szerint egy periodizáció nem is rögzíthető? Ennek

hátterében az alap kutatások hiánya lehet (lásd a 101. o. 138. lábjegyzetét)? Ebből a nézőpontból vizsgálva mennyire nem egységes, a szerzői koncepciótól, tematizálástól és forrástól függő a korszakolás egyes szlovákiai magyar vonatkozású történeti munkákban (Angyal Béla, Popély Gyula, Szarka László). (Vö. pl. Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely 2002. Uő: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Somorja–Dunaszerdahely, 2004. Popély Gyula: Van-e szükség csehszlovákiai magyar történetírásra? *Irodalmi Szemle*, 1990. február, 2. sz., 162–166. p. Uő: *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban [1918–1925]*. Pozsony, 1995. Szarka László: A [cseh]szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: *A [cseh]szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I*. Budapest, 1998. 9–80. p.)

Az 1940 utáni „revitalizáció” kérdését a Székelyföld esetében tartja számon. Tágabb értelemben ez a téma a Magyarországhoz került területek gazdasági-szociális reintegrációjának problémájába, a közgazdasági, gazdaságpolitikai változások keretébe ágyazódik. (A szlovákiai regionális levéltárak gyűjteményeiben található főszolgabírói hivatalok anyagai további információkkal szolgálhatnak. A rövid áttekintésre lásd Szarka László fent említett munkáját, a gazdasági átállás problémáira és a csehszlovák földreform revíziójára Tilkovszky Loránt: *Južné Slovensko v rokoch 1938–1945*. Bratislava, 1972, 48–114. p., az általános összefoglalásra Vietor, Martin: *Okupácia Južného Slovenska 1938–1945*. Bratislava, 1968, 26–33., 250–270., 336–338. p., régioelemzésre Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2002/2, 35–58. p.). A szerző csak a csallóközi régióra utal, amelyet a székelyföldi kapacitások hiányával állít szembe (89. o.).

Nem kerülhető meg a kötet szubjektív hangvétele. Több olyan sajátos önértékelés található a kötetben, amellyel szakértői, kutatósszervezői tevékenységét teszi mérlegre

(lásd 205., 209., 237., 241–242. o.). Ezzel tudatosan vállalja a nyilvánosságot és az ezzel járó kockázatokat. A közjó keresése rejtett, de szilárd fonálként húzódik végig a könyv szövegének mélyén. Abban bízunk, hogy a szakszerű hozzáállás a közbeszédet hitelesebbé és hatékonyabbá teheti, miközben a célt a közjó elérésében jelöli meg. Kisebbségi hiányérzetünk támad amiatt, hogy nem pontosította, mit ért a fogalom alatt. (A közjó jelentéseire lásd Tomka Miklós–Goják János: *Az egyház társadalmi tanítása*. Budapest, é. n. 14. p.) Egy gondolatot fűznénk a stílusához is, amely a történeti-politológiai tárgyat a személyes hangvétel és képi megjelenítés segítségével (és érzelmi befolyásolással) közvetíti a közönség felé. Szakszövegről van szó a tudományos esszé elemeinek a vegyítésével.

Nem titkolt céljának tekinti, hogy munkája az új kutatási kérdések megfogalmazásában nyújthasson segítséget. Ezt egyben kihívásként is felfoghatjuk, és feltehetjük a kérdést: Bárdi Nándor új könyve elindíthat-e egy szlovákiai magyar értelmiségi diskurzust, vitákat válthat-e ki a tárgyalt problémákról?

Gaucsík István

Számunk szerzői

Beňuš, Radoslav (1975)
antropológus (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Gál Zsolt (1978)
politológus (Budapesti Corvinus
Egyetem, Budapest, Magyarország)

Gaucsík István (1973)
történész (Vágsellyei Levéltár,
Vágsellye, Szlovákia)

Gecse Annabella (1972)
etnográfus (Damjanich János Múzeum,
Szolnok, Magyarország)

Hodosy Szabolcs (1983)
egyetemi hallgató (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Huszár Ágnes (1980)
antropológus (Csemadok TV Népzenei
Adattára, Dunaszerdahely, Szlovákia)

Lampl Zsuzsanna (1959)
szociológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Lelkes Gábor (1973)
geográfus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)

Marušiak, Juraj (1970)
történész (SZTA Politikatudományi
Intézete, Pozsony, Szlovákia)

Presinszky Károly (1977)
nyelvész (Konstantin Egyetem, Nyitra,
Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Szőke József (1928)
újságíró, író (Pozsony, Szlovákia)

Vadkerty Katalin (1928)
történész (Érsekújvár, Szlovákia)